

Sosyolojik Düşünmek

Zygmunt Bauman & Tim May

İngilizceden Çeviren: Akın Emre Pilgir

AYRINTI

YENİ EDİSYON
21. BASIM

İnceleme

SOSYOLÖJİK DÜŞÜNMEK

• Zygmunt Bauman & Tim May

23

ZYGMUNT BAUMAN: 1925'te Polonya'da doğan Bauman sırasıyla faşizmi, sosyalizmi ve kapitalizmi eleştirel bir mesafeyi koruyarak yaşamış ve hiçbir zaman bağımsız entelektüel kişiliğinden taviz vermemiştir. 1968'de Polonya'dan sınır dışı edilmesinin ardından İsrail'e, oradan da Leeds Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü'nün başına geçmek üzere Britanya'ya gitmiştir. Bu görevini 1971-1990 arası sürdüren Bauman, ilk yıllardan itibaren hemen her konuda sosyolojik bakışın çerçevesini genişleten eserler vermiştir. Bauman genellemeleri seven bir yazardır; ama yöntembilim ve kavram tartışmaları yerine doğrudan toplumla ilgilendirir. Eserleri bir sorun ve teşhis etrafında döner. Bu anlamda Britanya geleneğinden kopar. Göçmenliği, öncelleri K. Mannheim, A. Löwe, N. Elias gibi ona da, ampirik ve pragmatik bir geleneğin şekillendirdiği ada kültürüne dışarıdan bakma imkânı vermiştir. Ayrıca onlar gibi, hakikat ve ahlaki sosyolojiye taşır.

Bauman kültür ve iktidarın çözümlenmesine özel önem vermiş ve bu çerçevede toplum, ideolojiler, millî kimlikler, devlet, ahlaki seçim, modernizm ve postmodernizm konularını ele alarak sosyolojiye yeni bir soluk getirmiştir. Türkçede yayımlanan kitapları şunlardır: *Socialism: The Active Utopia* (1976; *Sosyalizm: Aktif Ütopya*, Çev. Ahmet Araşan, Heretik Yay., 2016); *Hermeneutics and Social Science* (1978; *Hermenötik ve Sosyal Bilimler*, Çev. Hüseyin Oruç, Ayrıntı Yay., 2017) *Legislators and Interpreters* (1987; *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, Çev. K. Atakay, Metis Yay., 1996); *Freedom* (1988; *Özgürlük*, Çev. Kübra Eren, Ayrıntı Yay., 2015); *Modernity and the Holocaust* (1989; *Modernite ve Holocost*, Çev. Süha Sertabiboğlu, Alfa Yay., 2016); *Thinking Sociologically* (1990; *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yay., 1999); *Modernity and Ambivalence* (1991; *Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2003); *Mortality, Immortality and Other Life Strategies* (1992; *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Çev. Nurgül Demirdöven, Ayrıntı Yay., 2000); *Postmodern Ethics* (1993; *Postmodern Etik*, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yay., 1998); *Life in Fragments-Essays in Postmodern Morality* (1995; *Parçalanmış Hayat-Postmodern Ahlak Denemeleri*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2001); *Postmodernity and its Discontents* (1997; *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2000); *Globalization: The Human Consequences* (1998; *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 1999); *Work, Consumerism and the New Poor* (1998; *Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksul*, Çev. Ümit Öktem, Sarmal Yay., 1999); *In Search of Politics* (1999; *Siyaset Arayışı*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., 2013); *Liquid Modernity*, (2000; *Akışkan Modernite*, Çev. Sinan Okan Çavuş, Can Yay., 2017); *The Individualized Society* (2001; *Bireyselleşmiş Toplum*, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yay., 2005); *Community. Seeking Safety in an Insecure World* (2001; *Cemaatler. Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, Çev. Nurdan Soysal, Say Yay., 2016); *Liquid Love* (2003; *Akışkan Aşk*, Çev. Işık Ergüden, Alfa Yay., 2017); *Art of Live* (2008; *Yaşam Sanatı*, Çev. Akın Sarı, Ayrıntı Yay., 2017); *Does Ethics Have a Chance in a World Consumers?* (2008; *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, Çev. Funda Çoban, İnci Katırcı, De ki Yay., 2010); *44 Letters from the Liquid Modern World* (2010; *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, Çev. Ahmet Söğütöğlu, Habitus Yay., 2012); *Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age* (2011; *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, Çev. F. Doruk Ergun, Say Yay., 2013); *Culture in a Liquid Modern World* (2011; *Akışkan Modern Dünyada Kültür*, Çev. Fatih Örnek, İhsan Çapıoğlu, Atif Yay., 2015); *Liquid Surveillance* (2012, David Lyon ile birlikte; *Akışkan Gözetim*, Çev. Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yay., 2013); *This is Not a Diary* (2012; *Bu Bir Günlük Değildir*, Çev. Didem Kizen, Jaguar Yay., 2014) ve *Does the Richness of the Few Benefit Us All?* (2013; *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?*, Çev. Hakan Keser, Ayrıntı Yay., 2014). Ayrıca çok sayıda makale ve kitap eleştirisi yazmış olan Z. Bauman, *Modernity and the Holocaust* kitabıyla Amalfi Avrupa Sosyoloji ve Sosyal Bilimler Ödülü'nü almıştır. Uzun yaşamına pek çok değerli çalışmayı sığdıran Bauman, 9 Ocak 2017'de hayatını kaybetti.

TIM MAY: 20 Aralık 1951'de Amerika'nın Maryland eyaletinde dünyaya geldi. Kripto Anarşist hareketin kurucusu olan Tim May, Sheffield Üniversitesi'nde sosyal bilimler profesörüydü. Yayımlanan kitapları şunlardır: *Reflexivity: The Essential Guide* (2017); *Cities and the Knowledge Economy: Promise, Politics and Possibilities* (2018); *Social Research: Issues, Methods and Process*. 15 Aralık 2018'de hayatını kaybetti.

Ayrıntı: 203
İnceleme Dizisi: 111

Sosyolojik Düşünmek
Zygmunt Bauman & Tim May

Kitabın Özgün Adı
Thinking Sociologically

İngilizceden Çeviren
Akın Emre Pilgir

Yayıma Hazırlayan
Ceren Ataer

© Basil Blackwell

Bu çevirinin Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Fotoğrafı
Dwight Eschliman / Stone / Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Arslan Kahrman

Kapak Düzeni
Gökçe Alper

Dizgi
Esin Tapan Yetiş

Baskı ve Cilt
Ali Laçın - Barış Matbaa-Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No. 286
Topkapı/Zeytinburnu - İstanbul - Tel. 0212 567 11 00
Sertifika No: 33160

Birinci Basım 1998
Yirmi Birinci Basım Kasım 2019

Baskı Adedi 2000

ISBN: 978-975-539-196-0
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Fax: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi

facebook.com/ayrintiyayinevi

instagram.com/ayrintiyayinlari

Zygmunt Bauman & Tim May
Sosyolojik Düşünmek

İNCELEME DİZİSİ
SON ÇIKAN KİTAPLAR

YAŞAM SANATI
Zygmunt Bauman

LENİN
Farklı Bir Yol
Lars T. Lih

HERMENÖTİK VE SOSYAL BİLİMLER
Anlama'ya Dair Yaklaşımlar
Zygmunt Bauman

LENİN 2017
Hatırlamak, Tekrarlamak ve Kafa Yormak
Vladimir İlyich Lenin , Slavoj Žižek

EKİM
Rus Devriminin Hikâyesi
China Miéville

DÜNYAYA VE KENDİMİZE DAİR
Zygmunt Bauman & Stanislaw Obirek

FAŞİZM VE KAPİTALİZM
Faşizmin Sosyal Kökenleri ve
İşlevleri Üstüne Teoriler
*Angelo Tasca, Arthur Rosenberg,
Otto Bauer, August Thalheime*

TANRI'YA VE İNSANA DAİR
Stanislaw Obirek, Zygmunt Bauman

İSTİSNA HÂLİ
Giorgio Agamben

BENLİK PRATİKLERİ
Zygmunt Bauman & Rein Raud

EŞYA VE İNSAN
Bir Pratik İlişkinin Felsefesi,
Pedagojisi ve Sosyolojisi
Arnd-Michael Nohl

KUŞATILMIŞ TOPLUM
Zygmunt Bauman

KAPIMIZDAKİ YABANCILAR
Zygmunt Bauman

DEMİR KAFES
Max Weber ve Weberci Marksizm
Michael Löwy

YEMEK VE ULUSAL KİMLİK
Gündelik Yaşamdan Küresel Siyasete
Atsuko Ichijo & Ronald Ranta

KORSANLAR VE İMPARATORLAR:
ESKİLER VE YENİLER
Gerçek Dünyada Uluslararası Terörizm
Noam Chomsky

KÜRESELLEŞMENİN ÇÖKÜŞÜ
Dünyanın Yeniden Keşfi
John Ralston Saul

AVRUPA
Bitmemiş Bir Macera
Zygmunt Bauman

AKIŞKAN HAYAT
Zygmunt Bauman

KİTLE KATLIAMLARI
Cinai Bölmeler
Abram De Swaan

HAVVA'NIN SAKLI YÜZÜ
Arap Dünyasında Kadınlar
Nevâl es-Sâdevî

RADİKAL KURBAN
Terry Eagleton

EDEBİYATA ÖVGÜ
Zygmunt Bauman , Riccardo Mazzeo

PASİF DİRENİŞ
Mitin Ötesinde Bir Tarih
Domenico Losurdo

BORÇLU ZAMANLARDA YAŞAMAK
Citlali Roviroso-Madrado ile Söyleşi
Zygmunt Bauman

GREV!
Jeremy Brecher

MARKSİZM, ORYANTALİZM,
KOZMOPOLİTANİZM
Gilbert Achcar

İçindekiler

İkinci Baskıya Önsöz.....	7
Üçüncü Baskıya Önsöz.....	9
Teşekkür.....	11
Giriş.....	13

Birinci Bölüm

Günelik Hayatta Eylem ve Kavrayış

1. Kendimizi Ötekilerle ve Onlar Yoluyla Anlamak	33
2. Yaşamlarımızı İdame Ettirmek	51
3. Toplumsal Bağlar	73

İkinci Bölüm

Tercihler, Bağlamlar ve Meydan Okumalar

4. Değerler, Güç ve Tercih	97
5. Hediyeler, Mübadele ve Samimiyet.....	129
6. Beden, Cinsellik ve Sağlık	152

7. Uzam, Zaman ve Toplumsal Dinamikler	177
8. Kùltür, Doğa ve Hükümrancılık Alanı	206
9. Tüketim, Teknoloji ve Yaşam Tarzı	240

Üçüncü Bölüm
Geçmişe Bakış ve Olasılıklar

10. Sosyolojik Mercekler Geçmişe ve Geleceğe Bakış	269
Düşünme Soruları ve İleri Okumalar	296
Dizin.....	309

İkinci Baskıya Önsöz

Aslen Zygmunt Bauman'ın kaleme aldığı bir kitabın ikinci baskısını yazmak bir miktar korku ve endişeyle yaklaştığım bir görev oldu. Özgün eser neticede, çeşitli dillerde sayısız okuru kendisine çekmiş farklı bir üslupla yazılmıştı. Diğer yanda Zygmunt yeni ve güncellenmiş bir baskının yapacağım katkılardan faydalanacağını düşünmekteydi. Bu durum karşısında bu eserin eşsiz yapısını korurken kendi materyallerimi nasıl ekleyeceğim konusu mutlaka belli bir titizliğin getirilmesini şart koşuyordu.

Çıkan nihai sonuç tamamen gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bir baskı oldu. Özgün bölümler değiştirilir ve yeni bölümler eklenirken, metnin tümüne yeni materyaller eklendi. Bunlardan bazıları sağlık ve formda olma, yakınlık, zaman, uzam ve düzensizlik, risk, küreselleşme, örgütler ve yeni teknolojilerle

ilgiliydi. Sonunda ikimizin de kanaati, ilk baskının en iyi yönlerini muhafaza eden ama kitabın genel cazibesine kayda değer katkılar sunmuş bir eser çıkardığımız yönündeydi.

Sosyolojik Düşünmek çalışmasının geniş bir kitleye cazip gelmesi ikimizin de üzerinde durduğu bir şey. Sosyoloji okuyan kişiler açısından müfredat içinde öğretilen farklı konuların ne olabileceğini öngörmeye çalışırken, genel anlamda sosyal bilimcilerin pratiklerine ışık tutma umuduyla yazdık. Ayrıca kitabın, topluma ve toplumsal ilişkilere getirdiği kavrayışla her geçen gün üzerine daha fazla ilgi çeken bir disiplin hakkında daha fazlasını öğrenmek isteyecek geniş bir kitleyi kendine çekmesini bekliyoruz. Bizim açımızdan bunun sebepleri gayet açıktır: Sosyoloji yirmi birinci yüzyılda karşımıza çıkmış meseleler konusunda değerli ve genelde ihmal edilen bir perspektif sunmaktadır.

Farklı iki kuşaktan iki sosyolog olarak kendimizi, yaşadığımız toplumsal çevre içinde deneyimlerimizi anlamlı kılmak için bize önemli kavrayışlar sunması adına çalışma sahamıza adadık. Sosyolojik düşünmek sadece kendimizi ve birbirimizi anlamada yardımcı olmakla kalmayıp, genel olarak toplumların ve toplumsal ilişkilerin dinamiklerine önemli açıklamalar da getirmektedir. Dolayısıyla bu kitabı okuduktan sonra bizim gibi sosyolojinin aydınlatıcı, heyecan verici, pratik ve meydan okuyan bir disiplin olduğunu düşüneneğinizi umuyoruz.

Üçüncü Baskıya Önsöz

Yayıncımız en başta üçüncü baskının yapılmasını önerdiğinde Zygmunt'la temasa geçtim ve bu fikir hakkında ne düşündüğünü sordum. İyi bir fikir olduğunu söyledi ama kendi başına üstlenmek istemediği bir şeydi. Dolayısıyla üçüncü baskının benim tarafımdan hazırlanmasını kabul ettik ve kendisi bana ilk yazar olarak ismimin öne konulmasını önerdi. Bunu yapmadım. Kitap satışlarıyla büyük ilgi gördü ve birçok dile çevrildi. Bunun sebebi eşsiz olmasa da olağandışı olduğu kesin formatıydı ve bence bu korunması gereken bir şeydir. Zygmunt ömrünü beşeri koşulların ve nasıl geliştirileceklerinin daha iyi kavranmasına adanmıştı ve bu kitap da ona adanmış bir eser.

Son baskının yayımlanmasından bu yana bir dolu değişim yaşandı. Kitabı okuyan insanların bir kısmı büyüdüler ve tüm

farklı uzam-zamanların birbiriyle bağlantılı olduğunun varsayıldığı, sosyal medya kullanımının yaygınlaştığı enformasyon teknolojilerinin çağında doğdular. Tüm dönemlerde olduğu gibi bunları nitelemeye çalışanlar sık sık kısaltmalar içinde toplanmış yeni tanımlara uzanmaktadırlar. Elbette yeni kavrama biçimlerinin oluşturulmasını gerektiren güncel meseleler vardır ve yeni baskıda bunlar üzerine kafa yorulmaktadır. Ancak hızla akıp giden dünyamızda tarih unutulmamalıdır çünkü yaptığımız nitelermeleri düzelten bir rol oynamakta ve günümüzle geleceğe şekil vermek için geçmişten dersler çıkarmamızı sağlamaktadır. Göreceğimiz gibi iletişim yeni yollarla kurulur olmuştur ama aynı zamanda eski yöntemlerle kurduğumuz ilişkileri pekiştirme, yeniden yorumlama ve yeniden biçimlendirme gücüne sahiptir.

Birkaç örnek vermek gerekirse iklim değişikliği, sürdürülebilirlik, teknolojik atılımlar, eşitsizlik, toplumsal adalet ve kapsayıcılıkla ilişkili meselelerin hepsi daha büyük bir önceliğe kavuşmuştur. Bu ve yukarıdaki değişimleri akılda tutarak kitap yaşamlarımızda gerçekleşen bu ve benzeri dönüşümleri tartışan yeni materyallerle revize edilmiştir. Bu değişimler karşısında sosyolojik düşünme becerisi sadece değişimlerin genel hatlarını ve dinamiklerini değil toplumlarımızı örgütleme şekli, kendimizi anlama ve yaşamlarımıza yön çizme konusunda yarattığı sonuçları da anlamaya yarayan canlı bir bileşen olmayı sürdürmektedir. İşte bu kitap bizi bu düşünce tarzına götüren bir yol sunuyor.

Teşekkür

Bu kitabın üçüncü baskısını, Eylül 2016'da Sheffield Üniversitesi'ndeki yeni görevime geçtiğimde yazmaya başladım. Yeni işin getirdiği zorunluluklar önceki sorumluluklarla birlikte zamanı verimli ve yoğun hale getirdi.

Bu yolculukta desteğini esirgemeyen ve taslak çalışmalarını okuyan meslektaşım, partnerim ve yakın dostum Beth Perry'ye teşekkür ederim. Ayrıca bugün ve geçmişte çabalarımın destek olmuş herkese teşekkür etmek isterim. Bu kişiler arasında sadece Zygmunt Bauman değil, Davydd Greenwood, Morten Levin, William Outhwaite, Bev Skeggs, Dorothy Smith, Carole Sutton ve Malcolm Williams da var. Dostluğu ve yıllarca sık sık devam ettirdiğimiz buluşmalarımız için Ken Parsons'a, deneyimlerini, eğlenceli anlarını ve tatillerini paylaştıkları için "Kalkan 7" grubuna (Jane, Dave, Chris, Audrey, Steve ve Vikki) teşekkür ederim.

Sadece keskin bir gözle taslakları okumakla ve içeriğe ilişkin görüşler sunmakla kalmayıp, kendi yoğun yaşamına rağmen bana destek verip beni teşvik eden Vikki'ye sevgi ve minnettarlığımı sunuyorum. Enerjileri, yaşama arzuları, başkalarına gösterilecek şevkat ve ilgiyle dünyanın daha iyi bir yere dönüşebileceğini kanıtladıkları için öz ve üvey oğullarım Cian, Alex, Calum, Nick ve Lewis'e şükranlarımı sunuyorum. Son olarak Sheffield Yöntem Enstitüsü'ndeki yeni meslektaşlarıma teşekkür etmek ve Mistra Kent Geleceği Merkezi ve Adil Kentleri Hayata Geçirme adlı programlara katılma imkânı sunan Mistra Stratejik Çevre Araştırmaları Vakfı'nın desteğine minnettarlığımı dile getirmek istiyorum. Ayrıca Wiley Blackwell'deki editöryal ve üretim ekiplerine de teşekkürlerimi sunuyorum.

Giriş

Sosyolojik Mercekleri Yaratmak

Bu bölümde sosyolojik düşünmek fikrini ve kendimizi, birbirimizi, içinde yaşadığımız sosyal çevrelerle kurduğumuz ilişkileri anlamada taşıdığı önemi irdeleme niyetindeyiz. Bu amaçla sosyoloji fikrini, toplum ve toplumsal ilişkilerle ilgili çalışmaları ele alırken kendine has soruları ve yaklaşım biçimleri olan disiplinli bir pratik olarak konumlandıracağız.

Sosyolojik Düşünmek: Ayrımlar

Sosyoloji hem toplumsal dünyayı çerçeve altına alma yollarını hem de kavramaya ve açıklamaya dönük yöntemleri içermektedir. Tarihi boyunca biriktirdiği hatırı sayılır bir bilgi haznesine

sahiptir. Sosyolojik fikirler son iki bin yılı aşan bir süre boyunca filozofların ve teologların/ilahiyatçıların yazılarında ortadadır. Terimin kendisi on dokuzuncu yüzyılın erken dönemlerinde kullanılmıştır ve gelişimi toplumsal düzenle değişimi araştırma amacıyla bu kapsamlı tarihle olmuştur. Bugün kütüphanelerdeki kitaplar ve dergiler, disiplini zengin bir araştırma geleneği olarak temsil etmekte; sıradan okurlara, öğrencilere ve profesyonel sosyolog olmak isteyen kişilere bilgi sunmaktadırlar. Böylece hepsi yaşadığımız dünyayla ilgili kavrayışlarını genişletebilmektedir. Bu süreçte şu tarz konular hakkında sistemli araştırmalara rastlamaktayız: kültür, ekonomi, suç, örgütler, cinsellik, politika, kimlik, moda, idare, devlet, çevre, medya, gençlik, yaşlılık bilimi, sağlık, barınma, biyoteknoloji, kırsal ve kentsel yaşam. Dolayısıyla sosyoloji, yeni fenomenleri kavramaya ve mevcut fikirleri deneyimler ve verilere karşı sınamaya dönük süregiden bir faaliyet alanıdır. Süreç içinde disiplinin biçimi ve içeriği toplumsal dönüşümlerle birlikte evrim geçirmektedir.

Sosyolojiyi konumlandırmak için diğer disiplinlerden farklı toplumsal alana sorular yöneltmesi ve ona ışık tutması bakımından yaptığı pratiğin bazı ayırt edici özellikleri olmalıdır. Bu farklılıkları keşfederek sosyolojik düşünmenin ne olduğunu tanımlayabiliriz. Bu noktada örnek olarak Tarih, Antropoloji, Siyaset Bilimi, Hukuk, Sosyal Politikalar, Psikoloji, İdare ve Örgütlenme Çalışmaları, Ekonomi, Eğitim, Kriminoloji/Suç Bilimi, Enformasyon/Bilişim Bilimi, Gazetecilik, Felsefe, Mimari, Arkeoloji, Dil Bilimi, Edebiyat ve Coğrafya gibi ilgili disiplinleri akla getirebiliriz. Bunların tümü beşeri dünyayla ilgilidir: Yani insanların kendi aralarında ve parçası oldukları çevreyle girdikleri etkileşimlerle ilgilidir. O halde, onları ayıran şey nedir ve neden farklı isimler almayı hak etmektedirler?

Tek bir basit yanıt vardır: Disiplinler arasındaki farklılıklar yalnızca sorguladıkları dünyadaki ayrımları yansıtmaktadır. Onları birbirinden ayıran beşeri eylemler ve onların beşeri yön-

leridir ve disiplinler bu gerçeği ele alır. Her biri kendi geçmişini ve odak noktasının özgün yanlarını anlatıp sorgulama alanlarını oluşturur. Tarih geçmişte yaşanan eylemlerle ilgilenirken, sosyoloji mevcut toplum üzerine odaklanır. Antropoloji farklı gelişim aşamalarından beşeri toplumları inceler; siyaset bilimi iktidar, devlet ve yönetimle ilişkili eylemlerle kurumlara odaklanır. Ekonomi bireysel faydalarını azamiye çıkarmak için “rasyonelce” davranan kişilerle malların üretimi ve dağılımı üzerinden kıt kaynakların paylaşımıyla ilgilenir. Hukuk ve kriminoloji beşeri eylemleri düzenleyen yasalarla normların yorumlanmasıyla, uygulanmasıyla ve bu normların nasıl ifade edildiğiyle, zorunlu kılındığıyla, ne sonuçlarla uygulandığıyla ilgilenir. Ancak disiplinler arasındaki sınırları bu yolla haklı çıkarmaya başladığımız noktada, mesele sorunlu hale gelir. Neticede beşeri dünyanın, net ayrımları yansıttığını ve bunların kendine has sorgulama yöntemlerine karşılık geldiğini varsayıyoruz. Bu noktada önemli bir meseleye varıyoruz: Sanki izah gerektirmeyecekmiş gibi görünen birçok inanç gibi, onların altındaki *varsayımları* incelemekten çekindiğimiz ölçüde bariz olgulardır.

Bugün insani etkileşimlerin belli kategorilere ayrılabilceği, bunların da net bir şekilde ayrılmış disiplinlerle temsil edildikleri fikrini taşıyoruz. Böylece bilgili ve güvenilir bir grup “uzman” toplumsal ve maddi dünyanın belli yönlerini araştırmak, bizi araştırmalarından ve düşüncelerinden süzülen sonuçlarla donatmak için özel haklara sahip olduklarını iddia ederler. Ancak deneyimlerimizden yola çıkarak baktığımızda, toplumu ekonomiye, coğrafyaya, politikaya, tarihe yahut sosyal politikalara ayırabilir miyiz? Siyaset biliminin veya ekonominin ayırdığı alanlarda ayrı yaşamlar sürdürmüyoruz. Ne kuzey yarıküreden güneye geçerken sosyolojiden antropolojiye geçiyoruz ne de yaşlandıkça tarihten sosyolojiye!

Eğer deneyimlerimiz içinde bu faaliyet alanlarını ayırabiliyor ve eylemlerimizi belli anlarda politik, diğer anlarda ekonomik

terimlerle sınıflandırabiliyorsak, bunun sebebi en başta bize bu tarz ayrımlar yapmayı öğrettikleri için mi? Bu sebeple bildiğimiz şey dünyanın kendisi değil, bu dünya imgesinin etkisiyle biçimlenmiş pratiklerimize dayanarak dünyada yaptıklarımızdır. Bilgi edinme yollarımız, dünyayı kavramak için kullandığımız çerçevelerdir ve bunlar *dil* ile *deneyim* arasındaki ilişkilerde biçimlenir. Dolayısıyla farklı akademik disiplinlerde yansımaları bulan beşeri dünyada hiçbir doğal ayrım yoktur. Keşfettiğimiz şey dünyayı inceleyen uzman ve alimler arasında, pratisyenlerinin uzmanlık alanlarına nelerin ait olduğunu anlamalarını sağlayan disiplin sınırlarının pekiştirdiği bir işbölümüdür.

“Ayrımları yaratan farkı” bulma çabamızda, bu araştırma kollarının pratikleri birbirinden nasıl ayrılmaktadır? Bu dalların araştırma nesnelere seçerken kullandıkları yollarda benzerlik vardır. Neticede ilgili nesnelere uğraşırken hepsi aynı davranış kurallarına bağlı kaldıklarını iddia ederler. Hepsi araştırma yöntemleriyle ilgili olguları derlemeye çalışırlar, bunların doğruluklarından emin olurlar ve ardından ilgili bilgiyi geçerli kılmak için bu olguları tekrar tekrar kontrol ederler. Ayrıca olgular üzerine çıkardıkları önermeleri, açık ve şüpheye yer bırakmayacak şekilde kavranacak, bulgularla sıvanacak bir forma yerleştirmeye çalışırlar. Bunu yaparak aynı anda iki farklı önerme doğru olmasın diye, önermeler arasındaki gerilimleri veya çelişkileri önlemeye yahut yok etmeye çalışırlar. Kısaca hepsi belli bir sistematik disiplin idealine göre yaşamaya ve bulgularını sorumlu bir şekilde sunmaya gayret eder.

Artık akademisyenlerin görevlerinin ve alameti farikalarının (akademik dürüstlük ve sorumluluk) kavranıp pratiğe geçirilme şeklinde hiçbir farklılığın olmadığını söyleyebiliriz. Uzman olduklarını iddia edenler görünüşe göre olgularını derleyip işlemek için benzer stratejilerden faydalanmaktadırlar: Beşeri eylemlerin farklı yönlerini gözlemler veya tarihsel bulgulardan yararlanırlar ve bu eylemleri anlamlı hale getiren analitik model-

ler içinde yorumlamaya gayret ederler. Dolayısıyla ayırım noktamızı bulmak için son umudumuz, tek tek disiplinleri harekete geçiren sorularda yatıyormuş gibidir: Yani farklı disiplinlerin eylemleri gözlemlerken, keşfederken, betimlerken, kavrarken ve açıklardan kullandığı bakış açılarını (bilişsel perspektifler) çerçeveleyen sorular.

İktisatçıların çalışmalarını biçimlendiren çerçeveleri ele alın. Değerlendirmeler insan eylemlerinin maliyetleri ve yararları arasındaki ilişkiye yönelecektir. İnsan eylemi kıt kaynakların idare edilmesi ve paylaşılması, maksimum avantaj elde etmek için bunlardan yararlanma biçimleri üzerinden incelenebilir. İnsanlar arasındaki etkileşimler mal ve hizmetlerin üretimiyle mübadelesine ait yönler olarak değerlendirilebilir. Bu mal ve hizmetlerin tümü, arz ve talebin yarattığı piyasa ilişkileriyle, aktörlerin bireysel önceliklerini takip etme arzusuyla düzenlenir. Nitekim bu arzu da, eylemlerin amaç ve araçların önceden rasyonel bir şekilde hesaplanmasına tabi olduğu bir modele göre şekillenmiştir. Böylece bulgular, kaynakların yaratıldığı, elde edildiği ve paylaşıldığı sürecin matematiksel modeli içine katılabilir. Diğer yanda siyaset biliminin, iktidar ve nüfus bakımından başka aktörlerin gerçek veya olası davranışlarını değiştiren yahut bunların etkisiyle değişen insan eylemleriyle ilgilenme olasılığı daha yüksektir. Eylemler böylece, iktidar ve nüfus arasındaki asimetri üzerinden değerlendirilebilir. Böylece bazı insanlar diğer taraflara kıyasla söz konusu etkileşime daha belirgin bir şekilde uyarlanmış görüşler edinirler. Bu yolla bulguları iktidar, tahakküm, devlet, otorite ve seçim bilimi (oy verme davranışlarını inceleyen saha) gibi kavramlar etrafında organize edebilir.

Ekonomi ve siyaset biliminin ilgi alanları kesinlikle sosyolojiye yabancı değildir. Bu sosyoloji içinde, kendilerini muhtemelen iktisatçı, tarihçi, siyaset bilimci, antropolog, coğrafyacı olarak tanımlayan veya işletme ve organizasyon çalışmaları

yapan uzmanların yazdığı yazılarda zaten görünen bir şeydir. Yine de sosyoloji, diğer çalışma sahaları gibi insan eylemlerini sorgulamaya dönük sorulara biçim vermiş bilişsel perspektiflerin yanı sıra kendi yorumlama ilkelerine de sahiptir. Bu bakış açısıyla sosyolojinin beşeri eylemleri daha geniş temsillerin unsurları olarak görmesiyle ayrıldığını söyleyebiliriz: Bu temsil karşılıklı bağımlılık ağı içinde birbirine eklenmiş aktörlerin tesadüf olmayan topluluğudur (eylemin gerçekleşme olasılığının ve başarı şansının diğer aktörlerin kim olduğuna, ne yaptığına ve ne yapabileceğine bağlı değiştiği bir duruma bağımlı olma). Sosyologlar bunun insan eylemleri, girdiğimiz ilişkiler ve parçası olduğumuz toplumlar için ne tür sonuçlara yol açtığını sorgular. Bu da sosyolojik sorgulamanın nesnesini biçimlendirir. Dolayısıyla temsiller, karşılıklı bağımlılık ağları, eylemin karşılıklı olarak koşullandırılması ve yayılımı yahut aktörlerin özgürlüklerinin sınırlanması sosyolojinin öncelikli uğraş alanları arasındadır.

Bireysel aktörler sosyolojik araştırmaların sahasına karşılıklı bağımlılık ağına ait üyeler yahut partnerler olarak girerler. Sosyoloji bireyi kutsar fakat bireycilik fikrinde somutlanan atomizm yahut aramızda var olduğu varsayılan toplumsal yalıtılmışlık başka bir meseledir. Buradan hareketle bunun toplumsal düzenin bozulmasına ait belirtilerden olmayabileceği söylenmemektedir. Sosyoloji esas olarak ilişkiyel bir bakış açısıyla ilgilenir: Bu da bizden önce varolan bir toplum içinde doğmamız ve onun üyeleri olmamızdır. Bu ilişkiler içinde biçimleniriz ve deneyimlerimiz toplumsal yapıların etkisiyle, etrafımızdaki şeyleri görme biçimimiz kültürel referansların çerçevesiyle şekillenir. Başkalarına bağımlıyızdır ve kendimizle ilgili görüşlerimiz bu ilişkilerin aracılığıyla ifade edilir. Dolayısıyla sosyolojinin temel sorusu şuna dönüşür: İçinde yaşadığımız toplumsal ilişki türleri ve toplumlar kendimizi ve birbirimizi nasıl gördüğümüzle, bilgimizi nasıl inşa ettiğimizle, çevremize nasıl baktığımızla nasıl ve ne tür

sonuçlar yaratarak ilişkileniyor? Sosyolojik düşünmeyi yaratan ve disiplini sosyal bilimlerin görece özerk bir dalı haline getiren şey işte bu tarz sorulardır (gündelik yaşamımızı şekillendiren pratik gerçekliklerin bileşenleri). Sosyolojik düşünmek, dünyayı kavramada onu farklı şekillerde düşünme olasılığını da açan ilişkiyel bir yol içerir.

Sosyoloji ve Sağduyu

Sosyolojik düşünmenin sık sık “sağduyu” olarak adlandırılan şeyle özel bir ilişkisi vardır. Ele aldığı konulardan ötürü, sosyoloji ve sağduyu konumu ve pratiği açısından belli neticeleri olan yollarla ima edilir. Alakalı, kavrayışlı ve zaman zaman tartışmalı olmasına yol açan şey tam da bu ilişkililerdir. Neticede fen bilimleri sağduyuyla kurdukları ilişkileri söze dökmekle pek ilgilenmezler. Şüphesiz fen bilimlerin pratikleri içinde toplumsal bileşenler olsa da (bilim insanlarının fenomenleri gözlemelele yollarından ziyade çıkarsama yapma biçimlerinden, hangi tür bilimlere kaynak ayrıldığına ve bilimsel bulguların kendimizle etrafımızdaki dünyaya bakışımızı nasıl etkilediğine varıncaya değin çeşitli öğeler), genelde bilgi içeriğinin yarattığı dolaysız etkiyle bu bilginin üretildiği toplumsal bağlar arasında bir ayırım vardır. Bundan ötürü sınırlar, sağduyu denilen, zengin ama düzensiz, sistemli olmayan, kimi zaman anlaşılmaz ve tarif edilmez bilgilerle var olurlar.

Sağduyunun sanki fizikçileri yahut kimyacıları meşgul eden konularda söyleyecek hiçbir şeyi yoktur. İlgilendikleri konular görünüm itibarıyla insanların gündelik deneyimlerine dahil değildir. Normalde bilgisi ve becerisi olmayanlar, araştırmalarının içeriğiyle ilgili konulara odaklanmış bilim insanlarının yardımını olmadığında kendilerini bu konular hakkında görüş beyan edecek kişiler olarak görmezler. Neticede fen bilimlerinin keşfettiği nesnelere sadece çok özel koşullarda ortaya çıkarlar: Örneğin dev partikül hızlandırıcılarında veya güçlü mikroskop-

ların merceklelerinde gözlemlenen sonuçlardır. Bilim insanları belli koşullar altında bu fenomenleri gözler veya irdeler, onları deneylere tabi tutarlar ve sonrasında bulgularını sınırlı bir araştırmacı topluluğu içinde savunurlar. Deneyime onlar sahip olduğu için, süreç, analiz ve yorumlar denetimleri altındadır. Sonuçlar uzmanlık alanında eğitim görmüş diğer bilim insanlarının eleştirel tetkikleri karşısında sağlam olmalıdır. Sonuçta çıkan bilgi, basitçe seçtikleri konuda sağduyuyla ilgili hiçbir mesele olmadığı için sağduyuyla rekabet etmez.

Bu ayrımın tarifi yukarıda aktarıldığı kadar basit midir gerçekten? Bilimsel bilginin üretimi pratiğini tarif eden ve şekillendiren toplumsal etmenleri içerirken, bilimsel bulguları demokratik bir toplumda bilim insanlarının belirleyemeyeceği türde toplumsal, politik ve ekonomik içerimler taşıyabilir. Bilimsel ve bağlamsal yahut yerel bilgi birbiriyle etkileşim halindedir: Bitkiler ve hayvanlarla bağlantılı olarak insan yaşamına uygun alanların korunması için insanların ne kadar bilgi derleyeceği veya tıbbi bilgilerin halkın geneli için doktorların uzmanlığını sorgulayacak boyutta erişime açılması gibi. Diğer deyişle ne bilimsel araştırmanın araçlarını yöneltmeleri mümkün amaçlardan ne de pratik veya yerel bilgiyi bilimsel bilgiden kolayca ayırabiliriz. Araştırmaların nasıl ve kimler tarafından fonlandığı, bu araştırmanın sonuçlarına, potansiyel olarak onları tahrif eden çıkarlarla tesir edebilir. Yediğimiz yemeklerin kalitesi, şahsi İnternet kullanımımızın dijital alemde saklanması, genetik mühendisliğinin rolü ve genetik bilgilerin patentlenmesi gibi konularda kamuoyunun taşıdığı kaygılar bilimin tek başına belirleyici olamayacağı meselelerden sadece birkaçıdır. Bunlar sadece bilimsel bilginin bir uzman grubu içinde sınırlı olarak doğrulanmasıyla değil, diğer doğrulanma biçimleriyle ve nasıl hayata geçecekleri, yaşamlarımız ve geleceğimiz açısından yaratacağı sonuçlarla ilgili kaygılardır. Sonuçta yaşamlarımız üzerindeki denetimden ve toplumlarımızın hareket ettiği yönden bahsetmekteyiz.

İşte bu meseleler sosyolojik soruşturmaların hammadde-ridir. Hepimiz başka insanlarla yan yana yaşamakta ve birbiri-mizle etkileşime girmekteyiz. Süreç içinde gündelik yaşamın uğraşlarıyla baş etmemizi sağlayacak muazzam bir örtük bilgi birikimini açığa vururuz. Her birimiz yetenekli birer aktördür. Yine de elde ettiklerimiz ve kim olduğumuz başkalarına bağlıdır. Bununla birlikte birçoğumuz eşler, dostlar ve yabancılarla kopan iletişimin acı verici deneyimini yaşamışsızdır. Dahası çeşitli derecelerde toplumsal altüst oluşu, dışlanmayı, birlikteliği ve ait olmayı deneyimleriz. Sosyolojinin esas konusu gündelik yaşamlarımızda saklıdır ve bu olmazsa yaşamlarımızı başkalarıyla birlikte sürdüremeyiz. Ancak etkileşim kurduğumuz toplumsal düzene uyumlu hale gelmiş pratik bilgiyle şekillen-ten rutinlere gömülüymük, başımızdan geçenlerin anlamını ve nedenlerini sistematik olarak düşünemeyeceğimiz gibi şahsi deneyimlerimizi diğerlerinin kaderleriyle karşılaştıramayabiliriz. Belki istisnası televizyonlarda ve sosyal medyada tüketilmek üzere sıralanan kamusal meselelere verilen özel tepkilere tanık olmaktır. Ancak burada toplumsal meselelerin özelleştirilmesi çok sık bir şekilde desteklenir. Böylece üzerimizden toplumsal ilişkilerin dinamikleriyle sonuçlarını anlamanın yükü alınmış olur. İçerisinde her şey daha genel kültürel ifadelerden ziyade bireysel tepkiler olarak görülür.

Sosyolojik düşünme bizi ilişkisel bir kavrayışa götürür. Bireyin farkındadır fakat onu toplumsal çevre içinde konumlandırır. Ardından bir sorgulama biçimi olarak şu tarz sorular yöneltir: “Bireysel yaşamöykülerimiz diğer insanlarla paylaştığımız tarihle nasıl iç içe geçer?” Yahut “kültürümüz gördüğümüz ve yaptığımız şeyleri nasıl şekillendirir?” Sosyologların kendileri de bu deneyimin parçasıdır, dolayısıyla çalışma nesneleriyle (“dışarıda kalan” nesnelere olarak yaşam deneyimleri ile) kendileri arasında mesafe koymak için ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar kavramaya çalıştıkları bilgiden tamamen kopamazlar.

Ancak bu, kullandıkları araştırma yöntemleriyle kavramaya çalıştıkları deneyimlerin hem içsel hem de dışsal bakış açılarına sahip oldukları noktada bir avantaja da dönüşebilir. Yöntemleri toplumlar içinde ve farklı toplumlar arasında yapılan kapsamlı ve bütüncül karşılaştırmalardan, dinamiklerini kavramak için sosyal gruplara katılımı ilgili yoğun deneyimlere başvurmaya kadar uzanmaktadır. Çıkan sonuç, pratik aklın çerçevesinden bakıldığında idrak temeli yakından uzağa farklılık gösteren beşeri koşullarla ilgili zengin ve aydınlatıcı bir araştırmalar bütünüdür.

Mesele beşeri koşulların araştırılmasına geldiğinde, sosyoloji anketler, röportajlar, görsel materyaller yahut gözlemlerle soruşturmasına başlamadan önce insan eylemlerine, yapılarına ve çevrelerine atfedilen anlamları idrak etmek zorundadır. İlgili aktörler halihazırda ailelere, örgütlere, akrabalık ağlarına, mahallelere, kent ve köylere, uluslara ve kiliselere, düzenli insan etkileşimiyle yan yana gelmiş diğer tüm gruplara belli birer anlam ve önem atfetmiştir. Sonuç olarak sosyolojik fenomenler zaten anlamla yüklüdürler ve bundan ötürü pratik aklı oluşturan gerçeklik içinde ifade edilirler. Bu bilgi biçimlerinin arasındaki çizgiler akışkan olduğundan sınırlar da hareket halindedir. Genetik bilimcilerin çıkardığı bulguların hayata geçirilmesinde ve toplumsal yaşam için yarattıkları sonuçlarda olduğu gibi, sosyolojinin toplumsal bilgi üzerindeki egemenliği de üzerinde kafa yorulan, pekiştirilen, hatta tartışmaya açılan bir şeydir. Bu sosyolojiye özgü olmasa da, genel anlamda hem sosyal bilimleri hem de fen bilimlerini ilgilendirse de, sosyoloji ve sağduyu arasındaki ilişkileri şu şekilde ele alabiliriz.

İlk olarak sosyoloji kendisini, temellendirme biçimlerine uygun olarak sorumlu iletişim ilkelerine tabi kılar. Yani bulgulara dayalı bir kavrayışla izahatın oluşturulmasında kabul edilmiş ve kurumsallaşmış yöntemlere bağlıdır. Ortak bir araştırmacı topluluğunda bu, bir disiplini diğer bilgi ve temellendirme yolla-

rından ayıran bilimsel bir özelliktir. Sosyologlardan mevcut delillerle desteklenmiş ifadelerle koşullu, test edilmemiş fikirlerden ibaret olan önermeleri ayırmak için titizlikle çaba sarf etmeleri beklenir. Sağduyulu konuşmanın kuralları, elde edilen kavrayış noktalarının incelemeye açık olmasına yol açmış işlemleri şart koşar. Dahası konuyla ilgili başka eserlerle de bağlantılı olmalı ve onlarla kavrayışını ileriye taşıma iddiasına sahip bir tarzla ilişkilennemelidir. Bu yolla güvenilirlik ve uygulanabilirlik kayda değer ölçüde artırılmış olur. Doğrusu bilimsel meşruiyetin temeli, uygulayıcılarının sağduyulu konuşma kurallarına riayet ettiğine ve bilim insanlarının ürettikleri bilginin doğruluğuyla geçerliliğini üretim sürecinin titizliğine göre gönderme yapma yetisine duyduğumuz inançtır.

İkinci olarak sosyolojik düşüncenin üretildiği sahanın boyutları vardır. Birçoğumuz için bu saha yaşam dünyalarımızdır. Yani yaptığımız şeyler, tanıştığımız insanlar, peşinden koştuğumuz gayeler, genelde etkileşime geçtiğimiz anlar ve mekânlardır. Ayrıca kendimizi başkalarının örnek olarak İnternet, televizyon, gazeteler, kitaplar ve sosyal medya aracılığıyla iletilen deneyimleri ve görüşleriyle karşı karşıya buluruz. Bu ölçüde deneyimlerimizin ufku genişler. Ancak bunlar seçici olabilirler; dahası farklılıkları kavranacak şeylerden ziyade güvensizlik ve utanç nesnelere dönüştürebilecek mevcut yaşam dünyalarının mübalağasından başka hiçbir şey olmayan belli bakış açılarına dayalı da olabilirler. Dolayısıyla dünyadaki zengin ve çeşitli koşullarla deneyimlere rağmen, her biri taraflı hatta önyargılı olabilecek bakış açılarıdır. Bu meseleler ancak birden çok yaşam dünyasından çekilen denetimlerin yan yana getirilmesi ve kıyaslanmasıyla incelenebilir. Yani bu görüş açıları üzerinde disiplinli bir perspektife ihtiyaç vardır. Ancak bu yolla bireysel deneyimlerin sınırlı gerçeklikleri açığa serilecektir. Aynısı onların sadece nicel olarak değil nitelikte ve bilginin kullanımı bakımından da iç içe geçtiği karmaşık bağımlılıklar ve karşılıklı

ilişkiler ağı (Tek bir yaşam öyküsünün açısından hareketle erişilebilecek alanın çok ötesine uzanan bir ağıdır bu. Tam da bu sebepten sosyologların daha geniş perspektifler peşinde koşması büyük bir fark yaratır) içinde geçerli olacaktır. Sosyolojik bilgi, sağduyunun tüm zenginliği ve kavrayış gücüyle kendi başına tedarik edemediği önemli bir şey sunar.

Bu bilgi formlarının farklılaştığı üçüncü bir yol daha vardır: Olayları ve koşulları anlama ve açıklama biçimlerine göre beşeri gerçekliği anlamlandırma yöntemleri. Deneyimlerimizden biliyoruz ki eylemlerimizin “yaratıcısı/yazarı” bizleriz. Sonuçları niyet ettiğimiz gibi olmasa da yaptıklarımızın niyetlerimizin yahut hislerimizin sonucu olduğunu biliriz. Normalde belli bir noktaya veya şarta ulaşmak için hareket ederiz. Örneğin bu bir nesneye sahip olmak da olabilir, bir övgüye mazhar olmak da, hoşlanmadığımız bir şeyi önlemek de olabilir bir dosta yardım etmek de. Doğal olarak eylemlerimizi düşünme biçimimiz, diğer eylemleri anlamlandırmada bir model işlevi oynar. Bu ölçüde etrafımızdaki beşeri dünyayı anlamlandırabilmemizin tek yolu, açıklayıcı araçlarımızı sadece kendi yaşam-dünyalarımızdan çekip çıkarmaktır. Dünyada yaşanan her şeyi büyük oranda başkalarına ait kasıtlı eylemlerin sonucu olarak algılama eğilimindeyizdir. Yaşanan şeylerin sorumlusu olan şahısları ararız ve onları bulduğumuzda sorgulamamızın tamamlandığını düşünürüz. Olumlu meylettiğimiz hadiselerin arkasında iyi niyetin saklı olduğunu, hazzetmediğimiz şeylerin arkasındaysa kötü niyetlerin yattığını varsayarız. Genel olarak insanlar, bir durumun tanımlanabilir bir şahsa ait kasıtlı eylemlerin sonucu olmadığını kabullenmekte zorlanırlar.

Kamusal alan içinde gerçeklik adına konuşan kişiler (siyasetçiler, gazeteciler, pazar araştırmacıları, ticari reklamcılar) yukarıdaki eğilimlerin farkındadırlar ve “devletin ihtiyaçlarından” yahut “ekonominin taleplerinden” bahsederler. Bu sözler sanki devlet veya ekonomiler belli ihtiyaçları ve arzuları olan

bireysel şahıslara dönüştürülmüş gibi söylenir. Benzer biçimde ulusların, devletlerin ve ekonomik sistemlerin karmaşık problemlerini, isimlendirilen, resmedilen ve röportaj yapılabilen seçilmiş bir grup bireyin düşünceleriyle eylemlerinin sonuçları olarak okuyup işitiriz. Aynı ölçüde hükümetler ve sözcüleri denetimlerinin dışındaki o şeylere gönderme yaparak yahut odak grupları ve kamuoyu yoklamalarını kullanarak “kamunun talep ettiği” şeylerden bahsederek sorumluluğu üzerlerinden atarlar.

Sosyoloji bu görüşlerin tekilliği karşısında, sanki bunlar bazı genel vaziyetleri temsil ettiklerine duyulan inanca kolayca dönüşebilecekmiş gibi gerilim içinde, kimi zaman muhalif bir tutum içinde durur. Anlama biçimlerini, sanki tarihsel değişimlerden basitçe koparılabilir olacakları yahut bu ifadelerin açığa çıktığı toplumsal konumları açıklamanın bazı doğal yollarını sunuyormuş gibi verili kabul etmez. Araştırmalarına tek tek aktörlerden veya tekil eylemlerden ziyade temsillerden (bağımlılık ağları) başladığı için, birbirinden yalıtılmış, dürtülerle hareket eden bireyi beşeri dünyayı anlamanın anahtarı olarak gören yaygın metaforun (buna tamamen şahsi ve özel düşüncelerimizle fiillerimiz de dahildir) kendimizi ve başkalarını anlamada uygun bir yol olmadığını gösterir. Sosyolojik düşünmek beşeri koşulları insanları birbirine bağımlı kılan çok katmanlı ağların analiziyle anlamlandırmaya çalışmaktır. Dürtülerimizi ve harekete geçmelerimizle açığa çıkan sonuçları açıklamak için referans verdiğimiz gerçekliklerin en zorlularını analiz ederek yapmaya çalışır.

Ayrıca sağduyudaki gücün ikili bir karaktere sahip olduğunu belirtmemiz gerekir. Sözcüklerimizle yolumuzu bulmamızı sağlarken izahı gerekmeyen şeylere bağımlıdır. Yani temel kaidelerini sorgulamaz ve pratik içinde kendi kendini onaylar. Böylece sağduyumuzu şekillendirirken aynı zamanda onun tarafından şekillendirilen gündelik yaşamın rutinlere, alışkanlığa dayalı karakterine kolayca dayanabilir. Hayatlarımızla barışık olmak için buna ihtiyacımız vardır. Yeterince sık bir şekilde tekrarlan-

dığında, şeyler genelde tanıdık hale gelir ve tanıdık şeyler artık açıklama gerektirmez. Dünyada yolumuzu çizmemizi sağlarlar, hiçbir sorun teşkil etmezler ve böylece pek merak konusu olmayabilirler. Eğer insanlar sorgulamaya açık olmadığından ve sorgulandığı takdirde bu ihlale direnişle karşılık verileceğinden “oldukları haliyle şeylerden” memnunlarsa soru sorulmaz. Kadercilik, insanın içinde hareket ettiğimiz koşulları değiştirmek için çok az şey yapabileceğini söyleyen, böylece bizi değişimin yükünden azat eden inançla rolünü pekâlâ oynayabilir.

Bu noktada aşinalık/tamdıklık ve merak yani soru sorma edimi gerilim içinde olabilir. Tanıdık bir dünyanın, sosyolojiyi güvenilirliği sorgulanan bir rahatsızlık kaynağı olarak arkada bırakarak mevcut inançları onaylama gücü vardır. Yaşam dünyasının inşa edildiği ve sürdürüldüğü verili şeylerle temelleri inceleyerek, ister o dünyayı sorgulanacak bir konu olarak görsün ister belli sezgiler derleyeceği bir kaynak olarak ele alsın, insanı teskin edici kesinliği bozma potansiyeline sahiptir. İnceleme sırasında vuku bulan gündelik yaşam biçimleri ve toplumsal koşullarla, barışık hayatlar sürdürmemizin ve aramızdaki ilişkileri düzenlememizin illa *tek* yolu olmasa da başarılı yolları olarak açığa çıkarlar. Ancak burada rutinler ve aramızdaki kavrayışı inşa etme yollarımızın da yeri vardır. Neticede sürekli eylemlerimiz üzerinde düşünmeden bir şeyler yapmamızı sağlayan, böylece kolayca belirsizliğe düşmemizi engelleyen onlardır. Burada akla Kipling’in anlattığı, dalkavuşun biri mükemmel hafızasına övgüler düzmeye başlayınca dek hiçbir çaba sarf etmeden yüz bacağı üzerinde yürüyen kırkayağı gelebilir. Otuz yedinciden önce asla seksen beşinci bacağına yahut on dokuzuncudan önce elli ikincisini atmasına engel olan şey işte bu hafızadır. Özbiince sahip olduğu noktada, zavallı kırkayak artık yürüyemez olmuştur. Aynı şekilde *alışkanlığın kalkmasının* da faydaları vardır. Kişinin yaşamını daha büyük bir öz-farkındalıkla yaşama, diğerlerini anlama ve etrafındakileri daha fazla bilgiyle, belki

daha fazla özgürlük ve kontrolle idrak etme konusunda yeni, öncesinde hiç sezilmemiş olasılıklar açar.

Yaşamlarını çevrelerini, çevrenin kendi üzerlerindeki etkilerini, eylemlerimizi, nasıl birlikte yaşayıp birlikte hayatı örgütlediğimizi kavrayarak daha bilinçli bir şekilde yaşamaya çalışanlar için, sosyolojik düşünmek hoş bir kılavuzdur. Ortak bilgimizi ele alırken, ona ışık tutarken yahut meydan okurken, sosyoloji bizi deneyimlerimizi yeniden değerlendirmeye, yeni olasılıklar keşfetmeye ve neticede daha açık olmaya, amacı yaşadığımız çevredeki beşeri koşulları kavrama çabamızı zenginleştirmek olan heyecanlı ve dinamik bir süreçten ziyade kendimizi ve birbirimizi öğrenmenin başlı başına amaç olduğu düşüncesine barışık olmaya yöneltir ve teşvik eder. Tekil deneyimlerimizin alanlarına mesafeli durmak, gerekçeleri sadece pratik aklın sınırlarında temellendirilmesi imkânsız sosyolojik kavrayışın önemini azaltamaz.

Sosyolojik düşünmek işleyişi bizi farklılıklarla ayrımlara karşı daha duyarlı ve hoşgörülü kılabilecek bir meydan okumadır. Duyularımızı keskinleştirir ve gözlerimizi, keşfedip açıklayabilmek için anlık deneyimlerimizin ötesine uzanan ilişkisel ufka açar. Yaşamlarımızın görünüşte doğal, kaçınılmaz, değişmez, ebedi yönlerinin beşeri güç ve kaynaklar eliyle nasıl gerçeğe dönüştürüldüğünü anladığımızda, kendi başına bize onlarca olasılık açan bir güce dönüşür. Farklı derecelerde sahip olduğumuz özgürlüğün kapsamını ve pratik etkinliğini genişlettiği gibi bizi manipülasyonlara daha az tabi kılma ve baskı yahut denetim anlarında çok daha dayanıklı hale getirme potansiyeli vardır. Bir düşünme biçimi olarak, nitelik, eylem ve bağlam arasındaki bağların yanı sıra durağanlıklarıyla değişime dirençli olduklarını iddia eden şeylerin nasıl dönüşüme açık olduğunu görmemizi sağlayabilir.

Ayrıca birey olarak bizi aşan ve geri çekilip analiz alanına girmemizi gerektiren bir şey daha vardır. Toplumsal ilişkiler ağı

içinde konumlanırken çalışmalarımız bizi, farklı veri biçimlerinin üretilmesi ve kullanımıyla bir bütün olarak toplumların içindeki hareketlerle değişimleri ele alan kapsamlı bir sorgulama zeminine götürebilir. Bu önemlidir ama ilgili konuların tutkudan arındırılmış bir kayıtsızlık içinde yok edilmesini gerektirecek kadar değildir. Sosyoloji bireyciliği değil bireyi öven bir tavır takınır. Sosyolojik düşünmek, insanların değerlerini, umutlarını, arzularını, kaygılarını ve endişelerini daha bütüncül bir şekilde anlamak demektir. Bu şekilde farklı kültürleri ve insanların hayatlarını belli değerlere göre nasıl yaşadıklarını daha iyi görüp saygı gösterebiliriz. Bu ölçüde aramızda dayanışmayı teşvik etme potansiyeline de sahiptir. Kastedilen karşılıklı anlayış ve saygıya, acılara karşı ortakça direnmeye ve onlara sebep olan zalimliklerin ortakça kınanmasına dayanan dayanışmadır. Katı görünümüne sahip şeylerin akışkanlığına geri dönecek olursak, kendimizinkinden farklı yaşam biçimlerinin içsel mantığına ve anlamına yöneltilmiş sosyolojik bakış bizi, kendimiz ve ötekiler arasında çekilmiş sınırlar üzerinde bir daha düşünmeye yöneltir. Belki bizler, bizi ayırmaya çalışan güçlerin sandığından daha fazla ortak yöne sahibizdir. Nihayetinde bu başarılacak olursa, özgürlük davası ortak bir amaca yükseltildiğinden ötürü çok daha büyük bir mesafe katedecektir.

Sosyolojik bulguları tahlil etmek ve yansıtmak dikkatleri, bireysel ve kolektif özgürlüklerin ne derece genişlediği ve sınırlandırıldığına çekebilir. Bunun mevcut iktidar ilişkileri veya “toplumsal düzen” denilen şeyler üzerinde istikrarsızlaştırıcı bir etkisi vardır. “Politik sadakatsizlik” suçlamaları veya disiplin olarak statüsünü sorgulayan tutumlar genelde sosyolojiye, şirketler, hükümetler ve hâkim toplumsal düzenin iktidar sahipleri tarafından yöneltilir. Gerçekliği kendi isimlerinde görmek isteyenler yahut mevcut durumun bir şekilde doğal durum olduğunu iddia edenler arasında bu çok belirgindir. Bu tür tepkilere tanık olduğumuzda, açığa çıkan şey çoğu kez budur. Nitekim bu da kamusal alana

taşınmasına aracılık etmiş tartışmalarla sosyolojinin konusudur. Çıkarımlarının tartışılabilceği ve yapılacak eylemlere karar verildiği yer burasıdır fakat bu aynı zamanda sadece belli seslerin duyulduğunu da gözler önüne serebilir.

Sosyoloji örgütlerin elinde güçlü bir araca dönüşebilir ve fikirleri özgürlüğün büyütülmesi için değil denetlenmesi için de yontulabilir. Hiçbir disiplin bunun olmasını engelleyemez fakat varlığıyla yarattığı sonuçlara dikkat çekebilir. Sosyolojik düşünmenin çözölüp yaşamın “sert gerçekliklerini” güçsüzleştirmesinin önünde hiçbir garanti yoktur çünkü bu pratiklerini sorumluluğunu aşan münakaşalarla eylemlerin alanına sokması demektir. Açıkçası kavrama gücü, baskı güçlerinin veya suçlu belli gruplara atan, böylece hâkim politik ve ekonomik koşulların neden olduğu yabancılaşıma hissine görünüşte kolay bir çözüm bulan retorikle insanları harekete geçiren kişilerin üstesinden gelemeyebilir. Ancak bu kavrayış olmadığında, ortak yaşam koşullarının kolektif bir şekilde idaresi iyice ortadan kalkar. Değeri genelde onu verili kabul edemeyen ve bunu yapabilen kişiler için kolayca küçümsenebilecek bir düşünme yoludur.

Sosyolojik Düşünmek: İçerik

Bu kitap yukarıda anlatılanlardan hareketle deneyimlerini başkalarıyla birlikte ve onlarla anlamakta insanlara yardımcı olma amacıyla yazıldı. Görünüşte tanıdık olan şeyin nasıl yeni ve farklı şekillerde yorumlanabileceğini göstermeyi amaçlıyoruz. Bölümlerin her biri, gündelik idraklarımızın ön planında olmasa bile gündelik yaşamlarımızın parçası olan veya yaşamlarımızı şekillendiren meselelere değiniyor. Düzenli şekilde karşımıza çıkan ama üzerinde düşünmek için zaman bulamadığımız veya fırsat yakalayamadığımız görme biçimleri ve meselelerle ilgili. Hedefimiz bilgiyi “doğrulamak” değil sosyolojik düşünmeyi teşvik etmek. Amacımız hatalı, yanlış fikirlerin yerine sorgulanmaz Hakikatler koymak değil, kavrayışımızın ufuklarını

genişletmek. Başkalarını anlamanın bize, kendimizi dünya için-
deki ötekilerle *birlikte* kavrama olanağı tanıyan sorgulayıcı bir
tutumu teşvik etmeyi umuyoruz. Bu sürece destek olmak adına,
sonda yolculuğumuzu aydınlatmak için yararlandığımız ve bu
sosyolojik kavrayış yolunda kalma konusunda bize yardımcı
olacak araştırma kitaplarının bulunduğu bir bölüm koyuyoruz.

Kitap yaşamlarımızı ve deneyimlerimizi doğrudan biçim-
lendiren konular üzerine yazılmış sosyolojik bir yorumlama
çalışmasıdır. Bu kaygıyla kısımlara ve bölümlere ayrılmıştır.
Bu kılavuzda anlatımız çizgisel bir tarzla sürmemektedir çünkü
kitabın geneli içinde zaman zaman geri döneceğimiz konular
vardır. Örneğin toplumsal kimlikle ilgili meseleler bölümlerde
birden farklı kılık altında karşımıza çıkacaktır. Bunun sebebi
kavrama çabasının pratikte bu şekilde işlemesindedir. Ayrıca
içinde yaşadığımız çevrenin korunmasına, geleceğimiz ve biz-
den sonra gelecekler için hepimizin ona nasıl bağımlı olduğuna
da değineceğiz. Neticede yeni konuları incelediğimizde yeni
sorular açığa çıkaracaklar, böylece daha önce gözden kaçırdı-
đımız meselelere ışık tutacaklar. Belirttiğimiz gibi bu daha iyi
bir kavrayış zeminine kavuştuğumuz bir sürecin, sonu olmayan
heyecan verici ve ödüllendirici bir işin parçası.

Birinci Bölüm
Gündelik Hayatta Eylem ve Kavrayış

Kendimizi Ötekilerle ve Onlar Yoluyla Anlamak

Kendimizi yalıtılmış, yalnız ve neredeyse kimseye ulaşamaz halde hissedebiliriz. Yine de birbirimizle keskin bir yalıtılmışlık içinde olmayız. Üzerinde hiçbir kontrolümüzün olmadığını düşündüğümüz koşullarla kısıtlanmak bizi kızdırabilir ve başkalarının beklentilerine uymayı reddederek özgürlüğümüzü de savunabiliriz. Taşınabilir cihazlarımızda anlık eğlence araçları olmayınca hüsrana uğrayabilir yahut zamanımızı okumak, özümsemek, tartışmak ve düşünmek için de kullanabiliriz. Başkaları tarafından kabul edilmeye ihtiyaç duyarız ama bu kabul gelmediğinde veya beklenmedik şekillerde sunulduğunda, ortaya hayal kırıklığı ve kızgınlık çıkabilir. Çelişkili hisler taşımak veya koşullara göre farklı davranışlar sergilemek deneyimlerimizin

ortak bir parçasıdır. Beşeri koşullar görünürde hüsrana yol açtığı gibi hayal gücünü ve yaratıcılığı besleyen kafa karıştırıcı durumlara da vesile olur.

Eylemlerimizin bizim ve başkaları tarafından nasıl görüldüğü bu ilişkiler içinde inşa edilir. Eylemler, benlik, toplumsal kimlikler ve kavrayışlar birbiriyle yakından ilişkilidir. Bu etmenleri insan olmanın ne olduğuyla ilgili hâkim fikirler şekillendirir. Örneğin bizler hedeflerimize ulaşmak için seçme ve bu seçimlere göre hareket etme özgürlüğüne sahibiz. Şimdi ayağa kalkıp bir bardak kahve alabilir veya bu bölümü okumaya devam etmeden önce bir bardak su içebilirsiniz. Ayrıca sosyolojik düşünme tasarımını bırakıp başka bir çalışma rotasına girmeyi veya araştırma yapma fikrini tamamen terk etmeyi seçebilirsiniz. Sizin için okumaya devam etmek, bugün sizin erişiminize açık alternatif eylem güzergâhları arasında yapılan bir tercihtir. Bu yolla bilinçli kararlar verme becerinizden özgürlüğünüzün hayata geçirilmesi olarak bahsedilir.

Başkalarıyla Yaşamada Özgürlük

Etrafımız bireylerin belli fikirleriyle, dolayısıyla onların eylemleri, tercihleri ve sorumluluk dereceleriyle çevrilidir. Reklamların tümü, kişinin olmak istediği ve mal sahipliğiyle bağlantılı özelemleri hedefler. Üzerine muazzam kaynakların harcandığı bu ikna teknikleriyle çevrelenmişken, bir eylemi belirlemeden önce tercihlerimizin, net ve rasyonel bir tarzla ifade edilen bilinçli karar alma süreçlerinin ürünü olduğunu söyleyebilir miyiz? Eylemlerimizin çoğu *alışıldık* davranışlardır ve bilinçli, planlı, açık bir tercihe bağlı değildir. Buna rağmen bize kararlarımızın sonuçları bakımından sorumluluk yüklediği hatırlatılabilir. Şimdi şunu işitmeniz mümkündür: “Kimse seni bunu yapmaya zorlamıyor suçlanacak biri varsa o da sensin!” İnsanların davranışlarına kılavuzluk eden kuralları ihlal edersek cezalandırılabiliriz ve bu cezalar gayri resmi olanlardan resmi yaptırımlara kadar uzanabilmektedir. Örneğin bir grubun

normlarına uymamak alaya alınmamıza veya geçici süreyle dışlanmamıza yol açabileceği gibi, yasaları ihlal ettiğimiz için hapse atılarak özgürlüklerimizin kısıtlanmasıyla da sonuçlanabilir. Ceza, eylemlerimizden mesul olduğumuzu onaylayan unsurlardan biridir. Bu bakımdan kurallar sadece eylemlerimize yön çizmekle kalmaz, bizim ve diğerlerinin nasıl davranacağıyla ilgili beklentiler yaratmasıyla ötekilerle aramızdaki etkileşimleri koordine eder. Bu yön olmadığında, gündelik yaşamda iletişim ve kavrayışı sağlamak adeta olanaksız hale gelir.

Eğer alinyazımızı bizler yazıyorsak yaşamlarımızı kontrol etme doğrultusunda eyleme geçme gücüne de sahibizdir. Hem eylemlerimizi gözlemlene becerisine *hem de* sonuçlarını belirleme yetisine sahibiz. Yine de yaşam gerçekten birçok kişi için böyle midir? Örneğin işsizliğin tamamen ilgili kişinin hatası olduğu, yeterince çabalarsa, uygun bilgi ve beceriler elde ederse hayatım kazanabileceği iddia edilebilir. İnsanlar kendilerini yeniden eğitip iş arayışına çıkabilirler fakat yaşadıkları bölgede belki yüksek bir işsizlik vardır ve taşınmaya güçleri yetmemektedir. Yahut baktıkları akrabaları ve dostları vardır dolayısıyla aktif bir şekilde iş arasalar da girebilecekleri bir iş olmaz veya kendilerine muhtaç kişiler yüzünden taşınma imkânları sınırlıdır. Hareket etme özgürlüğümüzün üzerinde hiç kontrolümüzün olmadığı veya çok az olduğu koşullarla sınırlandırıldığı sayısız durum vardır. Becerilerimizi değiştirme veya duruma uyarılma yetisi bir şey, hedeflerimize ulaşmak için gerekli kapasiteye sahip olmak başka bir şeydir. Gelin buna daha ayrıntılı bir şekilde bakalım.

Kıtlık koşullarını düşünün. Diğerlerinin bize yönelttiği yarılamlar gibi bunlar da yeteneklerimizi sınırlar. İnsanlar aynı hedeflerin peşinden koşabilir fakat koştukları şeye erişim sınırlı olduğu için hepsi ona ulaşamaz. Bu durumda birbirimizle rekabete girebiliriz ve sonuç sadece kısmen çabalarımıza bağlı olabilir. Bir koleje gitmek isteriz fakat erişebileceğimiz her bir kolej için 20 adayın daha olduğunu ve gerekli niteliklere sahip olduğunu görebiliriz. Ayrıca kolej belli toplumsal çevrelerden gelen ve eskiden orada okumuş kişilerle bağlantılı adaylara

öncelik verme eğiliminde olabilir. Eylemlerimiz, üzerlerinde sınırlı denetim gücüne sahip olduğumuz başkalarının yargılarına bağlıdır ama aynı zamanda toplumsal ağlarımızla, bunların özelemlerimizi nasıl sınırladığı ve gerçek kıldığıyla ilişkilidir. Başkaları oyunun kurallarını koyar ve hakem gibi hareket eder. Sağduyuyu ve ihtiyatı harekete geçiren kurumlarıyla *konumlanmış* haldedirler ve bu yolla diğerlerinin özgürlüklerine bir sınır çizerler. Bu tür etmenler gayretlerimizin sonuçları üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bu örnekte başkalarına bağımlı olmamızın sebebi, aralarına kabul edilmek için gayretlerimizin yeterli olup olmadığını değerlendirmeleri, kabul edilmemizi sağlayacak doğru niteliklere ve geçmişe sahip olup olmadığımızı incelemeleridir.

Maddi etmenler hedeflerimize ulaşma yetimizi şekillendirir. Öz-belirlenim önemlidir ama ya araçlara sahip değilseniz? Daha fazla işin olduğu yerlerde iş aramaya çıktığımızda, konut veya kira ücretlerinin kapasitemizi aştığını da görmemiz mümkündür. Benzer bir şekilde daha sağlıklı bir yere taşınmak için, aşırı kalabalık ve kirli ortamlardan kaçmak da isteyebiliriz. Ancak daha çok parası olanların çoktan harekete geçtiğini, dolayısıyla o yerlere maddi olarak güç yetiremeyeceğimizi yahut etraflarından ayrılmış ortamlarını güvence altına almak için yüksek binalar ve kapalı siteler inşa ettiklerini görmemiz mümkündür. Bu süreçte konut fiyatları yükselir, kiralar artar ve işten kazanılan para başka yerde yaşamaya yetmez olur. Eğitim ve sağlık hakkında da aynı şeyleri söyleyebiliriz. Kimi alanlar çok uzak olsa da okullar ve hastaneler için daha elverişliyen, toplumumuz kamusal ve evrensel bir sağlık sistemine sahip değildir ve özel sağlık sigortası da gelirimizi aşmaktadır. Dolayısıyla seçme özgürlüğü bize ne tercihlerimiz doğrultusunda hareket etme özgürlüğünü ne de arzuladığımız hedeflere ulaşma özgürlüğünü garanti eder. Özgürce hareket edebilmek için, özgür irade fikrinden daha fazlasına ihtiyacımız vardır.

Genelde sınırlandırılmış olmamızı elimizdeki paranın miktarıyla değerlendiririz ama bunların yanında sembolik kaynak-

lardan da bahsetmiştik. Bu durumda özgürlüğümüz yaptıklarımıza değil, başkalarının bize bakışı ve verdiği değerle bağlantılı olarak kim olduğumuza bağlıdır. Kolej örneğini kullandık ama niteliklerimizi, örneğin sınıfımızı, ırkımızı, cinsel yönelimimizi, yaşımızı, etnik kökenimizi veya engelliliğimizi yargılar bir bakış açısı nedeniyle, bir kulübe veya işe girmemiz reddedilebilir. Bundan farklı olarak, kulübe erişim geçmiş başarılarla da bağlı olabilir: kazanılmış beceriler, nitelikler, hizmet süresi, tanıdığımız ve bizi destekleyecek insanlar yahut insanlarla konuşurken ve onlara seslenirken takındığımız tavır ve görgü. Bunlar geçmiş tercihlerin kalıcı sonuçlarıdır, nitekim zamanla daha uzun erimli toplumsal yapılarda tortulaştıkça, bireylerin eylemlerine tesir ederler. Dolayısıyla bugün eyleme geçme özgürlüğünü, geçmiş koşullar, birikmiş deneyimler ve başkalarının atfettiği değerler şekillendirir.

Bu tür yollarla konumlandırılma şeklimiz, içine girdiğimiz toplumsal koşullarda hissettiklerimizle ve hareket tarzlarımızla etkileşim halindedir. Kolej örneğimize tekrar dönelim. Mülakat sırasında adaylardan aşına olmadığımız bir konuşma üslubunun ve belli bir aksanın beklendiğini görebiliriz. Çalışan sınıflardan geldiğimizden ötürü orta sınıf öğrenciler arasında kendimizi rahatsız hissedebiliriz veya cinsel yönelimimiz “normal” bulunmaz ve bundan ötürü bir yalıtılmışlık hissi duyar, tercihlerimizin diğerleri tarafından doğru bulunmadığı bir duruma gireriz. Belki Ortodoks kuralları takip eden bir Katolik olarak, diğerlerinin sahip olduğu boşanma ve kürtaj gibi seçenekleri kabul edemeyiz.

Burada bir olasılık karşımıza çıkıyor: Yanlarında kendimizi en rahat hissettiğimiz o gruplar aslında ulaşabileceğimiz tercih yelpazesini kısıtlayarak özgürlüğümüzü sınırlandırıyor olabilirler. Enformel ve formel gruplar genelde üyelerinde bıraktıkları izlenimlerle oluşur ve bu yolla o şartlara veya yaşam tarzına uygun hareket edeceğini düşünmedikleri kişileri dışlarlar. Gruplar arasında bu tür kavrayış uçurumları açıldığında, çoğu kez önyargılı ve doğruluktan uzak ama “biz” ve “öteki”

ayrımı yapılmasını mümkün kılan basmakalıp varsayımlarla doldurulur. Grubumuzun içindeki eylem koşullarına uyumlu hareket etmemiz, o grubu aşan deneyimlerle eklemlenmemizi önleyerek özgürlüğümüzü kısıtlar. Grubumuza göre hareket etmeyi öğrenerek, bedeli başka fikir ve pratiklerle ilişki kurmamızı sınırlandırmak olan bir özgürlük içinde hareket ederiz.

Özgürlüğün gündelik pratikleri bize hem olanaklar açar hem de bizi sınırlar. Bir düzlemde bize, bir grup içinde kabul edilebilir ve ulaşılabilir türde arzuların olduğu öğretilir. Uygun hareket etme, konuşma, giyinme ve davranış biçimleri ait olduğumuz gruplar içinde yaşamımızı sürdürmek için bir yön çizer. Kendimizi bu beklentilere göre yargılarız ve özsaygımız doğrudan bu biçimler içinde şekillenir. Gruplar bizi ortak çıkarlar ve/veya yakınlık yoluyla yönlendiren sınırlar oluşturur ve bu avantajlar bir gruptan diğerine geçtikçe ve kendimizi farklı yaşama, farklı değerlendirme biçimlerinin teşvik edildiği ortamlarda buldukça sorunlara dönüşebilir. Alternatif davranış biçimleri uygun bulunabilir ve diğer insanların davranışlarıyla niyetleri arasındaki bağlantılar bize aşına olmayıp yabancı bir görünüm arz ederler. Fransız sosyolog Pierre Bourdieu bu uçurumdan “Don Kişot” etkisi diye bahseder: Yani eğilimlerimiz ve kendimizi içinde bulduğumuz toplumsal bağlamlar arasındaki uçurum.

Davranışların uygun olup olmadığını anlamamızı sağlayan yollardan biri, başkalarıyla aramızdaki fiziksel varlığımız, söylediklerini işitmek ve ne yaptıklarını görmektir. Ancak kişi çevrimiçi toplulukların tepkilerine maruz kaldığında, zaman içinde başkalarının eylemlerini görmesini sağlayacak bir yol olmayabilir ve ifadeler isimsiz olabilir. Sonuç olarak eylemleri fiziksel anlamda yakın kişiler tarafından yargılanmanın getirdiği sonuçlarla kısıtlanmaz. İster sanal ister gerçek olsun bir düzlemden diğerine geçtiğimizde, arka planda yolumuzu çizmemizi ve bir gruba ait olmamızı sağlayan kavrayış bir sınırlama gibi görünebilir. Beklentilerimizin, deneyimlerimizin ve eylemlerimizin arasında bir kopuş yaşandığında, bunun sebebi muhtemelen kasıtlı eylemlerin istenmedik sonuçlarıdır. Bir

başka deyişle kasten belli bir sonuç almaya uğraşılsa da, koşullar beklemediğimiz bir şekilde geliştiğinden yahut hiç bilmediğimiz ve kontrol etme şansımızın olmadığı etmenlerden dolayı başka bir sonuç ortaya çıkar.

Mesele eğilimlerimizi veya dünyada varolma biçimlerimizi şekillendiren etmenlere geldiğinde, ait olduğumuz referans grupları serbestlik içinde seçtiğimiz gruplar değildir. Basitçe içine doğduğumuz için bir grubun üyesi olabiliriz. Bizi tanımlayan ve eylemlerimizi yönlendiren grup, bilinçli bir şekilde seçtiğimiz grup olmayabilir. Ona ilk kez katıldığımızda veya başkalarının parçası olduğumuz görüldüğünde, bu özgür bir eylem değil bağımlılığın tezahürüdür. Fransız, Karayipli, beyaz veya işçi sınıfı ve orta sınıftan biri olup olamayacağımıza karar veremeyiz. Bu bariz alınyazısı sükûnetle veya tevekkülle kabul edilebilir. Yahut grubun kimliği ve temsil ettiği şeyi istekli bir şekilde benimseyerek onu kaderimize de dönüştürebiliriz. Olduğumuz şeyden ve bunun sonucunda bize yüklenen beklentilerden gurur duyabiliriz. Ancak kendimizi dönüştürmek istiyorsak, etrafımızı çevreleyen kişilerin kabul gören beklentilerine karşı ciddi çaba sarf edilmelidir. Özveri, kararlılık ve dayanıklılık konformizmin yerine grubun değerleri ve normlarına dönüşecektir. Karşıtlık dalganın yönünde yüzmekle akıntıya karşı yüzmek arasındadır. Her zaman bilincinde olmasak da hepimiz birbirimize işte bu şekilde bağlıyızdır: Akıntıya karşı yüzsek bile, bunu aşına olduğumuz grubun hem içinde hem dışında kalanların beklentileriyle yahut eylemleriyle yönlendirilmiş ve şekillendirilmiş biçimde yaparız. Davranma ve kendimize bakma biçimimizi ait olduğumuz grupların beklentileri belirler. Bu birkaç yolla kendisini açığa vurur.

İlk olarak belli önem atfettiğimiz, bu sebeple takip etmeye değer gördüğümüz *amaçlar* veya hedefler vardır. Bunlar sınıf, etnik köken, yaş ve cinsiyet gibi etmenlere göre değişkenlik gösterir. Başkaları için yapılan bakım işleri bütünüyle olmasa bile genelde kadınlar tarafından sağlanır. Dolayısıyla aralarında, başkalarıyla ilgilenmenin ödüllendirildiği belli tür mesleklere

yönelten belirgin bir eğilim vardır: öğretmenlik, hemşirelik ve sosyal hizmetler gibi. Bu, kadınlardan ve erkeklerden sergilemeleri beklenen niteliklerden hareketle işbölümü üzerine yapılmış varsayımlara dayanır. Bunlar kültürel çeşitleri olan eğilimlerdir, basit belirlenimler değil. Ancak bunlar sadece kabul edilir şeylerin sınırlarını belirlemekle kalmayıp farklı mesleklere ve bu meslekleri icra edenlere sunulan ödüllerle tanınırlıklarını da sınırlayan eğilimlerdir.

İkincisi bu amaçlara nasıl ulaşacağımızla ilgili beklentiler, grup beklentilerinin bir başka tezahürüyle oluşur: Amaçlara ulaşmakta kullanılan kabul görmüş *araçlar*. Burada gündelik yaşamda uygun sayılan davranış formlarını ele almaktayız. Giyinişimiz, bedenimizi kullanım şeklimiz, konuşma biçimlerimiz, hevesimizi nasıl gösterdiğimiz ve yeme şeklimiz bile, grupların amaçlarımızın peşinde koşarken davranışlarımızı belirleme yollarından bazılarıdır. Amaçlara ulaşmada kabul edilen ve edilmeyen araçlar, insanların ait olmak istedikleri veya hâkim düzene karşı hareket etmenin sonuçlarından korktukları durumlarda bireyleri eylemlerin sonuçlarıyla ilgili kaygılarla doldurabilir. Doğrusu kabul edilmez araçlardan faydalanan kişiler mutlak anlamda cezayla karşılaşmayabilir ama amaçlarına ulaşmada başarılı oldukları müddetçe göz ardı edilirler. Bu haklılaştırma yolları eylemleri normalleştirebilir ve 2007-2008 yıllarındaki küresel finans krizine yol açmış bankacılık sektörünün kültüründe kesinlikle izlerinin olduğuna kanaat getirilmiştir.

Üçüncüsü gruplar onları formel ve enformel ilişki ağlarının dışındakilerden ayıracak eylemlerle kendilerini tanımlamaya da çalışırlar. Ortaya çıkan fenomene *ilgili kriterleri* denir. Burada bize giriştiğimiz yaşam-projeleriyle ilgili ve ilgisiz nesnelere yahut insanlar arasında ayırım yapma öğretilir. Nesnelere üzerindeki yazılar, bu nesnelere atfedilen öneme veya kültürle bağlantılarına göre gruplar arasında farklı anlamlara gelebilir. Müttelikleri, düşmanları, rakipleri, giyilecek şeyleri, kulak verilecek ve itibar edilmeyecek kişileri tanımlamak bu sürecin parçasıdır. Dolayısıyla takip edeceğimiz amaçları, bu

süreçte kullanacağımız araçları ve bize yardımcı olabilecek ya da olamayacak şeyler arasında ayırım yapmayı ait olduğumuz gruplara borçluyuzdur.

Sosyolojik Mercekler: Kendimizi Ötekilerle Görmek

Devasa miktarda pratik bilgi, onlar olmadan gündelik faaliyetlerimizi yerine getiremeyeceğimiz, kendimize yön çizemeyeceğimiz ve eylemlerimize önemle değer atfedemeyeceğimiz gruplara ait olmamızla elde edilir. Çoğu örnekte bu bilgi “örtüktür”: Onu veya nasıl ve neden belli şekillerde hareket ettiğini açıklayan bizler olmadan, şeyler, kişiler ve mekânlar arasında anlamlar ve bağlantılar kurarak davranışlarımızı yönlendiren bilgi. Örneğin birbirimizle iletişim kurarken ne tür kurallara uyduğumuzu, başkalarının eylemlerini nasıl çözümlediğimizi ve nasıl nesnelere anlamlar yüklediğimizi soracak olsalar, soruyu bile anlayamayabiliriz. İletişim kurma yetimizle onu illa verili kabul etmişken, iletişimi mümkün kılan konuşma kurallarını nasıl açıklayabiliriz? Yine de işlerimizi yapmak ve pratik becerilerimizi kullanmak için bu bilgiye ihtiyaç vardır. Sosyolojinin dallarından etnometodoloji, gündelik etkileşimlerin ayrıntılarını araştırmakla ilgilenir ve verili kabul ettiğimiz şeylerle ilgili hayranlık verici kavrayışlar sunar. Örneğin sohbetlerde sözün sırayla alınması, cümlelere nasıl başladığımız ve cümleyi nasıl bitirdiğimiz, gündelik rutin jestleri içinde bedensel hareketleri ve giyinme tarzlarından hareketle insanlara yakıştırdığımız nitelikleri ele alır.

Birey ve toplum arasındaki ilişkilerin sosyolojik olarak kavranmasına, pratik akıl yürütmeleri ve eylemleri şekillendiren arka plan bilgilerle başlayabiliriz. Ortaya çıkan araştırmalar, eylem halindeyken kendimizi güvende hissettirecek ve rutinleriyle dünyada izleyeceğimiz yolu çizmemizi sağlayan toplumsal düzenin yeniden üretimini şekillendiren toplumsal yaşamın o alanlarına dönüşür. Bu yeniden üretimin kendisi, üzerimizde güçlü tesirler bırakabilen yöntemlerin kökenini unutmamıza

veya basitçe onları verili kabul etmemize bağlı olabilir. Mikro sosyologların sorgulama nesnesi yaptıkları *doğal bir tavra* bürünerek karşımıza çıkarlar. Toplumsal bilgi ve gündelik yaşamla ilgili araştırmalar, birbirimizle girdiğimiz etkileşimlerle, zamansal ve mekânsal olarak kavrayışımızın temelleri hakkında daha fazla şey öğrenmemize imkân verir.

Benliğimiz ve toplumsal kimliğimizin oluşumuyla ilgili önemli bilgiler sunmuş kilit figürlerden biri George Herbert Mead'ti. Kim olduğumuz, "benliklerimiz" bizimle birlikte doğan birer nitelik değildir, aksine başkalarıyla etkileşim içinde zamanla edindiğimiz bir şeydir. Bunun nasıl gerçekleştiğini anlamak için, benlik algımız iki kısımda incelenebilir: "Ferdî Benlik" [I] ve "Toplumsal Benlik" [Me]. Mead'e göre zihinlerimiz kendimizi içinde bulduğumuz dünyayla "uyarlayıcı/adapte edici bir ilişki" kurmaya çalışır. Ancak bu basitçe grupların beklentilerini yansıttığımız anlamına gelmez çünkü dünya üzerinde eyleme geçmek ve yeni toplumsal bağlar içinde bir şeyler öğrenmek konusunda dönüşümsel bir kapasiteye sahibizdir. Bu amaçla kendimizi sembolik iletişim yoluyla başkaları üzerinden tanırız. Dil konuşmamızı sağlayan araçtır ama aynı zamanda kendimizi işitme ve başkalarının yanıtlarına göre eylemlerimizle ifadelerimizi değerlendirme aracıdır. İletişim öznelliğimizi üreten dinamodur. Sadece bizim dışımızda kalan bir dünyayı tanımlamakla kalmaz, o dünyanın anlamını ve kavrayışını da inşa eder. "Ferdî Benlik" dilin kendimizi bir "bütün" olarak algılamasını sağlayan bir araç şeklinde hareket ettiği "içsel" bir sohbettir. Diğer tarafta "Toplumsal Benlik" başkalarma ait beklentilerin eylemlerimiz içinde düzenlenmesidir. Kendimize bakma biçimimiz üzerinden diğerlerine yanıt veririz ve bu içinde yaşayıp hareket ettiğimiz toplumsal düzlemlere göre sürekli değişikliklere tabi tutulur.

Yukarıdaki durum üç gelişme aşaması içinde gerçekleşir. İlk olarak bir *hazırlık aşaması* vardır. Burada benlik algımız, başkalarının bize gösterdiği eylemler ve ifadelerden oluşması bakımından edilgen/pasiftir. Farkındalık büyür ve diğerlerine grubun sembolleriyle yanıt veririz. Bu da davranışlarımızı or-

tama uygun terimlerle tanımlama imkânı verir. Bu yolla kendimizle ilgili büyüyen farkındalık başkalarının tepkileriyle elde edilir. Bu aşamada kendimizi doğrudan deneyimleyemez, ancak başkalarıyla bunu yapabiliriz ama bu fiillerimizi diğerleriyle girdiğimiz etkileşimlerimiz içinde yargılayabildiğimiz süreci başlatır.

Daha sonra çocukken, role girip farklı türde “ötekileri” canlandırarak *oynama aşamasına* gireriz. Ancak bunlar bağlantılı değildir ve genel bir düzenden yoksundur. Ayrıca bazı çocukların, “oyun oynamanın” mümkün olmadığı veya görünüş itibarıyla arzulanmadığı bağlamlara konulabileceğini de unutmamak gerek. Bu aşamada dil öğrenimi ve duyguları belli rollerle ilişkilendirmek ön plandadır, dolayısıyla performansa verilen tepkiler neyin “uygun” oyun olduğunu anlamak için önem taşır. Üçüncüsü, *oyun aşamasıyla* grubun niteliklerini düzenleyen ilkeler tahkim edilmeye başlar. Roller insanların birbirleriyle kurdukları ilişkilerle öğrenilir. Çeşit çeşit “parça” oynansa da, oyunu yönlendiren kurallar giderek daha açık hale gelir. Dönüşümsel niteliğimiz, eylemlerimizi başkalarının ifadelerimizle eylemlerimize verdiği tepkilerle anladığımız için kendimizi bu eylemlerin nesnesi olarak görmemizle oluşur.

Toplumsal benliğin oluşumu pasif bir süreç değildir. Etkinlik ve girişkenlik etkileşimin iki yönüne de damga vurur. Neticede bir çocuğun öğrendiği ilk becerilerden biri nesnelere ayırmak ve seçmektir. Bu da baskıya direnme ve karşı koyma yani dışsal güçlere karşı tavır alıp harekete geçme becerisiyle desteklenmediği sürece kazanılamaz. Ötekiler arasında kayda değer bulunan çeşitli kişilerden çelişkili sinyaller geldiği için, “Ben” kenara çekilmeli ve belli bir mesafeden dışsal baskıların “Toplumsal Benlik” içinde *içselleştirilmesini* izlemelidir. “Ferdî Benlik” ne kadar güçlü olursa, çocuğun karakteri o kadar özerk olur. “Ferdî Benliğin” gücü kendisini, kişinin “Toplumsal Benlikte” içselleştirilmiş toplumsal baskıları sınamaya, gerçekte ne kadar güçlü olduklarını ve sınırlarını kontrol etmeye, böylece onlara meydan okuyup sonuçlarına katlanmaya hazır oluşunda ve bunu yapma bece-

risinde ifade eder. Bunu kazanma sürecinde kendimize sorular sorarız ve Fransız filozof Paul Ricoeur'un belirttiği gibi benliğin ilk dönüşümsel sorusu şudur: "Ben kimim?" Burada özgürlük ve bağımlılık arasındaki çelişkiyi, arzuladığımız şeyler ve belli öneme sahip başkalarının varlığıyla bize yükledikleri beklentiler sebebiyle yapmaya mecbur hissettiğimiz şeyler arasında içsel bir çatışma olarak deneyimleriz. Kabul edilir davranışlarla ilgili imgeler ve anlamlar, dönüşümsel olarak "varlığımızı" ve "yaptıklarımızı" ele aldıkça "içsel" konuşmalarımızın parçası olur.

Bu noktada karşımıza biyolojik olanla toplumsal olan arasındaki etkileşimler çıkar. Büyük miktarlarda para, insan davranışlarının farklı yönlerinde hangi genetik temellerin yattığını anlamak için harcanmaktadır ve sinirbilimi kolayca beynin yapısıyla işlevinde toplumsal olan şeylerin temelini bulma arayışına dönüşebilmektedir. Örneğin Darwin'in evrim teorisinden etkilenmiş kişiler arasında yapılan yorumlar, doğamız itibarıyla rekabete mi işbirliğine mi yatkın olduğumuz konusunda ayrışmaktadır. Aynı ölçüde eylemlerin ve değerlendirilme biçimlerinin kültürler arasında farklılaştığını da biliriz. Genetikçi Steve Jones'un söylediği gibi, genetiğin en sorunlu sözcüğü "için"dir. Sanki bulunan her gen belli bir davranış formu için karşılık oluşturmaktadır. Hastalıkların tedavisinde potansiyel faydalar getirecek genetik araştırmalara muazzam paralar harcanırken, bu bilginin kontrolü ve hangi amaçlarda kullanılacağı hepimiz için hayati bir meseledir.

Mesele topluma biyolojik dürtülere veya güdülere göre açıklamalar getirmeye geldiğinde, psikanalizin kurucusu Sigmund Freud, insan grupları arasında öz-gelişim sürecinin tümü ve toplumsal örgütlenmenin cinsel ve saldırgan içgüdüleri sınırlama ihtiyacıyla buna dönük pratik gayretler ışığında yorumlanabileceğini iddia eder. Freud bu içgüdülerin asla evcilleştirilemediğini ama "baskılandığını" ve bilinçdışına itildiğini söyler. Dolayısıyla bunlar, grupların algılanmış talepleriyle baskılarını içselleştiren bir yapı olarak "süper ego" tarafından arafta tutulurlar. Bu sebeple Freud süper egoyu "fethedilen kentte kalmış tek garnizon"

olarak tanımlar. Böylece ego kendisini iki güç arasında askıya alır: Bilinçdışına itilen ama gücüyle isyankârlığını kaybetmeyen içgüdüler ile kaçmalarını engellemek için dürtüleri bilinçdışında tutma amacıyla egoya baskı yapan süper ego.

Amerikalı feminist sosyolog ve psikanalist Nancy Chodorow, nesne ilişkileri kuramından yararlanarak bu içgörüler üzerinde değişiklikler yapmıştır. Duygusal bağlılıktaki cinsiyet farklılıklarını inceleyen Chodorow, bir oğulun annesine “ilkel bir aşk” beslediğini ama bu arzunun sonradan bastırıldığını iddia eder. Sonuç olarak çocuk ilişkiden kopup, anneye kurduğu bağın kesildiği ve aşkın bastırıldığı bir alana geçer. Oğul “öteki” olur ve özerkliği arzunun bastırılmasıyla elde edilir. Diğer yanda kız çocuğu, öz-benliği onu annesinden koparan bir süreçle değil de ilişkisel bir bağlılıkla şekillendiğinden, ortaya çıkan hissiyat genelde ona anneye daha çok uyuşturan bir deneyim yaşatır. Empatiye yapılan cinsiyetçi vurgu ve kadınlar arasında kendilerini parçası oldukları dünyadan ayırıştırma kaygısının azlığı, Amerikan psikolog Carole Gilligan tarafından “bakım etiği” olarak nitelendirilir.

Başka sosyologlar da Freud’un hipotezlerini takip etmişlerdir. Bu görüşleri kapsamlı bir tarihi araştırmayla birleştiren Norbert Elias, sahip olduğumuz benlik deneyiminin hepimizin maruz kaldığı çifte bir baskıdan geldiğini önermiştir. Benliğimize yönelttiğimiz tutumlar, içgüdüsel baskılarla uyuşmaya dönük fiillerin zıt yönlerde olduğu kararsız bir konumun sonucudurlar. Tüm toplumların, fertlerinin eğilimlerini şekillendirdiği sorgulanamaz bir gerçektir. Ancak insanların doğaları gereği saldırgan olduğu, dolayısıyla açık bir denetimle ehlileştirilmek zorunda olduklarını kanıtlayan hiçbir kesin bulgu yoktur. Genelde doğal saldırganlık patlamaları olarak yorumlanan şeyler çoğu kez vurdumduymazlığın veya nefretin ürünüdür. Ernesto Laclau’nun terminolojisini kullanırsak bunları, eşdeğerlik (genel benzerlikleri hepimiz paylaşırız) ve farklılık (gruplara mensup oluşumuz farklılıklara vurgu yapar) mantığının uç bakış açlarına çekildiği durumların sonucu olarak görebiliriz: Hem aynıyız

ve özdeşiz hem de temelden farklıyız. İkişi genetik olmasa da toplumsal kökenlerine kadar takip edilecek konumlardır. Dolayısıyla gruplar üyelerinin davranışları üzerinde muhakkak belirleyici olsalar da, buradan bu davranışın insancıl ve ahlaki olacağı anlamı çıkmaz. Sadece davranış, grup içinde kabul edilen kalıplara daha uygun düşüyor demektir.

Özerklik ve uyum arasındaki mücadeleyi “hayali” (belli toplumsal yapılara şekil veren anlamlar) terimiyle tabir edilen şeyin alanına taşırırsak, yüksek bir özeleştirici çabasının hizmetinde psikanalizden, bilincin (“ego”) giderek içgüdüsel dürtülerin (“id”) yerini aldığı koşullarda özerkliği açığa çıkaracak bir koşul olarak yararlanılabilir. Cornelius Castoriadis toplumdaki hayali/imgesel kurumları bu şekilde incelemiştir. Ancak bunların birer kurgu olduğunu da söylememiştir. Aksine toplumun işleme biçimlerine karşılık gelen rasyonelleştirmelerdir. Bu anlam/anlamlandırma biçimleri toplumun yeniden üretilmesini mümkün kılar ve bireylerinin ruhuna [*psyche*, psişe] etki eder ama bireysel sosyalleşme ve toplum arasında asla eksiksiz bir formasyon yoktur. Bunu daha iyi kavramak için, yönümüzü sosyalleşme sürecine çevirelim.

Sosyalleşme, Anlam ve Eylem

Genelde benliklerimizin oluşum şekline ve içgüdülerimizin bastırılıp bastırılmadığına *sosyalleşme* ismi verilir. Genel olarak toplumdan, özel olaraksa önemli öteki kesimlerden gelen normlar ve değerlerin içselleştirilmesiyle toplumda yaşama yetisini kazanmak için sosyalleşiriz. Etkileşim kurduğumuz ve bizi bu şekilde sosyalleştiren o önemli insanlar kimler? Benliğin gelişiminde faal olan gücün, önemli gördüğümüz ötekilerin niyetleri ve beklentileriyle ilgili çocukluk imgeleri olduğunu gördük. Bu beklentiler arasında seçim yapma özgürlüğü eksiksiz değildir çünkü kimileri görüşlerini çocukların algısına kendi dünyaları içinde ötekilerden daha etkin bir şekilde sokabilir ama taleplerin kendisi çelişkili olsa bile tercihten kaçınma diye bir şey yoktur.

Neticede bazılarının diğerlerinden daha fazla ilgi gösterilmesi, dolayısıyla hayatlarımız içinde daha fazla önem atfedilmesi zorunludur.

Başkalarının beklentilerine farklı önemler atfetme ihtiyacı çocuklarla sınırlı değildir. Gündelik yaşamlarımızda bunu ailelerden, dostlardan ve iş arkadaşlarından rutin bir mesele olarak deneyimleriz. Başkalarının gönlünü almak için diğerlerini gücendirme riskini alırız. Ne zaman politik görüşlerimizi ifade etsek, söylediğimiz şeylere ilgi gösteren ve dinleyen kişilerle söz gelimi politik, dini veya para meselelerinin tartışmaya açık olmaması gerektiğini söyleyen başkalarıyla karşılaşsınız. İster ifadelerimizle ister eylemlerimizle önem atfetmek, kaçınılmaz olarak bazı görüşlere daha az önem atfetmek hatta hiç önem atfetmemektir. Bu sürecin riskleri, yaşadığımız ortamlar heterojen olduğu yani farklı görüşlerle, değerlerle ve çıkarlarla nitelenmiş bir ortam olduğu yahut sorgusuz bir bireysel bağlılıkla uyumacı beklentilerin grup gözetimi ve baskı üzerinden katı bir şekilde dayatıldığı homojen bir yapıda olduğu noktada büyür.

Burada *referans grupları* yaşamlarımızda önemli bir rol oynar. Bu eylemlerimize önem atfetmemizi sağlamış ortak çıkarlar, değerler ve faaliyetlerle ifade edilen bir grup olup kendimizi yargılamak için kullanılan standartları sunar. Farklı koşullarda nasıl giyindiğimiz, konuştuğumuz, hissettiğimiz ve hareket ettiğimiz bu yollarla biçimlenir. Kanada doğumlu Amerikalı sosyolog Erving Goffman, kitapları eylemlerimizle ilgili müthiş görüşler sunan, gündelik yaşamı mükemmel bir şekilde gözlemleyen bir kişi olarak “yüz çalışmasının” önemini yazmıştır. Yüz, kişinin sergilediği niteliklerle ilgili olarak eylemlerine atfettiği değeri tanımlamıştır. Dolayısıyla kendilerini bu niteliklerle özdeşleştirmeye çalışırlar. İyi bir profesyonel performans, kişinin özsaygısı ve grubu içindeki konumunun, Axel Honneth’in nitelemesiyle “tanınma mücadelemizle” ileriye taşınabileceği bir andır.

İletişim bağlamında belirttiğimiz gibi, niyetlendiğimiz şeylerle gerçekte yaşanan şeyler birbiriyle uyumlayabilir. Bu da hüsrana ve yanlış anlaşılmalara yol açar. Gruplar onların davranış

biçimlerini taklit etme çabamızı fark etmeyebilirler, hatta bu girişimlerimizi alaya da alabilirler. Bazı gruplar her etkileşimimizde orada bulunmadan veya çevrimiçi topluluklar örneğinde olduğu gibi fiziksel olarak yanımızda bulunmadan davranışlarımıza kurallar koymasıyla normatif referans gruplarıdır. Aralarında özellikle ön planda olanlar aile, dostlar, öğretmenler, işverenler ve işyerlerindeki yöneticilerdir. Ancak bu insanlar eylemlerimize tepki verecek bir konumda olsalar bile, buradan referans gruplarına dönüşecekleri anlamı çıkmaz. Bunu ancak onlara önem atfettiğimizde yaparlar. Yöneticilerimizin bize dayattığı normatif baskıları tanımadığımızda ve başka standartları takip etmeyi seçtiğimizde işyerinde itaatsizlikler yaşanabilir. Ayrıca grup aslında katılımı ve tutkuyla güç çağrısında bulunduğu anda “soğukkanlı da kalabiliriz”.

Eylemlerimizin dolaysız bağlamlarının ötesinde bir başka etki kaynağı ise karşılaştırmalı referans gruplarıdır. Bunlar ya onların erişemeyeceği bir konumda olduğumuz ya da erişemeyeceğimiz konumda oldukları için ait olmadığımız gruplardır. O grubu onlar tarafından görülmeden “görür” ve faaliyetlerini yakından takip ederiz. Bu örnekte önem atfetme tek yanlıdır. Bizim ve onların arasındaki mesafe yüzünden eylemlerimizi değerlendirme yetisine sahip değillerdir. Bu sebeple ne sapmalarımızı düzeltebilirler ne de bize övgüler düzebilirler. Yakın zamanda çeşitli medya araçları sayesinde başkalarını tanımak yerine tariflerle daha çok bilgi edindiğimiz bir konuma ulaştık. Etki uyandırmaya çalışan gruplar, referans çerçevelerimizi, harcama alışkanlıklarımızı ve inançlarımızı şekillendirmek için çok fazla zaman ve kaynak harcıyıp birçok araçtan faydalanırlar. Sonuç olarak bu güçlerin benlik algımızı biçimlendirmede oynadığı rol çok daha belirgin hale gelir.

Özet

Sosyalleşme asla sona ermez. Beraberinde özgürlük ve bağımlılığa dair fikirler arasında değişen ve karmaşık etkileşimler

getirir. Farklı mekânlara ve alanlara geçerken yanımızda geçmişimizi de taşırız: Örneğin küçük kırsal topluluklarda yetişmiş kişiler, yabancılardaki kayıtsızlığın çaresizlik hissini büyüttüğü tuhaf bir kentte kendilerini kaybolmuş hissedebilirler. Bu çaresizlik trafiğin yoğunluğu, bir yerden diğerine akan kalabalıklar ve mimari formlarla daha da pekişir. Aynı şekilde anonimliği kozmopolit fikirlerin kaynağı olarak farklı kültürler arasında hareket etmeyi kolaylaştırdığından, kentte kendilerini evinde hissedenler de vardır. Risk ve güven hissimiz farklı derecelerde iç içe geçer. Ayrıca üzerinde hiç denetim kuramadığımız başka durumlar vardır. Ani ekonomik bunalımlar, kitlesel işsizliklerin başlaması, seller, kıtlık ve patlak veren savaşlar sadece birkaç örnektir. Bu değişimler sosyalleşme kalıplarımıza şüpheyle bakmamızı sağlama ve verili kabul ettiğimiz şeylerin radikal bir şekilde yeniden yapılandırılmasını şart koşma potansiyeline sahiptir.

Bu büyük çalkantılar olmasa bile, hepimiz gündelik yaşamımızda bizi varoluş biçimlerimizi yahut beklentilerimizi düşünümsel bir şekilde incelemeye, belki sorgulamaya yönelten sorunlarla karşılaşırız: okul veya iş değiştirmek, üniversiteye girmek ve mezun olmak, yeni bir ilişkiye başlamak, yaşayacak bir yer almak, ebeveyn olmak ve bize yakın birinin ölümünü deneyimlemek. Özgürlük ve bağımlılık deneyimleri arasındaki ilişkiler nihai güzergâhlara ulaşmaz. Aksine doğumla başlayıp ancak ölümle sona eren değişim, öğrenme, direniş ve pazarlık süreçlerinin parçasıdır. Özgürlüğümüz asla eksiksiz değildir, düzenli şekilde ilişkilendiğimiz ve bizi tanımlayan bir mücadeledir. Bugünkü eylemleri geçmiş eylemler belirler ve hepimiz yaptığımız işlerde embriyonik bir gelecek algısı taşırız.

Özgürlük kimileri için, başkalarını daha fazla bağımlı hale getirme pahasına elde edilir. Maddi ve sembolik kaynakların tercihleri uygulanabilir kılmada oynadığı rolden, gerçekçi önermelerden ve amaçlarına ulaşmak için herkesin bunlardan hazzetmediğinden bahsetmiştik. İnsanlar özgür olsa ve yaptıkları şeyler için sorumluluk almak zorunda olsalar da, kimi-

leri diğerlerinden daha fazla özgürdür. Bunun getirdiği sonuç, başkaları için fırsat yelpazesinin kısıtlanması olabilir. Özgürlük ve bağımlılık arasındaki oranın, bir şahsın veya belli grupta şahısların toplumda işgal ettiği görece konumun göstergesi olduğunu görebiliriz. Ayrıcalık dediğimiz şey aslında yakından bakıldığında, daha geniş bir özgürlük ve daha az bağımlılıktır. Toplumlar ve gruplar bu sonuçları meşru kılacak gerekçelerden oluşan düzenler kurmaya çalışırlar. Bu süreçte ötekilere nasıl baktığımız sonraki bölümün konusudur.

Yaşamlarımızı İdame Ettirmek

Toplumsal kimlik ve grup aidiyet meselelerini, başkalarıyla etkileşime girerken bunların benliğimizle ilgili kavramlarla nasıl ilişkilendiğini ele aldık. Grupların davranışlarımıza etkisi, aramızdaki etkileşim yolları ve sonuçta bazı gruplara ait olup bazılarından dışlanmamız gündelik yaşamın unsurlarıdır. Bu sürecin doğurduğu sonuçlar, kasıtlı olsa da olmasa da toplumlarımıza niteliğini veren toplumsal ilişkilere katkı sunar. Bu bölümde söz konusu meseleleri daha ayrıntılı ele alarak ve bu süreçlerin toplumsal ilişkilerde yarattığı sonuçları inceleyerek, kavrayış yolculuğumuza devam ediyoruz.

Etkileşim, Kavrayış ve Toplumsal Mesafe

Eylemleriyle gündelik yaşamlarımızı biçimlendiren onca insan hakkında ne söylenebilir? Bardaklara kimler kahve dolduruyor? Bel bağladığımız enerjiyi, suyu ve gıdayı kim tedarik ediyor? Küresel türev piyasalarına yatırılmış, tahminen 650 trilyonla 1.2 katrilyon dolar arasında değişen paranın nasıl, nerede ve ne zaman kaydırılacağına karar verenler kim? Robot bilimindeki atılımlardan yararlanarak, teknolojiyi imalat amacıyla ve gıdalarımızla eşyalarımızı satın aldığımız yerlerde kullanmaya kim karar veriyor? Gıdalarımıza kim hangi sebeplerle katkı maddeleri ekliyor? Bunu istediğimiz ve sağlığınıza faydalı olduğu için mi yoksa kâr için mi yapıyorlar? Bu insanlar kendimizi idame ettirme, iş bulma, sağlıklı ve tatminkâr hayatlar sürdürme yeteneğimize etki eden bilinmez bir çokluğun parçaları. Aynı zamanda kendi hedefleriyle uğraşları olan, havayı kirleten, sınırlı kaynakları aşırı tüketen ve genel olarak sağlığımız, çevremiz ve yabancı hayat için olumsuz sonuçları olan atıkları üretmiş kişilerdir.

Bu insanları karşılaştığınız, tanıdığınız ve ismini verebileceğiniz kişilerle kıyaslayın. Şimdi aralarından, yaşamınız içinde davranışlarınıza ve seçip seçemediğiniz tüm tercihlere etki eden kişileri gözünüzün önüne getirin. Tanıdığınız kişiler aslında toplam nüfusun çok küçük bir kısmı. Doğrusu bu insanların bize görünüş biçimleri, yaşamlarının diğer noktalarında oynadıkları rollerden farklı olabilir. İnsanları daha iyi tanımaya çalıştığımızda birbirimizle konuşur, düşüncelerimizi paylaşır ve ortak konuları tartışmaya açarız. Başkaları rastgele tanıştığımız veya sadece bir kez karşılaştığımız kişiler olabilir. Ayrıca Erving Goffman'ın "etkileşim düzeni" dediği yerlerde de buluşabiliriz. Yani "şahsi" olmayan "alanlarda" ama başkalarıyla etkileşime girdiğimiz bölgelerde ve toplumsal durumlarda tanışabiliriz. Bu mekânlarda etkileşimlerin içeriği işlevsel olabilir. Örneğin bankadan para çekerken, doktor ziyaretinde veya bakkaldan yiyecek bir şeyler alırken gerçekleşebilir. İlişkileri kafamızdaki amaç bir yerlere taşır ve genelde bu işlevleri yerine getirme

becerisi olan insanların dışındakilerle tanışmakla ilgilenmeyiz. Samimi sorular bu tür durumlarda yersizdir ve çoğu kez mahremiyetimizi haksız yere ihlal eden şeyler olarak görülür. Böyle bir ihlal olduğunda, buna ilişki içinde yazıya dökülmemiş beklentilerde açılmış bir gedik olarak görüp direnç gösterebiliriz. Neticede söz konusu olan, belli hizmetlerin değiş tokuşuyla ilgili bir ilişkidir. Elbette bu ilişkiler zaman içinde, kavrayışımızı ve aşinalığımızı artırdıkça değişebilir ve bu mekânların farklı anlamlar kazanmasına yol açabilir.

Yakınlık etkileşimlerin niteliğini belirler ve küresel çağa rağmen bunlar toplumsal ilişkiler içinde ekonomik etkileşimleri de kapsar. Çevrimiçi araştırmalarda dijital analizlerden yararlanan ekonomik çıktıları yahut etkileşim miktarını ölçmek, bize seçici reklamcılığı, ağlara erişimi ve kullanım sıklığını mümkün kılan sayısallaştırılmış benlik hakkında çok şey anlatır. Ancak katılımcılar arasındaki nitelikle ilgili olarak deneysel benlik hakkında hiçbir şey anlatmaz. Bazıları “internetteki arkadaşlarının” (internette iletişim kurdukları kişilerin) tıpkı fiziksel anlamda yan yana geldikleri arkadaşlar gibi olduğunu iddia edeceklerdir. Bireysel bir bakış açısıyla Alfred Schütz, insan ırkına ait tüm diğer fertlerin hayali bir hat doğrultusunda sıralanabileceğini söylemişti: Toplumsal münasebetler hacim ve yoğunluk bakımından azaldıkça büyüyen toplumsal mesafeyle ölçülecek bir sürekliliktir bu. Bu hat şahsi bilgidir, insanları belli türlere, zengin, futbol holiganı, asker, bürokrat, terörist, politikacı, gazeteci ve diğer gruplara ayırma becerisiyle sınırlı bilgiye kadar uzanır. Bu insanlarla aradaki mesafe ne kadar çok olursa, onlara ilişkin farkındalığımız ve gösterdiğimiz tepkiler o kadar basmakalıp olur.

Çağdaşlarımızın ve akranlarımızın dışında, zihinsel haritalarımıza halefler ve selefler olarak giren kişiler vardır. Belki onlarla aramızdaki iletişim tek taraflı ve kusurludur ancak mevcut kimliklerdeki gerilimleri çözme arayışına yardımcı olabilir. Bunu hatırlama edimlerinde görebiliriz. Burada törenler tarihsel belleği bugünkü kuşaklar arasında yeniden üretilsin

diye korumaya ve geçmiş eylemlerin belli yorumlarına sadık kalmaya çalışır. Halefler söz konusu olduğunda işler farklıdır çünkü varlığımızın damgalarını onlara sunarız ama bunlara yanıt vermelerini bekleyemeyiz. Mevcut ihtiyaçları gelecek kuşakların gereksinimlerini riske atmadan karşılama meselesi üzerinde temellenen sürdürülebilirlik olgusunda olduğu gibi, mevcut eylemleri hayali geleceklerin perspektifiyle değerlendiriliriz. Bu tarz şeyleri önceden bilemesek de, günümüz bilim insanlarının bilimkurgu eserlerle motive olduğu ve teknolojik atılımların geleceğe belli vizyonlarla bakan kişilerin kafasındaki hayali olasılıklarla finanse edildiği bilinmeyen şeyler değildir. Örgütleri yöneten kişiler, mevcut gerçeklik karşısında inşa edilen etkin, ekonomik ve etkili bir gelecek planıyla onları “yeniden mühendisliğe tabi tutarlar”. Bu akla mekanik bir metaforun gücünü getirir. Sanki her üyesi bir motorun parçası olan makineyi andıran bir niteliği vardır.

Bu mevcut gelecek pratiklerinin, yaratıcılarını sorumluluktan kurtarma olasılığı vardır çünkü kararlarının sonuçları hayali bir gelecek içinde çevrenmiştir. Aynı şekilde sürdürülebilirlik örneği, gelecek kuşakların korunması için çağdaş bir etik anlayışa göre yaşamakla ilgilidir. İster geçmişin bıraktığı etkiden bahsedelim ister kafamızda olası gelecekleri canlandıralım, zaman içinde sabitlenen şeyler değildir. İnsanlar bu süreklilik içinde konumlarını değiştirmekte, bir kategoriden diğerine geçmekte, belli bir noktaya doğru ilerlemekte veya oradan uzaklaşmakta, günün çağdaşlarından selefere dönüşmektedirler. Bu süreçte empati kurma yetisi (insanın kendisini başkasının yerine koyma becerisi ve isteği) değişir. Öz-benliğimiz ötekilere sergilediğimiz toplumsal kimliklere, gündelik varoluşumuz içinde karşılaştığımız kişilere, etkileşime girdiğimiz yerlere ve geçmiş-bugün-gelecek ilişkileri arasındaki dinamiklere bağlıdır.

“Öteki” İçindeki “Biz”

Dünya içinde ayrımlar yapma ve sınırlar çizme becerimiz “biz” ve “ötekiler” arasındaki sınırları da içerir. Biri ait olduğu-

muz ve anladığımız grupları temsil eder. Diğeriyse erişemediğimiz, anlamadığımızı düşündüğümüz ve ait olmak istemediğimiz gruplara karşılık gelir. Buna bakışımız her zaman olmasa da çoğu kez belirsiz, bölük pörçük ve pek kavrayamadığımızdan ötürü tuhaf, hatta korkutucudur. “Onların” “bizim” hakkımızda benzer çekinceleri ve kaygıları olduğundan şüphelenerek inançlarımızı ve hislerimizi pekiştirebiliriz. Çıkan sonuç, kavrayışımızda sonu merak ve şaşkınlıktan kıskançlık, önyargı ve düşmanlığa kadar varabilecek boşlukların açılmasıdır.

“Biz” ve “onlar” arasındaki ayırım kimi zaman kendisini grup içi ve dışı ayrımlar şeklinde ortaya çıkarır. Bu karşıtlıklar birbirinden ayrılamaz çünkü biri olmadan öteki de var olamaz. Dünya haritamızda, bir karşıtlık ilişkisine dönüşebilecek şeyin iki kutbu üzerinde tortulaşırlar. Bu sabit ve değişmez varsayımlar, grupları üyeleri için “gerçek” hale getirir ve taşıyacakları içsel birlikle uyumun temeli olur. Kimliklerimiz ait olduğumuz gruplarla bağlantılı olduğundan, başta Michel Foucault ve Jacques Derrida olmak üzere kimi akademisyenler, kimliklerimizi meydana getiren tüm olumsuz unsurları dışladığımız için sadece olduğumuz şeyin “özünü” taşıdığımızı iddia etmişlerdir. Bu örnekte dışlanan şey “onlara” ait olduğu varsayılan niteliklerdir. Kendini kimliklendirme, çevremizden edindiğimiz kaynaklarla mümkündür ve kimliklerimizde değişmez bir “çekirdek” yoktur. Karşıtlıklar dünyanın haritasını çıkarmak ve içinde yolumuzu bulmak için kullandığımız araçlara dönüşür. Örneklerin arasında “hak eden” ve “hak etmeyen” yoksullar, “saygın” yurttaşlar ve kuralları hiçe sayıp her tür düzene karşı çıkmalarıyla nitelenmiş “ayaktakımı” arasındaki ayrımlar da vardır. Şahsi niteliklerimiz ve duygusal yatırımlarımız kolayca karşılıklı uzlaşmaz tavırlardan türeyebilir.

Bu gözlemlerden hareketle şu sonucu çıkarmamız mümkündür: Dış grup aslında, iç grubun kendini tanımlaması, bütünlüğünü sağlaması, içsel dayanışmayı ve duygusal güvenliği temin etmesi için gerekli hayali bir karşıtlıktan ibarettir. Dolayısıyla grubun sınırları içinde işbirliğine hazır olma hali, düşman safla işbirliğine girmenin veya ona katılmanın reddedilmesini gerek-

tirir. Adeta düzenin güvenliğini hissetmek için yabancı yaşamın korkusuna ihtiyacımız vardır. Bunu idame ettiren ideallerin arasında dayanışma, karşılıklı itimat ve Emile Durkheim'ın izin-den gidersek "birliktelik" veya "ortak bağlar" adıyla anılabilecek şeyler yatar. İdeal bir aile ferdinin diğerine bu şekilde davranması, ailelerin çocuklarına sevgi ve ilgiyle bakmaları beklenir.

Kitleleri içinde karşılıklı sadakat bağları oluşturmak isteyenlerin retoriğini dinlediğimizde, kulağımıza genelde "kardeşlik", "milliyet" ve tek bir "ailenin" parçası olmak gibi metaforlar gelir. Ulusal dayanışmayı ve kişinin kendisini daha büyük bir iyilik için feda etmeye hazır olmasını dillendiren ifadeler, ulusu "annemiz" veya "ata yurdumuz" olarak adlandıran referanslarla süslenir ve bunlara çoğunlukla zaferlerle, kesinlikle dolu bir geçmişten bir şeyler çalmış ortak düşman anlatısı eşlik eder. Nostalji hissi, aynı inancı paylaşan kişilerin kolektif kimliğini zikretme ve koruma dürtüsüyle iç içe geçer. Grup içindeki yaşamın hayali kuralları, bu bağlamdaki ilişkileri duygusal anlamda güvenli, karşılıklı sempatiyle dolu ve sadakat yaratma potansiyeline sahip bağlar olarak algılamamızı sağlar. Ayrıca bunları baltalayacak kişilere karşı çıkarlarımızı koruma kararlılığı verir. Topluluk hissi en üst seviyeye ulaşır ve diyalogla tefekkürün önüne geçen hoş bir yer olarak varlığını sürdürür. Bu mekânda yer yer zor zamanlar yaşanabilir ama neticede kişi her zaman bir çözüm bulabilir. İnsanlar sert, zaman zaman bencil bir görünüm çizebilir ama ihtiyaç olduğunda ortak çıkarın zikredilmesiyle her zaman yardımlarına bel bağlanabilir. En önemlisi kişi diğerlerini anlayabilir ve anlaşılacağına duyduğu güven artar.

Bu hisleri uyandırmak ve bizi onlara bağlayan faaliyetler ve inançlarla eklemlenmek için kendimizi özdeşleştirdiğimiz o insanların illa fiziksel olarak yakınında bulunmamız gerekmez. Yüz yüze iletişimin kurulduğu gruplar ve çevrimiçi toplulukların yanı sıra, ilişki kurabileceğimiz geniş ve yaygın gruplar da vardır. Sınır, cinsiyet ve ulus bu ikinci türden iç grupların tipik örnekleridir. Sık sık onları aşına olduğumuz küçük, samimi gruplar gibi görsek de hayali topluluklardır. Genelde aynı dil ve göreneklerle

nitelendirilseler de, inançları ve pratikleri bakımından bölünmüş haldedirler. Bu çatlakların üstü, birlik algısına seslenen bir "biz" imgesiyle ince bir şekilde sıvanır. Doğrusu milliyetçi önderlerin konuşmaları çoğu kez, herkesin inandığı ideallere ve hedefler doğrultusunda şekillenmiş bir ortaklık ruhu adına farklılıkların ya saklanması ya da yok edilmesine gönderme yapar.

Sınıfların, toplumsal cinsiyetin, etnik yapıların, farklı cinselliklerin ve ulusların iç gruplarını kendi başlarına oluşturmak için yapılacak çok şey vardır çünkü gündelik etkileşimlerde hepimizin aşına olduğu grupların toplumsal çimentosundan yoksundurlar. Bu sürecin neticelerinden biri ideal imgeleriyle uyuşmayan, bu imgeyi yanlış veya alakasız bulan olguları bastırmak veya göz ardı etmek olabilir. Saflaştırma/arındırma süreci, pratikleri çıkar ve inanç birlikteliğine inandırıcılık katan disiplinli ve becerikli bir eylemci grubunun varlığını gerektirir. Doğrusu nüfus yaratmaya, güç ve denetim kurmaya çalışan bu arzu teknisyenleri insanlar arasında, önyargılarının kurbanı olan kişiler için felakete yol açacak güce sahip tepkileri harekete geçirebilirler. Bu sürece harcanan onca çabaya rağmen, gerçeklik üzerindeki etkisi yine de kırılıktır. Neden mi? Çünkü toplumsal ağların gündelik etkileşiminden süzulebilecek maddi temellerden yoksundur. Dolayısıyla ortada bir dış gruba veya ait olunan grubun kuralları, normları ve değerlerini ihlal ettiği için hedef tahtasına konulmuş kesimlere karşı düşmanca pratikler yoksa, büyük gruplar içinde bu tarz sadakat yaratma çabalarının başarıya ulaşma şansı yoktur.

İnançlarını benimsemeyen kişilerin tehditlerine karşı sınırlarını etkin bir şekilde korumak isteyen bu gruplar için, her an tetikte olmak bir zorunluluktur. Önyargılar (yabancıların sahip olabileceği her tür değerın yadsınmasından ayrı olarak içsel uyumla dayanışmayı beslemek adına yaptıkları kötülükleri abartma eğilimi) kişiyi, onların beslediği niyetlerin belki dürüst olabileceğini bir ihtimal olarak kabul etmekten alıkoyar. Önyargı ayrıca kendisini çifte ahlaki standartlarda da açığa vurur. İç gruba ait üyelerin hak ettiklerine inandıkları yetkiler, dış grubun

üyelerine verildiğinde bir bağış ve lütuf haline gelir. Kişinin dış grup üyelerine yaptığı zulüm ahlaki vicdanıyla çatışmayabilirken yabancıların çok daha ılımlı eylemlerde bulunduğu anlarda ciddi cezaların talep edilmesi mümkündür. Önyargı insanları, davalarının desteklenmesinde kullanılan araçları onaylamaya iter. Buna genelde “ötekilere” atılan karalamalar eşlik eder. Bunlar dış grupların kendi amaçları için onlara karşı kullanıldığında, aynı olsa bile haklı görülmeyecek araçlardır.

Önyargılı eğilimler eşit bir şekilde dağılmaz. Örneğin kendilerini ırkçı tavırlar ve eylemlerde yahut daha genel olarak “yabancı” olan her şeye nefrete verilen isimle yabancı düşmanlığında açığa vururlar. Çok fazla önyargısı olanlar ve sorgulanmayacak bir otorite talebinde bulunanlar, katı kurallarda yaşanan sapsamalara dayanmaya hazır değillerdir. Dahası insanları “hizada” tutmak için baskı araçlarından yararlanma ihtimalleri yüksektir. Theodor Adorno bu tür insanları “otoriter kişilikler” olarak nitelendirmiştir. Bu tepkiler, alışıldık koşullarda şiddetli değişimlerin yarattığı güvensizlik ifadeleriyle yakından alakalıdır. İnsanların gündelik yaşamlarını sürdürmede etkin birer yöntem olarak öğrendikleri şeyler, Ulrich Beck’in “risk toplumu” diye adlandırdığı yerde aniden daha az güvenilir hale gelir. Yaşananlar insanlarda durumun kontrolünü kaybetme hissine yol açabilir ve buna öfkeyle direnç eşlik eder.

Bu dönüşümlerin sonucu “eski usulleri” koruma veya bunlara dönme ihtiyacı olabilir. Hedefler yeni varoluş tarzlarını yansıtan veya eski usullere inanmayan, dolayısıyla nostaljik çağrılarda vücut bulan birlik arayışına ait olamayacak yeni kişiler olur. Pierre Bourdieu, toplumsal ilişki “alanları” diye adlandırdığı şeylerin içinde yaşanan bu süreci, insanların eğilimlerine ve toplumsal bağlarına göre “ortodoks” veya “sapkın” stratejiler izlemesi üzerinden kaleme almıştır. Bu durumda süreçle ilişkisi olan kişiler için mevzu, müesses ilişkilerin muhafazası yahut yıkılması olur. Yeni gelenlerle eski sakinler arasındaki nesnel farklılık ne olursa olsun, “yabancıların” akını Norbert Elias’ın tabiriyle “yerleşik düzenin” yaşam tarzına karşı bir meydan

okuyuştur. Gerilimler yeni gelenlere alan açma ve onları tanıma zorunluluğundan doğar. Kaygılar yerleşik sakinler önyargılarıyla hareket etme noktasında daha iyi kaynaklara sahip olduklarında düşman hislere dönüşebilirler. Ayrıca “bunlar atalarımızın toprakları” gibi cümlelerle özetlendiği gibi sırf uzun bir alışkanlık sonucu elde ettikleri haklara başvururlar.

Hoşgörüyü tarihsel bir açıyla bakmak, bu çift-yanlı karakteri, ötekileri hoş görme gücüne kimin, nasıl ve neden sahip olduğu üzerinden irdeler. “Bizim” hoş gördüğümüz ama kendilerine aynı hakların verilmediği bir “öteki” olmalı mıdır, yoksa “bizim” “onlar” hakkındaki görüşlerimizin sınırlı olduğunun kabulüyle bu hoşgörünün kabul edilmesi için sağlam sebepler var mıdır? Bu iki görüşün yarattığı neticeler birbirinden çok farklıdır. İlki iyi niyetin pratiğe taşınmasına bağlıdır ve ikinci sınıf yurttaşlığa yol açar. İkincisiyse aynı hakları dış gruba tanır ve bunun sonucunda eşit statüye gelirler. Örneğin tarihe bakıldığında bu farkları, ağırlığı Katoliklerden oluşan Fransa’da Nantes Buyruğu’yla belli haklar kazanmış Huguenotlarda [Fransız Calvinci Protestanlar] da görebiliriz. Rainer Forst’un hoşgörü ve meşrulaştırma üzerine yaptığı araştırmalar, ikinci sınıf yurttaşların dini pratiklerini nasıl belli alanlarda gerçekleştirmek zorunda kaldıklarını, nasıl sadece belli makamlara getirildiklerini ve belli okullarla üniversitelere gidebildiklerini gösterir.

Bu değişimler sosyoekonomik bağlamlar içinde anlaşılmalıdır. On dokuzuncu yüzyıl Avrupa’sında modern antisemitizmin doğuşu ve geniş kesimlere yayılması, bir dolu etmenin tesadüfen yan yana gelmesinin sonucu olarak görülmelidir: Yani hızla sanayileşen bir toplumda değişimin hızıyla gettolardan veya ayrık Yahudi gettolarından ve kapalı topluluklardan çıkıp kentlerin Yahudi olmayan nüfusuyla karışıp “olağan” mesleklerle giren Yahudilerin özgürleşmesi arasındaki etmenlerin sonucudur. Savaş sonrasında Britanya’nın endüstriyel çevrelerinde yaşanan değişimler, neticede Karayip ülkelerinden veya Pakistan’dan gelen göçmenlere odaklanmış geniş bir kaygı yaratırken, kadınların eşit istihdam hakkı için verdiği

mücadeleye erkeklerin gösterdiği direnç politik manzaranın eksilmez bir özelliğidir.

Gregory Bateson bu süreçleri izleyen eylemler ve tepkiler zinciri için *schismogenesis* terimini önermiştir. Her eylem daha güçlü bir tepkiyi gerekli kılar ve mevcut durum üzerindeki kontrol aşama aşama yok olur. İki tür *schismogenesis* arasında ayırım yapar. İlk olarak taraflardan her birinin, daha güçlü tepkiler vermeye kışkırtan düşmandaki güç emarelerine karşılık verdiği “simetrik *schismogenesis*” vardır. Örnek olarak “caydırıcılık inandırıcı olmak zorunda” veya “saldırgana saldırganlığın sonuç getirmeyeceği gösterilmek zorunda” gibi sloganları ele alın. İkincisi karşıt varsayımlardan hareketle gelişen ama aynı sonuçlara varan “tamamlayıcı *schismogenesis*”tir. Eylemlerin *schismogenetic* dizilimi, bir taraf diğer tarafta zayıflık emaresi olduğunda kararlılığını pekiştirirken, diğer taraf karşı taraf gücünü daha fazla gösterince direnç kaybı yaşadığında birbirini tamamlar. Genelde baskın ve daha itaatkâr bir partner arasındaki etkileşimler bu eğilimde seyreder. Bir tarafın kendini güvenceye alması ve özgüveni diğerinde uysallık ve itaatkârlık eğilimlerini besleyebilir.

Akla koca bir mahalleyi dehşet saçarak itaate zorlayan ve ardından direniş olmadığı için her şeye güçlerinin yeteceğini düşünerek kurbanlarının ödeyemeyeceği bedeller talep eden bir çete düşünün. Kurbanlar çaresizliğe kapılırlar, isyan kıvılcımı yanar veya taşınmaya zorlanırlar. Diğer uçtaysa, insanın aklına hami ile müvekkil ilişkisi gelir. Baskın çoğunluk (ulusal, ırksal, kültürel ve dini), azınlığın büyük bir özenle hâkim değerleri kabul etmesi ve onların kurallarına göre yaşamaya istekli olması koşuluyla onların varlığını kabullenebilir. Azınlık çoğunluğu hoşnut etmeye hazır olabilir ama hâkim grubun kendine güveniyle birlikte gerekli tavizlerin arttığını görebilirler. Azınlık kendi bölgesine kaçmaya veya stratejisini simetrik bir *schismogenesis* yönünde değiştirmeye zorlanır. Seçim ne olursa olsun, ilişkide olumsuz bir sonucun yaşanması kuvvetle muhtemeldir.

Hoşgörüle ilgili meselemize dönersek, bir başka yol daha vardır: Mütakabiliyet/karşılıklılık. Bu simetrik ve tamamlayıcı

*schismogenesis*in özelliklerini bir araya getirir ama bunu öz-yıkıcı eğilimlerini etkisizleştiren bir şekilde yapar. Karşılıklı bir ilişkide, tekil etkileşimler asimetrik olabilir ama uzun vadede iki tarafın eylemleri birbirini dengeler çünkü her biri diğerinin ihtiyaç duyduğu bir şeye sahiptir. Örneğin çoğunluğun öfke duyduğu ve ayrımcılığa tabi tutulan azınlık, nüfusun genelinde bulunması zor becerilere sahip olabilir. Muhtemelen birçok etkileşimin çerçevesini karşılıklılığın belli bir formu niteler ve küresel demografik değişimlerin bu tarz becerilere duyulan ihtiyacın tanınmasıyla sonuçlanma ihtimali yüksektir. Ancak zengin ülkeler yeterli yatırım olmadan yoksul ülkelerin işgücünü alırsa yahut büyük şirketler insanların ihtiyaç duyduğu toplumsal altyapıya hiç yatırım yapmadan finansal kazançları için ucuz emeğin varlığından istifade ederlerse, daha olumsuz bir ilişki açığa çıkabilir.

Sınırlar ve Dışarıdakiler

Burada ele aldığımız şey kimlikler arasındaki sınırlardır. Sınırlar toplumsal yaşamın, dolayısıyla sosyolojik araştırmaların önemli bir unsurudur. Sadece farklılıkları tanımlamakla kalmaz, onları yaratır da. Diğer deyişle faaliyetleri “biz” ve “onlar” arasında olumsuz hisler yaratabilir. Bunları Michèle Lamont ve Virág Molnár’ın kullandığı terimlerle sembolik ve toplumsal şeklinde ikiye ayırabiliriz: İlk gruptaki sınırlar insanların nesnelere, olayları ve ötekileri sınıflandırmada kullandığı yöntemlerken, ikincisi eşitsiz kaynak erişiminin kendisini gruplara açılan fırsatlarda gösterdiği durumlardır. Bunu toplum içinde oluşan bir dizi ayırım izler fakat hazır sınıflandırmalara karşı koyabilecek bir grup vardır: “Yabancılar”. Karşı çıktıkları şey karşıtlığın kendisidir: Yani onları, dolayısıyla bu pratiklerin yarattığı toplumsal dünyanın açıklığını koruyan sınırlar açısından her tür ayrıma karşı çıkarlar. Yabancılar mevcut kategorilere kolay kolay uymayan varlıklarıyla, tam da kabul edilmiş karşıtlıkların doğruluğuna başkaldırırlar. Sınırların sözde “doğal” niteliğini

ifşa edip kırılganlıklarını gözler önüne sererler. Bunu arzulasak da arzulamasak da, bu insanlar işgal ettiğimiz dünyanın içinde sağlam bir konuma yerleşmişlerdir ve hiçbir ayrılma emaresi de göstermemektedirler. Varlıklarının farkındayızdır çünkü göz ardı edilmeleri basitçe imkânsızdır ve bundan ötürü onları anlamlandırmakta zorlanırız. Onlar hep oldukları gibi ne yakın ne de uzaktırlar. Onlardan ve kendimizden tam olarak ne beklediğimizi bilemeyiz.

Olabildiğince keskin, net ve açık sınırlar inşa etmek, insanların yarattığı dünyanın temel bir bileşenidir. İyi çizilmiş sınırlar bize belli bağlamlarda ne umacağımız ve nasıl davranacağımızla ilgili olarak sinyaller yollamadığında, edindiğimiz beceri ve bilginin tümü sorgulanır, faydasız, zararlı hatta intihara götüren şeylere dönüşür. Ancak bu sınırların diğer tarafında kalanlar bizden keskin bir şekilde ayrıılmazlar. Böylece bizi hatalı sınıflandırmalardan kurtarmış olurlar. Bundan ötürü, hiçbir keskin ve hatasız çizgiyi tanımayan bir gerçeklik içinde ayrımların sürdürülmesi için sürekli çaba sarf edilmelidir. Sembolik, toplumsal ve devlet zoruyla çizilmiş sınırlar iç içe geçtiğinde, gruplar kendilerini Imogen Tyler'in tabiriyle "bayağılığa" maruz kalmış halde bulabilirler. Burada kaygıyla korku nüfus içinde giderek tırmanır ve azınlıklar kendilerini olumsuz kategorilerle denetime tabi tutulmuş halde bulurlar. Sonucunda bu damgalama sürecine direnç gösterilir.

Beşeri meşgaleler içinde hayati rollerden birini, insanın kurduğu düzeni "kalıcı" hale getirmeye dönük bitmek bilmez uğraşlar oluşturur. Mary Douglas'ın *Purity and Danger* [*Saflık ve Tehlike*] kitabında yazdığı gibi, sınırlar sadece olumsuz yapılar değildir ve olumlu da olabilirler çünkü ritüeller insanların toplumlarını tanımlarını mümkün kılan toplumsal ilişki formlarını sahneye taşır. Bu sonuca ulaşmak için, sınırları bulanıklaştıran muğlaklığın bastırılması gerekir. Bu süreçle ilgili bazı örneklerle bakalım. Bazı bitkileri kontrol etmeye ve kökünü kazımaya çalıştığımız "yabani otlara" dönüştüren şey sınırları net bir şekilde çizilmiş ve iyi bakılmış bir bahçeyle yabani yaşamın kaosu

arasındaki sınırları sorgulama eğilimleridir. Aynı şey “kir” için de söylenebilir. Nitekim şirketler banyolar ve mutfaklar için üretilen temizlik malzemelerini böyle pazarlar. Reklamlarla saf temizlik ve kirin yok edilmesiyle ilgili kayguları şiddetlendirmek, kendisini sürekli topyekûn temizliğe adanmış saplantılı davranışları kolayca besleyebilir. Belki getireceği sonuçlardan biri, bağışıklık sistemimizin bulaşıcı hastalıklarla baş etme yetisinin azalmasıdır. Karmaşaya işaret eden şeylerin tehdidi karşısında düzenli bir dünya kurma arzusu, uyum fikrini tehdit eden onca şeyin yanında bizim için de bedeli olacak sonuçlara kolayca yol açabilir.

Bir grubun sınırları hem dışarıdan *hem de* içeriden tehdit edilebilir. Grup içinde üyeleri arasında kafa karışıklığı ve belirsizlik oluşabilir. Bu da onların kaçak, değerleri küçük düşüren kişiler ve birliğin düşmanları olarak damgalanmalarına yol açar. Ayrıca grup, eşitlik talebinde bulunan ve kolayca tespit edilemeyecek yerlerde hareket eden insanların dış saldırılarına maruz kalıp neticede parçalanabilirler. “Dönme” (dinini değiştiren kişi), “yeni zengin/sonradan görme” (eskiden fakir olan, aniden servete kavuşup bugün zenginlerin saflarına katılan kişi) ve “türedi” (aşağı toplumsal tabakalara ait olup hızla nüfuzlu bir konuma yükseltilmiş kişi) tipler kaygı ve belirsizlik yaratıp, değerlerin homojen olduğu bağlamlarda hakir görücü tutumlara vesile olan değişimlerden sadece birkaçıdır. Var olmaları nasıl yanıtlayacağımızı bilmediğimiz sorular doğururlar çünkü bu soruları kendimize sorma fırsatımız hiç olmamış ve sormaya hiç gerek duymamışızdır: “Neden bunu bu şekilde yapıyorsunuz? Anlamı var mı? Farklı bir şekilde yapmaya çalıştınız mı?” Yaşama biçimimiz, bize güvenlik bahşeden ve konforlu hissetmemizi sağlamış hayat tarzı şimdi bir meydan okuma olarak gördüğümüz şeye açılmış durumdadır. Eylemlerimizi açıklamamız ve haklı çıkarmamız istenir. Bu toplumsal sahnenin dinamiklerini keşfetmeye çalışan yabancı bir gözlemci için avantajlı olabilir fakat mevcut imtiyazlarının sorgusuzca kabul edilmesini isteyen grup üyeleri arasında çatışmaya yol açabilir.

Yeni gelenler tuhaf sorular sormaktan çekinse bile, gündelik işlerini yürütme şekilleri yine de sorun yaratacaktır. Başka yerlerden gelenler ve orada kalmaya karar verenler oradaki yaşam tarzlarını öğrenmeye ve “bizim gibi” olmaya çalışacaklardır. Fakat taklit etmek için ne kadar uğraşırlarsa uğraşınlar, başlangıçta hata yapmaktan kendilerini alamayacaklardır çünkü üzerinde yaşam tarzlarının inşa edildiği varsayımların zaman içinde öğrenilmesi gerekmektedir.

Yeni gelenlerin varlığıyla grup üyeleri, kendi varsayımlarını, alışkanlıklarını ve beklentilerini gözden geçirmeye yöneltirler. Net bir sorgulamaya asla açık olmasalar da, rahatları bozulur ve direnç oluşur. Yahut yeni gelenler göz ardı edilir veya karalanırlar. Bu tür durumlarda verilecek olası tepkiler arasında ilki, statükoyu onarmaya çalışmaktır. Sınırlar net bir çizgiye dönülmesini gerektirir. Öyle bir yer asla var olmasa bile geldikleri düşünülen yerlere gönderilebilirler. Böylece yaşam onlar için tatsız ve konforsuz bir şeye dönüştürülür. Örneğin şakalar alaya dönüşür ve mevcut grup üyelerine tanınan haklar onlara tanınmaz. Ancak grup böyle bir kırılma üzerinde temellendiğinde, diğerleri ayrılabilir grubun varlığını sürdürmesi için yeni hedeflerin bulunması gerekir.

Ulusal düzeyde bu sürecin biçimi değişir ve onları göçmeye, saklanmaya zorlayan yahut sürgünü iki kötünden iyisi olarak görece kadar yaşamlarını sefilleştiren girişimler olabilir. Bu hamleye karşı konulduğunda iş daha da ciddiye biner ve soykırımlar yaşanabilir. Dolayısıyla zalim fiziksel yıkım, fiziksel imha girişimlerinin başaramadığı görevi üstlenir. Elbette soykırım “düzeni tesis etmenin” en uç ve iğrenç metodudur. Daha az nefret uyandırıcı ve radikal çözümler de seçilebilir. En yaygını da ayrılıktır. Bu bölgesel ve ruhsal olabileceği gibi ikisinin kombinasyonu da olabilir. Aldığı teritoryal ifade gettolara veya etnik yapılara ayrılmış alanlardır. Yani kentin veya ülkenin belli kısımları, halk içinde daha güçlü unsurların iç içe geçmeyi reddettiği insanların yaşaması için ayrılmış olur. Kimi zaman tahsis edilmiş toprakları duvarlar ve/veya hukukun

dayattığı yasaklar çevreler. Bundan farklı olarak bu mekânlara girip çıkmak cezalandırılmaz ve sözde serbest bırakılmıştır. Ama pratikte sakinleri hapsedildikleri yerden kaçamazlar yahut kaçmazlar çünkü “dışarıdaki” koşullar onlar için kabul edilmez bir noktaya getirilmiştir veya çoğu kez harabeden farksız olsa da yaşam standartlarından ötürü güç yetirebilecekleri tek bölge bu yerlerdir. Mülteciler ve göç etme hakkı üzerine yapılan son araştırma, içerisi ve dışarıyla kastedilen şeyler arasında bir dinamiğin yattığını göstermektedir. Reece Jones’un *Violent Borders* [Şiddetli Sınırlar] adlı kitabında belgelediği gibi, yerliler ve yabancılar arasında yapılan ayrımlar devletin bir kurum olarak yeniden üretilmesi için “olmazsa olmaz” bir koşuldur. Çünkü göçmenler mevcut kültürel, ekonomik ve politik sistemler için birer tehdit olarak görülmektedirler.

Bölgesel ayrımların yarım kaldığı veya tümüyle uygulanamaz olduğu örneklerde, gruplar arasındaki etkileşimler toplumsal sözleşmeden kaçınılacak bir tarzla ve katı bir şekilde ticari mübadelelere indirgenebilir. Bilinçli olsun olmasın, fiziksel yakınlığın önce uygunsuz hallere veya farkların kabulü ve anlaşılmasına dönüşmesini önleyecek yahut etkisini azaltacak girişimler olabilir. Bunların arasında en bariz olanlar kızgınlık ve açık düşmanlıktır. Önyargılarla, varlığı ayrımı ve baskıyı temsil eden katı duvarlardan çok daha etkin duvarlar inşa edilebilir. “Hizmet eden” ama “bizim” gibi olmayan kişilerin aramıza karışma korkusu etkin bir şekilde onlardan uzak durulmasını destekler. Kızgınlık yabancılarla ilişkilendirilebilecek her şeye sirayet eder: Konuşma tarzları, giyinme biçimleri, ayinleri, aile yaşamlarını düzenleme biçimleri, hatta pişirmeyi sevdikleri yemeğin kokusu bile. Üzerine serilen katman, doğal toplumsal ilişkiler düzenine katılmalarının açıkça reddedilmesidir. Bundan ötürü eylemlerinin sorumluluğunu “bizim” yapmak zorunda olduğumuz gibi kabul etmezler. Bu koşulları yaratan düzen sorgulanmaz ama hedefine onu sorgusuzca doğrulamakta yetersiz kalmış kişileri oturtur.

Kentlerde Ayrımcılık ve Hareket

Gruplar arasında kimlik ve grup aidiyetiyle ilgili belli fikirlerin oluşmasını sağlayan sınırlardan bahsettik. Bunlar yarattığı sonuçlarla hem grupların içinde hem gruplar arasında kararsızlıklar ve belirsizlikler yaratan geniş toplumsal değişim güçlerinden ayrılamaz. Bu toplumsal, ekonomik, kültürel ve politik güçler gündelik yaşamlarımızın mekânsal ve zamansal unsurlarıyla iç içe geçer. Çoğumuzun içinde yaşadığı toplumlar kentli topluluklardır: Yani çok büyük bir nüfus yoğunluğu içinde birlikte yaşayan sürekli seyahat eden ve gündelik işlerle uğraşırken farklı insanların ikamet ettiği çeşitli alanlara giren insanlardır. Çoğu kez insanların standartlarımızı karşılayıp karşılamayacağından emin olamayız. Neredeyse sürekli olarak, tam anlam veremediğimiz yeni sesler ve görüntülerin darbelerine maruz kalırız. Dahası durmak, kafa yormak ve bu insanlarla mekânları anlamaya çalışmak için nerdeyse hiç zaman bulamamamız muhtemelen büyük bir talihsizliktir. Yabancılar ve bize yabancı olan kişiler arasında yaşarız. Basitçe duvarlar arkasına kapatılmaları veya uzak tutulmaları imkânsızdır. Aksine başka yaşam tarzlarının varlığını hatırlatan unsurlara dönüşürler.

Kentte gerçekleşen bunca etkileşime rağmen, *ayrımcı* pratikler bölgeler ve grup üyeliğinin belirgin, kolayca göze çarpan işaretlelerinin taşınmasıyla gerçekleşir. Kanunlar bu tarz gruba özgü kılık kıyafeti insanlara dayatabilirler, böylece “başkasının yerine geçme” cezalandırılır. Buna rağmen bu çoğu kez, illa kanunlara başvurmak zorunda kalmadan gerçekleştirilir. Harcayabileceği geliri başkalarından fazla olanlar, belli tarzda kıyafetler giymeye güç yetirebilirler ve bunlar insanların ihtişamlarıyla yahut özel görünümüleriyle sınıflandırılmasını sağlayan kaidelerin işlevini görür. Yine de bugün hayranlık duyulan ve övgülere boğulan moda ürünlerinin görece ucuz kopyalarından büyük miktarlarda üretilmektedir. Bu da ayrımları bulanıklaştırmaktadır. Çıkan sonuç onlara sahip olanlar ve onları giyenlerin kültürel kökenleriyle hareketliliğini ortaya sermekten çok gözlerden gizliyor

olabilir. Bu kılık kıyafetin onları giyenleri ayırmadığını söylemek değildir çünkü seçtikleri referans gruplarla bağlantısı olan kamusal ifadelerdir. Aynı şekilde kimliksel sınıflandırmaların toplumsal formlarını yıkmak veya bozmak için farklı şekillerde giyinerek kökenimizi saklamamız da mümkündür. Nihayetinde farklı grupların etkileşim kurarken kullandığı değerlendirmeler bozulmuş veya önemini kaybetmiş olur.

Eğer görünüm ve kılık kıyafet kimlikleri sınıflandırmanın araçlarından birisiyse, belli bağlamın zaman içinde oluştuğu, ardından tarihsel ve çağdaş olanın oluşturduğu karışımı ortaya seren mekânlar yoluyla gerçekleşen ayrımcılıkta durum böyle değildir. Suzanne Hall'ın Londra'daki gündelik yaşamı ele alan araştırmasında "lokal" olmak şu iki eğilimi görmek demektir: kozmopolit ve mahalli/yerel. Bu noktada insanlar bir yere ait olma konusunda ne kadar becerikli olduklarını gösterirler ama aynı zamanda bunun getirdiği zaafı da açığa vururlar. Kentin uç sınırlarında arazi ve kiralara sınıf ve göç gibi etmenlerle iç içe geçmesiyle, arka planda kent yoksullarının kurduğu denetim içinde muazzam çeşitliliğe sahip bağımsız dükkânların sahiplerinin aslen nereden geldiğini keşfeder. Bölgesel ve tecrit edici pratikler, sınırların aşıldığı ama aynı zamanda insanları kapatmaya hizmet eden bir kent ortamını yaratacak şekilde ev kiralalarıyla birleşir. Ortak kent alanlarının yarattığı bölge böylece, belli tür insanlara rastlamanın daha olası olduğu alanlara bölünür fakat başka yerlere taşınmalarını mümkün kılacak kaynaklara sahip olanlar da vardır.

Ayrıştırılmış alanlar dışlayıcı pratiklerle gündelik davranışlara bir yön çizer ve beklentileri şekillendirir. Yani bunu seçici ve sınırlayıcı kabullerle yapar. Özel güvenlik şirketlerinin koruduğu özel meskûn alanlar, finansal araçlara sahip olanların gelir ve servetin getirdiği kapasiteden yoksun kişileri dışarıda tutma durumunun örneklerinden biridir. Ancak özel meskenlerin kapılarında güvenlik görevlileri hayli görünür durumdadır ancak tüketim eylemleriyle zamanımızı kolayca harcadığımız, saatleri olmadığı için bunu iyice kolaylaştıran büyük alışveriş

merkezlerinde de onlar vardır. İlaveten gişeler ve danışma görevlileri vardır. İşe alınmak için gereken kriterler her biri için farklı farklıdır. Gişe örneğinde para en önemli kriterdir ancak buna rağmen sinema salonuna girmek için başka koşulları karşılamayan kişilere bilet satılmayabilir. Bu yetki verme testleri, bütünüyle yabancı oldukları müddetçe girişin herkese yasaklandığı bir durum yaratır. Ritüel tanımlama edimleri, gri, karışık bir yabancılar kategorisinin yüz­süz üyelerini, girme hakkı tanınan “somut şahıslara” dönüştürür. “Herhangi biri olabilecek” kişilerin yanında bulunmamıza yol açabilecek belirsizlikler böylece hem yerel düzlemde hem de zamansal anlamda, kendilerini bu mekânlarla tanımlayan insanlar için azaltılmış olur.

İnsanların bir mekâna girmesini veya bir etkinliğe katılmasını engelleme gücü, böylece girenlerin göze çarpan niteliklerine göre sınırlar çekme gücü gö­reli bir homojenliği sağlama almak için kullanılır. Bu pratikler kent yaşamının yoğun nüfuslara ev sahipliği yapan ve anonim dünyası içindeki seçilmiş alanlarda muğlaklığın azaltılmasını amaçlar. Özel olarak tanımlanan bu alanları ne zaman denetlemeye uğraşsak küçük bir ölçek üzerinde iktidar uygulanmış olur. Ancak rutin olarak birinden diğerine geçtiğimiz o kapalı alanlarda, başka insanların aynı şeyi bizim için daha geniş düzlemde hayata geçirme amacıyla güçlerini kullanacaklarına güven­iriz. Genele bakıldığında, örnek olarak sıkı sıkıya korunan bir alandan diğerine geçerek aracı yerlerde geçirilen zamanı en aza indirmeye uğraşırız. Bunun en net örneklerinden biri, yollarda artan sıkışıklıktan şikâyet etsek bile özel arabaların hava geçirmez kabuğunda kendimizi yalıtarak yaptığımız yolculuklardır.

Bu alanlarda yaptığımız hareketler, öz-benliklerimizi altüst etme potansiyeline sahip yabancıların dik bakışlarıyla karşılanabilir. Böyle durumlarda yapabileceğimiz en fazla, göze çarpmadan kalmak veya ilgiyi üzerimize çekmekten kaçınmaktır. Erving Goffman *sivil kayıtsızlığın*, bir kentte ve yabancılar arasında yaşamayı mümkün kılan teknikler içinde en önemlisi olduğunu görmüştü. Etrafımızda öteki insanların yaptığı şeylere bakmıyor

ve söylediklerini dinlemiyor gibi davranmamızı sağlayan yollarla yahut bunları görüp işitmediğimizi dışarı vuran tavırlarla nitelenen sivil kayıtsızlık rutine dönüşebilir. Kültürel açıdan bakıldığında yabancılar arasında insanları sohbet etmeye davet eden göz temasından kaçınmada kendisini gösterir. Böylece en dünyevi ve olağan jestlerde anonimliğin terk edildiği varsayılır. Ancak bütünüyle bundan kaçınmak imkânsızdır çünkü kalabalık alanlardan geçmek gibi basit bir fiil bile, başkalarıyla çarpışmamak için insanların belli oranda gözlemlenmesini gerektirir. Görmüyormuş ve görülüyormuş gibi davransak bile dikkatli olmak zorundayızdır.

Kentsel bağlamlara alışık olmayan yeniler genelde bu rutinler karşısında sarsıntıya uğrar. Trenleri doldurup boşaltan ve bir istasyondan diğerine giderken birbiriyle nerdeyse hiç sözlü iletişim kurmayan kitleleri izlemek, nüfusun genelinde belli bir aldırışsızlığın ve soğuk bir kayıtsızlığın varlığına işaret edebilir. İnsanlar fiziksel bakımdan kışkırtıcı derecede yakındır ama yine de birbirlerinden uzaktırlar. Kalabalıkta kaybolan insanlarda, kendi imkân ve olanaklarıyla bir başına terk edilme, dolayısıyla yalnızlık hissi oluşur. Yalnızlık mahremiyetin bedeli olarak görünür. Yabancılarla yaşamak, değeri yabancıların kendileri kadar muğlak bir sanata dönüşür. Ancak bu deneyimin bir başka yönü daha vardır.

Anonimlik kişinin zehir saçan ve rahatsız edici gözetimden, daha küçük ve daha şahsi bağlamlarda mahremiyet içinde kalmasını tercih ettiğimiz yaşamlarımızın belli yönlerini merakla sorgulama hakkını kendilerinde gören kişilerin müdahalelerinden özgürleşmek anlamına da gelebilir. Kent mahremiyetimizi korurken kamusal bir mekânda varlığımızı sürdürme olasılığı sunar. Sivil kayıtsızlığın hayata geçirilmesiyle oluşan görünmezlik, farklı koşullarda akla dahi gelmeyecek bir özgürlük yelpazesi açar. Bu alan idrak için bereketli bir zemindir ve Georg Simmel'in belirttiği gibi kent yaşamıyla soyut düşünce birbirini yankılayıp birlikte gelişirler. Neticede soyut düşünce farklılıklarının tümüyle kavranması imkânsız bir kent deneyiminin uçsuz

bucaksız zenginliğiyle gelişirken, belli kavramlar ve kategoriler altında faaliyet yürütme kapasitesi kent ortamında onsuz sağ kalmanın imkânsız olduğu bir beceridir. Çıkan sonuçlardan biri, genele yayılmış, metropolit bir ortamda bize özgü olan şeyleri korumak için, öz-benliğimizin altını çizme amacıyla eşsizliğimizi abartma ihtimalimizdir.

Bu deneyimin iki yönü vardır ve bir şeyler kaybetmeden bir şeyler kazanmak imkânsız gibi görünmektedir. Başkalarının bunaltıcı merakıyla birlikte, sempatik ilgileri ve yardım etmeye hazır oluşları ortadan kalkabilir. Kent yaşamının coşkun telaşıyla, mal ve hizmet mübadelelerinin getirdiği bir dolu etkileşimden beslenmiş serinkanlı bir beşeri kayıtsızlık peyda olur. Bu süreçte yitip giden, beşeri ilişkilerin ahlaki karakteridir. Belli bir önemden ve sonuçtan yoksun geniş bir beşeri ilişkiler yelpazesi olası hale gelir çünkü bir dolu rutin davranış, belli ahlak standartlarının getirdiği yargılardan azade olur. Sonuçta içimizde “ötekilerin” refahı ve iyiliği için belli bir sorumluluk hissi doğduğunda o beşeri ilişki ahlaki bir yan taşır. Bu cezalandırılma korkusundan gelmeyeceği gibi kişisel kazanç üzerinden yapılmış bir değerlendirmenin sonucu da değildir. Hatta imzaladığımız ve hukuken yerine getirmek zorunda olduğumuz sözleşmelerde yazılı yükümlülüklerle bile ilgisi yoktur. Diğer kişinin ne yaptığına ve onun nasıl biri olduğuna da bağlı değildir. Sorumluluğumuz bütünüyle diğerkâm/özverili ve koşulsuz olduğu sürece ahlakidir. Basitçe birey oldukları, dolayısıyla bizi sorumlu olmaya zorladıkları için diğer insanlara karşı sorumluyuzdur. Ayrıca sorumluluğumuz, bunu sadece kendimizde gördüğümüz ve diğer insanlara aktaramadığımız ölçüde ahlakidir. Başka insanlara duyulan sorumluluk hissi, sırf onlar insan olduğu için ortaya çıkar ve bunu başkalarına yardım etmeye dönük ahlaki bir dürtü takip eder. Nitekim bundan öte bir tartışmaya, meşrulaştırma çabasına veya kanıtı da ihtiyaç duymaz.

Gördüğümüz gibi fiziksel yakınlık ahlaki yönünden arındırılabilir. Birbiriyle yakın yaşayan ve birbirlerinin yaşam koşullarıyla refahlarına etki eden insanlar ahlaki bir yakınlık

deneyimi edinemeyebilir. Bu şekilde eylemlerinin ahlaki öneminden bihaber olabilirler. Bunu ahlaki sorumluluk almaya yönelten eylemlerden kaçınmak ve bunu önleme ihtimali olan eylemlere yönelmek takip edebilir. Sivil kayıtsızlığın kuralları sayesinde yabancılar birer düşman olarak görülmezler ve çoğu kez düşmanın başına gelebilecek kaderden kurtulmuş olurlar: Yani düşmanlığın ve saldırganlığın hedefi olmazlar. Ancak düşmanların aksine yabancılar (kimi zaman hepimiz onlardan biriyizdir) ahlaki yakınlığın getirdiği korumadan mahrumdurlar. Sivil kayıtsızlık ile ahlaki kayıtsızlık, merhametsizlik, hatta başkalarının ihtiyaçlarını umursamama arasında çok küçük bir adım vardır.

Özet

Hoşnutluk, mutluluk, refah ve anlam arayışının insanlık tarihinde sadece ruhsal bir arayışa konu olmadığı, büyük ticari girişimlere de dönüştüğü konusunda şüpheye pek yer yoktur. William Davies'in mutluluk endüstrisi üzerine yaptığı çalışmada belgelediği üzere, sınır bilimini psikoloji ve davranışsal gözetimle birleştirmek, beşeri eylemleri öngörebileceğimizi söyleyen düşünceye kapı aralamakta ve bu kendi kendini gerçekleştiren bir kehanete dönüşmektedir. Yine de insanlık halini kavramış birer guru olarak seslenilen kişilerin çoğu içselleştirme mevzusuna odaklanırlar. Yani esas hoşnutluğun başkalarıyla ve ötekiler üzerinden değil kendi içimizde sağlanması. İlişkisel boyut, sadece yalıtılmış bireyin olduğu olağanüstü bir soyutlama içinde buharlaşır. Referans grupları, kültürler, toplumsal bağlamlar ve topluluklar süreç içinde buhar olup uçar. Taşadığımız kimliğe ve kendimizi görme şeklimize bıraktığı etki azalmaz, inkâr edilir veya görmezden gelinir.

Toplumsal mesafenin, sınırların ve alanın gündelik yaşamlarımızda taşıdığı önemden bahsettik. Bu sınırlar sembolik ve fizikseldir ama karmaşık yollarla etkileşim içindedirler. Hepimiz eylemlerimizi gözleme şansının dışında eyleme geçme kapa-

sitesine sahip olmamızı da sağlayan bilgileri ve koşulları bize sunmuş rutinlerle, kararlarla ve neticelerle ilişkilidir. İnsanların amaçlarının peşlerinden koşarken kullandıkları araçların erişiminde belirgin farklar olsa da, hepimiz farklı düzeylerde ve farklı sonuçlarla, bu bölümde tarif edilmiş süreçlerin parçası oluruz. Bize toplumsal kimliklerimizi, öz-kimliklerimizi ve başkalarına bakma biçimlerimizi sunarlar. Sonraki bölümde toplulukların, grupların ve örgütlerin yaşamlarımızda oynadığı rollere daha ayrıntılı bir şekilde bakarak keşfimizi sürdüreceğiz.

3 Toplumsal Bağlar

“Sizden” ve “Bizden” Bahsetmek

Bu bölümde, bireysel özneler olarak her birimizi insanların ve nesnelerin oluşturduğu büyük kümeler içinde yan yana getiren süreçlere bakacağız. Bu nasıl oluşmakta, hangi koşullarda gerçekleşmekte ve ne tür sonuçlar yaratmaktadır? Bunlar ele alacağımız meselelerden sadece birkaçıdır. Bu meseleler her gün “hepimiz”, “şunu talep ediyoruz”, “şunu kabul ederiz” gibi sözlerin yanı sıra “biz” ve “onlara” yapılan göndermelerle ilgi alanımıza girer. Bu şeyler bloglarda, tweetlerde, kitaplarda ve çeşitli medya araçlarında yazılır, iş dünyasından insanlar ve dini liderler tarafından ifade edilir, “ötekinden” bahsederek

seslendikleri kişilerden oy almaya çalışan siyasetçiler tarafından aktarılır. Bu ötekiler birer yabancıdır ve varlıklarının mevcut ve homojen yaşam tarzlarından ayrıştığı varsayılır. Gündelik yaşamlarımızda ötekilerle ilişkiler kurarız ve kendimizle onlar arasında (“Ben” ve “sen”) ayrımlar yapabiliriz. Dolayısıyla bu “biz” kimdir ve nasıl inşa edilir?

Topluluklar: Fikir Birliğinde ve Çatışmalarda Yakınlık ve Mesafe

Açıkça tanımlanmamış ve sınırları çekilmemiş olan fakat başka insanların reddettiği şeyleri onaylayıp bu inançlara bir otorite veya değer atfeden bir grup insandan *topluluk* olarak bahsetmek mümkündür. Mekânsal açıdan fiziksel yakınlıkla veya çevrimiçi topluluklarda olduğu gibi bazı ortak ilgi alanlarıyla tanımlanabilirler. Gördüğümüz şey bir “birliktelik” hissidir. Böylece karşılaşmalar mevcudiyet ve yokluk arasında dalgalanabilir ama zaman içinde belli bir süreklilik arz ederler. Bireyler bir toplumsal kimliği korumak adına kendilerini diğer gruplardan ayırmak isteyebilirler ama işe yaraması için bunu önem sahibi öteki kişilerin tanıyacağı ve daha genel bir toplumsal grubun parçası olacak şekilde yapmaları gerekir. Kültürel yollarla erişilebilen bu repertuarlar, ait olma hissiyle ve belki bireyi aşan bir birlik fikriyle bir mekânı topluluk içinde konumlandırmaya, haklı çıkarmaya yahut açıklamaya çalışır. Mekânda böyle bir şey olmadığında ortada topluluk diye bir şey olmayabilir. Bu ait olma hissini kabulü veya asgari anlamda kabul edilmesiyle edimleri ve ritüelleri topluluğun temelleri olarak görülür. Birleştirici etmenlerin onları bölen her şeyden daha güçlü ve önemli olduğu düşünülür. Diğer yanda üyeler arasındaki farklılıklar, ortak benzerliklere duyulan inanca kıyasla ikincil plandadır.

Çağdaş zamanlar genelde, geleneksel topluluk bağları gevşedikçe parçalanarak yapılarla nitelenir: Örneğin sosyal medya aracılığıyla uzak mesafelerden insanlarla etkileşime girme gücü,

birbirimizle aramızdaki dolaysız aşinalığı zayıflatır. Yine de toplumsal bağların süregelen gücü hafife alınmamalıdır. İnsanları başkalarına “kim” olduklarını açıklayıp onları ikna etme ihtiyacından kurtarırlar ve ortak görüşlerin birer hakikat, inanmaya ve saygı göstermeye değer birer şey olarak inşa edilmesine olanak sağlarlar. Dışarıdan bakıldığında yabancı görülecek çoksesli bir dünya karşısında, teksesli bir alana çekilmek, kaygılardan kurtulma ve aidiyetle kimlik algısını güçlendirme arzusu içinde cazip gelebilir. Hatta şunu da söylemek mümkündür: Onu bir amaç doğrultusunda seçmediğimize ve var olması için bir şey yapmadığımız gibi eylemlerimizle onu dönüştüremeyeceğimize inandığımız noktada topluluğa ait olma hissi en güçlü ve en güvenli ifadesini bulur. Etkililik adına imgeleri ve önermeleri, “hepimiz kabul ediyoruz” tarzı deyişlerin ifade ettiği gibi asla detaylandırılmaz veya sorgulanmaz. Asla formel yasalara dönüşecek şekilde yazıya dökülmez ve *sınır çekip sınırların korunmasına* dönük bilinçli çabaların nesnesine dönüşmez. Hiç sorgulanmayan verili emirler olarak sessizliklerini koruduklarında geçerlilikleri daha güçlüdür. Birleştiren bağlar, yaşamlarını doğumdan ölüme aynı çevre içinde sürdüren ve asla başka yerlere gitmeyen, diğer grupların üyeleri tarafından ziyaret edilmeyen veya içlerine kimsenin sızmadığı kişiler arasında en eksiksiz görünümüne kavuşur. Bu koşullar altında, insanların kendi yaşam tarzları ve araçları üzerine düşünüp bunları doğrulama ihtiyacı duymaları azalmış olur.

Bu tarz durumlar nadiren ortaya çıkar ve fikir birliğinin yarattığı uyumla çatışmaların yokluğuna işaret etmez. Aksine topluluk gerçeklikten kıyasla bir önerme, bir arzu ifadesi, safları harekete geçirme ve sıklaştırma çağrısıdır. Gallerli eleştirmen ve roman yazarı Raymond Williams’ın akıllara kazınan sözleriyle, “toplulukla ilgili kayda değer olan şey her zaman var olmasıdır”. Geçmişte varolduğu farz edilse bile, artık yoktur ve varolduğu an geride kalmıştır. Yine de insanların karşısına birlik yaratmak veya bilinçli çabalarla ideallerini (bugünün belirsizlikleri karşısında belki geçmişin paramparça olmuş bir kalıntısından ibaret

olan idealleri) korumak gibi pratik bir görev çıktığında, “doğal” birliğin sarsılmaz kuvvetinden bahsedilir. Bu güçlerin oluşturduğu birlik sık sık başkaldırır. Benedict Anderson’un milliyetçilik bağlamında söylediği gibi, bağları yaratan ortak bir dille belli bir toprak parçası arasındaki ilişki değil, dilsel çeşitlilik konusunda kader ortaklığı hissidir. Kapitalist üretimdeki değişimler ve teknolojik atılımlarla birleştiğinde bu “hayali cemaatlere” biçim veren geçmiş düşünceleri yaratır. Ciddi oranda çaba bu imgelerin/hayallerin harekete geçirilmesine harcanır. Dolayısıyla sosyal medya üzerinden aktarılan temsiller ve anlatılar bu tarz girişimlere yabancı değildir.

Topluluk fikri içinde doğal duruma yapılan her tür gönderme, aslında birlik çağrılarını etkin kılan bir etmendir. En güçlüleri insanın yorumlama ve kontrol etme yetisini aştığı varsayılanlardır. Bu varsayımlar içinde “ortak kan”, ortak miras alınmış nitelikler ve “yurtla” aramızdaki zamansız bağ gibi şeylere yapılmış imalar görürüz. Bunlar insanları ortak bir geçmişe, hatta üzerinde kontrollerinin olmadığı veya çok zayıf olduğu bir kader algısına bağlamaya yarar. En uç noktasında, dışarıdan bulaşacak unsurlara karşı korunacak bir saflık fikri üzerinden dışlayıcı pratikler yaratır. Daha sıkıcısı, nesnel “olay unsurları” olarak ortak dinlere ve ulusların birliklerine başvurulur. Bu unsurlar olayların, süreçlerin ve belirgin özelliklerin seçimi ve yorumuyla bağlantılı seçici unsurları ve keyfilikleri gündelik tefekkürlerin arka planına yerleştirir. Yorumları sorgulayanların kendi “özlerine” ihanet eden işlerle meşgul olduğu düşünülen hayali “bizim” ağırlığına dönüşmeleri mümkündür. Gerçekliği inkâr ederek sadakatsizlik yapan dönemler olurlar.

Kavrama yetimizi aşan şeylere yapılan dokundurmalarla genelde kaderlerimiz üzerinde daha fazla denetim kurma arzusu eşlik eder. Örneğin birlik yaratma amacıyla genetik benzerliklerden bahsetmek, konuşan kişiyi aktarımlarında seçimlerde bulunma yükünden azat etmez. Neden mi? Çünkü fikirsel ayrılıkların dışında, genler ve insan davranışları arasındaki ilişkileri kavramak mesele haline geldiğinde kaçınılmaz bağların olduğunu

söyleyen her türlü varsayım problemlidir. Genetik mühendisliğin gerçek olduğu, muazzam miktarda paranın teknolojik atılımlarına yatırılmasına harcadığı bir çağda, bilimsel kesinliğe duyulan bir inançla genetik çözümler bulma arayışı devam etmektedir. Ancak feminist psikolog ve toplumsal teorisyen Lynne Segal'in belirttiği gibi hâlâ karşımızda şöyle bir tercih vardır: "Kaderimizi belirleyen genetik mirasımızdaki kısıtlamaları" incelemek için geriye bakabiliriz. Yahut inancımızı "yeni Genetik Tanrılara" ve doğamızı "sonsuz dek şekillendirilebilecek" bir şeye dönüştürmekle sağlayacağı varsayılan özgürlüklere bağlayarak geleceğe de bakabiliriz.

Elbette ikinci olasılık karşısında, genetik belirlemciliğin birleştirici gücüne yapılan göndermeler sınırlıdır. Diğer yol insanları yeni fikirlere kazandırarak (çekerek) bir düşünce veya inanç topluluğunun yaratılmasıyla açılır. Burada hedef, kendilerine kutsal bir kurucu veya ferasetli, ileri görüşlü bir ruhani ve/veya politik lider tarafından ifşa edilecek bir amaç etrafında birleşen kişiler arasında itikat topluluğu yaratmaktır. Bu tür pratiklerde kullanılan dil, kutsal geleneklerin veya tarihsel alinyasının dili değil, "tekrar doğmakla" ve hepsinden öte *Hakikate* göre yaşamayla gelecek müjdeli haberlerin dilidir. Çağrılar insanların hiçbir tercih şansının olmadığı koşullarda yapılmaz aksine şüpheyi reddederek gerçek inancı kucaklamak gibi soylu bir edim için yapılır. Aleni katılma edimleri, birer kurtuluş ve yeni yaşamların başlangıcı olarak görülür. Söz konusu olan kader değil, yeni elde edilmiş özgürlüğün ilk gerçek tezahürü olarak okunacak bir özgür irade edimidir. Oysa bu kez saklanan şeyler, yeni benimsenmiş inanca itaat etmeleri ve özgürlüklerini neticede davanın talep edebileceği şeylere teslim etmeleri için ikna edilmiş kişilere uygulanacak baskılardır. Bundan ötürü taraftarlarından istedikleri taleplerin aşırılığı, pratiklerini meşrulaştırmak için tarihsel geleneği veya genetik eğilimleri çağırın kişilerininkinden az olmayabilir. Sosyologlar dolayısıyla Yeni Dini Hareketler diye adlandırılan şeyleri bu tarz meseleleri akılda tutarak ele alırlar. "Beyin yıkama" fikirleri özgürce

seçilmiş eylem dizileriyle bu süreçlere karşı gelecek teknikleri sunan kişilere yapılmış ödemeleri iç içe geçirir.

İnanç toplulukları kendilerini, gelecekte aralarına katılacak zahitleri birleştirme niyetiyle yazılmış yeni akidelerin vaazıyla sınırlandırmazlar. Dini bağlılık veya takva ayinlerle desteklenmediğinde asla güvence altında olamaz: Yani inananların katılımını isteyen böylece ortak üyelik hissini yeniden tesis edilmesini ve takvanın pekişmesini sağlayan bir dizi düzenli etkinlik ve toplanma, bayramlar, toplantılar, hizmetler ve forumlar gerekir. Ancak üyelere dayatılan taleplerin sertliği ve hacminde değişiklikler olur. Üyelerini birer savaşçı olarak gören böylece sadakat ve itaat talebinde bulunan partilerin önemli istisnası haricinde siyasi partiler, belli dönemlerde düzenli seçmen desteğini ellerinde tutmak için gerekenden öte bir birlik düşüncesine ihtiyaç duymayabilir. Seçimden sonra gönüllüler ordusunun varlığı, elbette tekrar ihtiyaç duyulacakları ana dek unutulabilir. Başka bir deyişle üyelerin özel yaşamlarıyla kurulan meşguliyet, gündelik varoluşlarının tümünü denetlemeye dönük niyetle kendisini göstermez.

Dini bir mezhep genelde üyelerinin davranışları konusunda daha talepkâr beklentilere sahiptir. Varlıklarının yeniden üretilmesi kaygısıyla, üyelerinin tümüyle periyodik ayinlere katılmaya razı olma ihtimalleri düşüktür. Tanım itibarıyla mezhepler, devamlılıkları için sorunlu sayılan dışsal inanışların baskısına maruz kalmış azınlıklar ve benzer gruplardır. Bunu akılda tuttuğumuzda, başkalarının mahremiyete yapılmış birer mesnetsiz ihlal olarak göreceği adanmışlığı insanlardan talep eden gruplar olarak görülebilirler. Yaşamın tümü inancın uğraşına dönüşür, eylemler ve ifadeler *sadakatin* tezahürleri olarak görülür. Mezhepçi/tutucu topluluklar çevrenin şüpheciliğine yahut düpedüz düşmanlığına karşı üyelerinin bağlılığını korumaya çalışacaklardır. Dahası bu amaç uğruna ciddi miktarda kaynağı harekete geçirmeleri de mümkündür. Uç örneklerde söz konusu girişimler topluluğu toplumsal yaşamın “olağan” akışından bütünüyle koparacaktır. “Normal” toplum içindeki

insanların günahkârlığından, ayartıcı davranışlarından ve telafi edilmez yanlışlarından ötürü sansürlenir.

İçsel sınırları korumak için başvurulan dış dünyadan gelebilecek olası kirler ve bulaşıcı unsurlar, topluluğun teşvik etmek istediği yaşam formuna bağlıdır. Üyeler dünyevi yaşamın iğrençliklerinden yalnız bir varoluşa kaçmaya davet edilebilirler. Yahut “fare ırkından” vazgeçmesi ve sadece karşılıklı samimiyet, yakınlık, güvene dayalı ilişkilere dahil olması istenebilir. Üyelerden sırtlarını tüketimin cazibelerine dönmeleri, daha ılımlı ve kanaatkâr bir yaşamla uyum sağlamaları, sadece aynı topluluğun üyeleriyle toplumsallaşmaları ve onlarla iş ilişkileri kurmaları istenebilir. Çoğu kez komün olarak tarif edilen kimi topluluklar üyelerine, hukukla dayatılmış sözleşmecî yükümlülükler koymadan ait olma görevi yükler. Ancak bunlara, düşmanlıklar veya fikir birliğinin olmadığı durumlar varlığını tehdit ettiğinde başvurulur. Dolayısıyla davranışlar bir tehdit olarak görüldüğü oranda derece derece farklılaşır ve üyelerden talep edilen homojenliğin derecesi de değişir. Ancak çoğu kez şartlar ve taahhütler genelde dağınıktır, kötü tanımlanmıştır ve önden belirlenmesi imkânsızdır. Sınırlar ancak dışarıdan gelenlerin kayda değer bağlılık anları netleştiği noktada belirgin hale gelir. Birliği savunanlar, üyelerinin yaşamlarında ruhsal olmayan yönler karşı tarafsız olduklarını ilan etseler bile, savundukları inançların yine de öncelikli olduğunu iddia ederler. Potansiyel anlamda bu iddia, altta yatan ortak akidelerle çelişkili bir görünüm arz ettiği anda eskiden tarafsız kalınan meselelere müdahale edilmesine yol açabilir.

“Bizi” İnşa Etmek ve Örgütlemek

Mesafe ve yakınlık arasındaki ilişki refleksif düşünme/düşünümsel olma kapasitemizi şekillendirir: Yani sadece girdiğimiz ilişkileri değil, onların kendimizi görme biçimimiz ve dünyada varolma şeklimiz üzerinden kendimizle ötekileri nasıl inşa ettiklerini de düşünme kapasitemizi yaratır. Taşınabilir ve diğer

cihazlar kullanışımız geride iletişimimiz ve önceliklerimize ilişkin izler bırakır. *Weapons of Math Destruction*'da [Matematisel Yıkım Silahları] Cathy O'Neil Amerikalı yetişkinlerin üçte birinin Facebook sayfası olduğunu ve her gün bu sayfada 39 dakika harcadıklarını belirtmektedir. Tahminlere göre bu süre, her gün yüz yüze girdikleri etkileşimlerde harcanan ortalama sürenin sadece dört dakika altında kalmaktadır. Facebook'un nasıl devasa bir insan laboratuvarına erişim sağladığını, böylece insanların eylemlerini etkilemek için çeşitli güncellemelerden yararlandığını belgeler. Ötekilerle doğrudan tanışarak elde edilmiş bilgi, belli amaçlar doğrultusunda üretilmiş veri kaynaklarının aracılığıyla iletilen tarifler üzerinden edinilecek bilgilerle iç içe geçer. Olduğumuz kişinin dijitalleşmiş bir versiyonu bilgi üzerinde kurulmuş denetim vasıtasıyla ortaya serilir. Bu temsil biçimleri bireysel davranışları kolektif kaynaklara dönüşecek şekilde örgütler. Bunun sonucunda kamusal ve özel dünyaların arasındaki çizgiler bulanıklaştığında mahremiyetle ilgili meseleler, dolayısıyla kurduğumuz etkileşimlerin sonuçlarıyla birbirimiz ve etrafımızdaki dünyaya dair bilgiler büyük önem kazanır. Reklam amacıyla bu bilgilerin alınıp satılmasından büyük meblağlar kazanılır. Açığa çıkan "biz" piyasada mal ve hizmet alışverişinde bulunan bir tüketiciler nüfusudur.

"Bizi" örgütlerken sınırlar bulanıklaşır ve bireyle grup arasında çizilmiş basit ayrımlar sorgu altına alınır. Mezheplerde bunu, dışarıdan bakıldığında bireyselliği yok eden, grupla "ötekilerin" arasındaki sınırları savunan ve bunu dışarıdaki grubun özgürlük veya mahremiyet ihlali olarak gördüğü yollarla yapan üyelerinden disiplinli olmalarını şart koşmalarında gördük. Bağlamlarından uzaklaşıp belli bir mesafeden bakıldığında sonuçlar net bir şekilde görünür hale gelir. Ancak daha yakına bakıldığında, kendimizi tanımlanmış görevleri yerine getirme amacıyla insanları bir araya toplamış topluluklarda buluruz. Bu grupların amacı bireysel bakış açısından bakıldığında sınırlıdır, dolayısıyla bireylerin zamanları ve dünyada varolma biçimleri üzerindeki iddialar da öyledir. Yönelimlerinde ve disiplinle

bağlılığın beklendiği belli icraatları yerine getirme amaçlarında açık ve nettirler. Bu bakımdan, belirleyici özelliği üyelerinin gündelik yaşamlarını kontrol etme karşısında kendisini kasıtlı ve açık bir şekilde sınırlamak olan örgütlerden bahsedebiliriz.

Örgütler üyelerinin riayet etmek zorunda olduğu *kuralları* ayrıntılı bir şekilde belirten yazılı tüzüklere sahip olabilirler. Bu kurallar örgütsel üyelerin eylemlerindeki beklentileri netleştirmelerini, kendilerini uygun davranış olarak görülen şeylere yönlendirmelerini ve hatta belirsiz koşullarla baş etmelerini sağlar. Kurallar örgütün farklı parçalarına göre farklılıklar gösterebilir ve söz konusu kişi örgütü anlayıp uyum sağlamak için zamana ihtiyaç duyan yeni katılmış biriyse kuralların ihlali hoş görülebilir. Üyelerin yaşamlarına ait her unsur kurallarla idare edilmeyebilir ve bu açıdan örgütsel denetimden azadedirler. Topluluklar ve örgütler arasındaki temel fark inanç birliğinden ziyade öz-sınırlamanın varlığı veya yokluğu olarak ele alınırsa, yukarıda ele alınan topluluklardan bazıları tüm iddialarına rağmen örgüt olarak sayılırlar.

Aynı kuralları takip eden bireyler, her bireyin ortakça belirlenmiş kurallara göre hareket etmesi için gereken “biz” kimliğini oluşturur. Bireyler illa farkında olmasa bile davranışlarımız bu kurallarla şekillendiği oranda arka planda faaliyet yürütürler. Dolayısıyla örgütlerin üyelerinin ötesinde kalan bir yaşamları vardır ve zaman içinde kendilerini yeniden üretebilirler. Farkındalık da olabilir ve eylemlerini bu şekilde yönlendirebilirler de. Hatta gerektiğinde neden ortaya çıktıklarına gerekçe de sunabilirler. Örgütsel faaliyetlere insanların kısmen dahil olduğu vakalarda, tiyatrunun dilinden yararlanacak olursak farklı rollerin oynanmasından bahsedebiliriz. Doğrusu Erving Goffman’ın eserleri “dramaturjik” olmakla nitelenir çünkü etkileşimlerdeki performanslara belli önemler atfetmiştir. Bir sahne oyunu önceden karar verilmiş ve bir anlatı halinde kaleme alınmış hikâyeye sahiptir. Bu anlatı içinde kadrodaki oyuncuların her birine belli parçalarla diyaloglar atanır ve böylelikle örgütün hayatını sürdürebileceği bir yol çizer. Tiyatroyu bir başka açıdan daha

prototip olarak görebiliriz: Sahne aktörleri sadece performans süresi boyunca kendilerine atanmış karaktere “girmek” amacıyla oynadıkları rolün içinde illa “tükenmezler” ve oyun bittikten sonra rolü arkalarında bırakabilirler.

Örgütler gerçekleştirdikleri görevlere göre farklı uzmanlık alanlarına sahiptirler ve bunların yanında personellerinin bununla bağlantılı bir eğitimi, bilgisi, becerileri ve statüsü vardır. Örgütün hedeflerine göre belirlenen niteliklere bakılarak işe alınırlar. Üyelerin rollerinin sadece birbirinden ayrılmadığı, aynı örgütte başka rollerle ilişkili olduğu durumlarda uzmanlığa dayalı işbölümlerine rastlarız. İşbirliği ve iletişimle ilgili meseleler büyük önem taşır. Ancak bu beceriler ve nitelikler, başka bağlamlarda oynadığımız rollerin gerektirdiği beceri ve niteliklerden farklıdır. Örneğin birer anne-baba, dost ve bakıcı olarak hayırsever toplulukların gönüllü üyelikleri, siyasi bir partinin yerel şubesi veya *ad-hoc* (geçici) kurullar, yerel bölgelerde olumsuz etkiler bıraktığı görülen gelişmelerle rekabet etmek için kurulur. Bu rolleri yerine getirirken, ötekiler başka bağlamlarda üstlendiğimiz rollerle hiç ilgilenmeyebilirler ve aslında birbirimiz hakkında öğrendiğimiz şeyler bu “performansların” izlenmesi ve etkileşimlerle gerçekleşir. Dolayısıyla kavrayış insanları yalıtılmış kişiler olarak görmekle elde edilmez, yaptıkları performanslar ve üstlendikleri rollerden elde edilir. Bu açıdan *meslekleri* sadece insanların üstlendikleri rollerle değil sahip oldukları bilgi ve becerilerle nitelenmiş şeyler olarak görürüz. Profesyonel bir yapı böylece, insanların saflarına katılmaları için zorunluluğu meşru kabul edilen belli bir eğitim ve staj dönemiyle sınırları kontrol edebilirler.

Gelin tekrarlayalım: Üyelerinin “bedenen ve ruhen” ait olduğu (veya ait olmak zorunda olduğu) gruplardan saydığımız kapalı toplulukların aksine, örgütler ilgili kişilerin sadece belli bir kısmını kendine katabilir. Örgütün içindeki insanlardan, örgütte ve örgüt adına çalışırken yaptıkları işlere kendilerini adamaları için rollerini benimsemeleri beklenir. Ancak örgütü ileriye taşımak için sadece performansları üzerinde durmamaları, aynı

zamanda belli rollerle bağlantısı olan haklar ve görevleri başka faaliyetlere veya yerlere ait olanlarla karıştırmamaları için belli bir mesafeyi korumaları da beklenir. Bu bakımdan, insanların kendilerinden beklenen şeyleri tanımlayabilmeleri için örgütsel rollerin görece istikrarlı olması gerekir. Dahası görevli kişiler değişse de rollerin kendisi aynı kalmalıdır. İnsanlar örgütlere katılırlar ve ayrılırlar, işe alınırlar ve kovulurlar, kabul edilirler ve azledilirler ama rol varlığını sürdürür. İnsanlar değişebilir ve esas olan kişiliklerinin tümü değil sahip oldukları belli becerilerle yürüttükleri işlerin etkinliğidir.

Burada gördüğümüz, resmi hedeflerinin peşinden koşarken hesaplanabilirlik ve öngörülebilirlikle hareket eden örgütlerin kaygılarıdır. Alman sosyolog Max Weber günümüz toplumlarında örgütlerin çoğalışını, gündelik yaşamın süregelen rasyonelleşmesinin işareti olarak değerlendirmiştir. Rasyonel eylem, alışkanlığın, göreneklerin tetiklediği, görece sonucu üzerinde durulmadan bir anda duygularla yapılan geleneksel ve duygusal eylemlerin aksine, net olarak tanımlanmış amaçlara yöneliktir. Aktörler bu durumda düşüncelerini ve çabalarını, bu amaçlara ulaşmalarını sağlayacak, uygun, etkili ve verimli araçların seçimine odaklamak üzere toplanırlar. Weber'e göre örgütün nitelikleri, daha net tabiriyle "bürokrasi", rasyonel eylemin şartlarına kendisini en üst derecede uyarlamış yapıyı temsil eder. Burada amaca ulaşmanın en etkin araçlarını görürüz ve Weber örgütün bu rasyonelliğe aracılık edebilmesi için üyelerinin eylemleriyle aralarındaki ilişkilerde gözetilmesi zorunlu ilkeleri listelemiştir.

Bu analize göre örgüt içindeki tüm bireylerin sadece gerçekleştirdikleri görevle bağlantıları kurallar doğrultusunda, "resmi yetkiyle" hareket etmeleri çok önemlidir. Toplumsal kimliklerinin diğer unsurları, aile bağları, ticari çıkarları, özel sempati duydukları ve hoşlanmadıkları şeyler yaptıkları işleri, bunları yapma biçimlerini ve başkalarının onları nasıl yargıladığını etkilememelidir. Bunu başarmak için gerçek anlamda rasyonel bir örgüt, görevleri farklı faaliyetlere bölmek zorundadır. Böylece her üye ortak bir çaba içinde, kendi işini yapan bir uzmana

dönüşebilir. Her şahıs genel görevin içinde belli bir bölümden sorumlu olmalıdır ve böylece başında birinin olmadığı hiçbir bölüm kalmaz. Bu otorite yapısında netlik demektir. Bu sayede herkes kimin sorumlu olduğunu bilir ve yetkinliklerin ortak hedeflere yöneltildiğinden emin olunur. Muğlaklık amaçların rasyonel bir şekilde takibine gölge düşürür, dolayısıyla kaçınılması gerekir.

Weber yukarıdakilerin dışında bürokrasiye başka nitelikler de eklemiştir. Kendilerine düşen rolleri yerine getirirken yetkililer, kişisel özelliklerin ağırlığı olmaması için soyut kurallarla yönlendirilmelidirler. Yetkililer, sadece görevin getirdiği beceriler ve niteliklere “uygun” bulunan kriterlere göre makamlarına atanmalı, terfi almalı veya tenzil almalıdırlar. Bu yargının dışına çıkan, soylu veya ayaktakımı insanların içinden gelme, politik ve dini inançlar, ırk ve cinsel yönelim gibi değerlendirmeler bu politikayla çelişmemelidir. Bireysel rolüyle görevli eylemlerini açık kurallarla beklentilere uygun hale getirir, beceri ve yeteneklerini göreve uygun düşenlerle eşleştirir. Diğer yanda örgüt bu insanların seçimi için belli rasyonel kurallara sadık kalmak ve belli kişiler örgüt içinden çıkarılsa ya da başka rollere kaydırılsa bile emsallere (geçmişte örgüt altında alınmış kararlara) bağlı kalmak zorundadır. Örgütün tarihi, kayıtları şahısların hafızalarından ve tek tek görevlilerin sadakatlerinden bağımsız bir şekilde, kayıtlarda saklanan pratiklerle oluşur.

Faaliyetlerin rasyonel yollarla koordine edildiğinden emin olmak için roller, örgütün genel hedefini yakalama doğrultusunda içsel işbölümüne karşılık gelecek bir hiyerarşi içinde atanmalıdır. Kişi hiyerarşide alta indikçe görevler daha uzmanlık gerektiren, daha kısmi ve odaklı olurken, yukarıya çıktıkça örgütün vizyonu daha da genişler ve genel amacın daha büyük bir kısmı görünür hale gelir. Bu koşulların yaratılması için, bilgi akışı hiyerarşinin en altından üst basamaklarına doğru gerçekleşmelidir ve emirler en yukarıdan aşağı doğru akmalıdır. Bu şekilde daha kesin ve dolambaçsız olur. Üstkatmanların denetimi altkatmanların disipliniyle buluşmalıdır. Böylece güç,

örgütün genelinde davranışlara tesir etme kapasitesi olarak da *hiyerarşi* ktir. Bu şekilde stratejik planlama ve operasyonel işler arasında 3 açık ve beklenen bir fark oluşur.

Grupların arasındaki birlik meselesine dönersek, buradaki temel e ritmen şu önermedir: Herkesin kararı ve davranışsal tercihleri örgütün genel hedeflerine tabi olmak zorundadır. Örgüt kendini tümüyle kalın ve geçit vermez duvarlarla örmelidir ve sadece iki kapı açık tutulmalıdır: Hedeflerin ve örgütün bunlara ulaşır nak için gerçekleştirmesi zorunlu müteakip görevlerin yürütülmesinde kullanılacak "girdiler" ve örgütsel süreçlerin sonuçlarını ileten "çıktılar". Görevlerin yerine getirilmesi için girdilerin alınmasıyla mal ve/veya hizmet olarak belli sonuçların üretilmesi arasında geçen süreçte, örgütsel kuralların katı bir şekilde hayata geçmesine ve tanımlanmış araçlar için en etkili, verimli, ekonomik araçların seçilmesine dışsal bir etkinin tesir etmesine izin verilmemelidir.

Rasyonel örgütlerin niteliklerini sayarken Weber, pratikte tüm örgütlerin böyle olduğunu söylememiştir. Önerdiği şey, yaşamlarımızın giderek daha büyük bir kesiminin, rutinleşme yoluyla her şeyi hesaplanır ve öngörülebilir hale getirmeyi amaçlayan kurallarla prosedürlere tabi olduğu "ideal-tiplerdi". Bu Amerikalı sosyolog George Ritzer'in toplumun "McDonaldlaştırılması" diye tanımladığı süreçtir. Weber'in eserinde mutlak değerlerle biçimlenmiş ama bu bakımdan başarılı olup olmama ihtimaline bakılmadan gerçekleştirilmiş eylemlerin, tarihsel gelişim içinde yaşamlarımızın giderek daha küçük bir kısmını şekillendirdiğini görürüz. Bunların hepsi Weber'i, modernliğin ilerleyişi ve özel yaşamlarımızın giderek daha büyük bir bölümünü ilgilendiren hesaplarıyla artan "büyüden arınma" üzerine yazmaya itmiştir.

Çalışanları ve vekilleri üzerinde bıraktığı belli etkilerle Weber'in ideal modeline yaklaşan örgütler olsa da, bu ideal büyük oranda hâlâ gerçeğe dönüşmekten uzaktır. Mesele bu ideale ulaşıp ulaşılamayacağıdır. Sadece tek bir role veya tek bir işe odaklanıp başka kaygı ve düşüncelerden etkilenmeyen insan, hâlâ gerçeklikle hiç örtüşmeyen bir kurgudur. Ancak bu çalı-

şanlarının gündelik, operasyonel görevlerini kontrol etmeyi amaçladıkları için, örgütlerin stratejik idaresini, hedeflerini takip ederken etkinlik, verimlilik ve ekonomiyi idealleştirme biçimlerinin hiç etkilemediği anlamına gelmez. Aslında idarenin pratiklerini mantıklı bir şekilde, örgütsel zorunlulukları takip ederken örgütsel yaşamın resmi ve gayri resmi yönlerini buluşturmaya dönük bitmek bilmez bir girişim olarak niteleyebiliriz. Dolayısıyla idari pratikler, bu genel meselenin çözümüne dönük eğilimlere göre değişir. Buna örgütsel danışmanların ve sözde idareci “guruların” da burada önemli yardımları olur. Bu süreçte, bireysel üyelerin eylemlerini kolektif amaçlara yönlendirme sorununa çözüm bulmak için sürekli yeni fikirlerin icat edildiğini görürüz. Mesela “toplam kalite yönetimi”, “iş süreci değişim mühendisliği”, “insan kaynakları yönetimi”, “hedeflerle” yönetim ve örgütte “doğru kültürü” oluşturma kaygıları gibi.

Resmi boyutu meydana getiren kurallar ve prosedürlerin karşısında, örgütün gayri resmi yönlerine bakıldığında örgüt üyeleri doğal olarak önemli gördükleri başka kişilerin yanı sıra kendi refahlarıyla ilgilidirler. Bunlar belli karar alma yöntemlerinde yatan riskler yüzünden olumsuz şekilde etkilenebilirler. Bu durumda kuşkulu ve/veya ihtilafli meselelerde karar almaktan kaçınma gibi bir eğilim oluşur. Örneğin acil bir dosyayı veya meseleyi karar alması için başka birinin masasına bırakarak sorumluluktan yırtmaya zor durum anlamına gelen “sıcak patates” diye popüler bir terim bulunmuştur. Yükün atılmasıyla mesele başkasının sorunu olur. Bir örgüt üyesi, üstlerinden gelen bir emrin ahlaki inançlarıyla uygun düşemeyeceğini görebilir. Bu da onu örgüte itaatle ahlaki ilkelerine bağlı kalmak arasında bir tercihe yönlendirir. Diğer üyeler üstlerinin kendilerine dayattığı gizlilik şartının kamusal refahı veya en az örgütsel etkinlik kadar geçerli buldukları, hatta daha önemli saydıkları başka davaları tehlikeye attığını düşünebilirler. Bu tür durumlarda “içeriden bilgi sızdırma” pratiklerine tanık oluruz. Örgüt içinde bir şahıs veya grup yapılan işleri, şüpheli gördükleri örgütsel pratikleri çektikleri ilgiyle durdurma umuduyla kamuoyuna yayar.

İdarenin buyruklarına direnmeyi gerektiren sebepler, hiyerarşik yapılarla birlikte gelen güç dengesizliğinde de yatıyor olabilir. Michel Foucault'ya göre iktidar her zaman özgür insanlara uygulandığı için direncin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bundan ötürü, örgütsel politikaları hayata geçirirken idarenin niyetlendiği şeylerin pratikte her zaman yarattığı sonuçlarla eşleşmediğini söyleyebiliriz. Ayrıca örgütteki üyelerin çalışma hayatlarına gündelik yaşamda taşıdıkları önyargıları getirdiklerini de gözlemleyebiliriz. Örneğin bir adam kadınlardan gelen emirleri kabul etmekte zorlanabilir ve örgütte “cam tavanların” varlığı yaygın kesimlerce reddedilse de, kadınlar idari pozisyonlarda orantısız bir şekilde eksik temsil edilmeye devam ederler ve benzer işleri yapsalar da daha az ücret alırlar. Bu bakış açısında örgütsel “erdem” fikri sürekli toplumun genelinde rastlanan önyargıların yansımasıyla şekillenir.

Şu son gözlemden hareketle, örgüt ve çevresi arasındaki sınırların sabit olduğunu söyleyen fikri sorgulayabiliriz. Aksine bu sınırlar akışkandır ve sadece iktidardakilerin stratejilerine göre değil, açıkça onun işleriyle alakası olmayan, dolayısıyla örgütsel karar alma mekanizmalarında kendilerine yetki tanınmamış kişilerin baskıları ve tesirlerine göre inşa edilirler. Örneğin sırf yukarıdaki teknik terimlerle hesaplanan veya saplantılı bir gizliliğe yol açıp iletişimin akışına sınırlar koyan eylem tarzlarını kısıtlamış kamuoyu imgesiyle ileriye dönük kaygılar olabilir. Bunlar kamuoyunun kaygılarını ve öfkesini artırabilecek meselelerle ilgili olabilir veya bir rakibin henüz patenti alınmamış ve ticari anlamda istifade edilen yeni teknolojik gelişmeleri öğrenmesinin engellenmesiyle bağlantılı olabilir.

Modelin bazı pratik sınırlılıkları vardır. Ancak hayata geçirilmesi için gereken koşulların karşılandığını farz edelim. Bu durumda örgütsel işbölümüne dahil olmuş şahısların atandıkları görevlere indirgendliğini, diğer yanda bir bütün olarak örgütün ilan ettiği amaçla bağı olmayan tüm kaygılar ve tesirlerden etkin bir şekilde yalıtıldığını görürüz. Bu koşullar ne kadar olanaksız olsa da, pratiğe taşındığında örgütsel faaliyetin rasyonelliğini

garanti altına alır mı? İdeal modele tamamen uygun düşen bir örgüt, Weber'in savunduğu gibi rasyonel bir şekilde davranır mı? Bu ideal reçete böyle bir rasyonellik formunun gerçekleşmesine sayısız engel yaratacağından bunun gerçekleşmeyeceğini söyleyen güçlü tezler vardır.

Başlangıç olarak modelde makamın ve ilgili teknik becerilerin otoritesine eşit ağırlık yüklenir. Bu farklı zeminlere dayanan otoriteler örtüşüp uyum içinde kalabilir mi? Aslında ikisinin çatışması, en azından gerilim içinde olması daha muhtemeldir. Örneğin içinde karar alma sürecinde en üst sırayı maliyetlere ayıran beklentilerin olduğu idari bir pozisyona, doktor gibi profesyonel eğitim almış kişiler yerleştirilebilir. Bu durumda durumu ağır olan ve belli bir bedel karşılığında hastalığını iyileştirecek ilaçların bulunabileceği bir hastayla karşılaştığında ne olur? Bir doktor olarak ahlaki göreviyle bütçe konularında taşıdığı sorumluluk arasında net bir çatışma vardır. Modelde bir başka gerilimse, eldeki görevlere göre hesaplanmış küçük işbölümleri üzerinden çıkar. Açıkça bu verimliliği yukarıya taşıyan fakat aslında "eğitimli yetersizliği" üreten bir etmendir. Sınırları dar bir şekilde çizilmiş görevleri hızlı ve etkili bir şekilde yerine getirmek için eğitim almış üyeler, süreç içinde yaptıklarının geniş çaplı sonuçlarını gözden kaçırabilirler. Dolayısıyla faaliyetlerinin olumsuz sonuçlarını görmekte başarısız olurlar. Bu da hem genel performansları, hem birlikte çalıştıkları kişiler hem de örgütün genel hedefleri için mekanik rutinlere dönüşürler (stratejik idarecilerin operasyondaki meslektaşlarına sıklıkla yönelttiği bir eleştiridir bu, diğerleri de ötekileri yaptıkları işlerin teknik boyutunu anlamamakla suçlar).

Becerilerinin dar kapsamlı niteliğinden ötürü üyeler, rutinlerini değişen koşullara uyarlama ve aşına olmadıkları durumlara gerekli hız ve esneklikle yanıt verme konusunda hazırlıksız olabilirler. Bir diğer deyişle örgütün tümü, mükemmel rasyonnelliğe ulaşma hedefine yenik düşer. Katılaşır ve esnekliğini yitirir. Çalışma yöntemleri değişen koşullara yeterince hızlı uyum sağlayamaz. Er ya da geç giderek irrasyonel kararların

alındığı bir fabrikaya dönüşebilir. İçeriden bakıldığında ideal model aynı zamanda *hedef kaydırmaya* da tabidir. Etkin olmak adına tüm örgütler, eyleme geçme kapasitelerini yeniden üretmek zorundadır. Diğer deyişle bir örgüt ne olursa olsun hep kararlar almaya ve eyleme geçmeye hazır olmalıdır. Bu yeniden üretim, dış müdahalelere bağışık bir tarzla kendisini yenilemeyi sağlayacak etkin bir mekanizmanın varlığını gerektirir. Buradaki sorun hedefin bu dış müdahalelerin dışına düşebilecek olmasıdır. Modelde, örgütü en başta yerine getirmesi için iş başına çağıran görev karşısında bu mekanizmanın işe yaramaz hale gelmesini önleyen hiçbir şey yoktur. Aksine her şey, örgütün kendisini koruma kaygısının, örgütsel faaliyetleri ve otoritenin kapsamını sonsuza dek genişletmeye vesile olma olasılığına, hatta arzusuna işaret etmektedir. Doğrusu başta örgütün kurulmasına sebep olan görev, devamlılığını sağlayıp büyüme gayesinde olan örgütün her şeyden baskın çıkarlarıyla ikincil konuma düşürülebilir. Bu durumda örgütün varlığı başlı başına amaca dönüşür ve faaliyetlerinin rasyonelliğini ölçmekte kullanılacak yeni bir hedef olur.

Yukarıdakilerden ayırabileceğimiz başka bir eğilim daha vardır. Rol beklentileri ve performanslar açısından örgütün kısmi taleplerini yukarıda ele aldık. Bu bazı açılardan toplumsal kimlikle öz kimliğin örgütsel varoluştan ayrıldığını varsayar. Sonu topyekûn benimsemeye varan durumlarda örgüt, dini kökene sahip gruplar şeklinde tanımladığımız topluluk türlerinin niteliklerini sergiler: Yani üyelerinden yaşamlarının her yönüyle kendilerine bağlı olmalarını talep eder. Örgütler değişimin sürekli hızlanan doğasına tepki gösterdikçe, değişimden hoşnutluk ve isteksizlik rekabetçi avantajın yokluğunun işaretleri olarak görülür. Dolayısıyla bu çalışanların esnek, dinamik ve yenilikçi olma gerekliliği büyük öneme sahip bir şey olarak değerlendirilir. Örgütler bu sebeple, şahısların huyları, özellikleri, eğilimleri, becerileri, bilgileri ve motivasyonlarıyla daha fazla ilgilenirler. Geçmişten beri örgütlerin çok ihtiyaç duymadığı düşünülen alanlarla ilgili yarı bilimsel pratikler ve kaygılar şimdi rutin in-

celemelerin konusu olmuştur. Teknoloji akıllı kartlarla yapılan giriş sistemleriyle rolünü oynar, bilgisayar kayıtları faaliyetlerin izlenmesini sağlar ve akıllı telefonlar bireylerin özel yaşamlarına bakılmaksızın sürekli iletişimde olacaklarının farz edilmesini mümkün kılar. Böylece bu insanlar boş zamanlarında kendilerine dayatılan bu beklentileri “olağan” sayıp içselleştirebilirler. Bu pratikler çoğaldıkça yaşamlarımızın kamusal ve özel unsurları arasındaki sınırların bulanıklığı artar. Örgütler üyelerinden daha fazla zaman ayırmalarını bekler, hatta kişi hiyerarşi içinde yeterli pozisyona geldiğinde yapacakları alışverişler ve ailelerine aldıkları hediyeler için belli şartlar bile koyabilir.

Bu süreçte ideal modelin ve modeldeki rasyonellik fikrinin yaşamlarımızdaki duygusal unsurları kısaca alan şeyler olarak sorgulanışına tanık olmuşuzdur. Bugün “duygusal zekâ” diye adlandırılan şeylerin kilidini açma düşüncesi, adayların psikometrik testlerden geçirilmesi ve ofis tasarımının estetiğiyle ilgili kaygılar örgütlerin incelediği alanların içine girebilmektedir. Bahsi geçen sektöre ve örgüt içinde söz konusu rolün doğasına göre, geçmişte çalışanların özel yaşamı olarak değerlendirilen şeylerin daha büyük bir ilgi konusu olması daha fazla yaygınlaşmaktadır. Luc Boltanski ve Eve Chiapello’nun “yeni kapitalizm ruhu” diye adlandırdığı şeyin bir parçası olarak değerlendirildiğinde, anlam alanı ve hayal gücü büyümenin ve fırsatların teşvikine çekilir. Bu ruh bilgi yönetiminde, marka pazarlamasında, kurumsal kültürde, girişimci benlikte, sosyal medyada ve insan kaynakları pratiğinde görülebilir. Bu örgüt içindeki üyelerin rutin olarak gözlemlenmesine de uzandırılabilir. Burada örgütsel amaçların takibinde duygularla rasyonelliğin iç içe geçişine tanık oluruz.

Gözetim toplumu üzerine yaptığı araştırmalarda David Lyon, örgütlerin e-postaları gözetlemek ve çalışanlardan biri şirket politikalarını ihlal ettiğinde onları bilgilendirmek için bilgisayar yazılımlarından nasıl yararlandıklarını, kişi binaya girdiğinde en yakın telefonu tespit edip “müsait olup olmadıklarını” gözetlemek için aktif kimlik kartlarıyla merkezi bilgisayar sistemlerinin nasıl uyarıldığını, rutin ilaç testlerinin nasıl yapıldığını ve iyi

karakterli kişiler olduklarından emin olmak için ilgili şahsın her yönünü didiklemek amacıyla nasıl özel dedektiflerin tutulduğunu anlatmıştır. Bu süreçte kimliklerin oluşma şekilleri değişir. Öte yandan iş faaliyetleriyle bağlantılı görülmeyen alanlara cezaların konmasına, zaman ve mekânın sürekli gözetlenmesine direnç gösterildiğini görürüz. Bu eğilimler karşısında, insanların mahremiyetini korumak ve dijital yaşamlarında anonim kimliklerini sürdürmek için erişebileceğimiz daha fazla araca rastlarız.

İnsanlara dayatılan talepler karşısında oluşmuş direnç gibi şeylerden ötürü, insanları gruplandıran her iki model de kusurludur. Ne topluluğun imgesi ne de örgüt modeli beşeri etkileşimlerin pratiğini yeterli şekilde tarif edebilir. Bu iki model ayrı, zaman zaman birbirine karşıt dürtüler ve beklentilerle birbirinden yapay biçimde koparılmış, kutuplaşmış eylem modelleri çizerler. Gerçek koşullar altında insanların gerçek eylemleri, bu tarz radikal ayrımlara öfke duyar ve bundan ötürü rutin anlamda insanların eylemlerine konulan beklentilerde bir gerilim yaratırlar. Topluluklar ve örgütler üyelerini temsil ederek veya bir temsil dayatmaya çalışarak, karmaşık ve dolambaçlı eylemleri kolaylaştırmaya dönük içsel bir eğilim sergiler. Verilen tepki eylemi daha da safılaştırmaya dönük bir çaba olabilir ama etkileşimlerimiz bizi karşıt yönlere çeken iki ağırlık gücü arasında bölünür. İnsan diğerini kendi imgesinde kurgulamaya çalıştığında fikirler ve maddi gerçeklik birbiriyle çatışır, direniş odakları ve boşluklarla denetimde çatlaklar oluşur.

Etkileşimlerimiz karmadır: Gerilimlere tabi olmalarıyla *heterojendirler*. Örneğin aileler genelde çoğunluğun aklındaki idealleştirmelerle uyuşmamaktadır ve birbirini anlayıp işbirliği içine girmeye çalışan her insan grubu gibi gerçekleştirilecek görevler vardır. Dolayısıyla örgütlerle birlikte gelen performans kriterlerinden bazılarını onlar da gözler önüne serer. Diğer yanda her örgütte, üyeler güçlerini uzun süreler boyunca birleştirdikleri kişilerle şahsi bağlar geliştirmekten kendilerini güçlkle alıko-yabilirler. Er ya da geç gayri resmi etkileşim kalıpları oluşur ve bunlar resmi emir-komuta yahut tahakküm ilişkilerinin resmi

çizgileriyle uyuşabileceği gibi uyuşmayabilir de. Sosyologlar uzun süredir bu ilişkilerin nasıl geliştiklerinin ve örgütlerin şart koştuğu resmi gerekliliklerle nasıl örtüşüklerinin veya gerilim içinde olduklarının farkındadırlar.

İdeal modelin önerdiği şeyin aksine, etkileşimler özel rollere indirgenmiyorsa pratik yaşamda görev odaklı performansların bir hayli faydalı olabileceği görülmektedir. Şirketler kaygılarını ve çıkarlarını örgütün yörüngesine taşıyarak çalışanlarının daha derin bir bağlılık göstermesi için uğraşır. Örgütün başındaki insanlar örgütün resmi ve gayri resmi unsurlarının birleşmesinden faydalanabilirler. Bu strateji değerlere, bağlılığa, motivasyona, ekip çalışmasına ve misyon açıklamalarına yaptığı vurguyla işletme teorilerinde “kültürel bir dönüşüme” tanık olmuştur. Örneğin örgütler dinlenme ve eğlence tesisleri, okuma grupları, hatta yaşam düzenleri bile sunabilirler. Mantıksal olarak bu ekstra hizmetlerin hiçbiri örgütün açık hedefleriyle ilişkili değildir ama birlikte hepsinin “topluluk hisleri” yaratması ve üyelerinin kendilerini şirketle özdeşleştirmeye yönlendirmesi beklenir. Görünüş itibarıyla örgütsel ruha yabancı olan bu duyguların, üyelerinin örgüt amaçlarına kendilerini daha fazla adamalarını sağladığı, dolayısıyla rasyonellik kriterlerinin getirdiği ve tümüyle gayri şahsi düzenlemelerin zararlı tesirlerini etkisiz hale getirdiği kabul edilir.

Topluluklar ve örgütler çoğu kez, pratikleri beklentilerine uygun düşmese bile üyeleri içinde sanki özgürlük varsayılı bir şeymiş gibi hareket ederler. Elbette üyeler bu durumda grubu terk edebilirler veya hâkim beklentilere karşıt bir tarzda davranabilirler. Ancak örgüt açık bir şekilde ayrılma özgürlüğünü reddettiğinde ve insanlar zorla yetki altında tutulduklarında yaşanan bir durum vardır. Erving Goffman'ın tabiriyle bunlar “tam gözetim kurumlarıdır”. Tam gözetim kurumları, üyelerin yaşamlarının bütünüyle titiz düzenlemelere tabi olduğu ihtiyaçlarının örgüt tarafından tanımlandığı ve tedarik edildiği mecburi topluluklardır. Bunun üzerine eylemler örgütsel kurullarla açık bir şekilde yaptırımlara bağlanır. Yatılı okullar, ordudaki kışla-

lar, hapishaneler ve akıl hastanelerinin tümü farklı derecelerde tam gözetim kurumlarının modeline girmektedirler. Sakinleri günün her saati sürekli gözetim altında tutulurlar, böylece kural ihlalleri tespit edilir ve bu kişi yasaklara veya cezalara maruz bırakılır. Erving Goffman'ın tabiriyle insanlar kendi olağan "eylem idarelerinden" yoksun bırakılırlar. Arzulanan davranışları ortaya çıkarmak ve üyelerinin birlikte kalıp işbirliğine girmesi için ne ruhsal bir adanmışlığa ne de maddi kazanç elde etme umuduna başvurulabilir. Dolayısıyla tam gözetim kurumlarının bir başka özelliğiyle karşılaşırız: Kuralları koyanlarla onlara tabi olanlar arasındaki katı ayırım. Bağlılığın ve hesaplamaların yerini alabilecek tek unsur olarak baskının etkinliği, bu onulmaz ayırımın iki kutbu arasındaki uçuruma bağlıdır. Bununla birlikte şahsi ilişkiler tam gözetim kurumlarının içinde gelişirler ve sakinlerle denetmenlerin arasındaki boşluk arasında köprü oluştururlar.

Özet

Manuel Castells *The Information Age*'de [*Enformasyon Çağı*] giderek "rasyonel beklentilerin" yönlendirmesiyle hareket eden ağların, piyasaların ve kuruluşların büyümesine tanıklık ettiğimizi yazar. Ancak günümüz Batı toplumlarında hâkim eğilim bu şekilde özetlenecek olsa bile, bizi bir araya getiren bağları incelediğimizde en çarpıcı unsurlardan biri insanların arasındaki grupların çeşitliliğidir. Hepsi, üyelerinin birbirine bağlı eylemleriyle oluşmuş kalıcı bir ağ olması sayesinde grubun ayakta kaldığı beşeri etkileşim formlarıdır. "Bir kolej var" iddiası, bir grup insanın adına ders denen rutin etkinlik içinde bir araya gelmesine gönderme yapar. Yani söz konusu olan şey, amacı öğrenmek olan, zamansal ve mekânsal olarak bir kişinin diğerlerine sesleneceği, ötekilerin bu kişiyi dinleyip notlar alacağı şekilde yapılandırılmış iletişimsel bir karşılaşmadır. Kurdukları etkileşim içinde grup üyelerini yönlendiren, o ortama özgü doğru davranışlarla ilgili imgelerdir.

Ayrıca “biz” denen yapıyı inşa etmenin bir ortak kimlik algısını veya geçmişe dayalı bir ait olma hissini ön plana çıkarıp hayali bir gelecek sunmayla nasıl bağlantılı olduğunu da görmüş bulunuyoruz. Aşinalıkla bu süreçlerden ve sonuçlardan haberdar olabiliriz ancak bunlar uzakta yaşanabilir ve illa farkında olacağımız şeyler olmayabilir de. Bilgisayarlar ve taşınabilir cihazlar dijital benliklerimizin izlerini bırakmaktadırlar. Bunlar hedeflenmiş reklamlar için kullanılabilceği gibi, görünüş itibarıyla benzer görüşlere sahip insanlar arasında sayısız grubun kurulmasına da katkı sunabilir. Seçim zamanlarında oy verme davranışlarını etkilemek için belli fikirlere ve imgelere sahip grupları hedeflemek üzere bilgi toplamak mümkündür.

Bu bölümde toplumsal değişimlerin yarattığı belirsizlik, peşinden gelen muğlaklık ve hayatlarımızın her yönünü kontrol etmekten aciz hale geliyoruz, kontrol etme çabalarımız yüzünden bu sonuçlar karşısında oluşmuş dirençle süreklilik arasındaki (konformizm ve hiyerarşinin katılığı üzerinden ilerleyen) ilişkiyi gördük. Cinsel kimlik, dini bağlılık, ırk, sınıf ve milliyetçilik gibi etmenlerin hepsi bu dinamiklerde belli roller oynar ve ayrı zaman dilimlerinde farklı mekânlarda kendilerini açığa serer. Bunlar aynı farkındalıkla göze alınması gereken mücadelelerle hâkim grupların sahiplenebileceği hakları doğurur. Sonuç olarak kim olduğumuzu söyleyen keskin bir reçete sunma gücüne meydan okurlar. Benliğimizi biçimlendirmek için çağırdığımız çerçeveler sürekli baştan yorumlanırlar ve bu da yeni yönelimlerle beklentilere kaynaklık eder. Pratiklerimiz kolektif kimlik arzumuzu biçimlendiren, dolayısıyla ötekileri de biçimlendirip dönüştüren imgeler ve idealleştirmeleri geri beslemekten kendisini asla alamaz.

İkinci Bölüm
Tercihler, Bağlamlar ve Meydan Okumalar

4

Değerler, Güç ve Tercih

Son bölümde bizi şekillendiren şeyin sadece toplumsal mekânlarda ötekilerle girdiğimiz etkileşimler değil, farklı türden toplulukların ve örgütlerin, bilgiyi denetleme ve üretme biçimlerinin, birbirimizi ve kendimizi anlamak için kullandığımız sembolik kavramların da olduğunu gördük. Mekândaki bu dinamikler ve ötekilerle, gündelik yaşamlarımızda önümüze çıkan sorular asla tükenmez. Bu tip sorular genelde bizi meşgul etmeyen meselelerle ilgili olabilir ama buna rağmen kim olduğumuz, etrafımızdaki dünyayı nasıl anlamlandıracağımızla ilgili konuları biçimlendirir. Bazen bunlar olaylarla süreçlerin neden ve nasıl gerçekleştiğiyle ilgili başka sorulara vesile olurlar. Bu düşünce tarzıyla ilişkilendiğimizde, olayları “bir sebebin sonuçları”

olarak açıkladığımız oranda bilimsel faaliyetlerle aynı zemini paylaşırız. Bu meselelerin kavrayışımız ve eylemlerimizle nasıl ilişkilendiği, bunları nasıl şekillendirdiği bu bölümün konusudur.

Kararlar: Tercih, Tesir ve Etki Edilmiş Kararlar

İş bir sebebin sonucu şeklinde açıklamalar yapmaya geldiğinde, olayın kaçınılmaz olduğu veya en azından son derece muhtemel olduğu sonucuna varınca merakımızı büyük oranda dindirmiş oluruz. Yolun aşağısındaki evde neden yangın çıktı? Çünkü elektrikte kısa devre olmuştu. Neden kimse hırsızın pencereden girdiğini duymadı? Çünkü herkes uyuyordu ve insanlar uykudayken ses onları uyandırmayabilir. Bir olayın arkasından her zaman başka bir olayın takip ettiğini ya da çoğu kez bu olayın yaşandığını bulunca açıklama arayışımız sona erer. İlkinde “yasalardan” bahsederiz çünkü hiçbir istisna yoktur. İkincisindeyse olasılıklarla boğuşuruz çünkü hepsinde olmasa bile çoğu örnekte bu olay yaşanır. Her iki durumda da tercihlerden bahsetmeme eğiliminde oluruz çünkü bir olayı *illa* bir başkası takip eder.

Bu açıklama biçimi insan davranışlarına uyarlandığında özellikle ilginçtir. Neticede bunlar insanların kontrol edemediği sebeplerin ürünü olarak açığa çıkan olaylarla ilgilidir. Eylemler sorumlu olduğu farz edilen insanlar tarafından yapılırlar çünkü gündelik hareketleri içinde tercihlerle karşı karşıyadırlar. Çünkü hareket etmenin farklı yolları vardır, olaylar kaçınılmaz şeyler olarak görülemez. Dolayısıyla farklılıklardan ötürü, insani tercihlerin şekillendirdiği bağlamlar belli bir kesinliğe yahut öngörülebilirliğe sahip şeyler olarak nitelendirilemez. Elbette bu şeyleri geriye dönüp bakarak kavramaya çalışabiliriz. Yani edindiğimiz tecrübeler ve bilgiler ışığında hadiseleri, o bağlam içinde insanların büyük ihtimalle en başta eyleme geçerken takip ettikleri belli kurallar veya eğilimlerle yorumlayabiliriz. Yine de bir şeyler hâlâ eksik gibidir çünkü deneyimlerimizden insanların eylemlere belli amaçlarla giriştiklerini ve bunlara

anlam aşılandığını bilmekteyiz. Aslında şu veya bu sebeple belli eylemlere vesile olan durumların yaratılmasında veya bu durumlara tepki verilmesinde etkili “dürtüler/motivasyonlar” vardı. Sonuç olarak kendimize ve birbirimize farklı eylem güzergâhları arasında seçme yetisini atfederiz. Araba kullanmanın ve kırmızı ışıkta durmanın düzenli bir davranış kalıbı olduğu gözlemlenebilir ancak yine de belli bir sebep doğrultusunda şekillenen, tercih edilmiş bir eylem rotasının gözler önüne serilmesidir. Bu örnekte sebep, kazalardan kaçınmak ve yasaları ihmal etmemektir.

Şimdi insan eylemlerini sebeplere göre mi açıklıyoruz yoksa eylemlerimize ve bu eylemlerin gerçekleştiği bağlamlara şekil veren anlamları anlamaya mı çalışıyoruz? Beşeri eylemler ortak motivasyonlarla şekillenmiş olsalar bile benzer koşullarda farklılıklar gösterebilirler. İnsanlar bu koşulları farklı şekillerde yorumlayabilir ve alternatif sonuçlar üretebilirler. Aynı şekilde motivasyonları, özellikle yasaların ihlal edildiği veya başkalarının birer sapma olarak algıladığı durumlarda meşru görülmeyebilir. Yahut bağlam mevzuyu anlamada önemsiz bir şey olarak görülüp kenara atılır. Eğer o değil de şu hareket tarzının neden seçildiğini bilmek istiyorsak, ilgimizi şahsın durumu nasıl algıladığına ve bu algının karar alma süreçleriyle nasıl ilişkilendiğine çevirebiliriz. Bir çözüm olarak cazip gelse de hâlâ yeterli bir cevap değildir çünkü açıkça ifade edilmiş hedeflerle ilgili algılar ve bilinçle ortadan kaldırılan toplumsal bağlamın rolünü kavramanın önemi arasındaki bağa göre bu kararların biçimlendiğini varsayar. Bu bağlamda eylemleri, bireyler, toplumsal bağlamlar ve onları biçimlendiren anlamlar arasındaki dinamik etkileşim içinde kavramamız gerekir.

Bu ilişkileri ve etkilerini araştırmak için, önce *alışıldık* eylemlere bakabiliriz. Uyanır, dişlerimizi fırçalar ve yarı uykulu halde sabah rutinimizi takip ederiz. Doğrusu bilinçli kararlar almak yerine belki belli bir rutini takip etmekte, hatta başkalarının da aynı şekilde hareket ettiğini düşünmekteyiz. Düzenli aralıklarla yemek yeriz ve bilinçli bir şekilde planlamadan eylemlerimizin

birer parçasına dönüşen çeşitli türde alışkanlıklar geliştiririz. Rutinlerin beklenmedik kesintilerle sekteye uğradığı durumlarda karar almak zorunda kalırız çünkü alışkanlıklar birdenbire kötü bir kılavuza dönüşür. Alışıldık davranışlar bu sebeple geçmiş deneyimlerin veya derslerin tortulaşmasıdır. Düzenli tekrarlanması sayesinde, karşılaştığımız koşullar hep aynı şekilde tezahür ettiği sürece eylemlerimizin çoğunu düşünme, hesaplama ve karar verme ihtiyacından bizi kurtarır. Eylemlerimiz nasıl gerçekleştiğini tarif etmeyi ve gerçekleştirme sebeplerini anlatmayı güçleştirecek kadar alışkanlığımızın parçasına dönüşürler. İşler yolunda gitmediğinde yani düzen ve nizam altüst olduğunda ilgimizi çekerler.

Sonraki eylem tarzımızı, zaman içinde bizi o an yaptığımız şeyler üzerinde düşünmeye zorlayabilecek ve güçlü duygularla ortaya çıkan bir şiddetle nitelendirilebilir. *Duygusal* eylemler, eylemlerin sebebi ve olası sonuçları olarak farz edilen rasyonel hesaplamaların askıya alınmasıyla nitelendirilir. Bu eylemler fevri, duygularla yapılan ve aklın sesine sağır eylemler olarak görülür. Bu şiddetin vesile olduğu eylemlerin ardından zamanın geçmesiyle tutkular soğuyabilir ve müzakereler eylemleri kesintiye uğratar. Bu eylem biçimleri sevdiğimiz ve değer verdiğimiz kişilere zarar vermekle sonuçlanabilir. Bununla beraber eylem desteklendiğinde duygusal olmaz çünkü incitme, korkutma veya susturma amacıyla alınmış hesaplı bir kararın sonucudur. Şimdi düşünce ürünü olmadığı, kendiliğinden, desteksiz bir şekilde yapıldığı ve farklı eylem biçimleri tartılmadan veya sonuçları üzerinde düşünülmeden gerçekleştirildiği noktada o eylemin duygusal bir eylem olduğunu söyleyebiliriz.

Genelde alışıldık eylemler de duygusal eylemler de “irrasyonel” fiiller olarak nitelenir. Ancak bu budalaca, faydasız, hatalı, hatta zararlı eylemler olduklarına işaret etmez. Eylemin faydalı olup olmadığıyla ilgili bir değerlendirmede de bulunmaz. Neticede alışkanlığa dönüşmüş rutinler etkin ve faydalı olabilir, bu davranışları yapanları eylemlerini bilinçli ve anı anma gözetleme sorumluluğundan muaf tutabilir. Doğrusu gündelik yaşamlarımızı meydana getiren o pratik faaliyetleri

gerçekleştirmemize olanak verirler ve bizi farklılaşan eylem güzergâhlarımızın avantajlarıyla dezavantajlarını tartmaya dönük düşüncelerden kurtarırlar. Benzer bir şekilde öfke patlaması, insanların bir olay, eylem veya mesele hakkında nasıl hissettiğimizi anlamalarına yardımcı olabilir. Bu bakış açısında rasyonel eylemlerin illa irrasyonel olanlardan üstün olduğunu farz etmek hatadır. Duygular yaşamlarımızın birer parçasıdır ve bizi insan yapan şeylerdir. Christopher Lasch'ın *Cultures of Narcissism*'de [*Narsisizm Kültürleri*] belirttiği gibi duygusal olgunluğumuza, başkalarını arzularımızın yansıması olarak görmediğimizde, bizden bağımsız olduklarını ve kendi arzularına sahip olduklarını fark ettiğimizde kavuşuruz.

Rasyonel bir eylem farklı şekilde değerlendirilir. Açık bir hedefe ulaşmaya dönük birden farklı alternatif eylem güzergâhı içinden yapılmış bilinçli bir tercihle nitelenir. Bu *araçların* verili *amaca* ulaşma amacıyla seçildiği “araçsal-rasyonel” bir eylem görüşüdür. Bir başka rasyonel eylem biçimi de amaçlar doğrultusunda araçların tercihinin zorunlu kılacağıdır ama bu örnekte söz konusu amaçlar diğerlerinden daha değerli sayılır. “Değer-rasyonel” eylemler bu sebeple, “kişiye hitap eden”, çekici, arzulan ve o anki ihtiyaçlarla en yakından ilişkilendirilmiş düşüncelerle motive olmuştur. Her ikisinde ortak olan şey, etkinliği verili amaçlara göre ölçülen araçların tercihidir ve ikisi arasındaki uygunluk doğruyla yanlış karar arasındaki tercihte nihai kriterdir. Dahası tercih yapma edimi, söz konusu aktör kışkırtılmadan, itilmeden, ikna edilmeden, zorlanmadan özgür bir tercih yaptığı oranda, veya alışkanlık sonucunda açığa çıkmadığı yahut anlık bir tutku patlaması sonunda gerçekleşmediği durumda gönüllü bir edimdir.

Bilinçli ve rasyonel müzakerelerle izlenecek eylem rotasının seçilmesinde, olası sonuçlarıyla ilgili bir beklenti vardır. Bu eylemlerin gerçekleşeceği bağlamların ve neticede yaşanması beklenen etkilerin değerlendirilmesini gerektirir. Eyleme bu bakış açısıyla yaklaştığımızda iki bileşenimiz vardır: Davranışlarımızı şekillendiren değerler ve hedeflerimize ulaşmak için

yararlandığımız kaynaklar. Bu kaynaklar söz konusu olduğunda Pierre Bourdieu, eylemlerimizde kullanılan sermaye formlarını şu şekilde ayırır: Sembolik, kültürel ve ekonomik. Sembolik sermaye nesnelere, özelliklere ve niteliklere anlam biçme gücüne işaret eder. Kültürel sermaye sahip olduğumuz ve eylemlerimizde yararlandığımız becerilerle bilgilerken, ekonomik sermaye zenginliğe ve maddi kaynaklara erişimimizle ilgilidir. Bu kaynaklar birçok kullanıma yönlendirilebilir ve farklı derecelerde cazibeye sahip olmalarıyla, başka sebeplerden ötürü benzer toplumsal bağlamların parçası olan ötekilere cazip gelmeleriyle birbirinden farklılaşırlar.

Sembolik sermaye nesnelere ve özelliklere anlam yükler. Bu yolla neyin ne sebeple değerli olduğunu söyleyen değerlendirmeler üretir. Geçerli becerilere sahipsek, yönümüzü bize en yararlı olabilecek şeylerin veya elimizdeki kaynakların hacmini artırıp tercih yelpazemizi genişletebilecek şeylerin peşinde koşmaya çevirebiliriz. Nihayetinde yeni bir cep telefonuna, tatile veya sosyoloji kitaplarına fazla para harcama kararının arkasında yatan, değerlerimizle elimizin altındaki kaynakların oluşturduğu kombinasyondur. Kaynaklarımızı ve değerlerimizi değerlendirmek bize ne derece özgür olduğumuzu gösterir. Yani yapabileceklerimizle hedeflerimizi nasıl takip edebileceğimizin dışında neyin ihtimal dışı olduğunu da gösterir. Önceki bölümlerde ele alınmış temalardan birine dönersek, elimizdeki olasılıkların temel bileşenlerinden biri, ötekilerin bizi nasıl gördüğüdür. Imogen Tyler gibi insanlar korku ve kaygıların, tarihte belli “sorunlu” topluluklarla ilgili inançlar ve önyargılarla nasıl iç içe geçtiğini göstermiştir. İnsanları değersizleştirmeye yarayan bu tarz bakış açıları, pozitif özellikleri devre dışı bırakıp, özlemlerinin önüne sembolik ve maddi bariyerler dikerler.

İktidar ve Eylem

Şimdi eylemlerimizi gözleme ve hedeflerimizi ifade etme becerimizle birlikte, toplumsal eylemin boyutlarını kapsam altına alma kapasitemizi şekillendiren bağlamların zeminindeyiz. Ey-

lemlerimizi izleme becerisine sahip olabiliriz ama belli hedeflere dönük hareketlere dahil olabilmek için yararlandığımız özgürlüklerin yelpazesi farklı şekilde dağılmıştır. Basitçe farklı insanlar farklı derecelerde özgürlüğe sahiptir. İnsanların seçim özgürlüğü bakımından farklılaşması toplumsal eşitsizliğe işaret eder. Daha geniş bağlamlarda kullanılan daha yakın zamanlı terim “sosyal dışlanmışlıktır”. Kaynaklara duyulan ihtiyaç ve erişimle bu kaynakların kullanımı arasında varolan ters ilişkide bu açıkça ortadadır. Danny Dorling eşitsizlik üzerine yaptığı titiz çalışmasında (*Injustice: Why Social Inequality Still Persists* [Adaletsizlik: Neden Toplumsal Eşitsizlik Hâlâ Sürmekte]) kayda değer eşitsizliklerin damga vurduğu müreffeh toplumlarda, insanların kendilerini marjinal konumda hissettiklerini ve yaşamlarının denetimini kaybettiklerini görürüz. Daha fazla kaynağa ulaşabildikleri için daha fazla seçeneğe sahip olan küçük bir azınlığa rastlarız.

Bu dinamikleri *güç/iktidar* üzerinden inceleyebiliriz. İktidara işaret etmek tartışmalı bir meseledir çünkü toplumsal bağlamanın, yapıların ve kültürün kavrayışımız için taşıdığı önemi ilgi merkezimize taşır. Bireyi soyut bir bireyselliğin şahsileşmesine denk düşen toplumsal bağlamdan yalıtarak görmeyi reddeder. İktidara seçilmiş hedeflerin takibi ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için zorunlu araçların kullanılması üzerinden bakabiliriz. İktidar veya güç olanak verici bir kapasitedir. İnsanlar ne kadar güçlüyse tercih yelpazeleri o kadar geniş ve gerçekçi bir şekilde peşinden koşacakları sonuçların ölçeği o kadar büyük olur. Güçsüz, iktidarsız olmak görece bu tercihlerden yoksun kalmak demektir. Güç sahibi olmak daha özgürce davranabilmektir ve bunun daha az güce sahip olanlar için belli sonuçları vardır. Eğer kaynaklara hükmetme anlamına geliyorsa, daha az gücü olanların karar verme özgürlükleri, o kaynakları denetleme yetisine sahip olanların aldıkları kararlarla sınırlanmış olur. Bir kişinin kendi özerkliğinden yararlanması, başka kişileri edilgenleştirecek bir deneyimle sonuçlanabilir. Özgürlüğün artırılması amacıyla başkalarının özgürlüklerini değersizleştirme aşağıdaki yöntemlerle gerçekleşebilir.

İlk yöntem *baskı/zordur*. Baskı, başka bağlamlarda ne kadar büyük bir görünüm arz ederse etsin, başka insanlara ait kaynakları o bağlamda yetersiz veya etkisiz kılacak bir tarzla eylemlerin manipüle edilmesini kapsar. Bir durumun manipüle edilmesiyle, bunun da yapan kişiyi avantajlı hale getirecek şekilde gerçekleşmesiyle başlı başına yeni bir oyun kurulur. Örneğin zengin bir bankacı veya güçlü bir siyasetçi bir gaspçının kurbanı olduğunda, onlara başka bağlamlarda büyük özgürlükler veren kaynaklar, karanlık ve ıssız bir sokakta bıçaklı adamlarla karşılaştığında veya saldırganların saf fiziksel gücü karşısında “olanak verme” kapasitesini kaybeder. Aynı şekilde, el üstünde tutulan değerleri yeniden gözden geçirmeye zorlamak, insanlarda pratiklerinin, artık yetkisini tanımadıkları kişilerin değerlendirmesine ve sorgulamasına daha açık olduğunu düşündürür. Bu duruma tepki olarak başka değerler ağırlık kazanır. Örneğin niteliğini şiddetin verdiği yüksek güvenli hapishanelerin aşırı uç koşulları içinde, insanın kendisini koruma ve sağ kalma değeri diğer tercihleri pekâlâ gölgede bırakabilir. Mülkiyette ve hedeflenmiş amaçlarda değişime maruz kalmış örgütlerde, her ne pahasına olursa olsun kârı azamiye çıkarmayı hedeflemiş bir hizmet anlayışından ötürü çalışanlar kendilerini performans dayalı ücretle ilişkilendirilmiş bireysel hedeflerde açığa çıkan çok farklı bir kültüre kendilerini uydurma zorunluluğunu hissederler.

İkinci yöntem başkalarının arzularını kişinin kendi amaçlarına *yöneltmeye* dönük stratejileri içerir. Bu forma biçim veren şey mevcut koşulların, başkalarının kendi değerlerine ancak iktidar sahiplerinin koydukları kurallara uyarak erişebileceklerine ikna edecek şekilde manipüle edilmesidir. Dolayısıyla düşmanların öldürülmesinde gösterilen gayret ve etkinlik, cesur askerlerin toplumsal konumunu madalyalar ve onur nişanlarıyla yükselterek ödüllendirilir. Fabrika işçileri daha büyük bir adanmışlıkla ve yoğunlukla çalışıp idarenin buyruklarına hiç karşı çıkmadan uyum gösterdikleri noktada daha iyi yaşam standartlarını (ücret artışlarını) garanti edebilirler. Astların değerleri üsttekilerin kaynakları olur. Kendi başlarına birer amaç olarak değer görmezler,

aksine daha fazla güce sahip olanların koyduğu amaçlara hizmet edecek araçlar olarak değerlidirler. Ancak bu manipülasyonlara maruz kalanlar için, özgürlüklerinin hatırı sayılır bir kısmından feragat etmek dışında başka tercih yoktur.

Başkalarının eylemleri peşinden koştuğumuz amaçlara ve bu amaçlara ulaşmayı ne derece gerçekçi gördüğümüzle ilgili değerlendirmelere şekil veren değerlere etki eder. “Gerçekçi” dediğimiz ve “hayal/düş” diye adlandırdığımız şeyler, başkalarıyla aramızdaki ilişkilerle eylemlerimizde kullanmayı umut edebileceğimiz kaynaklardan ileri gelir. Fakat en başta bu değerler nereden gelmektedir? Nihayetinde bazı amaçlara neden özel bir öncelik verirken diğerlerini görmezden geliyor veya önemsizleştiriyoruz? Yönelimlerimize biçim veren değerler özgürce seçilebilecek şeyler mi? Örneğin okuldan sonra doğrudan üniversiteye gitmek isteriz. Ancak dostlarımız aksine karar vermiştir ve şahsi tercihlerimizi tartışırken bizi, çalışma ve borçla geçen üç yıla mahkûm olmaksızın doğrudan işe başlamanın daha fazla keyif getireceğine ikna ederler. Fikrimizi değiştirip hemen gelir elde etmek için iş ararız ve bir süreliğine bunun getirdiği faydalardan yararlanırız. Yönetim daha sonra ofisi yeniden düzenleyeceklerini ve fazlalık olan insanları işten çıkaracaklarını ama işimizin güvende olacağını ve terfi olasılığının ümit vaat edici olduğunu duyurur. Bir sendikanın üyeleri olarak meslektaşlarımız greve gitmek için oy kullanabilirler ve idare grev olması halinde önemli siparişlerin kaybedileceğini, sonuç olarak herkesin işten atılacağını duyurarak karşılık verir. Anlaşılır biçimde bu ihtimalden kaçınmaya çalışırız ama bu eylemden yana oy kullanarak meslektaşlarımızın çoğu dayanışmayı, iş güvencesinin önüne koymuş gibidir. Konumuzuz üzerine düşündüğümüzde çıkarlarımızın meslektaşlarımızınkiyle örtüştüğünü görür ve grevden yana oy kullanırız. Artık sonuç, gelirin yararlanmamızı sağladığı özgürlüklerle birlikte işimizi kaybetme ihtimalidir.

Burada olan biten şey nedir? İnsanların, eylemlerini yönlendirirken ve gerekçelendirirken benimsedikleri değerler farklı

bağlamlarda toplumsal etkileşimler içinde dönüşüm geçirir. Belli şekillerde etkileniriz ve değerler onlara atfettiğimiz önem hiyerarşisi içinde yaşanan değişimlerle kendilerini açığa serer. Bilinçli bir şekilde veya gıyaben bazı amaçlar diğerlerinin önüne konur. Çıkan sonuç öncelik verdiğimiz amaçları muhtemelen daha tatmin edici, onurlu, ahlaken yüce ve ödüllendirici olarak görüp gerekçelendirmemizdir. Bu yolla yaşamlarımızda neyin uygun davranış olduğu neyin uygun olmadığıyla ilgili algılara alışmış oluruz ve içinde yaşadığımız kültürlerle toplumsal bağlamlar bu yargıları şekillendirir.

Ayrı faaliyet alanları olarak görülecek olursa, kültürel ve ekonomik alanlar son zamanlarda giderek bulanıklaşmıştır. Maddî nesnelere somutluğunda kendisini açığa vuran teknolojik atılımlardan veya maliyetler ve faydaya sıkı sıkıya tutulu kalmaktan çıkıp bilginin yoğunlaşmasına ve yaratıcılık kültürüne doğru yönelen bir harekete tanık olmuş durumdayız. Luc Boltanski ve Eve Chiapello'nun *Kapitalizmin Yeni Ruhu* olarak tanımladığı şeyle, anlam ve kimlik alanlarının büyüme ve olanaklarla ilgili alanlarla iç içe geçmesine yol açmaktadır. Bunu marka pazarlamasının, kurumsal kültürün, girişimci benliğin ve sosyal medya kullanımının yükselişinde görebiliriz. Doğrusu refahla ilgili kaygıların artışı, özel kaygılar giderek daha kamusal hale geldikçe bu eğilimleri simgeleyen bir belirtidir. 140 karakterlik bir tweet paylaşımında mutluluğun ne kadar ifade edildiğini hesaplamaya yetkin algoritmalar, her gün atılan tahmini 500 milyon tweet'i analiz etmek için tasarlanmıştır. Bireysel eylemlerimiz içinde mutluluğumuzu sayıp çizelgeye döken canlı bir laboratuvarın parçası oluruz. Nitekim William Davies'in *The Happiness Industry*'de [*Mutluluk Endüstrisi*] gösterdiği gibi bu sayımlar, tüm halkların küresel ekonomik idaresiyle bağlantılıdır. Artan gözetimle ve insanların kendi aralarındaki davranışları değerlendiren formların fazlalaşmasıyla değerlerin belli etkiler altında kalması ve hatta sonuçta değişmesi kaçınılmazdır.

Bu tarz eğilimler karşısında şunun farkında olmamız gerekmektedir: Değerler fikir birliğine, çatışmaya ve baskıya konu

olacak meselelere şekil verse de her zaman bilinçli bir şekilde seçilmezler. Söylediğimiz gibi eylemlerimizin çoğu alışkanlığa ve rutine dayalı fiillerdir. Eylemler alışkanlığın parçası olduğu sürece, hizmet ettikleri değerleri sorgulamak için nadiren durup düşünürüz. Başkaları bizden hesap sormadıkça veya hareket ettiğimiz koşullarda ani değişimler yaşanmadıkça alışkanlıklarımızı haklı çıkarma ihtiyacı duymayız. Bu söylemsel gerekçelendirmelere (eylemlerimizle ilgili olanlara) girişmek zor olabilir. Bastırıldığında geleneklerden bahsetmemiz mümkündür: “İşler hep bu şekilde yürüdü” veya “bu işte böyle oluyor”. Burada yaptığımız şey, bu alışkanlıkların varlığını sürdürdüğü zaman aralığının onlara normalde sorgulanmanın konusu olmayan bir otorite verdiğini önermektir. Geçmişe ait eylemlerden dersler çıkarmış ve onları düşünmeden bugüne yerleştirmişizdir. Böylelikle eylem hizmet etmesi gereken değerlere ve amaçlara gönderme yapma zorunluluğuyla kendisini haklı çıkarma çağrısında bulunulmadığı sürece alışkanlığın parçası olmayı sürdürür. Büyük oranda aynı örüntüye göre, sırf alışkanlığın verdiği güçle kendisini tekrarlamayı sürdürür. Bu eylemleri şekillendiren değerler bilinçdışı düzlemde hareket ederler ve sadece planlı tercihlerin yapıldığı durumlarda bıraktıkları etkinin farkına varırız. Bunlar itaat ettiğimiz değerlere meydan okunduğu, inkâr edildiği, sorgulandığı ve kendilerini gerekçelendirmeleri istendiği durumlarda ortaya çıkabilirler.

Başkalarına emir verecek konumlarda bulunanların, bu pozisyonların kurallarla sınırlandığı yerlerde yetkilerini kullandıkları söylenebilir. Bunun mutlaka davranışlar üzerinde etkisi vardır fakat astla üst arasındaki ilişkileri çevrelemiş kurallar bu ilişkiye belli bir form kazandırır. Bürokrasiyle ilgili tartışmamıza dönersek, hiyerarşik işbölümüne şekil veren kuralların nasıl otoritesine dayanak olarak gösterildiğini görebiliriz. Ancak meşru bir şey olarak kabul edilmek, sadece ilişkinin belli kurallara uymasını şart koşmaz. Aynı zamanda bu ilişkiye maruz kalan herkesin bu kuralları paylaştığına, dahası herkesin bu ilişkiye gönüllü olarak rıza gösterdiğine duyulan inançla gerekçelendirilmesi

gerekir. Üç koşula birden sahip olmak (kurallar, gerekçeler ve rıza), kişinin kendisini otoriteye ve onun varlığına dayanak olmuş değerlere teslim etmesi demektir. Özellikle iki unsur bu düzenlemenin dayanağını oluşturur. İlk olarak hâkim kişilerle astları arasındaki farklılıklar, insanların konumlarından ötürü kaynaklara farklı şekilde erişmesinden ileri gelir. İkincisi bu farklılıklar, kaynaklara eşitsiz şekilde erişmelerine rağmen astların bu düzenlemelerden gelen avantajları dikkate almasıyla haklı gösterilmiş olur.

Bizim üstümüzde otoriteye dönüşmesi için bir şahsın veya örgütün ikinci unsurdan hareketle meşruiyet üretmesi zorunludur. Bu meşruiyet, sahip oldukları konumla aldıkları kararların neden tanınıp kabul edilmesi gerektiğini gösterir. Halihazırda karşımıza çıkmış meşruiyet biçimlerinden biri, gelenekselleşmiş ve sınanmış olmasıyla oluşur. Tarih mirasçılarını bağlar ve birleştirdiği şey basitçe parçalarına ayrılmamalıdır. Geçmişe dokundurmada bulunma bir diğer rotadır: Vaaz ettikleri değerlerin geniş kesimlerde kabul görmesi için uğraşanlar, kadim geçmişleri hakkında gerçek veya sahte bir dolu tarihsel bulguyu çekip çıkarmak için ciddi uğraşlar verirler. Tarihsel tahayyüller seçicidir ve insanların ona duyduğu hürmet değerlerle ilgili güncel tartışmaların hizmetine sokulabilir. Belli değerleri ortak ataların da taşıdığı kabul edilince, güncel eleştiriler karşısında daha az kırılğan hale gelirler. Bu *gelenekçi meşrulaştırmalar* değişimin hızlı olduğu, kaygılar ve rahatsızlıklarla dolu zamanlarda özellikle çekici hale gelebilir. Çünkü başkaları için önemli sonuçlar doğuracak olsalar bile, görünüş itibarıyla daha güvenli ve daha az acı verici tercihler sunarlar.

Bir diğer yol yeni değerleri bir aydınlanma biçimi olarak savunmaktır ve bu *karizmatik meşruiyetle* bağlantılıdır. Karizma, ilk başta kilisenin inanan insanlar üzerinde bıraktığı derin ve sorgusuz etkiyi anlamaya dönük araştırmalarda bahsi geçmiş bir nitelikti. O dönemde karizma kavramı, inananlar arasında kiliseye ayrıcalıklı bir bilginin bahşedildiğine duyulan inanca gönderme yapmaktaydı. Ancak karizmanın illa dini inançlar

ve kurumlarla sınırlandırılmasına gerek yoktur. Değerleri vaaz edenlere ayrıcalıklı güçlerin bahşedildiğine ve bu gücün taşıdıkları vizyonların hakikatiyle tercihlerinin uygunluğunu garanti ettiğine duyulan inancın motivasyonu o değerler kabul edildiğinde karizmadan bahsedebiliriz. Dolayısıyla sıradan insanların akli bu iddiaları değerlendirmeye dönük araçlara sahip değildir, dolayısıyla algılarının gücünden şüphe etme hakları da yoktur. Karizma güçlü oldukça, buyruklarını sorgulamak o kadar güç olur ve riskle belirsizliğin olduğu koşullar altında insanların bu emirleri takip etmesi o kadar rahatlatıcı olur.

Bize her geçen gün, güven ve risk arasındaki ilişkilerin sürekli değiştiği bir kaygı çağında yaşamaya başladığımız söylenmektedir. Gelenekleri çözen süreçler içinde, hayatımızı kontrol eden ve geleneksel toplumlarla bağlantılı unsurların yerini, mesafeleri güçsüzlük hissini artıran dışsal kurumlara bıraktığı söylenir. Kitlesel medya araçlarından süzülen bilimsel bulgularla antropojenik (insan kökenli) iklim değişikliğinin sonuçları hakkında daha çok şey öğrendikçe, bugünkü eylemlerin gelecek için önemli sonuçlar bıraktığından haberdar insanların sayısı artmaktadır. Alman sosyolog Ulrich Beck modern toplumdaki bu eğilimleri "risk toplumu" teması altında kaleme almıştır.

Ulrich Beck iktidar ve eylem arasındaki dinamiği, hepimizin bildiğimiz şeyler hakkında belli bir kesinliğe ve bu bilgiyle hareket etme yetisine sahip olma olasılığımız üzerinden kavrar. Ancak her geçen gün, giderek büyüyen bir bilgi yığınının daha çok maruz kalırız. Dahası profesyonel grupların oluşturduğu geleneksel bilgi alanları artık incelemelere ve denetlemelere açıktır. Tıbbi teşhisler arama motorlarına konup, genelde birbiriyle çelişkili yorumlar ve denetimlerden oluşmuş devasa bir bilgi yığınının ortaya çıkarılması mümkündür. Dışarıda muazzam bir bilgi vardır ama bunlarla tam olarak ne yapacağız? Kaygılarımızı hafifletecek mi yoksa artıracak mı? Eyleme geçme kapasitemize şekil mi veriyor yoksa felç edici bir korkuyu mu besliyor? Geleneksel otoritelere güveneceksek bilim insanlarıyla uzmanlar arasında yorum farklılıklarının olduğunu görürüz.

Diğer taraftaysa siyasetçiler ve kitlesel medya araçları, riskin çok düşük olduğunu söyleyen ama ardından belli bir desteği harekete geçirip daha fazla seyirci çekmek, izlenme ve dolaşım rakamlarını artırmak için bu riskleri dramatize eden açıklamalar arasında gidip gelmektedirler. Bu durumda hacmi daha da artan bilgi dolaşımını nasıl davranmamız gerektiğini söyleyen ve çok daha bireyselleşmiş bir sorumluluk algısıyla iç içe geçer. Bu da daha büyük bir belirsizliği besler.

Değişimin hızlandığı ve belirsizliğin yükseldiği anlarda, insanların ilk bakışta basit çözümler sunan kişilere yönelebileceğini gözlemlemek mümkündür. Dolayısıyla bu koşullara eşlik eden şey, değişen değer sorunlarına onu ikame etmek için araya giren politik partiler ve toplumsal hareketlerle karizmatik çözümler bulma talebidir. Ardından bilgi üzerinde yetki iddiasında bulunmuş tüm yapılara karşı kolektif bir şüpheciliğin açığa çıkması olasıdır. Bu örgütler daha sonra kendilerini karizmatik otoritenin kolektif taşıyıcılarına dönüştürürler ve kesinliğe duyulan arzuyla etkiyi farklı bir temele yerleştirirler. Ancak yakın tarihte karizmatik otoritenin merkezi, muhtemelen dini ve politik arenalardan uzaklaşma eğilimine girmiş olsa da, desteklerini artırmak isteyen milliyetçi retoriklerden yararlanan politik liderlere ve topyekûn itaat talebinde bulunan mezheplere bakınca hâlâ her ikisinin güçlü bir çekim gücü vardır. Kuşkusuz çeşitli medya araçlarının bu süreçte oynayacakları roller vardır. Kitlelerin belli şahıslara rutin şekilde maruz bırakılması bu eğilim içinde güçlü bir etki kaynağıdır. Bu durumda insanlar algılanan risklerle yarattıkları belirsizliklere çözüm bulmak için yüzlerini kamuoyunda tanınan meşhur kişilere dönerler. Bu da o kişilerin konumlarına iktidar ve güç katar.

Gelenekçi ve karizmatik meşruiyet formlarının ortak bir eğilimi vardır: Hem değer tercihlerimizi yapma hakkımızdan feragat ettiğimize işaret etmektedir hem de sorumluluğun başkasına aktarılmasıyla bağlantılıdır. Tercihler bizim adımıza yapılmıştır veya tercih yapma gücünü başkalarına veririz. Fakat halihazırda değinilmiş üçüncü bir tür daha vardır: *Hukuki-rasyonel*. İşaret

ettiği şey, bazı örgütlerin ve konumu itibarıyla onlar adına konuşanların hangi davranışları sergilememiz gerektiğini ve görevimizin bu kurallara tartışmadan itaat etmemiz olduğunu yoksa sonuçlarına katlanmamız gerektiğini söyleme hakkına sahip olmalarıdır. Burada ihlali açık şekilde olumsuz sonuçlar doğuracak yükümlülüklerle insanların mutlak bir bağlılık hissettikleri görev duygusu arasında kurulan bir ilişki içindeyizdir. Bu alanda tavsiyenin ahlaki niteliği, yasa haline gelme ve bundan ötürü eylemleri karar vermesi için otoriteye görev verecek buyruklara tabi olma imkânından ötürü geri plana çekilir. Emri uygulayanların, gerçekleşmesi için emrettikleri eylemlerin ahlaki olup olmadığını sorgulamasına ihtiyaçları olmadığı gibi, eylem ahlaki sınımadan geçemediğinde sorumluluk hissetme zorunlulukları da yoktur. Eylemler geriye dönük bir şekilde incelendiğinde verilebilecek tepkilerden biri şudur: “Sadece üstlerimden aldığım emirleri uyguluyordum.”

Hukuki-rasyonel meşruiyetin toplumları bir arada tuttuğu söylenebilir ama insanları yaptıkları tercihlerin sorumluluklarından muaf tuttuğu için potansiyel anlamda kötü sonuçları da beraberinde getirmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nda yapılan, daha sonrasında Kore, Vietnam, Kongo, Bosna ve Körfez savaşları gibi hadiselerde devam eden toplu katliamlar ve soykırımlar, kesinlikle tek ve istisnai örnekler olmasa da bu sonuçların en belirgin örnekleridir. Cinayet işleyen kişiler, hukuki olarak emirlere itaat etme zorunluluklarına işaret ederek ahlaki sorumluluğu üstlenmeyi reddetmektedirler. Böylelikle emre itaat etme kararlarının kendi açılarından ahlaki bir tercih olduğunu söyleyen suçlamaya karşı çıkmaktadırlar.

Emir komuta zincirini emri veren kişilerin görüş açılarının ötesine taşımak gibi basit bir önlemlerle, faillerin eylemleriyle hizmet edecekleri değerleri ortadan kaldırmak, eylemi görünüş itibarıyla değerlerden arındırılmış ve ahlaki yargılardan muaf tutulmuş hale getirir. Tabiri caizse faillere özgürlüklerinin yükünden kurtulma şansı tanınmaktadır. Nitekim bu özgürlük her zaman kişinin eylemlerinden doğan sorumlulukla birlikte

söz konusu olur. Bu fırsatla ahlaki görevler, insanın grup üyeliğinden gelen kendisini koruma arzusuyla gerilim içine girer. Bu grup kimliğine ulaşmak (gördüğümüz üzere), belki öteki olarak tanımlanmış kişiler için feci sonuçlar üreterek mümkün olur. Bu meseleler neticede kendimizi içinde bulduğumuz durumlara ve arzuladığımız değerlerin hangileri olduğuna göre değişir. Savaşın istisnai ve son derece trajik sonuçlarını barometremiz olarak görsek bile, toplumun gündelik yaşamına ait her şey *adiyaforileşmeye* yol açabilir: Yani ahlaki kıstasların alanından muaf edilmeye sonuçlanabilir. Bu meseleye ayrıntılarıyla eğilmek için yönümüzü rekabet, dışlama ve mülkiyet meselelerine çeviriyoruz.

İhtiyaçlar ve Eylemler

Hepimizin olmasa da çoğumuzun eylemleri ihtiyaçlarımızın dürtüsüyle oluşur. Sağ kalma açısından basit ihtiyaçlarımız vardır ve toplumsal gerçekliğin anlamlı bir şekilde inşasıyla bağlantılı başka ihtiyaçlar vardır. Bunlar belli bir tatmin hissi sağlayan ihtiyaçlardır veya André Gorz'un deyiimiyle "niteliksel ihtiyaçlar" dediğimiz şeylerdir. İletişim ve yaratıcılık gibi etmenler üzerinden anlamlı bir yaşamın oluşmasına katkı sunarlar. Belirttiğimiz gibi bu ihtiyaçların karşılanması, eylemlerimiz karşısında sahip olduğumuz özerkliğin derecesine, dolayısıyla eylemlerimizi gözleme, kavrama, üzerine düşünme becerimizin yanı sıra eyleme geçmek için gereken kaynaklarla kapasiteye bağlıdır. *Development as Freedom* [Özgürlükle Kalkınma] adlı eserinde iktisatçı Amartya Sen şöyle sorar: Yoksulluğun kaldırılması herhangi bir hak ve özgürlük için verilmiş garantilerin önüne geçmeli midir? Ona göre bu yanlış bir başlangıç noktasıdır çünkü aralarındaki etkileşimler temel nitelikte olup gerçekleştirmelerinde demokrasi hayati bir rol oynar.

Bu unsurlar tüketim toplumlarında çözülmüş ve karartılmış hale gelebilir. Neticede bir nesneye "ihtiyaç" duymadığımızı ama "onu istediğimizi" söyleyebiliriz. Bu ifadelerin görece zenginliğin veya yoksulluğun kendisini gözler önüne serdiği durumlarda

zikredilmesi büyük öneme sahiptir. Batı dünyasında yaşam tarzı görünüş itibarıyla tüketme becerisiyle iç içe geçmiş haldedir. Bu tüketimin amacı üzerine nadiren kafa yorulmaktadır ve yorulduğunda karşılanmamış ihtiyaçların tatminine göre haklı gösterilmeleri mümkündür. Bu ifadelerde yan yana gelen şeyler, bir şeyleri elde etme kapasitesinin dışında değer, duygu ve kimlik alanlarıdır. Bu alanlar kaynaştığında, ifade edilmiş bir ihtiyacın tatmininden yoksunluk hissine kaymamız mümkündür. Nitekim bu his onlar olmadan yaşamlarımızın eksik, kusurlu, hatta tahammül edilmez hale geleceği bir mahrumiyet hali yaratır.

Bu birleşim insanın sağ kalması veya kendisini koruması için gerekli nesnelere niteliğiyle, bir “malı” elde etme arzusunda kendisini açığa vuran kültürel arzuyu yan yana getirir. Fransız filozof Gilles Deleuze ile psikanalist Felix Guattari, arzu ve elde etme birleşir birleşmez hayatlarımızda önemli bir “eksiklik” hissedebileceğimizi yazmışlardır. Bu boşluğu elde etme arzusuyla doldururuz: Para karşılığında veya borcumuzu büyütme pahasına alınacak metalar arzulanır. Örneğin diğer evlerin üzerinde bulunan, kent yaşamının gürültüsünden uzak mülkler alınarak gece sokakları sessiz bir yer, kirli şehirde filtrelenmiş havayla doldurulmuş bir mesken. Söz konusu metalara ya kullanma iznini alarak ya da onların sahibi olarak erişim sağlayamadığımızda ihtiyaçlarımız tatmin edilemez. Ne var ki bu her zaman diğer insanlarla onların eylemlerini kapsam içine alır. Motivasyonlarımızın altındaki kaygılar ne kadar bize ait olursa olsun, diğer insanlarla bağ kurmamız gerekmektedir ve bunu kabul etmesek bile öteki insanların eylemleriyle onlara yön veren motivasyonlara daha çok bağımlı hale geliriz.

Bu durum ilk bakışta açıkça görülmez. Aksine mülkiyet anlamında eşya ve mal sahibi olma fikri geniş kesimlerce “özel” bir mesele kabul edilir. Sanki nesne (mülkiyet) bir şekilde görünmez bağlarla sahibine bağlanmıştır. Bize göre mülkiyetin özünün saklı olduğu şey işte bu bağıdır. Eğer kişi bir şeyin sahibiyse, sahibinin iradesi tarafından belirlenmiş bir kullanım hakkı vardır. Elbette

bu hak belli şekillerde sınırlanmaktadır. Dolayısıyla bahçemizde koruyucu hükümlere tabi olan ağaçlar resmi izin olmadan kesilemeyebilir ve cezalandırılma riskini almadan kendi evlerimizi ateşe verme imkânımız yoktur. Bununla birlikte bizi mülkümüzü yok etmekten men etmesi için bu tarz özel kanunlara ihtiyaç duyulması, sadece özerklik ve mülkiyetin birbirine ayrılmaz bağlarla bağlandığını söyleyen genel ilkeyi desteklemektedir. Tartışmanın bu noktasında sorunlu meseleler, bireyselleşmiş hazlara, tüketime ve mülkiyete yönelik bir odakla toplumsal olanın üzerinden atlamaya dönük eğilimlerle ortaya çıkar.

Mülkiyet, emek, onun kullanılma ve harcanma hakkı cinsiyet, etnik yapı ve sınıfla bağlantılı etki odaklarından bağımsız değildir. Uzun süre mülkiyet hakkını, elde edilmesi için harcadığımız emekle eşit tuttuk. Nitekim bu tutum on yedinci yüzyıl filozofu John Locke'un çalışmalarında bir hayli belirgindir. Onda mülkü eline geçiren ilk emek sahibinin belirlediği ve sonraki nesillere aktardığı bir mülkiyet hakkı fikrine rastlarız. Bu ilke bugün de devamlılığını korumaktadır. Locke "toplumsal bir sözleşmeyi" savunmuştur, böylece kaotik niteliğe sahip, toplumsal ve politik bir dünyaya düzen getirilmesi mümkün olacaktı. Ardından tartışmasında bir sıçrama yapmıştır. Kadınlar "duygusal" varlıklar olarak görüldüğü ve erkekler karşısında "doğal bir bağımlılık" içinde oldukları için, bu haklara sahip olmadıklarını iddia etmiştir. Evlilik kadınların, mülkü miras alacak oğullar doğurmasını sağlayacak bir sözleşmeye dahil olmasıydı. Dolayısıyla evlilik sözleşmesi, mülkiyet haklarının toplum içinde istikrarlı hale getirilmesini garanti altına almaktadır ve erkekler miraslarını sürdürmek için oğul sahibi olmaktadırlar. Rasyonel olma becerisinin tek tek insanlara bir topluma üye olmadan önce miras kaldığını farz etmesinin dışında (oysa grupların toplumsal kimliklerimizi, insanları parçası oldukları toplumlardan ayıran bir konum karşısında nasıl oluşturduklarını görmüş haldeyiz), aynı yetenek bugüne dek varlığını sürdüren bir önyargı nedeniyle insan ırkının yarısına men edilmekteydi: Kadınlar duygusal erkekler rasyoneldir. Sonuç kadınların toplumsal sözleşmeden

dışlanması, bununla birlikte özgürlüğü başkalarına bağımlı olmama durumu olarak tanımlamış bir fikrin eklenmesiydi.

Kadınların dışlanma meselesi ve kabul edilebilir cinsel kimlikler arasında sayılan belli başlı formların inşası bizi başka bir soruna götürür. Mülkiyet ilişkileriyle ilgili yaygın tanımlar, onun uygulama biçimindeki temel bir unsuru dışarıda bırakmaktadır. Bu her şeyden öte *dışlayıcı* bir ilişkidir. Mülkiyet özel bir nitelik değildir. Nesne ve sahibinin dışında o nesnenin sahibi ve diğer insanlar arasında özel bir ilişkiye işaret eden toplumsal bir hadisedir. Bir şeye sahip olmak diğerlerine mülkiyeti men etmek demektir. Dolayısıyla bir düzlemde mülkiyet, karşılıklı bağımlılık ilişkisi kurar ama bizi şeylerle ve ötekilerle bağladığından çok ayıran bir şeydir. Mülkiyet olgusu karşılıklı antagonist ilişkiler içinde, nesneye sahip olanla olmayanı birbirinden ayırır. İlki söz konusu nesneyi (yasalarla özel olarak sınırlanmıyorsa) kullanıp ondan istifade edebilirken, ikincisine bu hak men edilmektedir. Ayrıca (iktidar tartışmamızı hatırlayın) insanlar arasındaki ilişkileri asimetrik/orantısız hale getirir. Yani mülkiyet konusu nesnelere erişim şansı olmayanlar, onları kullanma ihtiyacı duyduklarında veya kullanmak istediklerinde mülkiyet sahiplerinin koşullarına itaat etmek zorundadırlar. Bu sebeple o ihtiyacı tatmin etme gereksinimi ve istekleri onları mülkiyet sahibine bağımlı kılacak bir konuma yerleştirir.

Bütün mülkiyetler insanları böler ve ayırır. Sahiplik kişiye, yalnızca dışlanmış olanlar o nesnenin kullanımına ihtiyaç duyduklarında iktidar bahşeder. Örneğin iş aletlerinin, insan emeğiyle işlenecek hammaddelerin, teknolojinin ve bu işleme sürecinin gerçekleşeceği sahaların mülkiyeti böyle bir iktidar sunar. Araba veya çamaşır makinesi sahibi olmak yaşamlarımızı daha kolay veya daha keyifli hale getirebilir. Hatta itibarımızı da artırabilir ama illa başka insanlar üzerinde iktidar kurma şansı vermez. Elbette diğer insanlar bu şeyleri kendi konforları yahut keyifleri için kullanmak istemediği sürece bu geçerlidir. Bu durumlarda kullanırken riayet etmeleri gereken koşulları belirleyebiliriz. Sahip olduğumuz çoğu şey bize iktidar vermez

ama ellerindekileri kullanma ihtiyacını ortadan kaldırarak başkalarının iktidarından bağımsız olmamızı sağlar. İhtiyaçlarımızın ne kadar büyük bir kısmını bu şekilde karşılıyorsak, başka insanların koydukları kurallara ve şartlara o kadar az uymamız gerekir. Bu bakımdan sahiplik insanlara olanaklar veren bir koşuldur çünkü özerkliği, eylemde bulunma ve tercih yapma imkânlarını genişletebilir. Bundan ötürü sahiplik ve özgürlük sık sık birlikte ele alınırlar.

Önceki tartışmalarımıza dönecek olursak, tüm sahiplik ilişkilerine dayanak olan ilke şudur: Başkalarının hakları bizim haklarımız için birer sınırdır ve bundan ötürü özgürlüklerimizin genişletilmesi başkalarının kendi özgürlüklerinden yararlanma şanslarının sınırlanmasını şart koşar. Bu ilkeye göre mülkiyetin olanak verme koşulu daima çeşitli türden sınırlamalarla birlikte gelir. Söz konusu ilke sıfır toplamlı oyun mantığıyla çözülmez bir çıkarlar çatışmasının olduğunu varsayar. Dolayısıyla paylaşarak ve işbirliğiyle hiçbir şeyin elde edilemeyeceği farz edilir. Eyleme geçme yetisinin kaynaklar üzerindeki kontrole dayandığı durumlarda, makul davranışların anlamı “herkesi kendi çıkarı için” hareket etmeye iten buyruğun uygulanması demektir. İnsanın kendisini koruma görevi bireyci kültürlerde karşımıza işte böyle çıkar.

Pierre Bourdieu politikanın, “yerleşik *doxa*’nın [kanaatlerin] kınanmasıyla” başladığını yazmıştı. “Kanaate dayalı [*doxic*] kabul” diye adlandırdığı şeyin özetlediği fikir şudur: Kavrayış çabalarımız içinde sürekli başvurduğumuz sayısız düşünce kategorisi vardır ama pratik yaşantımızda bunlar üzerine nadiren kafa yorarız. *En* güçlüsü olmasa da onlardan biri, rekabete dayalı bir kendini koruma fikridir. Rakipleri harekete geçiren, gerçek veya potansiyel rakiplerini kontrol ettikleri, etmeyi umdukları veya hayal ettikleri kaynakların kullanımından uzak tutma arzusudur. Rakiplerin üzerine rekabete tuttuğu mallar ve eşyaların kıt olduğu düşünülür: Herkesi tatmin edecek kadar fazla olmadıklarına ve bazı rakiplerin sahip olmayı istediklerinden daha azıyla yetinmesi için zorlanmaları gerektiğine inanılır.

Bazı arzuların mutlaka hüsrarla sonuçlanacağı, dolayısıyla kazananlar ve kaybedenlerin arasındaki ilişkiye mutlaka karşılıklı hoşnutsuzlukların veya düşmanlığın damga vuracağı, rekabet fikrinin temel unsurudur. Dolayısıyla rekabetçi eylemin de temel varsayımlarındandır. Aynı sebepten ötürü, meydan okumalara ve rekabete karşı etkin, dikkatli bir şekilde savunulmadığında hiçbir rekabetçi avantaj güven altında sayılmaz. Rekabetçi mücadele asla bitmez. Sonuçları asla nihai ve kesin değildir. Buradan bir dizi başka sonuç çıkar.

İlk olarak bütün rekabetlerin içinde tekelleşmeye dönük bir eğilim saklıdır. Büyük şirketler, büyük meblağlarla yapılan şirket birleşmeleriyle artık daha da büyümektedirler. Bu süreçte kazanan taraf genelde, kaybedenlere kazançlarına meydan okuma hakkını men etmeye çalışarak bu kazancı güvence altına alıp kalıcı hale getirmektedir. Çelişkiye bakın ki bu mülkiyetin gelecek değil açıklık olduğunu söyleyen koşullarda da yaşanabilmektedir! Bilgisayarlar ve bilgisayar sistemleri, öncesinde gördüğümüz üzere düzenli surette toplanan, analiz edilen ve Google ve Facebook gibi büyük güce, erişim alanına sahip devasa şirketler tarafından satılan muazzam boyutta bilgi depolarlar. Francis Bacon bilginin güç olduğunu söylediğinde, fikri mülkiyet ve bu boyutlardaki bilgi işlemleri akla hayale dahi getirilemezdi. Evgeny Morozov'un *The Net Delusion* [Ağ Yanılgısı] adlı eserinde tarif ettiği şey, görünüşte yeni alanlarda göz önüne çıkmış eski eşitsizliklerdir çoğunlukla. Rakiplerin nihai hedefi hep aynıdır: Rekabetin kendisini yok etmek. Bunun sonucundaysa rekabetçi ilişkilerin içinde tarafları kendi kendilerini yok etmeye iten bir eğilim oluşur. Toplumsal sorunlara basit teknolojik çözümler satmakla çok mutlu olacak kişilerin varlığına rağmen aynı eğilimi tespit etmemiz mümkündür: Kaynaklar birkaç büyük şirket üzerinde yoğunlaşmaktadır. Neticede kaynaklarda yaşanan kutuplaşma, kazanan tarafa diğer tüm etkileşimlerin kurallarını dikte etme becerisini verir ve kaybedenleri kurallara meydan okuyamayacak bir konumda bırakır. Kendi taşınabilir cihazları ve bilgisayarlarından yararlanan kullanıcıların atomize oluşu

bunu etkin bir şekilde destekler. Bu tür durumlarda kazançlar bir tekele dönüşür ve daha büyük kazançları kendisine çekip taraflar arasındaki uçurumu iyice derinleştirir. Bu tür sebeplerden dolayı iktisatçı John Kenneth Galbraith, ekonomik sistemin “kendi kendisini yıkan eğilimlerini” önlemek için devlet faaliyetlerinin zorunlu olduğunu yazmıştır.

İkincisi, tekelci faaliyetlerin sonucunda oluşan fırsat kuttuplaşması uzun vadede kazananlarla kaybedenlerin farklı muameleler görmelerine yol açar. Galipler ve mağluplar er ya da geç “kalıcı” kategoriler içinde katılışır, yaşadığımız dijital dünya aynı sonuçları yeniden üretir. Kazananlar kaybedenlerin başarısızlıklarını onların aşağı konumda oluşlarına yorarlar ve böylece kendi talihsizliklerinden kaybedenlerin sorumlu oldukları ilan edilir. Bu toplumsal sorunlara bireysel ve biyografik çözümler bulunabileceğine inanan düşünce tarzının zaferidir. Bu insanlar beceriksiz, kötü, kaypak, bozuk, tedbirsiz ve ahlaken adi kişiler olarak tarif edilebilirler. Yani en başta bu duruma katkı sunmuş rekabet için gerekli sayılan niteliklerden yoksun oldukları söylenir. Ardından tanımı gereği kaybedenlere yakınma hakkı men edilmiş olur. Yoksullar tembel, savsak ve ihmalkâr kişiler olarak tarif edilir, muhtaç kişilerden ziyade *bozuk* kişiler olarak görülürler. Nitelik yoksunu oldukları, sıkı emek harcamaktan kaçındıkları ve suç işleyip yasaları ihlal etmeye eğilimli oldukları için kendi kaderlerini “seçmiş” kişiler olarak görülmeleri mümkündür. Aynı şekilde neyin kabul edilir olduğuyla ilgili belli bir kavramın ağırlığıyla şekillenmiş toplumlarda, tanınmanın derecesi ve değerler çeşitlilik arz eder. Örneğin baskı altında kaldıkları için kadınlar suçlanır. Prestiji az ve daha az arzulanır bulunan işlevlere hapsedilmiş olmaları aşırı duygusallıkla veya rekabetçi ruhun eksikliğiyle açıklanırken, cinselliği belli kategorilere uymayan kişiler şüpheye, toplumdan dışlanmaya ve şiddetli tepkilere maruz kalabilirler. Toplumsal sosyal düzenlerin altında değerler vardır ve bunlar da üyelerinin eylemleriyle yaratılıp yeniden üretilirler. Erişimleri içinde eylemlere nüfuz etmezler ve değer görüp diğer varoluş

tarzlarına değer vermeye çalışanlar kendilerini çatışma içinde bulabilirler.

Menfaat ve Ahlak

Bu dinamikleri anlamanın bir parçası, hayatlarımızda ahlak ve etiğin önemini göz önünde tutmaktır. Borca odaklandığı tarihsel araştırmasında (*Debt: The First 5000 Years* [*Borç: İlk 5000 Yıl*]) David Graeber onur ve itibarsızlığın değişen rollerini yazar. Çağdaş toplumda rekabetin kurbanlarına iftira atmak, insan davranışlarına yön verecek alternatif bir motivasyonun tanınmasını bastıran en güçlü araçlardan biridir. Ayrıca üzerinde çok kontrol kuramadıkları veya hiç denetimlerinin olmadığı sebeplerden ötürü “daha aşağı” görülen farklı nüfuslar için sosyal medyanın değeri yeniden ürettiğini görmekteyiz. Arkadaşlığın kendisi parasallaşmış diğer değerlerle iç içe geçebilen bir şeye dönüşmektedir. Örneğin bu ilişkilerde Facebook’un rolünü kullandıkları yazılımdan yararlanarak araştırmak zor olsa da, Bev Skeggs ile meslektaşları bu değer ve değer verme ilişkilerinin söz konusu dijital altyapılarda nasıl tezahür ettiklerini incelemeye çalışmışlardır. Bu yeni iletişim tarzları ve toplumsal ilişki oluşumları eski bir meseleyi yansıtmaktadır: Çeşitli değer formlarıyla ahlaki motivasyonların kazanç formlarıyla nasıl çatıştığı. Neticede ahlaki eylemler dayanışmayı ve çıkarsız yardımları şart koşar. Dayanışma başkalarıyla ortak bir şeye sahip olunduğunun kabulüdür. Herhangi bir karşılık istemeden veya ummadan ihtiyacı olanlara yardımcı olma isteğidir. Başkalarının ihtiyaçlarını dikkate alan düşüncelerde kendisini açığa seren, genelde insanın kendisini kısıtlamasıyla ve kişisel kazançtan gönüllüce feragat edilmesiyle sonuçlanan bir ifadedir.

Etik ve ahlak arasındaki farklılıklar genelde şöyle tarif edilir: İlki söz gelimi mesleklerden gelen ve herkesçe kabul edilen davranış standartlarıyla ilişkilendirilirken, ikincisi bireyin yanlış ve doğru algılarıyla ilgilidir. Kamusal ve özel alan arasındaki sınırlar farklı güçlerden ötürü zamanla bulanıklaşır. Max We-

ber işletmelerin hanelerden kopuşunu, modern toplumların en belirgin özelliklerinden biri olarak gözlemlemişti. Yarattığı genel etki, baskın odak noktalarının sırayla kazanç ve ahlaki görevlerde düğümlendiği alanların yalıtılmasıydı. İş faaliyetleriyle uğraşırken, tümüyle olmasa bile çoğunlukla ailevi bağlarımızın oluşturduğu ağdan ayrılırız. Başka bir ifadeyle ahlaki görevlerin baskılarından daha fazla özgürleşmiş gibi hissedebiliriz. Dolayısıyla başarılı işletme faaliyetlerinin talep ettiği şekliyle tüm ilgi kazançla ilgili düşüncelere yöneltilirken, örüntüleri farklı değerlerle farklı yükümlülükleri takip eden aile yaşamı ve o komünal yapılar ideal düzlemde kazancın tesirinden muaf tutulmak zorundadır.

Dahası ahlaki duyguların kışkırtmasıyla oluşan dürtülerin iş faaliyetlerini etkilememesi gerektiğini, dolayısıyla araçsal-rasyonel eylemlerin baskın çıktığını gözlemleyebiliriz. Verimlilik, tasarruf ve etkinlik hedeflerdir. Yani verili çıktı için gereken emek veya malzeme miktarı, toplam maliyetle ilgili kaygılar ve işletmenin hedeflerine göre yapılan hizmetler. Örgütlenmede saklı fikirlerden birinin, insan faaliyetlerini ideal rasyonellik şartlarına uydurma girişimi olduğunu belirtmiştik. Böyle bir girişimin her şeyden öte, her görevi bir emre itaat etme veya itaati reddetme gibi basit bir tercihe indirgeyerek ahlaki düşünceleri bastırmayı içermesi gerektiğini tekrar görüyoruz. Ayrıca bir bütün olarak örgütün takip ettiği genel amacın belli bir bölümüne de indirgenmektedir. Dolayısıyla fiilin geniş çaplı sonuçları illa failer tarafından görünmez olur. Örgüt disiplin uygular ve örgütün üyeleri amirlerin kurallarıyla buyruklarına uygun hareket ettikleri sürece o kişi şüpheden muaf tutulur. Ahlaken ayıplanacak, farklı koşullarda akla gelmeyecek bir eylem aniden gerçek bir olasılığa dönüşebilir.

Örgütsel disiplinin ahlaki tereddütleri susturma veya askıya alma gücü, Amerikalı psikolog Stanley Milgram'ın kötü şöhretli deneylerinde çarpıcı bir şekilde gözler önüne serilmiştir. 1960'lı yıllarda gerçekleştirilen bu deneylerde, bir grup gönüllüden sahte bir "bilimsel araştırmanın" hedefleri doğrultusunda acı

verici elektrik şokları vermeleri istenmiştir. Gönüllülerin çoğu yaptıkları zulmün soylu bir bilimsel amaca hizmet ettiğine ikna olduklarından ve araştırma projesinin başındaki bilim insanının uzmanlığıyla otoritesine dayandıklarından talimatları harfi harfine yerine getirmişler, kurbanlarının acı dolu çılgınlıklarına aldırmamışlardır. Deneyde açığa serilen eğilimlerin, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında gerçekleşen soykırım pratikleri üzerinden soluk kesici boyutlarda sergilendiğini söyleyebiliriz. Tepede birkaç bin Nazi önderi ve memurunun başlatıp denetlediği bir faaliyet olarak milyonlarca Yahudi'nin katledilmesi, milyonlarca "sıradan" insanın işbirliğini devreye sokmuş devasa bir bürokratik operasyondur. Kurbanları gaz odalarına taşıyan trenleri kullanmışlar, zehirli gazları veya ceset yakma araçlarını üreten fabrikalarda çalışmışlardır. Eylemlerinin sonuçları onları gündelik işlerinde meşgul eden basit görevlerden öyle uzaktı ki, bağlantılar kolaylıkla ilgilerinden kaçabiliyor veya vicdanlarından soyutlanabiliyordu.

Karmaşık bir örgütün görevlileri parçası oldukları ortak faaliyetlerin nihai sonucunun farkında olsalar bile, bu sonuç genelde onları kaygılandırmayacak kadar uzak bir düzlemedir. Uzaklık coğrafi mesafelerden ziyade zihinsel bir meseledir. Dikey ve yatay işbölümü sebebiyle tek tek insanların eylemlerine mutlaka başka insanların eylemleri aracılık etmektedir. Nihayetinde yaptığımız katkı önemini kaybeder ve nihai sonuç üzerindeki etkisi, ciddi anlamda ahlaki sorunlardan sayılamayacak kadar küçük bir görünüm taşır. Amerikalı sosyolog David Matza'nın terimiyle "etkisizleştirme teknikleri" suç işleyenlerin eylemlerinden doğan sorumluluklardan kurtulmalarını sağlar. Neticede planlar çizmek, raporlar düzenlemek, belgeleri doldurmak, araştırma yürütmek veya iki kimyasal bileşeni karıştıran makineleri açıp kapatmak gibi zararsız ve masum şeyler yapmış olabilirlerdi.

Bürokratik olanlar da dahil olmak üzere örgüt formları kolayca kayıtsızlığa kapılabilirler. Angarya ve rutinleşme niyetlenmedik amaçlara hizmet edebilir ve Michael Herzfeld'in *Social Production of Indifference* [Kayıtsızlığın Toplumsal Üretimi] adlı

eserinde belirttiği gibi bir silahın namlusuyla oluşmaz. Aksine kolaylıkla alışkanlığa dönüşebilirler. Gayri insani amaçlara hizmet ettiğinde, gücünün sadece çalışanların ahlaki motivasyonlarını susturmakla kalmayıp, örgütün kendi sınırlarını aşan bir etki uyandırdığını da görmüşüzdür. Bunu kurbanlarının kendilerini koruma hatta işbirliğine girme motivasyonları ile kenardan olan biteni izleyenlerin ahlaki kayıtsızlığına başvurarak başarır. Çoğu kez, kurbanların onları ezen kişilerin niyetlerini önceden tahmin ederek ve bunları canlı bir tutkuyla uygulayarak onları memnun etme zahmetine girmesiyle, ileriye dönük bir itaat oluşabilir.

Seyredenlere gelirsek, itaatleri veya en azından hiçbir şey yapmamanın getirdiği suskunluk, kurbanlarla dayanışma kurmaya dönük tüm ifadelerle yüksek bir bedel biçilmesiyle garanti altına alınabilir. Ahlaken düzgün eylemleri seçmek, korkunç bir cezaya davetiye çıkarmak anlamına gelebilir. Bahisler bu şekilde yükseltince, insanın kendisini korumaya dönük çıkarları ahlaki görevleri kenara atabilir. Amaçlarını yerine getirmesi için geriye rasyonelleştirme teknikleri ve haklı çıkarma biçimleri kalır. Tarihsel olarak bu tarz rasyonelleştirmeler, soruşturmalarında araçlarla amaçları ayırarak hâkim ideolojiye, korkunç suçlara maruz kalmış o insanların aşağı olduklarını gösteren bilimsel kanıtlar sunmuş bilim insanları tarafından desteklenmiştir. Özneler aşağı konumdaki “nesnelere” dönüşebilirler. Gayri insani bir düzleme indirgenirler ve bu yolla yönlendirilmeleri ve yok edilmeleri ahlaki bir mesele olmaktan çıkar. Aksine güçleri insanlara zulmetmiş suçluları sorumluluktan kurtarabilen kişilerle, onların zulmüne şahitlik eden, kurbanlarıyla empati kurma gücüne sahip olan kişiler için teknik bir bilgi meselesine dönüşür.

Soykırımdan bahsetmek kendini koruma ve ahlaki görev arasındaki karşıtlığın uç bir tezahürüdür ama tarif ettiğimiz süreçler mesele sığınmacılara ve daha yakına bakıldığında “normal” görülen şeylerden farklılaşan tutumlara geldiğinde hâlâ bizimledirler. Dolayısıyla bu, izini gündelik beşeri koşullarda

birakan bir karşıtlıktır. Neticede ahlaki yükümlülükleri ortadan kaldırmak, beşeri eylemlerin istatistiki işlemlerden geçirilmesiyle kolaylaştırılabilir. Birer sayı olarak görüldüklerinde insani nesnelere niteliklerini kaybedebilirler ve böylece insan haklarıyla ahlaki sorumluluklara sahip kişiler olmanın getirdiği ayrık-sı varoluşlarından mahrum bırakılırlar. Bu durumda önemli olan tayin edildikleri kategorilerdir. Sınıflandırmanın kendisi, bireylerin belli başlı ortak özellikleri üzerindeki odak noktalarını keskinleştirir. Bu odak noktaları içinde örgütler çıkarlarını ifade ederler ve bir bütün olarak halk için bir değerlendirme temeli oluştururlar. Bu kategorilendirmeler kişinin diğer tüm özelliklerini, onları ahlaki öznelere dönüştüren, eşsiz ve yeri doldurulamaz insanlardan yapan nitelikleri görmezden gelme hakkını verir.

Michel Foucault'ya göre kitleler büyüdükçe ve toplumsal yaşam daha karmaşık hale geldikçe, yurttaşlarının bakımı devlet için temel bir kaygıya dönüşür. Yönetim sanatında yeni bir rejim doğar. Beraberinde gündelik yaşam, insanların davranışlarını öngörme ve denetleme arzusu içinde müdahale edilecek bir nesneye dönüşür ve tüm bunlar istatistiki akıl yürütmede yaşanan gelişmelerle desteklenir. İnsanlar bu gözle görünür amaçlarla takip edilmiş stratejilere göre düzenlenip kategorilere ayrılmıştır. Emegün verimliliği bu akıl yürütmeler içinde çok önemlidir. Eskiden insanların kapatıldığı yerler hastanelere dönüşmüştür. Burada fiziksel veya fiziksel olmayan sebeplerle çalışmayan kişiler tıbbi müdahalelerin nesnesine dönüşmüşlerdir. Bu dönemde "psikiyatri" fikri doğmuştur. Ancak bu araçlardan yararlanıldıysa, hangi amaçlarla yapılmış ve ne tür sonuçları olmuştur? Şimdi sadece hükümetler değil içinde pazarlama ve sigorta ajanslarının da olduğu büyük şirketler insanları, bilgi derleme ve gelir yaratma amacıyla sınıflandırmaktadırlar. İşle ilgili meselelerin ahlaki gayelerle gerilim içinde olabileceğini görmüştük. Neden? Çünkü insanlara bu çıkarların elde edilmesine dönük araçlar olarak bakılmaktadır, kendi başlarına birer amaç olarak değil.

Ahlakı susturan bir başka etmen daha vardır: Kalabalıklar. Sınırlı alanlarda kendilerini tanımadıkları çok sayıda başka kişiyle sıkışmış halde bulan insanlar (başka koşullarda buluşmamış, daha önce etkileşime geçmemiş, bugün sadece geçici, rastlantısal bir çıkar doğrultusunda “birleştikleri”), “normal” koşullarda kabul edilmesi düşünülmeyen şekillerde davranmaya eğilimlidirler. En uçarı davranışlar birden kalabalık içinde, ancak orman yangınları, sert rüzgârlar veya bulaşıcı hastalıklarla kıyaslanabilecek bir tarzla yayılırlar. Tesadüfi bir kalabalıkta, örneğin sıkışık bir pazar yerinde veya paniğe kapılmış bir tiyatro salonunda, kendilerini koruma arzusuyla dolup taşan insanlar, sırf kendilerine nefes alacak bir alan açmak veya tehlikeden kaçınmak için diğerlerini ezebilir, başkalarını ateşe itebilirler. Kalabalıkta insanlar, yalnız olsa bile ahlaken hiçbir suçlunun tek başına yapamayacağı şeyleri gerçekleştirebilirler. Bu hem kitlelerin fiziksel olarak yakın olduğu hem de olmadığı yerlerde yaşanır. Örneğin Twitter’da ahlaken kınayıcı mesajlar dolup taşmaktadır. Eğer kalabalık tek tek içindeki fertlerin tiksinebileceği davranışlarda bulunursa, bunun sebebi “suretsiz olmasıdır”. İnsanlar bireyselliklerini kaybederler ve isimsiz toplanmalar içinde “çözülürler” ve eylemleri için karşılarında hesap sorma zorunluluğu hissettikleri, önem sahibi ötekiler yoktur. Kalabalık toplandığı hızla dağılabilir ve kolektif eylemleri ne kadar koordineli bir görünüm taşırsa taşırsın, kalıcılığa sahip etkileşimleri takip etmediği gibi bunları yaratmaz da. Tek tek üyelerinin saf duygusal bir tutumla hareket etmesini mümkün kılan şey, tam da kalabalığın anlık karakteridir. Kısa bir an için kısıtlamalar kalkar, yükümlülükler hükümsüz kılınır ve kurallar askıya alınır.

Bürokratik örgütlerin rasyonel davranışları ve kitlesel bir öfkenin isyankâr patlamaları görünüş itibarıyla iki ayrı kutupta yer almaktadır. Ancak her ikisi de “kişiliksizleşme” eğilimindedir ve sureti olmayan bir anonimlikle ahlaki eylemlerde bulunma arzusunu azaltabilir. Neticede kişiler *insan* olarak görüldükleri sürece ahlaki özneler olmayı sürdürürler. Yani tek başlarına diğer insanlara gösterilen ve her insan için yapılması uygun görülen

muamelelere hak sahibi kişiler olarak sayılmalıdırlar. Burada varsayılan şey, etkileşim kurduğumuz partnerlerin kendilerine özgü ihtiyaçları olduğu, bu ihtiyaçların bizimkiler kadar önemli ve yerinde olduğu, dolayısıyla ilgi ve saygı gösterilmesi gerektiğidir. Richard Sennett'in eşitsizlik çağında saygıyı ele alan çalışmasında belirttiği gibi, bu toplumsal yapı ve karakter arasında karmaşık bir etkileşimdir. Belli kişilere veya insan gruplarına ahlaki sorumluluğumuzda hak sahibi olmaları men edildiğinde, onlara "aşağı seviyede insanlar", "kusurlu insanlar", "yeterince insan olmayanlar" veya düpedüz "insan olmayan kimseler" olarak muamele ederler. Simone de Beauvoir'ın ifadesiyle buna karşı çıkmak, tanıştığımız insanları bir sınıfın, ulusun veya diğer kolektif yapıların üyesi olarak değil, kendi başlarına bir amaca sahip bireyler olarak görmeyi zorunlu koşar.

Ahlaki yükümlülükler evrenine, insan türünün tüm üyeleri dahil edilmeyebilir. Birçok "ilkel" kabile kendilerine "insan" anlamına gelen isimler vermişlerdir. Bununla birlikte yabancı kabilelerin ve üyelerinin insanlığını kabul etmeyen tutum, köleleri "konuşan araçlar" statüsüne indirgeyen ve sadece atandıkları görev için faydalı olup olmadıklarına göre değerlendiren köle sahibi toplumlarda varlığını sürdürmüştür. Sınırlanmış insanlık statüsü pratikte, ahlaki tutumlar için gereken temel şartların (başka insanların ihtiyaçlarına saygı duymak, bunun için de en başta yaşamlarının bütünlüğünü ve kutsallığını kabul etmek) bu statüyü taşıyan kişiler karşısında bağlayıcı sayılmadığına delalet etmiştir. Sanki tarih, yükümlülüklerden oluşan evreni giderek daha kapsayıcı hale getiren ve neticede insan türünün tamamıyla onu bitişik duruma sokan belirgin eğilimle, insanlık fikrinin aşamalı ama durmak bilmez genişlemesinden oluşmuş gibi görünmektedir.

Bu süreç öyle düz bir çizgide olmamıştır. Çünkü insanlığın sınırları genişledikçe, insan olmayanları amaçlarımız için birer araç olarak görme eğiliminin sonuçları vardır. Bunun örneğini, beşeri faaliyetleri çevre üzerinde baskın bir etki kaynağına dönüştüren *antroposen* dönemde görebiliriz. Nitekim bunun

sonucunda, gelecek kuşakların temel ihtiyaç kaynaklarını yok edebilecek bir iklim değişikliği söz konusudur. Geçmişimiz sadece çevremizdeki hayati ve sınırlı kaynaklara el koymakla kalmayıp, belli kategoriden insanları (sınıf, ulus, ırk, cinsiyet ve din üzerinden) yükümlülükler evreninden tümüyle dışlama çağrısında bulunmuş son derece etkili dünya görüşlerinin tezahürleriyle doludur. Bu güçler geçmişle sınırlı tutulamaz, aksine hâlâ etkindirler. Teknolojik atılımlarda somutlaşmış, rasyonel ilkelerle örgütlenen bir dünya vadinin mükemmeliyete ulaşmasına engel olanların, derhal ilerleme ve verimliliğin yoluna dikilmiş şeyler olarak karalanması mümkündür. Peki, kimin ilerlemesi? Kimin verimliliği ve yaşam tarzımıza ne tür sonuçlar bırakıyor?

Özet

Bir dizi faktörün bir araya gelişi (idari teknolojiler sayesinde ahlaki sorumluluğun askıya alınması ve sunduğu şeyleri kullanmaya hazır ve istekli dünya görüşlerinin varlığı) yükümlülükler dünyasının sınırlanmasına kolayca kayabilir. Bu durum türlü sonuçların önünü açmıştır: Komünist toplumlarda düşman sınıfların üyeleriyle onlara yardım eden kişilere uygulanan kitlesel terörler; normalde insan haklarıyla ilgili sicilleriyle gurur duyan, çoğu aleni veya gizli bir şekilde ayrımcı sistemlere sahip ülkelerde belli ırktan ve etnik yapıdan azınlıkların ayrımcılığa maruz kalmaları; sonrasında ahlaktan yoksun oldukları için kınanan ülkelere silah satılması ve sonra aynı silahlarla vurulmak üzere o ülkelere savaş ilan edilmesi; Türkiye’de Ermenilerin katledilmesinden, Nazi Almanya’sının imha ettiği milyonlarca Yahudi, Çingene ve Slav’a, Kürtlerin kimyasal silahlarla zehirlenmesinden Kamboçya, eski Yugoslavya ve Ruanda’da yaşanan toplu kıyımlara sayısız soykırım. Yükümlülükler evreninin sınırları bugüne dek ihtilafli bir mesele olmuştur.

Yükümlülükler evreninde, başkalarının ihtiyaçlarından doğan otorite tanınır ve bu otoriteyle hareket edilir. Her şey

onların refahını güvence altına almak, yaşam fırsatlarını genişletmek ve toplumun sunacağı imkânlara erişimlerini açmak için yapılmalıdır. Yoksulluk, kötüleşen sağlık, değişken ömür süresi, hareketlilik ve fırsatlar, o toplumda aynı yükümlülükler evreninde yaşayan tüm diğer bireyler için bir meydan okuma ve uyarı oluşturur. Bu meydan okuma karşısında, yüklerini hafifletmek için neden çok az şeyin yapıldığını ve neden daha fazlasının yapılamayacağını anlatan ikna edici bir açıklama sunmak adına mazeret bulma zorunluluğu hissederiz. Ayrıca yapılabilecek her şeyin yapıldığını kanıtlamaya mecburmuş gibi hissederiz. Getirilen açıklamaların illa doğru olmasına gerek de yoktur. Örneğin nüfusun geniş kesimlerine sunulan sağlık hizmetinin, “kazanılıncaya dek para harcanamayacağı” için geliştirilemediğini iştiriz. Ancak bu açıklamaların kolayca sakladığı şey, farklılıkları etkisiz hale getirmeye çalışan kategorilendirmelerdir ama bunların kendisi hâkim toplumsal güçlerin ürünüdür. Dolayısıyla zengin hastaların kullandığı özel ilaçlarla elde edilmiş kârlar “kazanç” şeklinde sınıflandırılırken, özel ücretlere gücü yetmeyen kişilerin aldığı hizmetler “harcamalar” arasına konur. Bu açıklamalar ihtiyaçların farklı ödeme yetilerine göre karşılandığını, özel sağlık hizmetinin sınırlarını kabul etmenin sonucunda açığa çıkmış toplumsal sözleşmeyi gizler. Ancak açıklama yapma ihtiyacının olduğunu düşünmek, sağlık ihtiyaçları yükümlülükler evreni içinde bir dereceye kadar ihmal edilmiş insanların varlığına şahitlik eder.

Genelde insanın kendisini koruma dürtüsü ve ahlaki ödevler gerilim içindedir. Hiçbiri diğerinden daha “doğal” olduğunu, insan doğasının içsel eğilimlerine daha uygun düştüğünü iddia edemez. Eğer biri diğeri üzerinde hâkimse, dengesizliğin sebebi genelde etkileşimin toplumsal bağlamında aranabilir. Çıkarıcı ve ahlaki dürtüler, onların rehberliğinde hareket eden insanların sadece sınırlı bir denetim kurabildikleri koşullara göre geçerli hale gelebilirler. Ancak aynı koşullar karşısında iki insanın farklı davranışlar sergileyebileceği gözlemlenmiştir. Toplumsal koşulların gücü ortadadır ve kendimizi ve birbirimizi anlamak

için hayati bir bileşendir. Bununla birlikte kendisi geçmişin, bugünün ve geleceğin etkisiyle şekillenen davranışlara illa nüfuz etmeyebilir. Dolayısıyla farklı eylem rotaları arasında yapılacak tercih hep açık uçluyken, bireysel eylemlerimiz bağımlı olduğumuz diğer insanların eylemlerine bağlıdır. Başkalarına yönelik eylemlerimizdeki ahlaki eğilim, aynı zamanda onur ve özsaygımızın koşuludur.

Hediyeler, Mübadele ve Samimiyet

İktidar ve tercih üzerine yaptığımız tartışmalarda, gündelik yaşamlarımızı biçimlendiren meseleleri ve başkalarıyla ilişki kurarken rutin düzlemde karşımıza çıkan kararları ele aldık. Bunların bazılarını gündelik faaliyetlerimizle uğraşırken fark ederiz, diğerleri de yaşamlarımızı biçimlendiren yapılar içinde oluşur. Her iki durumda da onlara biçim veren, hediyelerle mübadelelerin parçası olan farklı koşullarla güçlerdir. Dahası yaşamlarımıza biçim ve anlam katan bunlardır. Bu bölümde yolculuğumuza, bu meselelerle başkalarına duyduğumuz yakınlık ve ilgiyle bağlantılı şeyleri inceleyerek devam edeceğiz.

Hediye, Mübadele ve Beklenti

The Nature of Money'de [Para'nın Doğası] Geoffrey Ingham, adına kapitalizm dediğimiz ekonomik sistemin ayırt edici yönünün, devletler, bankalar ve şirketler arasındaki ilişkilerde rastlanan yapısal bağlarda ve özel borçların nasıl "parasallaştığında" yattığını ileri sürer. Nihayetinde para, içinde "ödeme sözünün" olduğu, toplumsal bir kredi ve borç ilişkisidir. Ayrıca borcun üzerinde temellenen küresel ekonomiyi de yapılandırır. Ann Pettifor'un *The Production of Money* [Paranın Üretimi] adlı çalışmasında gösterdiği üzere, dünyanın toplam Gayri Safi Hasılası (GSH) (belli bir zaman aralığında ekonomi içinde üretilmiş mal ve hizmetlerin ölçümü şeklinde tanımlanmış genel kavram) 2015'te 77 trilyon dolarken, borç yükü bu rakamın %286 fazlasıydı.

Kişiler arası düzlemde borç rastlantısal bir ziyaretçi yahut insanda ezici kaygılarla güçsüzlük hissi yaratan gündelik bir meşguliyete dönüşebilir. Bazıları yaşam tarzlarının rutin unsurlarıyla beklentilerini meydana getiren maddi ve sembolik yönleri yeterince değiştirmeden çare aramaya kalkabilir. Diğerlerinin her gün çocuklarına, ailelerine ve dostlarına karşı taşıdıkları sorumluluklarla ilgilenmelerini gerektirir. Rastlantısal bir ziyaretçi değildir, aksine sürekli ilgi gerektiren ve kötü etkilerini yumuşatmak için bir şeyler yapılmasını zorunlu koşan kalıcı bir sakindir. Kredinin bankadan gelip gelmediğine göre, fahiş faizlerle çalışan borç kuruluşları yahut tüm düzenleyici denetimlerin dışında faaliyet yürütenler için çeşitli sonuçları olan bir ihtiyacı karşılamaktadır.

Kredi verenlerden gelen hatırlatıcı ikazlar yaşadığımız yerlere adeta sel gibi akar. Burada "ev" tabirini kullanmayız çünkü bu sözcük belli bir kalıcılıkla güvene işaret etmektedir. Matthew Desmond'un yoksul ABD'li aileleri araştırdığı *Evicted*'ta [Tahliye Edilenler] gösterdiği gibi, kamu hizmeti veren kuruluşlardan sadece biri aynı yıl içinde 50,000 hanenin elektriğini kestigi için asla verili bir şey olarak görülmez. Parasal talepler içinde ayıklama yapıp elimizden geldiğince öncelikler veririz. Neticede

kredi verenler borcu kurtarmak için değerli bir mobilyamızı, mülkümüzü veya yaşadığımız yeri elimizden almakla tehdit ettiklerinden kimisi acil olabilir. Peki, ne yapılabilir? Yakın bir akrabaya gidip, bize yardım edecek araçları varsa onlardan borç isteyebiliriz. Ardından durumu açıklarız ve koşullar düzelir düzelmez parayı geri ödeme sözü veririz. Belki imkânları vardır ama reddederler, yahut biraz homurdanıp ileri görüşlülüğün, ihtiyatın, planlamanın ve elimizdeki imkânları aşacak bir hayat yaşamamanın erdemlerinden bahsederler ve imkânları varsa yardım etmek için ellerini ceplerine atarlar. Yeterli imkânlarla sahip ailelerden gelen başkaları, rutin olarak aldıkları finansal desteğin boyutuyla çok daha talihlidirler ve hediye bir hadiseden beklentiye dönüşür, hatta bir hak olarak görünmeye başlar.

Belki önümüze başka bir seçenek açılır. Bir bankaya veya kredi kuruluşuna gidebiliriz. İçine düştüğümüz durum sonunda nasıl sıkıntı çektiğimizle ilgilenirler mi? Umursarlar mı? Belki soracakları soru sadece, borcun geri ödenmesini garanti altına almak için sunulacak teminatlarla ilgili olur. Sermaye geri ödemeleriyle borç faizlerinin karşılanıp karşılanmayacağını tespit etmek amacıyla gelir ve harcamaları sorguya çekerler. Destekleyici belgelere gerek duyulur ve bizim aşırı riskli durumda olmadığımızı, borcun muhtemelen geri ödeneceğine (iyi kâr üretecek faiziyle birlikte) kanaat getirirlerse, borç para alabiliriz. Dolayısıyla finansal sorunlarımızı çözmek için kime ve nereye gittiğimize göre, iki farklı muameleye tabi olacağımızı umabiliriz. Yakın akrabalarımız borcun geri ödenmesiyle ilgili sorular sormayabilir çünkü iyi ve kötü bir iş faaliyeti arasında tercih yapılmamaktadır. Önemli olan muhtaç durumda olmamız ve yardıma sahip olmamızdır. Öte yanda kredi kuruluşunu temsil eden kişinin bu tür meselelerle ilgilenmesi gerekmez. Sadece borcun makul, karlı bir ticari işlem olup olmadığını bilmek isterler. Bize borç vermeleri için ahlaki veya başka türden hiçbir yükümlülükleri yoktur.

Bu örnekte insani ilişkilerin iki ilkenin etkisiyle şekillendiğini görürüz: *mübadele* ve *hediye*. İlkinde hâkim olan kişisel çıkkardır.

Borca ihtiyaç duyan kişi meşru ihtiyaçlara ve haklara sahip özerk bir şahıs olarak sayılsa bile, potansiyel alacaklının çıkarlarına veya temsil ettikleri örgütün tatmin edilmesine hizmet ederler. Alacaklıyı yönlendiren şey, borç vermenin getirdiği riskler, geri ödemenin ne kadar olacağı ve bu işlemde ne tür maddi kazançlar elde edileceğiyle ilgili meşguliyetlerdir. Arzulanır olup olmadığını değerlendirmek ve farklı tercihler arasındaki öncelik sırasını netleştirmek için ileriye dönük eylemlerden bu ve benzeri şeyler sorulur. Bu etkileşimlerin tarafları denkleğin anlamı üzerine pazarlığa tutuşurlar ve mümkün olan en iyi anlaşmaya varabilmek için ellerindeki kaynakların tümünü kullanarak işlemi kendi lehlerine çekerler. Kişisel çıkarların hesaplanması ve azamiye çıkarılmasında kılavuz ilke oldukları farz edilen belli bir beşeri eylem bakışına dayanmaktadır. Yürüttüğümüz eylemleri alıp, onları elde etme üzerinden tanımlar. Böylece tüm alternatif değerlere nüfuz ederler.

Fransız antropolog Marcel Mauss'un 1920'lerde fark ettiği gibi, hediye fikri başka bir meseledir. Ekonomik antropoloji alanında yapılan araştırmalar ilgisini giderek, yukarıdaki terimlerle tarif edilemeyecek yahut rekabetçi içgüdülere indirgenemeyecek eylem formlarına yöneltmiştir. Gördüğümüz daha çok karşılıklı ekonomik faaliyetlerdir. Dolayısıyla hediyelerin mübadelesini başkalarının ihtiyaçları ve hakları üzerinden motive eden zorunluluktur. Bu hediyeler, ilişki kuran tarafların ait olduğu gruplar için sembolik değerlere sahiptir ve karşılıklı ilişkilerin övüldüğü inanç sistemlerinde rastlanırlar. Bundan ötürü verme ediminde, kendimizden bir şeyler de veririz ve bu, kârın borç yoluyla elde edildiği soyut sistemlerle yönetilen, mübadele ilişkilerinden oluşan sistemi şekillendirecek araçsal hesaplamalardan daha fazla kıymet görür. Bu ödülleri eylemlerin arzulanıp arzulanmadığını belirlemeye dönük hesaplamalarda birer etmen değildir. Basitçe başka insanlar onlara ihtiyaç duyduğu için mallar genişletilmiş hizmetlerle birlikte verilir ve birer şahıs olduklarından ihtiyaçlarına saygı duyulması için belirgin bir hakka sahiptirler.

“Hediye” fikri, saflikları bakımından farklılıklar gösteren geniş bir eylem yelpazesi için kullanılan ortak bir isimdir. “Saf” hediye bir bakıma ara kavramdır. Tüm pratik vakaların değerlendirilmesinde adeta bir kıstastır. Bu pratik vakalar çeşitli derecelerde ideal olandan ayrılırlar. En saf haliyle hediye tamamen çıkar gütmeyen bir şeydir ve alıcının niteliğine bakılmadan verilir. Çıkar gütmemek, herhangi bir şekilde veya formda hiçbir bedelin olmamasıdır. Mülkiyetin ve mübadelenin olağan standartlarıyla değerlendirildiğinde, saf bir hediye saf bir kayıptır. Neticede sadece ahlaki açıdan bakıldığında bir kazançtır ve bu mantığının farkına varamayacağı bir eylem zemindir. Hediyein değeri verilen malın veya hizmetin piyasa değeriyle ölçülmez aksine bağışlayan kişi için oluşturduğu öznel kayıpla ölçülür. Hediye verilirken dikkate alınan tek nitelik, alıcının ihtiyacı olan kişilerin kategorisine ait olmasıdır. Bu nedenle daha önce tartıştığımız gibi, insanın kendi hıslımlarına veya yakın arkadaşlarına gösterdiği cömertlik, aslında saf bir hediyein şartlarını karşılamaz. Hediye alanları, özel muameleye layık görülmüş özel insanlar olarak ayırır. Özel olmasıyla alıcı, özel ilişkiler ağıyla iç içe geçtiği diğer insanlardan aynı cömertliği bekleme hakkına sahip olur ve bu cömertliğin görülmemesi kınamayla karşılanabilir. Saf haliyle hediye, basitçe ve sadece ona ihtiyaç duyduğu için muhtaç durumda olan kişiye verilir. Dolayısıyla saf hediye, karşılığında hiçbir şey beklemeden ötekinin insanlığını kabul etmektir.

İşletmelerin geleceğinin şeylerin “bedava” verilmesinde yattığını öneren kişiler vardır. Chris Anderson *Free: The Future of a Radical Price* [*Bedava: Radikal Fiyatın Geleceği*] adlı kitabıyla, dijital çağı görünüm itibarıyla açık bir çağ olarak gören kişilerdendir. Temel fikir, hammadde kullanımından kaynaklı üretim maliyetleri olmadığı için dijital çağın daha ucuz olmasıdır. Açık kaynaklı yazılımlar üreten geliştiriciler, motivasyonlarının temelinde hediye fikrinin yattığı bir kültürün parçası olarak nitelendirilebilirler. Bu muhtemelen söz konusu üretimin arkasında yatan sebeplerden sadece biri olsa da, hediyeler bağışlayan kişiye

anlaşılması zor ama son derece memnuniyet veren, ahlaken tatmin edici bir ödül sunar. Burada verme edimi aynı zamanda insanın kendisinden bir şeyler verdiği bir edimdir. Eylem bir diğerkâmlık deneyiminde, başka insanlar için insanın kendisini feda etmesinden gelen bir deneyimde somutlaşır. Mübadele veya kazanç elde etme çabasından tamamen zıt olarak, bu ahlaki tatmin fedakârlığın derecesi ve yaşanan kaybın niteliğiyle aynı oranda artar. Filozof, toplum eleştirmeni ve sosyal politika analistisi Richard Titmuss, örnek olarak Britanya'da insanların özgecil motivasyonlar dışında hiçbir ödül beklemeden Ulusal Sağlık Hizmetleri'ne kan bağışladığını yazmıştı. Onu diğer bağışlardan ayıran özelliklere sahip kan bağışından "gönüllü, özgecil bir fiil" olarak bahsetmişti. Bu özgecil fiillerin yerine, bağışı bir mal mübadelesi üzerinden teşvik edip meşrulaştıracak sistemlerin konması, yabancılara verilen ve yalıtılmış bireylerin toplumdaki elde etmeyi beklemediği değerler açısından temelini zayıflatır.

İnsanların uç koşullarda (savaş ve yabancı işgali) sergilediği davranışlarla ilgili araştırmalar şunu göstermiştir: İnsanların bağışta bulunduğu, yaşamları tehdit altına girmiş kişileri kurtarmak için kendi canını feda etmeleriyle en kahramanca örnekler, genel anlamda motivasyonları saf hediye idealine çok yakın düşen insanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Başka insanlara yardım etmeyi, en saf ve basit haliyle ahlaki görevleri; doğal, izah gerektirmeyen ve basit şeyler olarak görmekte, başka bir açıklamaya ihtiyaç duymamaktadırlar. Bu araştırmanın en kayda değer bulgularından biri, yardım eden kişiler arasında en özverili olanların eylemlerinde yatan eşsiz kahramanlığı anlamakta çok zorlanmasıdır. Başkalarına gösterdikleri ilgi ve kaygıyla kişisel tasalarını aşmalarına rağmen, bu davranış gerektirdiği cesareti ve ortaya serdiği ahlaki erdemi hafife alırlar.

Hediyede ve Mübadelede İlişkiler

Bu bölümün başında ele aldığımız iki muamele türüne dönersek, ilk değerlendirmede akrabalarla kurulan ilişkilere şahsi,

kredi kuruluşlarının temsilcileriyle kurulan ilişkiye *gayri şahsi* diyebiliriz. Şahsi ilişkilerin çerçevesi içinde yaşananlar genelde etkileşime giren tarafların performansı değil niteliklerine bağlıdır. Gayri şahsi ilişkide bu eğilim öyle belirgin değildir. Önemli olan sadece performans değil kalitedir. İnsanların kim oldukları değil, sadece ne yapmaya yatkın oldukları önemlidir. Borç verecek konumda olan taraf, gelecekte ne tür davranışların yaşanabileceğine karar vermek için geçmiş kayıtlarla ilgilenir. Bunların tümü resmi bir anlaşmanın şartlarını tatmin etmeye dönük kurallar altında yaşanır.

Talcott Parsons nitelik ve performans arasındaki karşıtlığı, insanların makul ilişki kurma biçimleri arasında oluşan önemli karşıtıklardan biri olarak ele almıştır. Bu biçimlereyse “model değişkenler” adını vermiştir. Karşıtıklardan biriye “evrenselcilik” ve “tikelcilik” arasındadır. Hediyelerin alınıp verildiği durumlarda, insanlar bir kategorinin parçası olarak değil ihtiyacı olan tikel bireyler olarak görülürler. Öte yanda kredi kuruluşlarını temsil eden yetkililer söz konusu olunca, müvekkil bireyler geçmişte ve bugün borç alan, gelecekte alması muhtemel kişilerin oluşturduğu geniş bir kategorinin parçasıdır. Öncesinde bir dolu “benzer” kişiyle ilgilendikleri için, önlerindeki diğer vakalarda kullandıkları kriterlerle değerlendirirler. Bu durumda sonuç genel kaidelerin tikel vakalara uyarlanmasına bağlıdır. Aile üyeleriyle kurulan ilişki “dağınık” iken, görevlilerle kurulan ilişki “özeldir”. Akrobaların cömertliği sadece tek seferlik bir heves değildir. Sohbet sırasında ifade edilmiş sıkıntılar karşısında özellikle takınılmış bir tutum değildir. Bu özel durumlarda yardımcı olmaya dönük bir istek vardır çünkü genelde muhtaç insanlara karşı yardıma hazırdırlar ve yaşamlarının tüm yönleriyle ilgilenirler. Görevlilerin davranışıyla özel başvuruya bağlıdır ve bu başvuruyla nihai karara verdikleri tepkiler vakanın gelişimine bağlıdır, kişinin yaşamının diğer yönlerine değil. Durumun mantığına göre başvuran kişi için önemli olan şeyler, borç dağıtan görevlilerin bakış açısından bakıldığında başvuruyla alakasızdır ve değerlendirmelerin dışında tutulur.

Talcott Parsons “duygulanma” ve “duygusal tarafsızlık” arasındaki ilişkiyi kaleme almıştı. Bazı etkileşimler duygularla doluyken (şevkat, sempati veya aşk) diğerleri yansız ve duygusuzdur. Normalde gayri şahsi ilişkilerden, aktörlerde başarılı bir işlem gerçekleştirmeye dönük tutkulu bir arzu dışında herhangi bir his uyandırmaları beklenmez. Aktörlerin kendileri, hoşlanmaları veya hoşlanmamaları bakımından duyguların nesnesi olmazlar. Sıkı bir pazarlık yaptıklarında, aldatmaya çalıştıklarında, lafı dolandırdıklarında veya taahhüt vermekten kaçındıklarında, işlemin gereksiz yere yavaş ilerlemesinden duyulan sabırsızlığın bir kısmı, onlara yönelik tutumlara yansiyabilir yahut birlikte “iş yapmanın keyifli” olduğu kişilerden sayılabilirler. Genelde duygular gayri şahsi etkileşimlerin temeli sayılmazken, şahsi etkileşimleri mantıklı kılan etmenlerin ta kendisidirler. Ancak yakın bir akrabanın verdiği borç söz konusu olduğunda, tarafların birbiriyle empati kurma ve başkalarının ihtiyaçlarıyla açmazlarını anlamak için insanların kendilerini onların konumuna koyarken aynı aitlik hissini paylaşma ihtimalleri vardır.

Carole Gilligan kadınlarda “bakım etiği”nin benimsemeye dönük bir eğilim olduğunu tespit etmiştir (erkeklerde böyle bir eğilimin oluşma ihtimalini devre dışı bırakmamıştır). Burada kaygı başkaları için duyulur ve insanın kendisi için duyduğu kaygılar “bencilce” bulunur. Bu etik tutum ilişkisel bir sorumlulukla ilgilidir. Taraflar kendilerini soyut kurullarla yönetilmelerinden ötürü özerk kişiler olarak görmezler. Aksine kurdukları ilişkilerde başkalarıyla “bağlantı kurmuş” kişiler olarak görülürler. Eğer kendimizi yalıtılmış kişiler olarak görürsek, değerlendirmeler sunmak, tanınmak hatta başkalarına hediyeler vermek bile gerçekliğimizin ihlali gibi görünür. Öte yanda anlamları, değer algılarını ve ahlaki pusulamızı yaratan, başkalarıyla kurduğumuz önemli ilişkilerde yatar. Yaşamlarımızın bu temel özellikleri, gayri şahsi ilişkiler üzerinden borç almaya çalıştığımız durumlarda paranteze alınır. Borç almaya çalışan kişi, görevli kişiyi kızdırmaktan kaçınmaya, hatta onu pohpohlamaya çalışır. Aksi takdirde özel ilişkilerde açığa çıkan

kaygılar, kâr-zarar açısından risk hesaplamalarına müdahale eden ve bunları önemsizleştiren şeyler olarak görülür.

Şahsi ve gayri şahsi etkileşim bağları arasındaki önemli ayrımlardan biri, aktörlerin eylemlerinin başarılı olması için bel bağladıkları etmenlerde yatar. Hepimiz haklarında pek bir şey bilmediğimiz başka kişilerin eylemlerine bağlıyızdır ve anlayışımızdaki boşluklar çoğu kez basmakalıp varsayımlarla doludur. İhtiyaçlarımızı karşılamak ve dünyada izleyeceğimiz yolu çizmek için karmaşık ortamlarımızda bunlara bel bağlarız. Sayıları göz önünde tutulduğunda rutin ilişkiler imkânsızdır ve aksine gayri şahsi bir tarz içinde ilişkilendiririz. Şahsi bilginin sınırlı olduğu koşullarda kurallara dayanmak bunu mümkün kılmanın tek yolu gibi görünür. Başkalarıyla aranızdaki işlemlerin tümü tamamen şahsi niteliklerinizin düzgünce araştırılmasıyla elde edilmiş bir tahmine dayandığında, ne denli büyük ve ele alması zor bir bilgi yığınının toplanması gerektiğini hayal edin. Daha gerçekçi alternatif, değiş tokuşa kılavuzluk eden birkaç genel kuralı kavramaktır. Yaşamlarımızın büyük kısmına yön veren piyasa mekanizmalarının varlığını gerekçelendirmiş unsurlardan biri budur. Tarafların ilişki içinde aynı kuralları gözetmesinde bir *güven* vardır.

Yaşamda birçok şey, tarafları birbiri hakkında çok bilgi sahibi olmadan veya az bilgiyle etkileşime girme imkânı verecek şekilde organize olmaktadır. Örneğin çoğumuz için, hastalanınca yanlarına gideceğimiz tıp görevlilerinin iyileştirme becerileriyle mesleki adanmışlıklarını önden değerlendirmek oldukça imkânsızdır. Bu profesyonellik, uzun eğitimlerden ve incelemelerden sonra mesleki yapıların sertifikalandırdığı bilgi ve yetkinlikten ibaret değildir, güvenle de alakalıdır. Çoğu kez kendimizi onların bakımına bırakmak ve durumumuzun icap ettirip gerektirdiği ilgiyi görmeyi ummaktan başka tercihimiz yoktur. Bu ve benzer vakalarda şahsen tanımadığımız insanlar, yeterliliklerini tasdik ettiğimiz insanların yetkinliklerini kabul etmeyi kendilerine görev bellemişlerdir. Bunu yaparak ve bir dizi profesyonel etik üzerinden standartları üstte tutarak, bu insanların hizmetlerini güvenle kabul etmemizi mümkün kılmışlardır.

Anthony Giddens Alman sosyolog Ulrich Beck ve Niklas Luhmann'la birlikte, güven ve risk arasındaki ilişkileri incelemiştir. Niklas Luhmann itimat ve güven arasında faydalı bir ayrım yapar. Toplumlar daha karmaşık ve gayri şahsi hale geldikçe, ikincisi giderek daha yaygınlaşır ve bir risk algısı olmadan idrak edilmesi imkânsızdır. Risk arttıkça, gayri şahsi sistemler araya girer. Neticede risk erişilebilir olduğunda sigortayla karşılanabilir. Çelişkiye bakın ki bu, daha dikkatli davranışlarla kazaları önlemeye yarayan risk algısını zayıflatacak bir güven algısını artırabilir. Luhmann'ın kullandığı örneklerin arasında, sanayide uygulanan güvenlik teknolojileri ve daha güvenli yolların inşası da dahildir. İkincisine gelince bunu hız kesmeye dönük yeni teknolojilerin kullanımında, dahası güven ve risk arasındaki ilişkileri "insani hataları" ortadan kaldırması beklenen ve görünüşte bize daha güvenli bir gelecek sunan şoförsüz arabalara yerleştiren örneklerde görebiliriz.

Şahsi ilişkiler kurma ihtiyacının bu denli kuvvetli ve şiddetli hale gelmesi, tam da bu işlemlerin birçoğunun gayri şahsi bağlamlarda gerçekleşmesidir. Eğer ağırlıkla gayri şahsiliğe ve piyasanın eşlik ettiği metalaşma sürecine maruz kalırsa, güven dönüşecek, hatta zayıflayacak bir toplumsal ilişkidir. Dolayısıyla farklı yöntemleriyle Alman filozofu ve sosyolog Jürgen Habermas, Amerikalı toplum yorumcusu Francis Fukuyama, Macar finansçı ve hayırsever George Soros'un, bu mekanizmalardaki başarının toplulukla bağlılığın arkasındaki kültürel zemine nasıl dayalı olduğunu belirtmesi şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla kontrolsüzce hüküm sürmesine izin verildiği takdirde, piyasaların kendi varlığına dayanak olan zemini oyacaklarını iddia ederler. Ekonomik alan araçsal bir ahlakın faaliyetlerine indirgenemez. Doğrusu ekonomik alanın kendisi, Ralph Fevre'nin *The New Sociology of Economic Behaviour*'da [Ekonomik Davranışların Yeni Sosyolojisi] ileri sürdüğü gibi, bu tarz şeyleri işyerinde haysiyetli davranışlar, refah ve değere göre ödenen ücretler şeklinde dahil etmeleri için genişletilmek zorundadır.

Haklarında sadece belli belirsiz ve yüzeysel bilgilere sahip olduğumuz, karşılaşmalarımız yüzeysel ve değişken oldukça kişisel ilişkiler alanını genişletme eğiliminin güçlü olduğu sayısız durumdan bahsettik. Bunun sonucu, sadece şahsi işlemlere uygun düşen beklentileri, en iyi gayri şahsi bir tarzla gerçekleştirilecek etkileşimlere dayatmasıdır. Dolayısıyla gayri şahsi bir dünyanın kayıtsızlığına duyulan kızgınlık, iki dünya arasında ani ve beklenmedik bir şekilde hareket eden kişiler tarafından muhtemelen daha güçlü bir şekilde hissedilmektedir. Örneğin aile ve genç dostların görece ilgili ve şevkatli dünyasından ayrılmak üzere olan genç insanlar, istihdamın ve mesleki uygulamaların duygusal anlamda soğuk dünyasına girdiklerini görmektedirler. Emekli olanlarsa kendilerini, çalışma hayatının sunduğu yapıdan, tempodan ve belki memnuniyetten uzak bir yaşamın içinde bulurlar. Bu sebeplerden ötürü, insanların kendi ihtiyaçları ve mutluluklarıyla pek ilişkisi olmayan bazı hedefler için sadece birer araç olarak hizmet ettikleri duygusuz ve kalpsiz dünyadan kaçmaya dönük girişimlere tanık olmaktayız. Kimi kaçaklar, yalnızca kişisel türde ilişkilere izin verilmiş ortamlarda komünleri andıran, içedönük ve müstakil yerleşim bölgeleri kurmaya çalışırlar. Ancak bazı girişimler düş kırıklığına, hatta hoşnutsuzluğa yol açabilmektedir. Ortaya şöyle bir durum çıkar: Uzun bir zaman dilimi boyunca yüksek his yoğunluğunu sürdürmek ve duygularla etkinlik kaygıları arasında yaşanan çatışmaların getirdiği hüsrancı azaltmak için gereken bitmek bilmez çaba, diğer seçeneğin kayıtsızlığından doğan acıdan çok daha fazlasını yaratabilir.

Sevgi, Samimiyet, Şevkat ve Metalar

Eğer kişisel bağlam yaşamın tüm meşgaleleriyle bağdaşmıyorsa, zaruri bir bileşen olarak kalır. "Derin ve sağlıklı" kişisel ilişkilere duyduğumuz özlem ve yaşamlarımızda duyguyla hislerin önemi, kendimizi iç içe bulduğumuz, geniş ve içine nüfuz etmesi zor gayri şahsi bağımlılıklar ağı içinde yoğunluğunu artırabilir. İşimiz olursa belli anlarda kendimizi birer çalışan

olarak, diğer anlardaysa aşağıdakilerden biri olarak bulmamız mümkündür: Bir mağazada müşteri; otobüste veya trende yolcu; bir spor müsabakasında veya sinemalarda, tiyatrolarda izleyici, siyasal partilere oy veren bir seçmen, doktorların ve diş hekimlerinin ameliyathanelerinde hasta ve yaşamlarımızın farklı noktalarında, farklı alanlarında sayısız başka faaliyetin parçası. Her yerde sadece benliklerimizin ufak bir diliminin mevcut olduğunu hissedebiliriz. Her bağlamda kendimize düzgün davranış kalıplarını hatırlatmak, dolayısıyla kabul edilir ve edilmez olanları buna uygun şekilde yargılamak zorunda kalabiliriz. Bütünüyle “kendimiz” gibi olma anlamında kendimizi hiçbir yerde evdeymiş gibi hissedemeyiz. Dolayısıyla neticede gerçek “ben” kimdir?

Çoğumuz kendimize farklı rollerden yama yaparak bir imaj çıkarma konusunda yetersiz kalırız. Buna rağmen er ya da geç “Toplumsal Benliklerin” çoğulluğuna, hatta aralarında koordinasyonun olmayışına kendimizi daha fazla alıştıırırız. “Dışarıdaki” dünyada birlik diye bir şey kesinlikle olmadığı için, yani dünya kısmi işlemlerin çokluğu içinde bölünmüş olduğundan, yerine eylemlerimiz yoluyla kendi içimizde tutarlılık yaratma çabası konmaktadır. Georg Simmel’in yirminci yüzyılın başında, nüfusun yoğun olduğu ve çeşitlilikle dolu dünyada gözlemlediği gibi, bireyler hiç bitmeyen bir anlam ve birlik arayışında, kendilerine çekilmeye meyillidirler. Dış dünyaya değil de kendimize odaklandığında bu ezici birlik ve uyum açlığı, kendi benliğimizi arama gayreti olarak ifade edilir. Uyum ve özerklik arasında açığa çıkan gerilim, beşeri koşulların sürekli tekrarlanan bir özelliğidir ve aynı temaları seçen kitapların popülerliği durumu gözler önüne sermektedir: David Reisman’ın İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Amerikan karakterinin değişen doğası üzerine yaptığı *The Lonely Crowd* [Yalnız Kalabalıklar] adlı çalışmadan, Robert Putnam’ın *Bowling Alone* [Yalnız Bowling Oynama/ Yuvarlanma] kitabına ve Shery Turkle’in mahremiyetimiz, yalıtılmışlığımız, birlikteliğimiz için sonuçları olan toplumsal bir deneyin gönüllü katılımcıları olduğumuzda nasıl birbirimizden

değil de teknolojiden medet umduğumuzu gösteren kitabı *Alone Together'a* [Birlikte Yalnız] birçok örneği vardır.

Dahil olduğumuz sayısız gayri şahsi mübadeleden hiçbiri, aradığımız kimliği temin etmeye yetmez çünkü bu kimlik mübadelelerinin hepsini aşan bir düzlemdir. Tek tek her bağlamda bizler, tabiri caizse yersiz bırakılmış durumdayızdır. Gerçek benliklerimiz bize göre, gerçekleşen etkileşime ait bağlamın dışında bir yerde konumlanmış durumdadır. Belki dağınıklığı, tikelliği, niteliğe yaptığı vurgu, ona nüfuz eden karşılıklı duygulanımıyla sadece şahsi bağlamlarda aradığımız şeyin fazlasını bulmayı umabiliriz ama bu durumda bile girişimlerimiz bizi hüsrana uğratabilir. Gerçek benliklerimiz bu uğurda gerçekleştirmediğimiz eylemlerde yatar, özerkliğin ve birliğin sorgusuz sualsiz şekilde varsayıldığı belli son durumlarda yatmaz. Eğer arayış halindeki benlik aranan benlikse, hiçbir bağlam onu tam anlamıyla barındıramaz.

Amansız arayışımızı sevginin içine yerleştirebiliriz. Sevilmek, başka insanların bizi eşsiz, diğerlerinden çok farklı kişiler olarak görmesi demektir. Seven insanın, kendileriyle ilgili imgelerini veya taleplerini haklı çıkarmak için sevilen kişinin evrensel kurallara gönderme yapmak zorunda olmadığını kabul etmesi demektir. Seven kişinin, sevdiğinin egemenliğini, kendi adlarına karar verme ve kendi otoriteleriyle tercih yapma haklarını kabul edip onaylaması demektir. Sevilmek aynı zamanda, “beni anlamanı istiyorum” dediğimizde veya acıyla bize “beni anlıyor musun? Beni *gerçekten* anlıyor musun” diye sorulduğunda kullandığımız anlamıyla anlaşılma demektir. Anlaşılmaya duyulan arzu, birilerine kendilerini yerimize koymaları, meselelere bizim açımızdan bakmaları ve başka kanıtlara bakmadan sırf bize ait olduğu için saygı duyulması gereken bir bakış açısına sahip olduğumuzu kabul etmeleri için yapılan umutsuz bir çağrıdır. Bu durumlarda peşinden koştuğumuz şey şahsi deneyimlerimizin yani içsel dürtülerimizin, ideal yaşam, benliğimiz, acılarımız ve hazlarımızla ilgili imgelerin onaylanmasıdır. Onaylama, kendimizden bahsederken taraflardan birinin diğerini ciddi

bir şekilde dinlemeye, sempati ve empatiyle bakmaya hazır olmasında aranır.

Ortada bir paradoks vardır. Bir dizi rol karşısında benliğin eşsiz bütünlüğüne duyulan bir arzuya rastlarız. Yaşamın gayri şahsi makinesinde basit bir çark değil de eşsiz birer varlık olduğumuzu söyleyen bir iddia, bu yönde bir arzu vardır. Diğer yanda bir şeyin sırf hayal edildiği için var olmadığıнын farkındayızdır. Hayal ve gerçek arasındaki fark bu sebeple zorunludur. Dolayısıyla gerçekten varolan bir şey, bizim için olduğu gibi başkaları için de var olmak zorundadır. Bu nedenle insanlar gerçekten eşsiz bir benlik geliştirirken (deneyimlerini eşsiz kılarken) kendilerini başarılı hissettikçe, bu deneyimlerin toplumda onaylanmasına o kadar çok ihtiyaç duyarlar. İlk bakışta bu onay sadece sevgiyle mümkünmüş gibi görünür. Toplumlar daha karmaşık hale geldikçe, insanın birçok ihtiyacı gayri şahsi yollarla karşılanır ve sevgi dolu ilişkiler için duyulan ihtiyaç her zamankinden daha derin bir görünüm kazanır. Sonuçta sevginin varoluşumuz içinde taşıdığı beklentiler yükselmiş olur. Bu ilişkilerde onaylanmak istiyorsak ama yeni deneyimlerle değişiyorsak, romantizmin başladığı günlerdeki kişi olduğumuz için değil şu an olduğumuz, hatta dönüştüğümüz kişi için sevilmeyi isteriz. Dinamizm, dalgalanmalar ve değişim karşısında tutarlılık ve derinlik bekleriz. Kamusal sorunlarımızın şahsi sonuçları, feminist araştırmacıların uzun süredir ileri sürdüğü gibi, sevgililerin yüzleşmek zorunda kaldığı ve farklı derecede başarılarla aşmaya çalıştığı baskıların, gerilimlerin ve engellerin çok daha büyüklerine yol açar.

Bir sevgi ilişkisini hem özel hem de kırılğan hale getiren şey karşılıklılığa duyulan ihtiyaçtır. Yani eğer sevmek istiyorsak, ne olursa olsun partnerlerimiz bizden karşılık vermemizi, yani onlara sevgiyle yanıt vermemizi isteyeceklerdir. Partnerimizin deneyimindeki gerçekliği onaylayacak şekilde hareket ederiz. Anlaşılacak istersek anlamaya çalışırız. İdeal anlamda partnerlerin her biri, diğerinin dünyasında anlam bulma çabasındadır. Ancak gerçeklikler özdeş olmaz. İki insan ilk kez karşı karşıya

geldiğinde, paylaşmadıkları deneyimler ve biyografileri vardır. Dahası ilişkinin gelişmesi için bunların tanınması, onaylanması ve belki yeniden pazarlığa yatırılması zorunludur. Her iki tarafın da deneyimlerini otantik şeyler olarak değerlendirip, ilişkiyi eşsiz kılan anlama çabasına ihtiyaç duymadan konumlandırmaları ihtimal dışıdır. Hatta kalıcı bir ilişki kurmak için geçmişlerinden kalma unsurların kimini terk etmek zorunda kalabilirler. Ancak bu tam da sevmenin amacına ve tatmin etmesi beklenen ihtiyaca kafa tutabilir. Eğer yeniden pazarlıklar başarılı bir şekilde gerçekleşirse, ödüller daha da büyük olabilir. Gerçekleşmesi için yürünmesi gereken yol, yara almadan devam edebilmek için çok fazla sabra, anlayışa ve çabaya ihtiyaç duyar. Birçok kişi başarılı olur ama ideal olanla gerçek arasındaki uçurum, kendisini ayrılıklar, boşanmalar, hatta ev içi şiddette gösteren hüsranslara ve gerilimlere yol açabilir.

“Yıkıcı *Gemeinschaft* [Birlik/Topluluk]” Richard Sennett’in, yakınlık kurma hakkını her iki partnerin de saplantılı bir şekilde kullanmaya çalıştığı ilişkiler için ortaya attığı bir terimdir. Bu kişinin kendisini bir partnere açması, tamamen samimi bir şekilde kendi içsel yaşantısıyla ilgili en özel gerçekleri eksiksizce paylaşmasıdır. Sırların ifşası partner için ne kadar üzücü olursa olsun hiçbir şey saklanmaz. Sonuç diğerinin omuzlarına devasa bir yükün yüklenmesidir. Çünkü o partnerden, insanın içinde illa heves veya coşku uyandırmayan şeylere onay vermesi, yanıt verirken eşit derecede samimi ve dürüst olması istenir. Richard Sennett kalıcı bir ilişkinin (özellikle de kalıcı bir *sevgi* ilişkisinin) bu temeller üzerinde kurulabileceğine inanmaz. Aşkın koşullarından birinin hem tekil hem yeri doldurulamaz bir konumda olmayı gerektirmesi ancak ilişkiye bütüncül bir şeffaflığın dayatılmasına arzu duyulması, bir partnerin diğerine yerine getiremeyeceği taleplerle gitmesine sebep olacak ezici olasılıklara neden olabilir. Bu baskılar karşısında girişime son vererek ve kendilerini geri çekerek ilişkiyi sona erdirmeye karar verirler. Partnerlerden biri veya diğeri bu yoğunluktan kaçmayı

tercih edecek ve kendini onaylatma ihtiyacını başka yerde tatmin etmeye çalışacaktır.

Bir sevgi ilişkisinde karşılıklılığa ihtiyaç duyulması bundan ötürü iki ucu keskin bir bıçak gibidir. Kulağa tuhaf gelebilir ama en az kırılmanı hediye olarak bahşedilen sevgidir: Sevilen kişinin dünyasını kabul etmeye, kendimizi o dünyaya yerleştirmeye ve karşısında benzer bir hizmet beklemeden o dünyayı içeriden anlamaya hazır olmak. Pazarlıklara, anlaşmalara veya sözleşmelere hiç ihtiyaç yoktur. Her iki yönden de amaçlandığı anda, samimiyet pazarlıkları ve uzlaşmaları kaçınılmaz kılar. Bu noktada partnerlerden birinin veya ikisinin kolayca katlanmak için aşırı derecede sabırsız veya bencil olduğu şey tam da pazarlıkla uzlaşmanın kendisidir. Sevgi bu denli zorlu ve maliyetli bir kazanım olduğundan insanın onu ikame edecek şeyleri talep etmesi hiç şaşırtıcı değildir. Yani karşılıklılığı arzulamadan sevginin işlevini gerçekleştirecek kişiler aranır.

Kamusal ve özel dünyalarla şahsi ve gayri şahsi alanlar arasındaki değişen ilişkilerde çeşitli toplumsal eğilimlere rastlarız. Örneğin psikanalitik seansların, danışmanlıkların ve evlilik rehberliğinin artan popülerliği için hangi sebepleri sunmaktayız? İnsanın kendisini açmaya, en derin hislerini başka birinin öğrenmesini sağlamaya hakkı olduğu için mi? Kendi kimliğinin onaylanması için mi yoksa kendisini tanıma arzusu içinde, bu adımın getirebileceği tüm risklerle birlikte benliğini keşfetmenin bilinmez topraklarına girmeye hazır olmasından mı? Ücret karşılığında karşısındakiyle ilgilenen analizci veya terapist açısından, bu hastaları veya müşterileri daha çok gayri şahsi ilişkilere dönüştürür. Hatta hasta sevilme illüzyonunu satın aldığını dahi düşünebilir. Fakat bu ilişki toplumun kabul ettiği sevgiyle taban tabana zıt olduğundan, psikanalitik seanslar duygusal aktarımla sorunlu hale gelebilir. Bu durum hastalarda, analizcinin “mış” gibi yaptığı şeyleri bir sevgi ifadesi olarak görüp, aradaki anlaşmanın gayri şahsi unsurlarını aşacak davranışlarla karşılık verme eğilimi olarak tanımlanabilir.

Kişi kendisi için kaygı duyabilir ve hizmetlerini satın aldığı, ilgilenme yükümlülüğünü üstlenebileceği kişileri hiç düşünmek-sizin ortak kaygılar taşıyabilir. Sevgi ve şefkat/ilgi, Lynn Jamieson'un modern toplumda samimiyeti ele alan araştırmasında hatırlattığı gibi, illa aynı şeyler değildir. Burada samimiyet pratiklerinin cinsiyete göre değiştiğini görürüz. Mesele ilgi, bakım ve şefkate geldiğinde hem ücretli hem ücretsiz emek içinde cinsiyet eşitsizliklerine tanık oluruz. Bu giderek büyüyen ve hayati bir çalışma alanı olsa da, bu sektörde çalışanların gördüğü kabulle ücret bu zorunluluğu yansıtmaz. Pratik ihtiyaçları karşılarları ve sevmeleri değil insanlara bakmaları beklenir. Aynı ölçüde başkalarına derinden bağlı ve yakın olduklarını ifade edenler, bu ilişkinin bir parçası olarak onlardan ilgi görmeyebilirler.

Kimlik ve Metalaşma

Tüketim piyasası, tüketicilerin seçebileceği geniş bir "kimlikler" yelpazesi yaratarak, sevgi için ayrı, belki daha az kırılğan bir ikame sunarlar. Kültür ve ekonomi giderek iç içe geçtikçe, duygu ve değer arasındaki ilişkiler de değişmektedir. Ticari reklamlar satmaya çalıştıkları malları belli yaşam tarzlarının parçası olarak göstermek için bin bir takla atmaktadırlar. Böylece olası müşteriler bilinçli bir şekilde, sahip olmak istedikleri öz kimliğin sembollerini satın alabilirler. Reklam bir temsil meselesi değildir, aksine tüketim, kimlik ve mallar arasında yeni ilişkilerin inşasıyla piyasa yaratma meselesidir. Piyasa bir şekilde herkesi farklılaştıran ve bu yolla kişiselleştiren sonuçlar yaratmada kullanılacak kimlik yaratıcı araçlar sunar.

Bir mekanizma olarak piyasa, satın alma gücü olanlara, kimliklerini kendi başlarına istedikleri gibi yapmalarını sağlayacak donanımın çeşitli unsurlarını bir araya getirme imkânı verir. Birçok farklı yolla tüketerek kendimizi nasıl ifade edeceğimizi öğrenebiliriz: Modern ve özgürleşmiş bir birey olarak; düşünceli, makul ve ilgili bir kişi olarak; gelecek vaat eden ve kendinden emin bir kodaman olarak; uyumlu ve hoş biri, dışadönük ve fi-

ziksel açıdan fit, romantik, hayalci ve aşk düşkünü yahut bunların hepsini kendinde birleştiren biri olarak! Piyasanın desteklediği kimliklerin avantajı, toplumsal onay veren unsurlarla birlikte gelmesi (insanların görünüşte kabul ettiği reklam araçlarını kullanarak tanıtıldıkları için) ve böylece onaylanma çabasının sıkıntılarından muaf olunmasıdır. Toplumsal kabulün pazarlık konusu olmasına gerek yoktur çünkü kabul adeta en baştan itibaren pazarlaması yapılmış ürünle iç içe geçmiştir. Çok basit bir ifadeyle büyük işletmeler reklama her yıl, dünya genelinde tahmini 600 milyar dolar harcamaktadırlar.

Kimisi için piyasada sahici bir benliğin peşinde koşmak, yanılgıdan başka bir şey değildir. Tek sahip olduğumuz şey görüntüdür. *Gerçekte* kim olduğumuza bakıldığında hiçbir derin gerçeklik yoktur. Görüntüler üretilir ve bitmek bilmez tüketimin getirdiği ayartıcılık içinde giyilip çıkarılır. Geniş kesimlerin erişebildiği ve popülerliği artan onlarca alternatif olduğu için, insanın kendine kimlik biçme sorununu karşılıklı sevgiyle çözüme arzusunun getirdiği çaba, daha zayıf bir başarı ihtimaline sahiptir. Bir röportajda kendisine sevgi diye bir şeyin olup olmadığı sorulduğunda, Jean Baudrillard “rol yapıldığını” söylemiş ama “sevgi hakkında söyleyecek çok şeyinin” olmadığını belirtmiştir. Yine de haklıysa, yaptığı analiz sevgi ilişkileri içinde karşılıklılık yaratma ve tanınma ihtiyaçlarına çok daha ağır yükler koyar gibidir çünkü insanlar giderek daha özgün deneyimler aramaya çekilmektedirler.

Gördüğümüz üzere kabulü pazarlığa yatırmak, birbirini seven partnerler için ıstıraplı bir deneyimdir. Uzun ve kararlı bir çaba yoksa başarı mümkün değildir. İki tarafın da kendisinden ödün vermesi gerekir. Şayet “kolay” ikamelere erişilemiyorsa, çabaya ve fedakârlığa daha sık başvurulması, bunların daha büyük bir gayretle gerçekleştirilmesi gerekebilir. Yerini alabilecek şeylere ulaşmak kolay olduğunda (tek fedakârlık belli bir paranın harcanması veya kredi kullanma olduğunda) ve satıcılar tarafından sürekli önümüze sunulduğunda, zahmetli, zaman alıcı ve sık sık hüsrana uğratan çabalara girişmek için daha az motivasyon

kalır. Piyasada davetkâr derecede “kusursuz” ve zahmeti az alternatiflerle karşılaştığında direnç sönmülenebilir. Genelde yeni gelişen ve kırılğan bir sevgi ilişkisinde ilk engel, ilk geri adım partnerlerden birinin veya ikisinin işi ağırdan alma veya bütünüyle bitirme kararını almasına yeter de artar. İkame şeyler belki başlarda ilişkiyi “tamamlama” niyetiyle, bu sebepten ötürü zayıflayan sevgi ilişkisini güçlendirme veya diriltme amacıyla aranır. Ayrıca arzuyu dışsallaştırarak, böylece ilgiyi samimi, sevgi dolu ilişkilerde bireylerin birbirini anlama çabasından uzaklaştırarak o ilişkinin enerjisini de tüketebilirler.

Richard Sennett’in belirttiği gibi, aşkın değersizleştiğini gösteren şeylerden biri, *erotizmin* kovulup yerini cinselliğe bırakma eğilimidir. Erotizm cinsel arzuların ve nihayetinde cinsel ilişkinin, etrafında kalıcı bir sevgi ilişkisinin inşa edilip sürdürülebileceği bir merkez olarak kullanılması demektir. Öncesinde çok yönlü, kişisel ilişkilere atfedilen tüm özelliklere sahip istikrarlı bir toplumsal ortaklığın yaratılmasına hizmet edecek bir merkez. Cinsellik ise cinsel ilişkilerin sadece tek bir işleve indirgenmesi demektir: Cinsel arzunun tatmini. Bu indirgeme genelde, cinsel ilişkinin karşılıklı sempatiye ve yükümlülüğe dönüşmesini, dolayısıyla tamamen şahsi bir ortaklığa evrilmesini önlemeye dönük özel önlemlerle desteklenir. Sevgiden zorla koparıldığında, cinsellik gerilimin boşaltılmasına indirgenir. Bu durumda partnerler, bir amaç için kullanılan ve aslında yeri doldurulabilir araçlar olurlar. Fakat diğer sonuç, cinselliğin erotik bağlamdan kurtulmasıyla, sevgi ilişkilerinin önemli ölçüde zayıflamasıdır. Artık elindeki en güçlü kaynaklardan birini kaybetmiştir (veya paylaşmak zorundadır) ve istikrarını savunması çok daha güçleşmiştir.

Bir sevgi ilişkisi iç gerilimlerin baskısıyla çökebilir veya gayri şahsi bir ilişkinin, örneğin mübadelenin çoğu özelliğini yahut tüm özelliklerini taşıyan bir ilişkiye çekilebilir. Kredi kuruluşlarıyla yapılan ilişkiler göz önüne alındığında tipik bir mübadele ilişkisinin yaşandığını gözlemlemiştir. Orada önemli olan tek şeyin, belli bir nesnenin yahut hizmetin ilişki içinde bir taraftan

diğerine geçirilmesi olduğunu, yani bir nesnenin el değiştirmesi olduğunu belirttik. Bu alışverişe dahil olmuş canlı kişiler, malların dolaşımını teşvik edip kolaylaştırdıkları ilişkiler içinde birer taşıyıcı veya arabulucu olma rolünü oynamaktan fazlasını yapmamışlardır. Bakışları partnerlerinin üzerinde sabitlenmiş olsa da, ilgilerini tamamen mübadeleye konu olmuş nesnelere ayırırken, diğerlerine istedikleri malları ellerinde tuttukları veya korudukları için ikincil, tali bir önem atfetmişlerdir. Partnerlerinin “içinden” dosdoğru malların kendilerine bakmışlardır. Tarafların göz önünde tuttuğu son şey, akranlarının ince düşünceleri veya ruhsal ihtiraslarıdır. Eylemlerinin arkasındaki en üst motivasyon, olabildiğince az şey vermek ve mümkün oldukça çok şey almaktır. Dolayısıyla her ikisi de onların şahsi çıkarlarıyla takip edilir ve düşünceleri sadece eldeki görev üzerine yoğunlaşmış durumdadır. Gayri şahsi mübadelelere ait işlemlerde, aktörlerin çıkarlarının çatışma içinde olduğunu söyleyebiliriz.

Bir mübadelede hiçbir işlem basitçe başkasının hatırına yapılmaz. Bu bakımdan beraberinde getirdiği aldatılma korkusuna kapılma ve uyanık, tetikte, tedbirli olma ihtiyacı hissetme eğilimi vardır. Diğer tarafın bencilliğine karşı korunmak isterler. Diğer tarafın fedakârca davranmasını beklemek için hiçbir sebep yoktur ama adil bir anlaşmanın yapılması için ısrar edebilirler. Bundan ötürü mübadele ilişkileri, bağlayıcı bir ilkeyle işlemin adilliğine hakemlik etme konusunda kendisine güvenilecek bir otoritenin varlığına ihtiyaç duyar. Bu otorite ihlallerin yaşandığı durumlarda kararlarını dayatabilecek yetiye sahip olmalıdır. Çeşitli tüketici dernekleri, gözlemciler ve denetçiler bu koruma dürtüsüyle ortaya çıkar. Bu yapılar mübadelenin adil olup olmadığını gözetlemek gibi zorlu bir görev yüklenirler ve güçlülerin cahilleri, safları ve zayıfları sömürme özgürlüğünü kısıtlayacak yasalar için otoriteler arasında lobi faaliyeti yaparlar.

Alışveriş içinde iki tarafın gerçekten eşit bir konumda olması çok nadirdir. Neticede malları üretenler veya satanlar, niteliğiyle ilgili onca garanti verilmesine rağmen, ürünlerinin kalitesini alıcılarla kullanıcıların öğrenebileceğinden daha iyi bilirler.

Yasalar onları sınırlamadığında ürünlerini sahte iddialarla enayi müşterilere pekâlâ kakalayabilirler. Mallar daha kompleks ve teknik anlamda karmaşık hale geldikçe, alıcıların bu malların gerçek niteliğiyle değerini yargılama becerisi zayıflar. Aldatılmamak için potansiyel alıcılar, bağımsız otoritelerin yardımına başvurmak zorundadır. Taraflar mübadele ilişkilerine sadece bu mübadelenin birer işlevi olarak girdikleri, yani malları aktaran ve bundan ötürü birbiri için “görünmez” kalan kişiler oldukları için, sevgi ilişkilerinden çok daha zayıf bir samimiyet hissederler. Alışverişin şartlarına uyacaklarının sözünü vermek dışında, hiçbir görev veya yükümlülük üstlenmezler. Benliklerinin eldeki işlemde alakasız yönleri süreçten etkilenmez ve (işlemin hangi yanına düştüklerine göre) özerkliklerini korur.

Peki, durum gerçekten böyle midir? Çoğu kez ekonomik ve politik akıl yürütmeler içinde verili kabul edilen, insan emeğini diğerleri gibi meta olarak düşünen ve bundan ötürü mübadelenin nesnesi olarak değerlendirilebileceğini söyleyen bir düşünce tarzı vardır. Ancak değiş tokuş edilebilen malların aksine, emek emekçiden koparılamaz. Emeğimizi satmak, bir şahıs olarak eylemlerimizin başkalarının iradesiyle kararlarına tabi kılınabileceğini kabul etmek demektir. Emekçinin bütüncül benliğine ait olan, sahip olduğu ama ayrılması mümkün nesnelere ibaret olmayan bir şey koparılır ve başka birinin denetimine aktarılır. Dolayısıyla görünüşte gayri şahsi niteliğe sahip bir sözleşme, mübadele işlemlerini meydana getiren normal sınırların ötesine uzanır. Yasaların mecburiyetiyle borcu geri ödeme vaadi, aynı zamanda geri ödemenin elbette hatırı sayılır bir faizle ödenmesi için gereken işleri de içerir.

Özet

Bu bölümde sevgiyi ve mübadeleyi ele aldık. Burada beşeri ilişkileri sıralayabileceğimiz düz çizgide iki uç noktaya rastlamaktayız. Bunları saf formları içinde değerlendirdik ve çoğu ilişki bunların değişken oranlarla nasıl iç içe geçtiklerini

gösteren reçetelerden farksızdırlar. Artık amacı toplumsal ve çevresel amaçlara hizmet etmek olan, dolayısıyla kendi çıkarları için kâr etmeye dönük hesaplamaların ağırlığıyla hareket etmeyen etik bankalar ve yatırım fonları vardır. Aynı zamanda paylaşım ekonomisinin, kurucu/temel ve dairesel ekonominin, küçülmenin ve istikrarlı devlet faaliyetlerinin yükselişine tanık olmaktayız. Bu değerler ve değişen mübadele formları, sevgi ilişkilerinde “sen bunu yaparsan ben de bunu yaparım” tarzı adil mübadeleler için yapılan, işletmelere özgü pazarlıkların unsurlarını somutlaştırabilir. Tesadüfi bir karşılaşma veya tek seferlik alışverişler dışında, mübadele ilişkileri içine giren aktörler uzun süre birbirlerine kayıtsız kalamazlar. Er ya da geç para ve mal etrafında dönen mübadelelerin ötesine geçmeleri mümkündür. Bize sürekli piyasa işlemlerinin gayri şahsi olduğu söylene de, içerisinde normların, değerlerin ve değer biçen yargıların ilişkilerin rutin özelliklerine dönüştüğü karşılıklı bağımlılıkların ağı üzerinde temellenirler.

Karmaşık bir ilişki içine gömülü olsa bile, yaptığımız nitelendirmelerin her biri görece kimliğini korur. Her birinin kendi beklentileri ve idealleştirmeleri vardır. Dolayısıyla aktörlerin davranışını belli bir yöne sevk eder. Başkalarıyla kurduğumuz ilişkilerin belirsizliği büyük oranda, birbirini tamamlasa da bağdaşmayan, iki uç beklenti dizisi arasındaki gerilimlere ve çelişkilere gönderme yaparak açıklanır. Müphemliğin kural olduğu yaşamda saf ilişkiler nadiren açığa çıkar. Bu kişisel ilişkiler içinde, gayri şahsi bir dünyaya verilmiş birer tepki olarak gerilimler yaratır. Benliklerimiz bunun parçasıdır ve kolayca başkalarına aktarılabilir. Gayri şahsi ve şahsi alanlar giderek daha fazla iç içe geçtikçe, kültür ve ekonomi karıştıkça, başka çıkış noktalarına ve tepki olarak yeni hizmetlerin yaratılmasına yönelir.

Hayallerimiz ve arzularımız, ayrı ayrı peşinden koşulduğunda tatmin etmesi zor iki ihtiyaç arasındaki gerilimde açığa çıkar. Bunlar *ait olma* ve *bireysellik* ihtiyaçlarıdır. Bunlara toplumsal ilişkiler içinde farklı şekillerde *konumlanma* açısından harekete

geçme kapasitesini eklememiz zorunludur. Ait olmak bizi başkalarıyla güçlü ve güvenli bağlar kurmaya yönelir. Ne zaman beraberlikten veya topluluktan bahsetsek, bunları düşünecek olsak bu ihtiyacı ifade ederiz. Bireysellik bizi, baskılara bağışık olacağımız ve neyi yapılmaya değer görüyorsak onu yapmak için başkalarının taleplerinden özgür olacağımız bir duruma, mahremiyete yönelir. Ancak bizim için yapılmaya değer olan şey, aynı zamanda ötekiler için de değerli sayılan şeydir. Her iki ihtiyaç da baskın ve güçlüdür. İçlerinden birinin tatminine ne kadar yakın olursak, diğerinin ihmali o denli acı verici hale gelir. Mahremiyetin olmadığı bir topluluk bize aitlik hissinden çok baskı gibi gelirken, topluluğun olmadığı bir mahremiyet “kendin olma” arzusundan çok yalnızlığa benzer. Söyleyebileceğimiz şey farklı şekillerde, beraberinde gelen hazlar, zevkler, umutlar, istekler, hüsranslar ve içinde yaşadığımız duruma eşlik eden sınırlarla, ötekilerle birlikte kendimiz olduğumuzdur. Kendimizle dost olmak, mutlaka başkalarıyla dostluk kurmuş olmamız anlamına gelir.

6

Beden, Cinsellik ve Sağlık

Sosyolojik kavrayış tarihin, yaşam öykülerimizin ve toplumsal
yeniden üretimin kesiştiği noktada yatar. Her birimiz eşsiz
olduğumuza inanırız ama algılarımızı ve eylemlerimizi, birey-
selliğimizin en derin düzlemlerine kadar şekillendirip etkileyen
toplumsal çevrelerin parçasıyızdır. Bedenlerimizin sağlığı ve
iyiliği bu sürecin temel özellikleridir. Neticede beslenme, egzer-
sizler, farkındalık ve tatiller hakkında sürekli reklamlara maruz
kalırız. Bu süreçte bedenlerimizle ilgili kaygılar artar, alışkan-
lıklar değişir, para el değiştirir ve bizim için neyin iyi olduğunu
söyleyecek son düşünce yapılarına şekil vermiş uzmanlıkla
ilgili şüphelerimiz artabilir. Yemekli ve içkili alemlerle sağlıklı
olma çağrılarını reddeder ve eylemlerimizi haklı çıkarmak için

sorumlu olduğumuz alanların ötesinde kalan şeylere gönderme yaparız. Tatillerin reklamı yapılırken “ara” oldukları söylenir fakat neye ara verilmiştir? Farklı olasılık imgeleri ve vaatleri gündelik yaşamlarımızı bu denli rutin bir şekilde doldurdukça, sadece yakınlık ve yalnızlık arzusu arasında değil kendi imge-mizle bedenlerimiz arasındaki ilişkilerde de bocalarız.

Esenlik, Güvenlik ve Barınma

Kendimizi nasıl başkaları üzerinden ve onlarla birlikte tanıdığımızı, ilişkilerimizin aynı anda nasıl hem harikulade hem de rahatsızlık verici olabileceğini gördük. Aramızdaki etkileşimler, bize sonuçlarıyla yaptıklarımızın sorumluluğunu üstlenmeyi zorunlu koşan çeşitli sinyaller gönderebilir. “Ben” diyerek kendimizden bahsederken, bedenimiz, fiziki varlığımız ve dünyada hem kendimize hem başkalarına takındığımız tutum bakımından farklı şekillerde hareket ederiz. Örneğin etrafımız, özellikleri arasında olumlu bir zihinsel tutum takınıp deneyimlerimizin çerçevesinden olumsuz hisleri uzaklaştırmanın da dahil olduğu “esenlik” fikirleriyle çevrelenmiş haldedir. Bu tarz bir durumun göstergelerindeki artışla hepimiz karşılaşabiliriz. Nitekim bu değerlendirmeleri içselleştirme şeklimiz, bu durumu yeterince kanıtlayan bulgular sergileyip sergilemediklerini sorgulamaya yol açabilir. Bu süreç daha büyük kaygılara neden olabilir. Dolayısıyla çoğumuzun bu tür durumlardan kaçınmaya dönük stratejiler yaratmasında şaşılacak yan yoktur. Kafa karışıklığını gidermede güçlük çektiğimizde, ipleri koparıp kendimizi çekme dürtüsüne girebiliriz. Peki, aradığımız güvenli sığınağı bulmak için nereye gideriz?

Etrafımızdaki dünyayı, bildiğimiz ve anladığımızı düşündüğümüz mekânlarla insanları düşünelim. Onlara atfettiğimiz anlamları şekillendiren ve onların şekillendirdiği alanlarla mekânlarda yaşarız. Bu anlamların önemi değişkendir ve her biri sonrakinden daha geniş, farklı derecelerde idrak düzlemlerini açığa seren bir dizi eş merkezli halka olarak nitelendiri-

lebilir. En geniş ve uzak dairenin çevresi bilişsel haritamızda bulanıktır. Kendimizi aşına hissetmediğimiz, hakkında edindiğimiz idrakı büyük oranda çeşitli kaynakların, örneğin sosyal medyanın, gazetelerin ve televizyon haberlerinin aracılığıyla elde ettiğimiz bir haritadır bu. Mesafe arttıkça daha bilinmez bir görünüm alır. Dolayısıyla illa doğru olup olmadığını bilmesek de, bize alan ve özellikleri konusunda kılavuzluk yapmaları için başkalarına bel bağlarız. Etkileşime geçtiğimiz küçük alanlar daha tanıdık çünkü anladığımız kurallarla davranışları sergilerler ve etkileşimin rutin unsurlarına nasıl tepki vereceğimizi biliriz.

Aşinalık ve güven dinamik ilişkiler içinde yatar. Bir ortamda fiziksel yakınlık içinde ne kadar zaman geçirirsek orası o denli aşına olur. Bilgimizi geçmişin ve bugünün, hatta gelecek beklentilerinin şekillendirdiği deneyimlerle sınayarak, insanları ve mekânları daha iyi kavrarız. Yakınlık ve kırılabilirlik algımız, içinde kendimizi toplumsal sahnenin parçası ve daha güvende hissedebileceğimiz düzenli kalıplar üzerinden etkileşim kurar. İnsanların alışkanlıklarını bilmek, yabancıliğin getirdiği belirsizliği azaltır ve böylece insanlardan beklenebilecek şeyleri öğrenmiş oluruz. Bunlar bir şeyler kanıtlama ihtiyacının olmadığı, “gerçek yüzümüzü” gösterebileceğimiz ve hiçbir şeyi saklamadığımız yerlerdir. “Ev” dediğimiz şey genelde bunlarla değerlendirilir ve kimseyle kavgaya etmeden veya bekçilik yapmadan yerimizden, haklarımızdan emin olabileceğimiz, sağlam, sıcak ve güvenli yerler olarak görülür. Bu sebeple evsizlik fiziksel bir barınağın eksikliğinden öte bir deneyimdir çünkü insan Matthew Desmond’un *Evicted*’ta [Tahliye Edilenler] “bireyliğin kaynağı” dediği şeyden de mahrum bırakılır.

Alanları ve mekânları ayıran tüm sınırlarda olduğu gibi, tek tek barınakların getirdiği aşinalık ve güvenlik, bu yerler var olduğu ve zaman içinde süreklilik arz ettiği sürece sağlamdır. Allison Cavanagh’ın *Sociology in the Age of the Internet* [İnternet Çağında Sosyoloji] çalışmasında belirttiği üzere, insanlar topluluklarını kaybetmiş gibi hissedebilirler ve dayanışmayı

çevrimiçi topluluklarda arayabilirler. Bunun yaratılma ve yeniden üretilme şekli sosyolojik kavrayışlar için odak noktasıdır. Evin kendisine bakıldığında ailelerin dağılması, cinsel yönelim, evlilik ve gelenekle inanç arasında çatışmalara rastladığımız dini bağlılıklar konusunda yaşanan kuşaklar arası çatışmalar, daireler arasındaki sınırların net bir şekilde çizildiğini varsaydığımız ve homojen bir dünyanın var olduğunu kabul ettiğimiz sürece görünür olmaz. Böylece kim olduğumuzu, insanların bizden ne beklediğini ve olaylar dizisi içinde durduğumuz konumu biliriz. Farklı durumlarda makul anlamda neyi bekleyebileceğimizi, hangi beklentilerin gayrimeşru ve küstahça olduğunu biliriz. Peki, daireler arasındaki ayrımlar bulanıklaştığında, hatta tümüyle silinip gittiğinde ne olur? Dairelerden birinde yerli yerinde olan kurallar başkasına sızdığında veya çok hızlı bir değişim geçirdiğinde, farklı normlar, beklentiler ve değerler aşına olduğumuz alana girerse ne olur? Kızgınlığa ve düşmanlığa dönüşecek kafa karışıklıkları ve belirsizlikler ortaya çıkar. Açıklık ve tutarlık yerini belirsizliğe bırakır. Başka bölümlere yol açacak kavrayışla müdahalede bulunma isteğinin yokluğu kaygıyla iç içe geçebilir.

Nostalji rolünü kavrama sürecinde oynayabilir. Uyumun hâkim olduğu, geleneklerin yönlendirdiği, böylece insanların yerini bildiği ve beklentilerin buna göre şekillendiği bir geçmişe dönme arzusu. Tarihsel araştırmalar, genelde beraberinde baskı ve hoşgörüsüzlükle farklılıkları bastırmanın maliyetini de taşıyan bu konforlu keskinliklerin varlığını sorgulamış olsalar da, popüler tahayyüllerin bunları güncel koşullara tepki vermektense insanları kurtaran birer avuntu olarak gördüğünde ısrarcıdırlar. Doğrusu popülist politikacılar destek elde etmek için bu tür retoriklerden yararlanabilirler. Süreç içinde hoşgörünün azaldığından emin olabiliriz ve birlikte yaşamamızı sağlayacak bir anlama çabası suçlamalarla devre dışı bırakılır.

Bugün değişimin hızı görünüm itibarıyla, içinde yaşadığımız koşulları, etrafında hızla hareket eden insanlarla birlikte belirlemektedir. John Urry'nin *Mobilities*'de [Hareketlilikler]

gösterdiği gibi, birbirine geçmiş bağlantılarla örülü dünyamız, hem orada varmış hem de yokmuş gibi görünebileceğimiz, sınırları aşma becerimizi verili sayabileceğimiz anlamına gelir. Eskiden yakından tanıdığımız kişiler gözden kaybolur ve haklarında çok az şey bildiğimiz yeni insanlar gelir. Yaşadığımız yer ve zaman üzerinden kim olduğumuzu eskiden tanımlayabilmiş olsak bile bu kaynakların buhar olup uçtuğunu, normlar ve kurallar hızlı bir şekilde ve hiçbir uyarı olmadan değiştiğinde artık varlıklarına dayanak olması gereken meşruiyetin yittiğini hissederiz. Varsayımlar bu kaygan zemine dayandığından çok az şey verili kabul edilebilir. Bu zeminin yaratacağı sonuçlar, bitmek bilmez çabaların aralıksız takviyeleriyle uzak tutulurlar. Bu dairelerin en içte yatanı, en rahat ve yakın olanlarında bile uyanık olmak gerekir çünkü yaşamlarımızın büyük kısmına güvencesizlik yön vermektedir. Metalaşma sınırlara nüfuz eder ve ev güvenliğini kolayca diğer her şey gibi alınıp satılabilen bir nesneye dönüştürebilir.

Tasvir etmede az çok abartıya kaçarız. Ancak çoğu kişinin sahip olmadığı veya edinecek araçlardan yoksun olduğu güvenliğimizi hangisinin sağlayabileceğini kolayca varsayabiliriz. Deneyimlerimizin tikelliğinden çıkıp genelleştirmelere geçemeyiz. İkincisine bakıldığında, içinden hiçbir şey geçirmeyecek şekilde toplumsal, politik ve ekonomik etkilerde kapatıldıklarını söyleyen hâkim inanca rağmen, bunlar yakın ilişkilere etki eden süreçlerdir. Örneğin en yakın ilişkileri, aile veya sevgililiği ele alalım. Anthony Giddens, partnerleri birlikte tutan hisleri tarif etmek için “bitişik/birlikte akan sevgi” terimini, bu temelin üzerine inşa edilmiş ortaklıkları nitelemek için “saf ilişkiler” terimini icat etmiştir. Bitişik sevgi basitçe, belli bir anda partnerlerin birbirini sevdikleri, birbirlerinin çekimine kapıldıkları ve yan yana olmak istedikleri anlamına gelir. Onlar için ortaklıkları zevkli, tatmin edici ve çekicidir. Bununla birlikte bu münasip koşulun “ölüm bizi ayırincaya dek” süreceğinin hiçbir garantisi veya sözü yoktur. Birlikte akan şeyler birbirinden ayrı da akabilirler. Bitişik sevgi iki kişiye ihtiyaç duyar ama bağın

kopması için içlerinden birinin duygularını kaybetmesi yeterlidir. Bitişik duygularla kurulmuş saf bir ilişki, narin ve kırılğan bir yapıdır. Partnerlerden biri asla diğerinden tam emin olamaz. Biri yarın çıkıp aynı hayatı paylaşıyormuş ve birlikteymiş gibi hissetmediğini söyleyebilir. “Daha fazla alana” ihtiyaç duyar ve bunu başka yerlerde ararlar. Ortaklıklar, sonu olmayan bir dizi gündelik testle “deneme dönemi” üzerinde inşa edilmiş ilişkilere benzemeye başlar. Partnerler süresiz taahhütlerle sınırlanmadığı gibi “geleceklerini ipotek altına” sokmadığı için görünüşte manevra özgürlüğü sunarlar. Fakat ödenecek bedel çok fahişmiş gibi görünebilir çünkü bu “özgürlüğü” şekillendiren bitmek bilmez belirsizlikler ve güvensizliktir.

Tüm bu etmenlerin, istikrar ve güvenlik kaynaklarından biri olarak kabul edilen kurumlardan ailenin statüsünü etkilememesi imkânsızdır. Nihayetinde aile gayri şahsi ve şahsi olanlar, tek tek üyelerinin ölümlülüğü ve ölümsüzlükleri arasında kurulmuş bir köprü gibi görülür. Bir fert er ya da geç ölebilir ama aileleri, akrabaları ve soyları ondan daha uzun ömürlü olacaktır. Mirasları bir şekilde bu soyu sürdürecektir. Aileler birçok farklı biçime bürünürler ve kendilerini çeşitli bağlamlarda yeniden kurgular veya başka ilişkilerin içinde çözülürler. Toplumsal dönüşümler gerçekleştikçe, bu çevrelerde bulduğumuz tutarlılık, sevgi ve destek de değişir. Belki daha fazla şey, onları sürdürmek için yapılması zorunlu görevlere dönüşür. Lynn Jamieson bu süreci *ifşa edici samimiyet* şeklinde adlandırmıştır. Burada eskiden varsayılan bir şey, fertleri bir araya getirmiş bağların ilişki içinde düzenli şekilde korunması için açıkça ortaya serilmesi gereken şeye dönüşür.

Kendimizi güvende hissettiğimiz yerlerin küçüldüğünü söylememiz mümkündür. Sadece çok az kişi bu yerlerde bulunmaktadır ve dahil olsak bile güvenle itimat vermeye yetecek kadar uzun kalıp kalmayacakları belli değildir. Yine de gündelik yaşam içinde bahsettiğimiz çevreleri, onlara dahil olanlar için yarattığı çeşitli sonuçlarla besleyen sayısız yol vardır. Örneğin zaman ve cinsiyet ekonomileri, *Gender and Work in Capitalist*

Economies'de [Kapitalist Ekonomilerde Cinsiyet ve Çalışma] Pamela Odih tarafından incelenmiştir. Ücretli emek evden ayrı olduğu düşünülen bir konumdayken, yeni teknolojiler zaman ve mekânın ev içinde kullanılmasını sağlayan olasılıklar yaratmıştır. Öte yandan kadın emeği ile enformel ve formel emek piyasalarının birlikteliğine dayanan esnek bir birikim modelini açığa sermektedir. Bu ilişkilerde, evde çalışmayı ilk etapta mümkün kılacak zaman ve mekân ayrımlarını yapmak adına yeni baskılar oluşturmaktadır. Eğer ilişkide bir taraf bunu kabul etmiyorsa, ev içindeki işbölümüne kendini uyarlayıp bunu paylaşmıyorsa, sömürü ve çatışma artar. Bundan dolayı teknoloji ve enformasyon devrimlerinin getirdiği varsayılan, sözde yeni bulduğumuz özgürlükleri kucaklarken dikkatli olmamız gerek: Kimin için özgürlük ve hangi bedeller karşılığında özgürlük?

Bedenimiz, Benliğimiz: Tatmin ve Mükemmellik Arayışı

Kitabın geneli boyunca söylediğimiz gibi, kendimizi başkaları üzerinden tanırız. Dolayısıyla kendimizi tanıma dediğimiz şey nedir ve bu iddiayı dile getirirken neyi kastediyoruz? Aydınlanmanın kaynaklarından biri *cismi benliklerimizde* yatar: Yani kendimize birer “beden” olarak yaklaştığımızda bir şeyleri kavrarız. Burada biraz durup düşünelim. Bu kitap toplumda yaşamının varlığımız için ne anlama geldiği, kendimizi, nesnelere ve ötekileri nasıl gördüğümüz, sonuçta neyin olup bittiğiyle ilgilidir. Ancak bedenlerimiz bir bakıma “miras aldığımız” şeylerdir, eksiksiz bir şekilde ortaya çıkmıştır ve bundan ötürü görünüş itibarıyla toplumun “ürünü” değildir. Ancak bu değişmez keskinliğe duyulan inanç bir yanılgıdır. Bizimle ilgili her şeyde olduğu gibi, toplumda yaşama şeklimiz ve koşullar bedenlerimizde muazzam farklılıklara yol açar. Bedenlerimizin şekli ve ebatlarıyla ilgili çoğu şey, birçok başka özelliğimiz genler tarafından belirlense de, yani kendi tercihlerimiz ve kasıtlı eylemlerimizin (doğal olarak kültürün) etkisiyle oluşmasa da,

toplumsal baskılar bedenlerimizi doğru ve uygun görülen koşullara taşımak için elimizden gelen her şeyi yapmamıza sebep olan şeylerdir.

Bu süreç yaşadığımız toplumun türüne ve bedenlerimizle barışık olup olmadığımızı bağlıdır. Bedenlerimizi birer görev, her gün ilgi ve bakım gerektiren bir iş gibi görebiliriz. Bedenlerimize yaptığımız şeyler birer göreve dönüştüğünde, toplum arzulanan ve bundan dolayı kabul edilen bir şekil için standartlar koyar. Bu standartlara yaklaşmak için tek tek insanların yapması gereken kuralları belirler. Bu standartlara ulaşmada başarısız olmak utanca yol açabilir. Bu şartları karşılamayanlarsa kendilerini sürekli ayrımcılığa maruz kalmış halde bulabilirler. Örneğin engelli insanlara yöneltilen önyargılı tutumlar binaların doğrudan tasarımlarında kendilerini açığa serer veya iki karşıt grup arasında sabit ve değişmez olduğu varsayılan cinsel sınırları sorguladıkları için trans bireylere ayrımcılık yapılır. Bedenlerimiz toplumsal koşullanmanın, dolayısıyla toplumun bizi uydurmak istediği kategorilere gösterilen direncin nesnelere dir.

Michel Foucault'nun "benlik teknolojileri" üzerine yaptığı araştırmalar, kendimiz ve bedenlerimizle kurduğumuz ilişkilerin zaman içinde nasıl değiştiğiyle ilgilenmekteydi. Bedenlerimize nasıl davrandığımız ve kendimizle nasıl ilgilendiğimiz, elbette toplumsal bir boşluk içinde gerçekleşen hadiseler değildir. Örneğin tarihsel araştırmaları, cinselliğin nasıl "bedenlerde, davranışlarda, toplumsal ilişkilerde üretilen bir dizi etkiden" ibaret olduğunu ve söz konusu olan şey bedene duyulan ilgi oldukça toplumun kabul edilebilir şeyleri üretme ve düzenleme yoluyla ne kadar talepkâr olabileceğini incelemiştir. "Dışarıdaki dünyada" saklı risk ve belirsizliklerin ne kadar muazzam boyutlarda olduğu dikkate alınınca, beden savunması kolay bir dizi siperden sonra son çizgi olmasını umduğumuz bir yapı olarak açığa çıkar. Beden güvenilir ve sağlam bir sığınağa dönüşür çünkü kontrol edebileceğimiz, dolayısıyla kendimizi güvende, tasasız ve tacizlerden uzak hissedebileceğimiz bir sahadır. "Dışarıdaki" dünyanın sözde en istikrarlı ve dayanıklı yerlerinde çoğu kez

türlü türlü sürprizlerin saklı olduğunu (geride iz bırakmadan kaybolmak veya tanınmayacak kadar değişmek) dikkate alırsak, beden adeta geçiciliği en az olan şeydir, yaşamlarımızın en uzun ömürlü bileşenidir. Diğer her şey değişecek bile olsa, bedenlerimiz hep bizimle kalacaktır! Eğer yatırımlar, çabalar ve harcamalar risk taşıyorsa bedelini bedenlerimiz ödeyecektir. Aynı şekilde dikkatsizliğimizin ve ihmalkârlığımızın cezasını da ödeyeceklerdir. Bunun sonucunda birçok şey bedenlerimize yüklenir ve bazen bunlar taşıyabileceklerinden çok daha ağır olur.

Yoğun bir ilginin beden üzerinde sabitlenmesinin avantajları vardır. Burası sonuçları izleyerek ve ölçerek gerçek ve somut neticeler alabileceğimiz bir faaliyet sahasıdır. Bu süreçte bize destek olacak sağlık ekipmanlarında hiç kıtlık yaşanmaz: Birkaç isim vermek gerekirse tansiyon ve kalp monitörlerinin dışında beslenmeyle ilgili tonlarca bilgi vardır. Kaderin bedenimiz için oynayacağı oyunu bekleyen kolay hedeflerden olmamıza gerek yoktur çünkü beden arzu nesnesine dönüşme yetisine sahiptir. Hiçbir şey yapmamak insana, uzun vadede arzulanan etkiyi bırakmadığı kanıtlanırsa bile bir şeyler yapmaktan daha kötü (yürek parçalayıcı ve alçaltıcı) hissettirir. Ancak bedene ne kadar ilgi, özen ve bakım gösterilirse de, bunlar ne zaman yeterli olur? Ortada bir aşırılık vardır: Sağlıklı olduğumuzda beden aynı şekilde hissetmeyebilir ve kendimizi sağlıklı hissettiğimizde beden gayet iyi olabilir. Gereken şey ne olursa olsun, Mark Greif'in *Against Everything*'te [Her Şeye Karşı] egzersizler üzerine yazdığı gibi, kendimizi sürekli sınıadığımız süreç içerisinde kafayı sayılara takarız ve bu süreçte spor salonlarının en büyük hayali ölümsüzlüktür. Bizi bu tür endişelere yönelten kaygı kaynakları kendiliğinden yok olmazlar çünkü kökenini bedenlerimizle kurduğumuz ilişkinin dışından, içinde yaşadığımız toplumdandır. İnsanlar egzersiz yapmak için salonlara arabalarıyla gelirler ve belki asla doyurulamayacak bir iştahla dünyanın baskılarından uzaklaşabilecekleri sığınaklara yönelirler.

Bu bize birkaç olasılık bırakır. Bu veya şu ilerleme çabasında başarılı olmanın getirdiği tatmin hissi geçici olabilir ve hızla

buharlaşıp yerini özeleştirilere ve öz-kınamalara bırakabilir. “Dışarıdaki” kaypak ve belirsiz dünyanın açtığı yaraları iyileştirmek yerine, bedenimiz güvensizlik ve korkunun sahasına dönüşebilir. Beden bir savunma çitine dönüştüğü anda, onu çevreleyen toprakların ve ona yönelen yolların tümü yoğun tedbirlerle incelenen nesnelere dönüşme eğilimindedirler. Sürekli tetikte olmak zorundayız: Beden saldırı altındadır ve düşman kendisini gizlese bile her an saldırıya uğrayabilecek durumdadır. Kaleyi hendekler, kuleler, asma köprülerle çevrelemeli, her gün 24 saat izlenmeliyiz. Bazı casuslar “içeriye yerleşirler” ve bedenin parçasıymış gibi davranırlar; oysa hiç de öyle değildirler, “içeride” birer yabancı olmayı sürdürürler. Örneğin “bedenin parçası” saymak yerine “bedenin içinde” bulunan bir şey olarak gördüğümüz yağ bu sürecin iyi bir örneğidir. Bu pusuya yatmış kurnaz ve hileci hainler, “sistemden çıkarılabilmeleri” ve “dolaşımdan kaldırılabilirmeleri” için gözetlenmelidirler. Onları toplama, temizleme, sürgün etme ve çıkarmayı sağlayacak hizmetlerde asla kıtlık yaşanmaz. Ancak genel anlamıyla yaşam tarzları, uzun süreli kamusal düşüncelere, tartışmalara, hatta dönüşümlere dahi asla maruz kalmaz çünkü proje bütünüyle toplumsal meselelerin bireyselleştirilmesine, dolayısıyla içselleştirilmesine dayanmaktadır. Aşırı kilolu çocuklar için yaz kampları kurulur ama farklı insan topluluklarının beslenme, yaşam tarzı ve tüketim kalıpları arasındaki ilişkiler, gıda kaynaklarımız, nasıl paketlenmişler ve şirketlerin kâr etme amacıyla sattıkları ürünlerin içindekiler, bırakın dönüşümü kamusal tartışmalara bile ara sıra konu olur.

Beden ve “dışarıdaki” dünyanın geri kalanı arasında yatan “arayüz” savunulması zorunlu kırılğan bir cephedir. Kaygı ve mükemmelliğe konu olup, güvenlik ve emniyet için verilen bitmek bilmez savaşlarda nesneleşir. Sınır kontrol noktaları (bedendeki delikler, “sistemin içine” girmeyi sağlayan yollar) riskli yerlerdir. Ne yediğimizi, ne içtiğimizi ve ne soluduğumuzu yakından izlememiz gerekir. Devletin çıkardığı düzenlemeler son bilimsel kavrayışlara ve şirket çıkarlarıyla yürütülen lobi-

cilik faaliyetlerine göre değişir. Herhangi bir yiyecek veya hava bedene zarar verebilir yahut düpedüz zehirli olduğu ortaya çıkabilir. Dolayısıyla bedenle ilgili söylevlerin parçası olmuş koca bir endüstriyle bir dizi pazarlama tekniğini karşımızda bulmamız şaşırtıcı değildir: Örneğin bazı yiyecekler bizim için “iyi”, diğerleri “kötü” olur. “Süper gıdalar” başka kaynaklardan elde edilmesi imkânsız yararlar sunmayı vaat eden veya yaşam tarzı yoğun kişiler için uygun şekilde paketlenmiş piyasa çözümlerine dönüşürler.

Süreç hiç de kolay değildir. Muhtemelen fedakârlığa, bağlılığa, paraya ve zamana ihtiyaç duyulur. Bu süreçte bedenimiz için zararsız, hatta faydalı sandığımız besinlerde nahoş yan etkilerin bulunduğunu veya bunların çeşitli hastalıklara katkı sunan etmenlerden olduğunu öğreniriz. Bu keşifler mutlaka şoke edici bir şekilde yaşanır çünkü çoğu kez geriye dönük keşiflerdir. Yani zarar artık gerçekleşikten ve onarılması imkânsız hale geldikten sonra karşımıza çıkarlar. Gıda etiketlerine bakılabilir ama bakınca zararlı maddeler içerdikleri görülür. Belki kalıcı yaralar, şüphecilğe sebep olan güvenimizde açılmıştır: Şimdi uzmanların tavsiye ettiği gıdalardan birinin ileride zararlı görülüp mahkûm edilmeyeceğini kim bilir? Belli bir endişe olmadan tüketilebilecek hiçbir “sağlıklı yemek” yoktur. Eskiden el üstünde tutulan diyetlerin arkasından hemen “yeni ve gelişmiş” olanların gelmesi, hepsi beden ve “dış dünya” arasındaki arayüz içinde açığa çıkan alerji, anoreksi ve blumianın çağımıza özgü bozukluklar olarak tanımlanması hiç şaşırtıcı değildir. Jean Baudrillard'ın gözlemiyle alerji, gezgin ve kararsız “bağlantı noktaları” olup tespit etmesi çok güçtür. Dahası bedenın korunması ve varlığını sürdürmesiyle ilgili düşüncelerin temeline yerleşmiş, dağınık ve tanımlanmamış bir kaygıyı yansıtır.

Eğer bedenlerimizin sağlığına duyulan ilgi (mikropların bulaşmasını ve/veya bozulmayı önlemeye dönük tedbirler olarak anlaşılır) eylemlerimize kılavuzluk eden tek motivasyon kaynağıysa, takip edilecek makul strateji, perhize yakın bir ağız sıklığıdır. Bu yolla düşkünlükten uzak durarak ve hayatta kal-

mak için olmazsa olmaz şeylerin dışında aşırı gıda tüketmekten kaçınarak, “sınır trafiğini” en az seviyeye indiririz. Çoğu kişi için böyle bir tercih yoktur çünkü her gün ellerine gıda geçip geçmeyeceğinden emin olamazlar. Fakat gıdaya erişmekten hoşlanan kişilere böyle bir çözümle gidilmesi hiç de kabul edilmeyecek bir şeydir çünkü bedeni “ona sahip olan” kişi için taşıdığı esas cazibeden koparacaktır. Basitçe beden sadece kaygıların değil hazların da gerçekleştiği bir alandır. Bu noktada çeşitli hisleri teşvik eden çıkış noktalarına rastlarız: Dergiler, reklamlar, çevrimiçi siteler ve abonelikler, kamusal alanlarda parlayan ekranlar ve yoklukları haz ilkesinden vazgeçmekle eş sayılacak deneyimlerle bizi ayartan dükkân vitrinleri. Yeme ve içme zevkli hisler ve heyecan verici deneyimler yaratan sosyal vesilelerdir. Yemekten ve içkiden kısmak, bu vesilelerin ve dolayısıyla onlara eşlik eden ilişkilerin sayısını azaltmaktır. Çoksatar kitaplar listesinde, insanın kendisini kişisel gelişimle mükemmelleştirmesi ve daha başarılı hale getirmesine dönük kitapları kenara ayırırsak, muhtemelen en ince, egzotik ve karmaşık yemek tarifleriyle dolu kitaplar, zayıflama ve beslenme kitaplarıyla karşılaşmanızda şaşılacak bir yan var mı?

Ulus, cinsiyet, ırk ve sınıfa göre değişen sinyallerin çatışmasıyla karşı karşıya kalırız. Çoğunlukla biyolojinin kadınlar ve denetimle performansa vurgu yapmaya teşne erkekler için kader olduğunu varsayan bir ideoloji altında, onca reklam hâkim görüşlerden nasıl yararlanır ve bunlara nasıl katkı yapar? Beden genelde kültürden çok doğaya yakın bir şey olarak düşünülür ve tüm düşünce tarzları bu görüşü, bedeni düşkünleşme ve “günah” işleme kapasitesiyle güvensizliği yaratan bir kaynak olarak değerlendirmesiyle sergilemişlerdir. Dolayısıyla bedende haz arayışı, doğru yoldan geçici suretle saptığımız için bizi affedebilecek daha yüce bir otoriteye kendimizi tabi kılarak itiraf edilecek bir şeydir. Bu süreçte olduğumuz şeyin belli parçaları bir yana konumlanır. Bu ve diğer düşünme tarzları, yaşamlarımızda gerçekçi bir şekilde olmasını umduğumuz her şeyi çevreleyen dahil olma ve dışlanma tarzlarına katkı sunar. Yemekten haz alma ve

üzerine düşünme becerisi aynı zamanda onu satın alma ve sağ kalmak için gıda alma zorunluluğundan kurtulma kapasitesidir. Sağlıklı beslenmeyle ilgili fikirler, gerek zaman gerek para anlamında gerekli kaynakların elimizde olduğunu varsayar ancak bu kaynaklar herkes için aynı değildir. Aynı şekilde kendimizi, beden teknisyenlerinin (kişisel eğitmenler ve beslenme danışmanları) oluşturduğu ve her gün daha da büyüyen bir veya daha fazla orduyla çevrelemek de aynı kapasitelere dayanmaktadır. Diğerleri için “çözüm” geniş kesimlerin alaya aldığı şeyin kutlanmasıyla gelebilir ve bu kişiler bedenleriyle yaşamaya kararlı olup, halkın geçici hevesleri doğrultusunda manipüle edilecek nesnelere dönüşmeyi reddedebilirler.

Sağlık ve Form Peşinde

Bunların tümü sağlıklı mıdır? Bedenimizi korumak, onu eğitmek ve egzersiz yapmak için önlemler aldığımızda neye ulaşmaya çalıştığımızı sorduklarında, daha sağlıklı ve formda olmak istediğimizi söyleyerek cevaplayabiliriz. Her iki hedef de övgüye layıktır. Sorun farklı olmaları, kimi zaman birbirleriyle çatışmalarıdır. Örneğin sağlık fikri, insan bedeninin uyması gereken bir *normun* olduğunu varsayar. Dolayısıyla sapmalar dengesizliğin, hastalığın veya tehlikenin emareleri olarak görülür. Normların üst ve alt sınırları vardır. Bundan ötürü üst seviyeleri aşmanın ilkesel anlamda alt seviyelerin aşağısına inmek kadar tehlikeli ve sakıncalı olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin çok yüksek ve düşük kan basıncı bu tarz bir şeydir. Her iki ihtimal de tıbbi müdahale gerektirir: Mesela doktorlar kanda aşırı miktarda akyuvar olduğunda endişeye kapılırlar ama çok az olduğunda da kaygılanabilirler.

Sadece ve sadece bu normların yakınında olduğumuzda sağlıklı olmayı sürdürürüz. Sağlık fikri, zaman içinde küçük dalgalanmalara izin verilse de “değişmez bir halin” muhafazasını öne çıkarır. Genelde normal halin ne olduğunu bildiğimiz ve bunu belli bir kesinlikle ölçebildiğimiz için, “nihai bir durum” olarak neyin mücadelesini verdiğimizizi de biliriz. Sağlığımızla

ilgilenmek epey zaman alabilir ve can sıkıcı olabilir. Dahası epey kaygıya da yol açabilir. Ancak neyi bilebileceğimiz ve nereye kadar gitmemiz gerektiğiyle ilgili kılavuzlar vardır, dolayısıyla gösterdiğimiz çaba içinde belli bir memnuniyet olabilir. “Kabul edilebilir normların” sınırı içine döndüğümüzde, beden endekslerimizle işlevlerini yaş grubumuzun “ortalama” istatistikleriyle kıyaslayınca durumun gerçekten böyle olduğunu söyleyip bizi yatıştırabilirler.

Formda olmak bambaşka bir meseledir. Ataerkil ilişkiler, görünüş itibarıyla insanların rasyonel dünyasıyla çelişen doğaya yakın olduğu için bedeni güvenilir bir konuma indirgemişken, formda olma kamusal bir görüntüdür. Spor salonları, sokaklar, sahalar, kortlar, kulvarlar, stadyumlarda görülür ve büyük bir işkoludur. Yaşa göre belli bir alt çizgi olabilir ama üst çizgi göz önüne alındığında en üst sınır gökyüzüdür. Salonlar üyelerini üstün olmaya iten düsturlarla doludur. *Body and Soul: Notebooks of an Apprentice Boxer* [*Ruh ve Beden Acemi Bir Boksörün Defterleri*] kitabında boksun etnografyasını inceleyen Loïc Wacquant’a göre, boks bedeni hasımlarına karşı hem kalkana hem silaha dönüştüren bir döküm alanına dönüşmüştür. Ancak genel anlamda sağlık bu hedeflerin yöneliminde değildir ve bedeni çalışmak, geçinmek, hareketli olmak, belli şekillerde toplumsal yaşama dahil olmak, başka insanlarla iletişime geçmek ve toplumun çeşitli yaşamsal görevlere hizmet ederken tedarik ettiği imkânları kullanmak için normal, işlevsel koşullarda tutmakla ilgili bir şeydir. Mesele formda olmaya geldiğinde, soru muhtemelen bedenin ne yapmak zorunda olduğu değil, onu efor sarf etmeye zorlamak istediğinizde bedenin nihai düzlemde neyi yapma kapasitesine sahip olduğudur. Başlangıç noktası mevcut halinde neyi yapabileceğidir ama her zaman daha fazlası başarılabilir ve formda olma anlamında yapılmak zorundadır. Dolayısıyla bedenlerimizin formu söz konusu olduğunda, görünür bir nihai nokta yoktur. Fedakârlıkla biçimlenip bilenmiş beden imgeleri, kendisini adayana arzulanları idealleştirmeleri sunmak için kullandığımız farklı medya araçlarını süslerler.

Beden araçtır. Hayatı nefes kesici, zevkli, eğlenceli, heyecanlı ve bütünüyle “yaşamayı keyifli” hale getirecek türde deneyimlere erişmek için geliştirilmesi gereken kapasiteleriyle, hesaplamalara konu olan bir nesnedir. İdeal nihai duruma ulaşma süreci izlenebilecek, denetlenecek ve sözünü tutma yetisi sınanacak bir şablondur. Formda olmak, bedenün bugün dünya tarafından sunulan ve gelecekte sunulması muhtemel şeyleri soğurma becerisine karşılık gelir. Gevşek, uysal, enerjisi ve macera tutkusu olmayan donuk bedenlerin, yaşam tarafından önlerine konulan zorluklara karşı gelme ihtimali düşüktür. Bu tür bedenler yeni deneyimleri arzulayan bedenler değildir ve bu deneyimler yaşamı nefes kesici yapan şeylerdir. Eski bir atasözüne göre, bir yere varmaktan daha iyisi umutla yola devam etmektir. Dolaşısıyla tüketim toplumlarında, önemli olan şeyin tatmin değil arzu olduğunu söyleyebiliriz çünkü bu nihai aşamaya ulaşmak yolculuğu biçimlendiren etosun altını oyar. Basitçe arzunun arzuladığı şey daha fazla arzudur.

Formda bir beden hünerli ve çok yönlü, yeni duyumlara açıktır, açığa çıktıklarında bu duyumları “sonuna dek yaşayarak” etkin bir şekilde arayıp bulmaya yetkin bir bedendir. Formda olma, bedenün genel kalitesini değerlendirmeye yarayan bir idealdir. Beden bir mesaj ilettiğinden, onun formda olması yetmez. Formda olduğu *görölmek* zorundadır. İzleyicilerini (kendisini ve ötekileri) ikna etmek için, ince, süslü ve çevik olmalı, her çeşit egzersize hazır “sporcu bir bedenün” görüntüsüne sahip olmalı, yaşamın önlerine çıkaracağı her tür gerginliğe katlanabilmelidir. Bir kez daha ticari malları tedarik edenler, bedenün bu görünüme kavuşmasına ve formda bir görünüm yansıtmasına yardım etmeye hazırdır. Böylece meşgul yaşam tarzı içinde bu ideallerin özlemine duyanlar için geniş ve sürekliliği büyüyen bir donanım yelpazesine rastlarız. Bedenün egzersiz sevgisini ve çok yönlülüğünü gösteren, formda olmaya çalışan insan grubuna ait olduğumuza işaret eden en güncel süslemelerle doğru türde koşu giysileri, salon ekipmanları, eşofmanlar ve spor ayakkabıları. Bedenün sahiplerine kalan

şey, doğru metalara sahip uygun mağazaları bulmak ve uygun alımları yapmaktır.

Mesele sadece bedenlerimizi bilemek için yaptığımız şeyler değil, onlara koyduğumuz şeylerdir. Bedensel formun ikna edici bir tarzla sunulması için atılan her adım bu denli basit ve düz değildir. Beden sahiplerinin kendi başlarına yapmak zorunda olduğu çok şey vardır: Örneğin ağırlık çalışmaları, hafif koşu ve spor faaliyetleri bu görevler arasında en belirgin olanlarıdır. Bu örneklerde bile ticari tedarikçiler arzuyu zorunlu kılmaya heveslidirler. Böylece patenti alınmış beslenme rejimleri sunan, insanların kendi başına öğrenip yapabileceği tariflerle dolu kitapların fazlalaşmasına, özellikle ağırlık çalışanlar, formuna dikkat edenler için ideale ulaşma doğrultusunda verdikleri yalnız mücadelede onlara yardımcı olacak, konservelerde veya toz halinde satılan, önceden pişirilmiş gıdaların artışına tanık oluruz. Diğer örneklerde olduğu gibi burada da, hedefe ulaşmak için girişilen faaliyetler ve pratikler kolayca alışveriş yapma sanatının gerisine düşebilirler.

Bu noktada yeni duyumların aranışına tanık oluruz. Tüm duygularda, en başta da duyumsal hazlarda sorun, tabiri caizse sadece “içeriden” biliniyor olmalarıdır. Öznel olarak deneyimlenen hisler başkaları için “görünür” olmayabilir ve başkalarının anlamasını sağlayacak tarzla tarif edilmeleri zor olabilir. Yüzdeki mutsuz ifadeler, gözlerdeki yaşlar, kederle çekilen oflar veya sessiz somurtmalar, gülümseyen yüzlerdeki mutluluk, kahkaha patlamaları, neşe ve birden ağızdan dökülen güzel sözler gibi görülebilir işaretler vardır. Bu hisleri kendi “benzer” deneyimlerimizi akla getirerek tahayyül etmek mümkündür. Yine de başkalarının deneyimlediklerini *hissedemeyiz*. Ayrı ayrı edindikleri deneyimlerin tümünü paylaşmak isteyen yakın arkadaşlar, genelde birbirlerine sabırsızca ve çaresiz imalarla şunu sorarlar: “Gerçekten ne hissettiğimi biliyor musun?” Haklı olarak, iki farklı insanın “aynı” veya “benzer” hislere sahip olup olmadığını anlamamanın hiçbir yolu olmadığından şüphelenirler. Fakat bunlar “kendi” hislerimiz olarak görülse de, başkalarının

bilinciyle ilişkiye girmekten ve kendimizi bu ilişkilerin sonucunda kavramaktan kendimizi alamayız.

Dolayısıyla öznel deneyimlerimizin istisnailiğinden gelen hislerle, başkalarından hareketle özneler arasında yaptıkları kaçınılmaz arabulucukları arasında yakalanırız. Ancak bedensel duyumlar öznel düzeyde deneyimlenmesine ve aynı hisleri yaşatma anlamında diğerlerinin erişebileceği duyulardan sayılmasa da, bu hisler tarihe ve kültüre göre değişir. Bundan ötürü Carl Cederström ve André Spicer *The Wellness Syndrome*'de [Sağlık Hastalığı], kurallarına uyulmadığında insanda damgalanma hissi bıraktığı oranda sağlığın bir ideolojiye dönüştüğünü iddia ederler. Yaşamla iş arasındaki sınırların daha da bulanıklaştığı, hatta şahsi tutkularımıza ticari yönergelerin sızdığı bir iş etiğine ilştirilirler. Judith Butler gibi feminist akademisyenler, bedenin belli şekillerle nasıl "ırksal" ve "cinsel" nitelikler kazandığını göstermişler, tıp sosyologları sağlıklı bedenler adına yapılan müdahalelerin nasıl bu etmenlerin tesiriyle gerçekleştiğini belgelemişlerdir. Graham Scambler *Health and Social Change*'de [Sağlık ve Toplumsal Değişim] doktor-hasta etkileşimi söz konusu olduğunda sağlıkla ilgili düşüncelerin, içine örgütsel bağlamların, sınıf, ırk ve cinsiyet üzerinde temellenmiş tipleştirmelerin girdiği çok daha genel faktörlerle nasıl şekillendiğini gösterir. Bu tür sebeplerden dolayı Michael Marmot *The Health Gap*'de [Sağlık Uçurumu], sağlık ve sağlık eşitsizliğinin, bir toplumun yurttaşlarının faydası için ne kadar uğraştığını gösteren sağlam ölçütler olduğunu ileri sürer.

Duyumlarımız basitçe bedensel uyarıların birer sonucu değildir. Varoluş şeklimizi söze döken dilin aracılık ettiği yargı ifadeleridir. Bir ölçüde o duyguları ifade etmenin yeni yollarını öğrenmek zorundayızdır ve taşıdıkları önemin kavranması başkaları için yerel kültürel teşhirler ve ifadelerle mümkündür. Dolayısıyla duyguların gözler önüne serilmesi bile, verili kültürde erişilebilir olan söz ve eylem dağarcığına göre değişecek bir toplumsal edimdir. Bu çeşitlilik dikkate alındığında, "formda"

olma fikrini anlarken bahsettiğimiz kültürler karşısında da duyarlı olmak zorundayız.

İnsanın formda olduğunu gösteren nihai göstergelerin, sağlık-takinin aksine ölçülemeyeceğini belirttik. Bundan dolayı kişiler arasında karşılaştırmalar yapma olasılığı sorunlu hale gelir. Örneğin yorucu egzersizler sırasında kalp atışlarımızı izleyerek formumuzu ölçmeye çalışırken kullanacağımız bir dizi yöntem vardır. Kıyaslama bir yarış koşusunda yahut vücut geliştirme müsabakasında ortaya çıkabilir ama her zaman geliştirmeye açık bir yer vardır. Bu durumda formda oldukça, sağlıkla arasındaki farklılıklardan ötürü şöyle bir soru gündeme gelir: “Nereye kadar gideceğiz?” Şu veya bu deneyimden, diğer insanların yaptığı ve kendi başımıza yapabildiğimiz her şeyi çıkardık mı? Çok daha büyük hedeflerin peşinden koşarken bu sorular yanıtsız kalmaya mahkûmdur ama bu yanıt aramaya son vereceğimiz anlamına gelmez. Bedenle meşguliyetimizin formu ister sağlığın korunması ister formda olmak için yapılan egzersizler şeklinde olsun, büyük olasılıkla benzer bir sonuç ortaya çıkar: İlgimizi ve çabamızı bedene yöneltmemizin esas sebebi, “dışarıdaki” dünyada feci halde eksik olan kesinlik ve güvenliğe duyduğumuz özlem olsa da, kaygıları azalmak yerine artmaktadır.

Beden ve Arzu

Beden arzunun sahası ve aracıdır ama aynı zamanda onun *nesnesidir*. O aynı zamanda bedenimiz olmanın dışında, diğer insanların birey olarak bizi görmesini sağlayan şeydir. Fransız filozof Maurice Merleau-Ponty'nin belirttiği gibi, “beden bize işaret eden düşüncelerin yahut niyetlerin kendisine dönüşmek zorundadır. Gösteren ve konuşan bedendir”. Beden “bizi” meydana getirecek şeylerin sahasıdır ama kimliklerimize kazınmış olup sürekli gözler önündedir ve insanlar bizi genelde görebildikleri şeyler üzerinden yargılar. Bedenimizi “içsel benliğimiz” olarak gördüğümüz ne varsa hepsini saran bir ambalaj gibi görsek bile, başkalarını ikna edecek ve akıllarını çecek olan şey onun

çekiciliği, güzelliği, zarafeti ve görünüşüdür. Bedenlerimizin iradesini başkalarıyla birlikte ve onlar üzerinden öğrenirken, aynı anda diğerlerinin bizi görme şekli de ortak beklentilerin ürünüdür. Sapmalar başkalarında derin düşüncelere yol açabileceği gibi tepkilere de vesile olabilir. Normalde toplumu meydana getirebilecek yeteneklerine, becerilerine ve katkılarına rağmen, farklı kişiler olarak tanımlanmış insanları dezavantajlı konumda bırakır. Bedenin biçimi, giyinme tarzı ve makyaj, nasıl hareket ettiği veya etmediği ötekiler için birer mesajdır.

Diğer insanlarla ilişki kurmayı kolay veya zor görmemiz, diğerlerinin bizimle ilişki kurmakta istekli olup olmadıkları birçok faktöre bağlıdır. Bedenlerimize yazılmış mesajlar bunlardan sadece biridir. Eğer diğer insanlar bizden uzak duruyorsa, “toplumsal bir başarı” değilsek, birlikte olmaktan hoşlanacağımız insanlar yanımızda olmaktan memnun değilse veya kalıcı ilişkiler kurma olasılığından kaçınıyorlarsa, muhtemelen mesajı iletende yani bedenlerimizde bir şeyler sorunludur. Belki daha önemlisi, sahibinde, onu eğitende ve koruyanda bir şeyler yanlış. Yanlış türde bir mesaj mı iletilmektedir? Veya doğru mesaj veriliyorsa, yeterince belirgin mi değildir yoksa anlaşılmasa bir mesaj mıdır? Toplumsal çevremizde ipuçlarını yanlış bir şekilde okumuş da olabiliriz. Yemek yerken kaşık çatalı nasıl tuttuğumuzu ve ağızımızda lokma varken genel duruşumuzu bile değişen beklentiler şekillendirir.

Şimdi tam bir daire çizmiş oluyoruz. Başka insanlarla kurduğumuz can sıkıcı derecede kafa karıştırıcı ve güvensiz ilişkileri kolaylaştırmak amacıyla bedenlerimizden faydalanmış olabiliriz ama şimdi bedensel davranışların da birer endişe kaynağına dönüştüğünü görüyoruz. Beden benliğimizi temsil eden bir saha olduğundan, yazılacak başka mesajlar bulmaya kafa yormak yahut mesajı ya daha anlaşılır ya da toplumun kabul edeceği şekle sokmanın yolunu bulmak zorunda kalabiliriz. Önemli olan mesajdır ve doğru veya düzgün olduğunu düşündüğümüz mesajları yazmaktan bizi alıkoyacak hiçbir şey yoktur. Mevcut repertuar içinde, önceden yazılmış hazır me-

sajlar hep bol sayıdadır. Doğrusu tüketici odaklı toplumumuz, kendi kendimize kurabileceğimiz sayısız miktarda “sergilenecek benlik” sunmaktadır.

Elizabeth filmi ele alalım. Film İngiltere ve İrlanda kraliçesi I. Elizabeth’in (1533-1603) ilk hükümdarlık yıllarına odaklanır. Yetenekleri ortada olmasına rağmen, bir kadın olarak saray adamlarıyla diğer erkekleri, babası VIII. Henry’nin şanına layık bir varis olduğuna ikna etmenin fazlasıyla güç olduğunu görmüştü. Onları ülkeyi bilgelikle yönetmek için gerekli becerilerle kavrayışa sahip olduğuna ikna etmeye çalışıyordu. Kraliyetin güçlü vekilleri onu ciddiye almayı reddediyorlardı çünkü onların gözünde Elizabeth sadece gelin olacak bir kadındı. Evlendiğinde İngiltere’nin gerçek hükümdarı olacak doğru kocayı bekleyen biri. Önemli olan Elizabeth’in buna uygun giyinmesidir yani “Çekici Prensi” etkileme umuduyla tutuşan genç bir kadının giymesi beklenen kıyafetlerle gezinmektedir. Filmin bir noktasında şaşkınlık verici bir reenkarnasyon yaşanır. Dönüşümden geçmiş bir Elizabeth kraliyet sarayının Büyük Salonuna girer ve saray adamlarıyla baronların hepsi diz çöküp selam dururlar. Böylece mirasından artık şüphe duyulmayan ve yönetme hakkı artık ihtilaf konusu yapılmayan hükümdarı tanımış olurlar.

Elizabeth *görünümünü* değiştirmiştir. Uzun saçlarını kestirmiş ve genç yüzünü duygularım gizleyecek kadar kalın bir maskeyle kapatmak için koca kavanozlarda boya almıştır. Kasvetli ve süssüz kıyafetler gitmiş, hatta yüzündeki gülümseyişi bile silmeyi başarmıştır. Filmi izleyen bizler, Elizabeth’in gerçekten değişip değişmediğini bilmeyiz ama “yaşam projesini” değiştirmedeğinin farkındayızdır. Yani İngiltere’yi kendi fikirleri doğrultusunda ve yeteneklerini en iyi şekilde kullanarak yönetmek için duyduğu kararlı niyetten vazgeçmemiştir. Emin olabileceğimiz tek şey, görünümüyle başkalarına verdiği mesajın değişmiş olduğudur. Görünüşe göre Elizabeth yanlış mesajlar vermiş ve sürekli başarısızlığa uğramıştır. Fakat yine görüntüsüyle doğru mesajı ilettiği anda, arayışında daha başarılı olmuştur.

Sürekli türlü otoritelerden bu tarz öyküleri tekrar tekrar işitiriz. Mesele içeriğin seçilmesine geldiğinde farklı otoriteler illa aynı fikirde olmaz ama içerik ne olursa olsun başarıyla mağlubiyet arasındaki farkı mesajın yarattığı konusunda hepsi hemfikirdir. Beden dolaysız, gözle görünen, başat bir mesaj, benliğin kendisini başkalarının bakışlarına ve incelemelerine açtığı bir yapı olduğundan, genelde üzerine toplumsal yaşamın iniş çıkışları için büyük bir sorumluluk yüklenir. Dahası bunu şekillendiren cinsiyet, ırk ve sınıf boyutlarıdır. Bedenlerimizin farklı yönlerinin nasıl görüldüğü ve onlara nasıl önem bahşedildiği sadece kendimize bakışımızı değil, başkalarının bize bakışım da etkiler. Bedenlerimiz birer arzu nesnesi olarak, zihinde saklı “içsel bir benliğin” manipülasyon amacıyla kullanacağı basit araçlar değildir. Aksine başkalarının eylemlerimize verdiği tepkilerle ve buradan hareketle bu tepkilerle ilgili beklentilerimizle birer benlik olarak inşa edilmemize yön veren sürecin parçasıdır.

Bu süreçte bedenin hiçbir unsurunun dikkatlerimizden kaçmasına ve tabiri caizse kendi kaderine bırakılmasına izin verilmez. Her şeyiyle yahut nerdeyse her şeyiyle daha iyi yönde değişme potansiyeline sahip bedenlerimizin her parçası ve işlevinden biz sorumluyuzdur. Özellikle yaşlanma sürecini göz önünde tutarsak bu doğru da olabilir yanlış da ama son cilt kremlerinin kullanılması, özel müdahaleler ve son teknolojik ya da tıbbi gelişmeler sayesinde bunun bile değişime veya geciktirmeye açık olduğuna inanılmaktadır. Bundan dolayı beden bitmek bilmez ve acil kaygıların odak noktası oldukça, bu kanaatin doğru veya yanlış olması görünüşte sahibini hiç etkilemez. Önemli olan şudur: Eğer bedenlerimizde, özellikle de görünümünde saklı bir şey ideal olanın gerisinde kalırsa, eldeki kaynakları bu amaçlar doğrultusunda seferber etme kapasitemize bağlı olarak mevcut durumu düzeltme şansı değişim yaratma gücümüz dahilindedir. Bu şekilde bedenlerimiz sevgi ve gururun nesnelere olmakla rahatsızlık ve utanç kaynağı olma arasında gidip gelir. Bir an bedenlerimizi sadık hizmetlerinden

ötürü ödüllendirirken, başka bir anda bizi hüsrana uğrattığı için cezalandırabiliriz.

Beden, Cinsellik ve Cinsiyet

Bedenlerimizde saklı unsurlardan biri, son derece yoğun bir ilgi gerektirmesidir ve ilgi cinselliktir. “Cinsel atanma” bedenimizi ilgilendiren diğer her şey gibi, doğuştan belirlenmiş nitelikler değildir. Artık erkek ve kadın ikiliğinin sorgulandığı ve insanların hayatlarını farklı şekillerde sürdürdüğü zamanlarda yaşıyoruz. “Erkek olmak” veya “kadın olmak” öğrenilmesi, pratiğe geçirilmesi ve sürekli mükemmelliğe zorlanması gereken bir sanattır. Dahası bu koşulların hiçbiri bizi, ömrümüz boyunca yürümek zorunda olduğumuz ve net bir şekilde tanımlanmış davranış kalıpları sunan bir yola mecbur etmez. Cinsel kimlik söz konusu olduğunda, beden (miras aldığı biyolojik özellikler ne olursa olsun) bir dizi olasılık şeklinde açığa çıkar. Bu sadece erkek veya kadın olmakla ilgili değildir, cinsiyeti aşan bir şeydir. Kişinin yaşamını hâkim görüşlere uymayan bir tarzda yaşama hakkının tanınması, farklılıklara saygılı olduğunu iddia eden her toplumda çok önemlidir. Deneylere açık olma olasılığı bununla birlikte gelir. “Cinsel atanmanın” özgün ve görünür sabitliği kaderin verdiği bir hüküm değildir. Cinselliğimiz bedenlerimizin diğer tüm yönleri gibi, sadece cinsel ilişkileri ve pratikleri değil dili, konuşmayı, giyimi ve tarzı da içeren karmaşık bir performanstır.

Cinselliği bir “öz” üzerinden verimli bir şekilde düşünmek imkânsızdır ve bu cinselliğe yöneltilmiş “özcü” yaklaşımın sorgulanmasına işaret eder. İngiliz sosyolog Jeffrey Weeks bunu “sözde özün içsel hakikatine gönderme yaparak karmaşık bir gerçekliğin özelliklerini” açıklama çabası üzerinden tanımlamıştır. Ne var ki cinselliğin salt “doğal” bir mesele değil kültürel bir fenomen olması çağımızın özgünlüğü değildir. Zamanla “erkek” ve “kadın” olmanın anlamını belirleyen, kültür yoluyla açığa çıkan, öğretilen ve öğrenilen alışkanlıklarla görenekler

olmuştur. Her şeye karşın “erkeklik” ve “kadınlığın” bu şekilde atanmış olması, dolayısıyla değişme potansiyeli taşıması, insanlık tarihinin büyük bir bölümü boyunca baskı altına alınmıştır ve hoşgörüsüzlüğün ifade edilmesi, farklılıkların baskılanması söz konusu olduğunda topluluklar değişiklikler göstermektedir.

Kültür doğanın maskesi olarak açığa çıkabilir ve kültürel buluşlar “doğa kanunlarıyla” aynı düzlemde şeyler gibi görülmüştür. Erkekler erkek, kadınlar kadın olmak için doğmuştur ve bu her tür yorumsal esnekliğin sonu olmuştur. Cinsel kimlik insan iradesine bırakılmaz, aksine “gerçek” bir doğaya itaat etmeli ve ona uygun yaşanmalıdır. Doğanın verdiği kararı hiçbir erkek (hele hele bir kadın) asla değiştiremez! Doğa adına konuşan kişilere nadiren karşı çıkılır. Yine de istisnalar olmuştur ve yaptıkları katkıların kabulü tarihi kimin yazdığına göre değişir. 1694’te Mary Astell *A Serious Proposal to the Ladies*’i [Hanımlara Ciddi Bir Öneri] yazmış ve cinsiyetler arasındaki farklılıkların doğada saklı irdelenmemiş fikirlere dayanmadığını, toplum içinde erkeklerin kadınlar üzerinde sahip oldukları güçte yattığını öne sürmüştür.

Beşeri tarih boyunca insan bedenindeki kalıtsal ayrımlar, toplumsal güç hiyerarşilerini korumaya ve yeniden üretmeye yarayan mazeretlerin altyapısı olarak kullanılmıştır. Ne zaman bir insanın deri rengi bir üstünlük veya aşağılık işareti olarak görülse ve ardından mevcut toplumsal eşitsizlikleri açıklayıp haklı göstermek için kullanılsa “ırk” örneğinde de bunu görebiliriz. Aynısı cinsel farklılıklar için de geçerlidir. Burada cinsiyetler arasındaki biyolojik ayrımların toplumsal cinsiyetler arasındaki eşitsizliklere temel oluşturduğunu görürüz. “Toplumsal cinsiyet” kültürel bir kategoridir. Atandıkları kategori için uygun sayılan davranışları yerine getirerek, farklı cinsel kategoriden bireylerin riayet etmeleri zorunlu normların bütünselliğini zorunlu koşar. Kadınların sosyal yaşamda erkeklere ayrılmış alanlardan dışlanmaları yahut hâlâ eşit iş için eşit ücret alamadıkları siyaset veya iş dünyası içinde, katılımlarının önüne engellerin dikilmesi bu tarih üzerinden yapılır. Aynı zamanda toplum için vazgeçilmez

sayılan, üreme, ev işleri ve çocuk bakımı gibi faaliyetler tamamen kadınların üzerine atılabilir ve bu sayede değersizleştirilebilir.

Bu sadece üreme işlevinin getirdiği bir işbölümü değildir. İktidar ilişkilerini temsil eder. Örneğin İtalyan sosyolog Silvia Gherardi'nin belirttiği gibi, örgütlerdeki itaat konumları, bedenin iradesini çevreleyen ritüellerle güçlendirilir. Feminist hareket bundan dolayı bedenin cinsel özellikleri üzerinde temellenen toplumsal eşitsizliklere meydan okumuştur. Bu uzun seferberlik kendi sonuçlarını doğurmuştur ama yasama tek başına eşitliği yaratamaz. Yapabileceği en fazla, eskiden "sorunsuz" görülen bu vakaları yeniden müzakereye açmaktır. Neticede bunların hangilerinin yapılacağıyla ilgili mesele, sık sık bireysel maharetlere ve kararlılığa bırakılır. Ortaya çıkan etkileri ilgili bireyler tarafından taşınır. Eğer kabul için verilen mücadele bireylere bırakılıyorsa, güvensizlik ve korkunun başka bir kaynağına dönüşebilir. Bu açıdan kim olduğumuzu ve neye dönüşebileceğimizi öğrendikçe farklılıkları hoşgören, hepimiz için güvenlik ve memnuniyeti artıran bir tanınma hakkının tam zıttır.

Özet

Ele aldığımız diğer konularda olduğu gibi, bedenlerimiz üzerinden kendimizle ilgilenmenin dışında bedenlerin hem arzuya konu olan hem başkalarına sergilenen nesnelere olmaları, güvende olma umudu verir ama aynı zamanda bir güvensizlik sahasıdır. Sağlığımız ve toplumsal politikalar genelde bireylere odaklanır. Örneğin mesele obeziteyle ilgili konulara geldiğinde, bunun bireyler için taşıdığı riskler konusunda şüpheye kapılamayız. Basitçe gelirse eşleştirilebilecek bir mesele olmasa da, Richard Wilkinson ve Kate Pickett'in *Spirit Level*'da [Ruh Düzeyi] yazdığı gibi öznel statü ölçütleriyle bağlantılı bir şeydir. Bireye odaklanmak bize neden bu alışkanlıkların sürdüğünü veya bu davranışların nasıl insanlara konfor ve statü kazandırdığını, diyetlerimizde hangi bileşenlerin ne sebeple olduğunu anlatmaz.

Sağlık, formda olma ve bedenle ilgili fikirlerimiz, biyolojik kategorilerden kolay kolay ayrılamayan ama olduğumuz şeyi, yaptıklarımızı ve elimizdeki dönüşme potansiyeliyle etkileşime girip onları meydana getiren kültürlerin içinde üretilen anlamlarla doludur. Bununla birlikte, neyin konfor kaynağına dönüşebileceğini tanımlama gücü gelir. Ama aynı zamanda farklılıkları bastırmasını sağlayacak normları dayatması karşısında direnilmesi gereken şeyler de gelir. Bu farklılıklar genelde, kendi koşulları içinde anlaşılabilir ve bedeni değerlendiren, etkileyen, iletişim ve kategorilendirme formu olarak kullanan hâkim yöntemlere meydan okuyan bir şey gibi değil de sapma olarak tercüme edilir. Bu sebeplerden ötürü cinsel kimlik ve ilişkiler pazarlığa açık alanlara dönüşürler ve genelde öngörülmesi imkânsız sonuçlarla çelişirler. Bunların hepsini çevrelemek, verili kabul etmemizin mümkün olduğu şeyleri inceleme, kendimizi yeni olasılıklara açma ve farklılıkları tanıyıp onlara saygılı olma ihtiyacıdır.

Uzam, Zaman ve Toplumsal Dinamikler

Zamanın *Kısa Tarihi*'nde fizikçi Stephen Hawking "zamanın kozmolojik okundan" bahsetmiştir. Burada galaksilerin arasındaki mesafelerle genişleyen evrenin giderek büyüdüğünü görürüz. Evren hakkında daha fazla şey öğrendikçe, hem engin uzay içinde önemsizliğimize vurgu yapan bir hisse hem de aramaya, keşfetmeye ve varoluşumuzla ilgili meseleleri yanıtlamaya dönük susuzluğumuzu besleyecek bir meraka kapılırız. Bu süreçte yaşamlarımızı biçimlendirip yapılandıran yorumları nasıl deneyimlediğimizi ve yorumladığımızı, tarihin seyri içinde nasıl değiştiğimizi ve hangi yollarla kavrayışımızı değiştirdiklerini ve birlikte yaşama şeklimiz için hangi sonuçlar doğurduğunu sorarız.

Deneyim Boyutunda Zaman ve Uzam

Yolculuğumuzu başlatmak için, kozmologlardan tamamen farklı bir başlangıç noktasından işe koyuluruz: Zaman ve uzam küçülmektedir. Bu ilk bakışta olağandışı bir açıklamaymış gibi görünmektedir. Zaman ve uzam elbette küçülmez, değil mi? Toplumsal bakış açısından değerlendirildiğinde, hadiseleri zaman içinde ve belli bir zaman üzerinde yaşanmalarıyla, benzer şekilde belli bir mekânda konumlanarak gerçekleşmeleriyle düşünürüz. Hem fiziksel (kentsel ve bölgesel alanlar) hem sembolik (etkileşim “mekânları” olan o uzamlar içinde ilişkilere ve nesnelere nasıl baktıkları ve ne önem atfettikleri) niteliklere sahip uzamlar içinde tarihsel farklılıklarını gözler önüne sererek, fikirler, tutumlar ve eylemler arasında karşılaştırmalar yapabiliriz. *Spaces of Global Capitalism* [Küresel Kapitalizmin Mekânları] adlı kitabında David Harvey uzamın anlaşılmasını sağlayan üçlü ayrıma gönderme yapar: mutlak, görelî ve ilişkisel. İlki sabit, değişmez ve hesaplanabilir olandır. Örneğin bir seminer, dünyasının sınırları duvarlarıyla çizilmiş bir oda içinde gerçekleşir. Görelî mekânın ölçümü, Einstein'ın gözlemlediği gibi gözlemi yapan kişinin referans çerçevesine bağlıdır ve mekânı zamansız anlamamız imkânsızdır. Seminer örneğine dönersek, Harvey'in belirttiği üzere insanlar konuşulan sözcükleri, odada aldıkları konuma göre farklı şekillerde işiteceklerdir. Son olarak ilişkisel boyut söz konusu olduğunda, her insan kendi fikir ve deneyimlerini, belli zaman-mekân yansımalarının yarattığı odaya getirecektir.

Bu terimlerle bakıldığında zaman ve uzam “dış dünyanın” basit birer özelliği değildir. Konumlandığımız yere, bunun eylemlerimiz ve algılarımızı nasıl şekillendirdiğine göre deneyimlenirler. Eylemlerimizin planlanması, hesaplanması ve uygulanmasında bağımsız boyutlar değildir. Mesafeyi onu geçmek için gereken zamanla ölçme eğilimindeyiz. Diğer yanda güzergâhlarımızın uzaklığını veya yakınlığını ölçen değerlendirmelerimiz, onlara ulaşmak için gereken zamanla ölçülür. Dolayısıyla ölçümün

sonucu, hareket etme hızımıza bağlıdır. Bu hız da, düzenli erişimimizin olduğu ve hareket etmemizi sağlayan araçlarla aygıtlara bağlıdır. Eğer bu araçlardan yararlanmak için ücret ödemek gerekiyorsa, hareket etme hızımız ödeyebileceğimiz para miktarına bağlıdır. Fakat bu hız açısından, teknolojiler iletişimimizi hızlandırmıştır ve çeşitli medya formları deneyimlerimizle fikirlerimize bıraktıkları etkilerle yerkürenin her yanına yayılmıştır. Bu bakımdan zaman ve uzamın küçüldüğünü söyleyebiliriz. Paul Virilio'nun *Speed and Politics* [*Hız ve Politika*] adlı denemesinde söylediği üzere, kendimizi bulduğumuz yer ne belli bir (kronolojik) zaman dilimi ne de belli bir (coğrafi) mekândır. “*Hangi uzam-zaman*” içinde olduğumuzdur. Günümüzde bu hızla değişmektedir.

Seyahatin sadece insanların veya atların bacaklarıyla yapıldığı çağlarda (elbette çok da antik çağlar değildi), “sonraki köy buradan ne kadar uzakta” diye sorduğunuzda muhtemelen, “şimdi yola çıkarsan öğlen civarı varırsın” veya “gün batmadan önce varamazsın, geceyi handa geçersen daha iyi olur” şeklinde bir yanıt alırdınız. Sonraları “yapay uzuvlar” yani insan yapımı motorlar insanlarla atların bacaklarının yerini alınca, verilen yanıtlar böyle düz ve yalın olmaktan çıktı. Mesafe bu durumda hangi ulaşım biçiminin kullanıldığıyla ilgili bir meseleye dönüştü. Artık aynı değildi ve trenle, otobüsle, özel arabayla veya uçakla seyahat etmeye gücünüz olup olmadığına göre değişiklik gösteriyordu. Artık John Urry'nin *Mobilities*'de bazılarımızın eskisinden daha uzağa ve daha hızlı seyahat edebildiği bir şey olarak tanımladığı durumun içindeyiz.

Dolayısıyla kişileri ve/veya şeyleri bir yerden diğerine taşıyan ulaşım araçlarımız vardır. Diğer yanda iletişim araçları bilginin taşınması ve aktarılmasıyla ilgilidir. İnsanlık tarihinin büyük bir kısmı boyunca, ulaşım ve iletişim arasında pek ayırım yapılmadığını söyleyebiliriz. Bilgi onu taşıyan insanlarla iletilebiliyordu. Örneğin gezginler, ulaklar, seyyah tüccarlar veya bir köyden diğerine yardım bulmak ve gelişigüzel işlerde çalışmak üzere hareket eden insanlardı bunlar. Genel kurala

istisna niteliğine sahip olan, Amerika'daki platolarda yaşayan yerlilerin optik mesajları veya Afrika'da davullarla gönderilen telgraflar gibi örnekler vardı. Bilgiyi onları taşıyacak insanlardan bağımsız bir şekilde gönderme becerisi, nadir bir olay olarak kaldığı sürece bu araçlara erişim şansı olan kişilere muazzam avantajlar vermekteydi. Güvercinle haberleşme tekniğinin yenilikçi bir tarzla kullanılmasının, bankacı Rothschild'a Napolyon'un Waterloo'daki yenilgisini herkesten önce öğrenmesini ve bu ayrıcalıklı bilgiyi Londra Borsası'ndaki zenginliğini kat kat artırmakta kullanmasını sağlaması buna örnek bir hikâyledir. Doğrusu yasadışı olmasına rağmen, aynı avantaj "içeriden alınan bilgiye dayalı ticareti" sınırları umursamaksızın zamanı ve ulusal mekânı aşan piyasalarda servet elde etmek isteyen herkes için hâlâ ayartıcı kılan bir unsurdur.

En etkileyici teknik gelişmeler eskiden ulaşım ihtiyaçlarına hizmet vermişti. Dolayısıyla buharlı, elektrikli ve içten yanmalı motorlar, tren yolu ağları, uzak deniz yolculuğu yapan gemiler ve motorlu arabalar icat edildi. Ancak bu icatların yanı sıra telgraf ve radyo gibi şeylerin keşfi içinde yeni "yazılım" çağının tohumları atılmaktaydı. Burada rastladığımız şey, uzun mesafelere herhangi bir şahsın yahut fiziksel bir yapının bir yerden diğerine geçmesine gerek duymadan, saf bilginin kendisini aktaran araçlardır. Bilimkurgu fantezilerini bir kenara bırakırsak, insanları ve sahip oldukları şeyleri bir yerden diğerine aktarmak her zaman yakit alır. Dahası taşınacak şeylerin sayısı arttıkça ve mesafe uzadıkça, faaliyet daha zahmetli ve maliyetli hale gelir. Bugün her gün sekiz milyon insanın uçakla yolculuk yaptığı tahmin edilmektedir. Ancak "donanımsal" anlamda mekânlar önemli olmuştur ve bu da uzama değer katmıştır. Bir "yerde" olmak daha ucuz ve daha sorunsuz bir şey olmuştur. Fabrika sahipleri nihai ürünün tüm parçalarını tek çatı altında üretmek, onları üretmek için gereken makinelerin tümüyle işgücünü aynı fabrikanın duvarları içinde tutmak istemişlerdir. Bu ulaşım ihtiyacını sınırlamıştır ve ölçek ekonomileri oluşturma arayışı maliyetleri azaltacak bir şey olarak görülmüştür.

Bu pratiklerin etrafında, hedefi uzam ve zamanı kontrol etmek olan disiplin formları oluşmuştur. Kontrol edenler edilenlere yakın oldukça, gündelik davranışlar üzerinde kurdukları hâkimiyet o kadar eksiksiz olur. On dokuzuncu yüzyılın eşğünde dönemin en etkili siyaset bilimcilerinden ve filozoflarından biri olan Jeremy Bentham, aşırı nüfus sorununa, ekonomistlerden ve onların yoksulluk, gıda, verimle ilgili kaygılarından farklı bir çözüm sunmuştu. Yaptığı önerilerden biri, içinde insanların her gün 24 saat gözetim altında tutulduğu ama asla izlenip izlenmediklerinden emin olamadıkları dev bir binanın tasarlanmasıydı.

“Panoptikon” en üstten en alta tüm modern iktidarlar için ideal bir kalıp oldu. Örneğini merkezdeki kulenin içinde mahkûmların olduğu hücrelerin tamamına yukarıdan baktığı bir hapisane tasarımında bulmuştu. İktidar panoptik bir tarzda hareket ettiği sürece, sürekli gözetime maruz kalmış özneler itaatkâr olacak, isyan etmek şöyle dursun itaatsizlik yapmaktan bile çekineceklerdi. Çünkü yönetimde yaşanacak her sapma, onlar için ciddi ciddi üzerine düşünülemez kadar maliyetli olacaktı. Sonuç olarak tarihi süreç içinde, Michel Foucault’dan alıntı yaparsak başkalarının bakışından bu bakışın içselleştirilmesine dönük bir değişim yaşandı. Şirketlerin düzgün örgütsel davranışlara beklendiği gibi riayet ettiklerinden emin olmak için çalışanların e-postalarını ve iletişimlerini gözetleyecek araçlar satmalarını sağlayan süreci nasıl anlayacağız? Kullanılan araçlar, çalışma koşullarının mekânsal düzenlenme biçimine bağlı olabilir. Büyük ve açık çağrı merkezlerinde, denetleyiciler operatörleri dinleyecek ve çağrılarını izleyecek şekilde dolaşabilecek durumdayken, çalışan bireyler performans hedeflerine ulaşmak zorundadırlar. Bakışın şekli bu durumda, işin gerçekleştiği mekânsal düzenlemelere göre değişiklik gösterirken, içselleştirme personelin doğru bir şekilde eğitilmesini sağlayan ve zamanlarını nasıl “verimli” kullanacaklarını gösteren yöntemlerle bağlantılıdır.

Zaman ve Uzam İçinde Esnemeler ve Sıkışmalar

Bilgi artık fiziksel bedenlerden ayrı hareket etmektedir. Bu durumda iletişimin hızı artık insanların ve maddi nesnelerin koyduğu sınırlara tabi değildir. Tüm pratik amaçlarıyla iletişim artık anlaktır. Dolayısıyla mesafelerin önemi yoktur çünkü aynı anda yeryüzünün her köşesine ulaşılabilir. Bilgiye erişim ve bilginin yayılması söz konusu olduğunda, “yakında” ve “uzakta olmak” artık eski önemini kaybetmiş durumdadır. İnternet grupları coğrafi mesafelerin, sohbet veya oyun esnasında partnerlerin seçimine engel teşkil etmediğini düşünürler. Manhattan’da bir şeyler yaşandığında, Melbourne veya Kolka-ta’da yaşayan biriyle iletişime geçmek onlar için Bronx’lu biriyle konuşmaktan daha uzun zaman alamaz. Tahminlere göre her gün İnternete yüklenen dijital imajların sayısı iki milyara yaklaşmaktadır, Twitter’ın her ay 330 milyon aktif kullanıcısı vardır ve 2.5 milyardan fazla akıllı telefon kullanıcısı vardır (*www.statista.com*). Bunların tümü bir yerlerde depolanmak zorundadır ve kullanımlarımızın mutlaka sonuçları olur. Dünya elektrik tüketiminin yüzde dördü, bu dev sunucuların çalıştırılmasına ve soğutulmasına harcanırken aynı oran 2030’da muhtemelen üç katına çıkacaktır.

Bunların hepsini verili kabul edip önemsiz sayabilirsiniz. Gün batımları ve doğumları gibi gündelik yaşamın parçasına dönüşmüşlerdir. Mekân içindeki görelî konumunuzdan belli bir mesafede gerçekleşse de, belli sonuçları olan eylemlerle *mekânı değersizleştiren* bu yeni gelişmenin ne kadar önemli olduğunu muhtemelen zor fark etmişsinizdir. Bir an için duralım ve bu iletişim formu yaşamlarımızın yönetimini ele geçirdiğinde, bilginin getirdiği çıkarla artan aciliyeti artık mesafelere dayanmaz olduğunda beşeri koşulların nasıl değiştiğini düşünelim. Örneğin “topluluk” fikrine ne olur? Sherry Turkle *Alone Together* adlı çalışmasında, yakın bir dostun anma töreninde olmaktan bahseder. Dinleyiciler mesaj atmak için köşelere çekilirken, içlerinden biri ona uzun süre telefonundan ayrı kalmaya dayanamadığını söylemişti.

Reklamcılara ve sektöre bu tarz faydaları olan bir deneyin parçası olmak için duyduğumuz istek hiçbir sınır tanımamaktadır. Bev Skeggs ve Simon Yuill, mesele bu tür faaliyetlere geldiğinde değerler ve değer üzerine yaptıkları çalışmalarını şöyle özetlemektedirler: “Facebook yeni bir kapitalist el koyma formu olup, üzerimizden para kazanırken ve bizi borçluluğun artışı da dahil olmak üzere çeşitli finansallaşma biçimlerine açarken, mevcut bağlantısallığımızı şekillendiren tekelleşmeyle ranta dayanmaktadır. Bu kapitalist el koyma tarzı bizi yeni bir birikim rejimine, artık değer üzerinde hâkimiyetin artık bilginin denetimiyle sağlandığı, üretim olmadan kâr edilmesini sağlayan bir rejime sokmaktadır” (<https://values.doc.gold.ac.uk>). Bilginin elde edilmesi, aktarılması ve alınması zaman ve mekân içindeki pratiklerimizi şekillendirmektedir. ABD seçimi ile İngiltere’deki Brexit referandumunun yalan haberler yayan “trol ordularının” müdahalesine maruz kaldığı iddia edilir. Matthew D’Ancona’nın *Post Truth: The New War on Truth and How to Fight Back* [Hakikat Sonrası: Hakikat için Verilen Yeni Savaş ve Nasıl Mücadele Edileceği] adlı çalışmada ifade ettiği gibi, Twitter hesabı olan herkes haber kaynağı olarak görülecekse gerçekleri ve yalanları nasıl ayırt edeceğiz? Görünüşe göre artık herkes birer uzmandır çünkü aramızdaki fiziksel yakınlıktan tutun, bilgisayarlar, dizüstü bilgisayarlar ve akıllı telefonlardan gelenlerle geniş yelpazede bilgiye sahibizdir.

Öncesinde belirttiğimiz gibi topluluk bölgesel veya “yerel” bir yapı olarak görülebilir çünkü insanların hareket etme kapasitesiyle çizilmiş sınırlara sahip bir alanla çevrelenmektedirler. Topluluğun “içi” ve “dışı” arasındaki fark, “şimdi ve buradaki” ile “orada ve uzaktaki” arasındaki farktır. Tüm toplulukların belkemiği, verili bölgenin şekillendirdiği toplumsal ağ içinde üyeler arasında kurulmuş iletişim ağıdır. Bu bakımdan gündelik “iletişimsel etkileşimlerin” uzanabileceği mesafe topluluğun sınırlarını çizer. Uzak mesafelerle iletişim zahmetli ve maliyetlidir. Dolayısıyla diğerine kıyasla çok daha nadir bir hadisedir. Bu açıdan yerellik, yerel içinde doğan ve tartışılan fikirleriyle

“uzaklardan” avantajlıdır. İletişimin fiziki yakınlığı ve sıklığı artık bu şekilde var olmak zorunda değildir çünkü etkileşime taraf olanlar kendi aralarındaki göreceli konumlarına göre, yerküre üzerindeki noktalar gibi haritalandırılabilirler. Aynı yerde yaşayan ve mekânsal düzlemde tanımlanmış insan ağına ait olma manasında, hiçbir bölgesel topluluk kalmamıştır.

Bu tarz topluluklar iletişimsel faaliyetlerle bir araya gelirler ve onları bütünleştiren şey budur. Ancak bu insanlar illa dünyayla ilgili fikirlerimizi aldığımız kişiler değildir. “Beraber varolduğumuz” koşullar içinde başkalarını tanımaktan ziyade tariflerle elde edilen bilgi, harita üzerinde birbirleriyle ilişkili bir dizi noktadan gelmeyebilir. Neticede bilgimizi başka kaynaklardan alırız. Ancak elektronik yollarla aktarılan sesler ve görüntüler sayesinde, dünya ayaklarımıza gelirken biz yerimizde kalırız. Bilgiyi “içerleştiren” ve “çıkarıcı” bu süreç, kurduğumuz iletişimde bir karşılıklılığın veya diyalogun olmayabileceği anlamına gelir. Bilgiyi alır ve işleriz ama bakış açılarının bulunduğu bir nokta yoktur ve yaşandığı durumlarda eleştirel nutuklarla boğulması mümkündür. Bilgi kaynağı olan şey aynı zamanda, peşin hükümlerimizi doğrulayan ve kolayca önyargı araçlarına dönüşebilecek bir şeydir.

Yalıtılmışlık, etkileşim ve bilginin iç içe geçtiği bu karışıma, kamuoyunun haklarında yazılmış kitapların sayısı, seyircilerin şovlarına verdikleri puanlarla, Twitter takipçileriyle, yapılan filmler ve müzik listelerindeki sıralamalarla önemleri ölçülen ünlülere çevirdiği gözler dahil olur. Ünlüler başarı örneklerine dönüşürler. Başarı kamusal tüketimle ölçülür ve gözden düşüşleri yükselişleri kadar hızlı olabilir. Ancak bu imgeleri, aktarımlarını ve alımlarını değerlendirirken, insanlar belli bir yerelliğin içinde kalsa da deneyimlerine yön veren bilgi sınırları aşan bir muhteva taşıyabilmektedir. Dolayısıyla yerel bağlarından kopup özgürleşmesiyle giderek küreselleşen bir bilgiden bahsedildiğini duymaktayız. Farklı yerelleri, devletleri ve kıtaları özgürce katetmesinin sonucunda geçmiş sınırlara meydan okunmakta ve sınırlar aşılmaktadır. Hızı, denetimi problemlili hale getirecek

kadar yüksektir ama mesele elektronik sinyallerle rekabet etmeye geldiğinde kim bu yarışı kazanabilir? Bunların hepsi, yaşamlarımız, doğamız ve iktidar dağılımını idame ettirme şeklimiz için belli içerimler taşır. Bu meseleleri göz ardı etmek seçenek olmaz ama doğurduğu soruları yanıtlamak kolay değildir. Ancak enformasyon çağının sonuçlarını anlayıp harekete geçeceksek yani hiçbir şey yapmayıp pasif bir tutum sergilemeyeceksek bu, harekete geçmemenin sebebi olamaz.

Ezici Gücün Çarkları: Risk, Eylem ve Değişim

Toplumsal dönüşümlerin yarattığı meseleler göz önünde bulundurulduğunda, Ulrich Beck artık “risk toplumunda” yaşadığımızı önerir. Risk üzerine düşünürken, yaptıklarımızla hatta yapmaktan imtina ettiklerimizle ilişkili tehlikeleri veya tehditleri düşünürüz. İnsanlar genelde, kendilerini istenmeyen durumlara açtıklarını göstermek amacıyla “bu çok riskli bir adım” tarzı sözler söylemektedirler. Ancak risk toplumunda bu meseleler, insanların tek tek yalıtılmış bir şekilde yaptıkları şeylerden değil yalıtılmışlık içinde oldukları için eylemlerinin dağınık ve koordinasyondan uzak olmasından gelir. Sahip olduğumuz onca bilgiye rağmen, risklerin bireysel refah duygumuza basınç yaptığını, kesinlikten ziyade kaygıları beslediğini gösteren bir algı vardır. Çeşitli eylem rotalarının sonuçları ve yan etkilerini hesaplayıp tanımlamak çok güçtür. Dolayısıyla bizi gafil avlama potansiyeline sahiptirler. Bilgi zamana ve mekâna yayıldığında, zaman içinde sorumlulukla birlikte kesin eylemlerde bulunma çağrısında bulunan anlara sıkıştığında bu durumla nasıl baş edeceğiz? Doymuş çağımızda, bilgi kolayca meşruiyet kaynağından kurtulmakta ve tek tek özneleri yanlış bilgilerle baş başa bırakmaktadır.

Zaman ve uzam etrafındaki bariyerler çağımızda giderek daha geçişken hale geçtikçe mekânlar önem kazanmaya başlar. Küreselleşme farklı uzamlarda çekim gücü oluşturur ve bir bağlamdan diğerine geçer. Bu güçler altında, mekânlar aksi

durumda kaotik ve belirsiz bir evrende ilişkilenecek insanlar için benzerliğin değil ayrımların vücut bulduğu yerlere dönüşürler. Neticede yerelci anlayış küresel güçlerle iç içe geçmektedir ama bugünkü dönemde imgeler böyle yoğun ve hızlı bir şekilde dolaşırken yereli biçimlendiren form hangisidir? Yerel olan zamanı ve mekânı sıkıştıran fiillerle küreseli çekebildiği noktada, kendisini başarılı bir konumda görebilir. Anacaddelerde aynı malları satan benzer mağazalar vardır ama kimin varlığının görüleceği ekonomik büyümeyle uyumluluğun göstergesidir. Yerelin farkı hareketli bir dünyada rekabet halindedir ve bağlılığın yanı sıra mirasını da gözler önüne sermelidir. Bu miras kendisini, beraberinde mekânın küresel faziletini gözler önüne sermiş beceriler, nitelikler ve bilgiyi getiren hareketli işçilere cazip gelecek süregelen bir kültürel titreşimde açığa vurur.

Zaman ve uzamın sıkışması kendisini yerelde ifade ettikçe, önümüze mekân farkları açısından belli bir karışım çıkmaktadır. Görünüş itibarıyla mutlak bir niteliğe sahip küresel gelişimle ilgili yargılar açısından ilişkisel bir algı söz konusudur. Bu baskılar karşısında şöyle bir savda bulunmaktadır: *Gelenekçiliğin ortadan kalktığı* bir süreç yaşanmıştır ve bu sayede toplulukları birleştiren bağlar toplumsal dinamikler üzerindeki denetimlerini, yeni teknolojik buluşlar ve bilgiler daha hızlı bir şekilde dolaştıkça kaybetmeye başlar. Bu hem tehdit hem fırsat olarak açığa çıkabilir. Fırsat beraberinde sürekli potansiyeller ve belirsizlikler getiren titreşimli gelecek imgesinde şekillenen, her zaman mevcudiyeti olan bir şeydir. Bu baskılar karşısında geçmiş çağlara duyulan nostaljik bir özlem ve tutarlılığı, kesinliği olan yıllara dönme arzusu baş gösterir. Bu arzu ütopyacı bir geleceğe değil, mevcut çabaların toplulukları geçmişe bağlayan birer fiil olarak belli bellekler üretme kaygısına duyulur. Birleştiren bağlar, olasılıklar üzerinden yaptığı kâr arayışını dinmek bilmez susuzlukla sürdüren küresel kapitalizmin güçleriyle sorgulandıkça, bellek ve unutmada arasında gerilimler yaşanır.

İstenmeyen sonuçların hepsini önlemeye çalıştığımızda, karşımıza bedeli eylemlerimizi imkânsız ihtimallere sokacak

yapısal sorunlar çıkar ve kimisi için bu teslimiyete ve hareketsizliğe kapı aralar. Yine de bu risk hesaplamaları bir cehaletin sonucu yahut beceri yoksunluğu değildir. Aslında aksi geçerlidir: Risk, şu veya bu sebeple önemli sayılan *ilgili* şeyleri tanımlayıp bunlara yoğunlaşma anlamında, rasyonel olmak için sarf edilen büyük çabalardan doğar. Popüler bir deyişin söylediği gibi: “Vardığımızda o köprüyü geçeceğiz.” Elbette bu bir köprünün mevcudiyetini varsayar ve köprüyü orada bulamayınca ne yapacağımız konusunda çok az şey söyler! Genetiği oynanmış gıda örneğine bakalım: Yani haşerelere ve hastalıklara daha dirençli olmaları veya daha bol hasat vermesi, dükkânlarda daha uzun raf ömrü olması için genetiği oynanmış ekinlere bakalım. Kimisi bu ekinlerdeki potansiyelin, yoksulluğu azaltmada yattığını savunmaktadır. Ancak bu muhtemelen bilimsel bir ilerlemeden ziyade, zenginliğin Batı ülkeleriyle dünyanın çoğunluğunu oluşturan ve “gelişmekte olduğu” söylenen ülkeler arasında nasıl dağıldığıyla ilgili bir meseledir. Diğerleri geçmiş deneyimlerden yola çıkarak, niyetlenmedik sonuçların çıkmasıyla bu hedeflere ulaşmanın belli bedeller ödeteceğinden şüphelenirler. Topraktaki bileşime zarar vermesi, tüketicilerin sağlığında ve ortalama ömürlerinde uzun vadeli hasarlar bırakması bakımından, genlerle oynamanın yaratacağı yan etkilere işaret edebilirler. Dolayısıyla mesele aslen nüfusun artışıyla ilgili değildir. Aksine mevcut kaynakların dağılımı, ekinlerin en başta nasıl yetiştirildiği ve çevreye ne tür etkiler bıraktığıyla ilgilidir. Tartışma, gelecekte bugün alınan kararlar için hangi bedellerin ödeneceğinin bilinmemesi, mevcut eylemlerin sonucunda kısa, orta ve uzun vadeli sonuçların farklılaşmasıyla önemli bir belirsizliğin etrafında dönmektedir. Bundan ötürü bildiğimiz şeylerin içeriği onun olası sonucuyla aynı şey değildir ve bu zemine girdiğimizde arzulanabilir olan alana da girmiş oluruz.

Toplumsal sorunlara teknolojik çözümler bulma vaatlerine gösterilen direnç karşısında, bu teknolojilere yatırım yapmış şirketler başka yerlere yönelebilirler veya kâr potansiyeline sahip başka alanlarda çeşitliliğe gidebilirler. Ulusötesi kuruluşlar bu

yolla farklı zaman ve uzamlarda hareket edip, farklı mekânlar-
da avantajlar ve potansiyeller yakalamaya çalışırlar. Barbara
Adam'ın belirttiği gibi, zaman metalaştığında hız ekonomik bir
değere dönüşür: "Mallar ne kadar hızlı hareket ederse ekonomi
o kadar iyi olur. Hız karı artırır ve ülkenin GSYH'sine (Gayri
Safi Milli Hasıla) olumlu etkide bulunur." Bilgideki yeni oynak-
lık, döviz spekülasyonlarının günde 5 trilyon doların üzerine
çıkmasıyla ve küresel borcun küresel GSH'yi yaklaşık %300
oranında geçmesiyle, paranın hareketini de özgürleştirir. Bunlar
düzgün hayatlar sürdürme, iş bulma, eğitim alma ve sağlıktan
yararlanma şansımızın dışında sürdürülebilir bir çevrenin ya-
ratılma potansiyeline katkı sunan etmenlerdir.

Küresel ticaret ve borç miktarlarını gözler önüne seren ra-
kamlara baktığımızda, eskiden Panoptikon içinde bakışlar ve
yakınlık önemliyken, bugün kullanılan iktidar teknikleri, davra-
nışlarının düzenlenmesi şart olan ve beklentilere uymayan kişi-
lerle aramızdaki mesafeyi kaldırma riski taşımaktadır. Örneğin
fabrika çalışanları veya ofis personelleri hoşnutsuz olduğunda,
itaatsizlik yaptıklarında veya daha iyi koşullar talep ettiklerinde,
gözetimin artırılmasını ve daha katı kuralların uygulanmasını
değil, tesisin kapatılacağını, "katmanların kaldırılacağını" veya
"tasfiyelerin yapılacağını" bekleriz. Küresel güçlerin sınırları
aşan niteliği, onları belli bir mekâna bağlamaz ve daha düşük
ücretlerle daha büyük kârlar bulma arayışıyla kısa süre içinde
çok uzaklara gitmeye her zaman hazırdırlar. Bu sınırları aşan
hareketlilik çok az kişinin sahip olduğu bir özgürlüktür. Neticede
"yereller" "küreselleri" takip etmeye çalıştığında karşılına, Ri-
chard Sennett'in *Corrosion of Character*'de [*Karakter Aşınması*]
uyardığı gibi şöyle bir sonuç çıkar: Kendiliğindenliğe imkân
tanıyan unsurlar, işi "esnek rejimin" hiyerarşisini aşağıya çekmek
olan kişiler için daha yıkıcı hale gelir.

Küreselleşme zaman ve uzamı aşan ama kontrol odağı olma-
yan bir süreç olarak görülür. Göran Therborn *Cities of Power*
[*İktidarın Kentleri*] adlı kitabında, bir iktidar kaymasının oldu-
ğunu, iktidarın ulusal alandan küresel alana değil, yurttaşlardan

ulusal ve küresel sermayeye kaydığını söyler. Buna çoğu kez, zamanı ve mekânı şekillendiren ezici ve soyut güçler karşısında hareketsiz kalmanın nedeni olarak başvurulur. Fakat sivil isyanlar bu güçlerin etkilerine başkaldırırlar ve devlet politikaları bunları hızlandırabilir, bunlara aracılık edebilir, hafifletebilir veya düzeltebilir. Bu süreçte dirence zemin oluştururlar veya edilgenlik ve kayıtsızlığı benimseyerek bu güçleri basitçe yeniden üretirler. Küreselleşme bizi farklı derecelerde bireysel bir düzlemde etkiler çünkü etrafımızda dönen şeylerin yönüne etki etmek şöyle dursun, olan biteni anlamakta dahi güçlük çektiğimizde hepimiz kaygıya ve endişeye kapılabiliriz. Diğer yanda kötü etkilerini kontrol etme potansiyeline sahip failer, bireyleri aşan bir noktada yer almaktadır. Bu koşullarda hareket etmeye istekli olmak, ondan yararlanan kişilerin sırf diğerleri aynı koşulların sonucunda dışlandıkları için bu konumda olduklarını kabul etmelerini gerektirir.

Bu tatmin için gereken araçlar herkese eşit şekilde dağılmış olmasa bile, ihtiyaçlarımızı nasıl tatmin edeceğimizle ilgili fikirlerimiz olsa da, riskleri etkisiz kılma veya azaltma ihtiyacı diğer ihtiyaçlar gibi değildir. Çünkü riskler, gördüğümüz veya geldiğini işittiğimiz, tam anlamıyla farkında olmadığımız türden tehlikelerdir. Soluduğumuz havadaki artan karbondioksiti, gezegenin ağır ama durmak bilmez ısınmasını, yiyeceğimiz etler için hayvanları şişmanlatmakta kullanılan ama bağışıklık sistemimizin bakteriyel enfeksiyonlarla baş etme kapasitesini zayıflatan kimyasal maddeleri doğrudan fark edemeyiz (göremez, işitemez, dokunamaz ve koklayamayız). Bunlar yeterince gerçek olgulardır ama zaman içinde oluşan eğilimler ve kalıplar, hadiseler üzerinden okunacak basit şeyler değildirler. Dahası bunları öğrenirken, sınırlı bilgi ve deneyim birikimimize seslenmesi için yönümüzü çoğu kez “uzmanlara” çeviririz. Onlar eğilimleri ve kalıpları değerlendirirken, yorumlarını deneyimlerimizle sınavabilmemizin hiçbir yolu yoktur. Verilecek tepkilerden biri yerleşik yapımızı övüp, kendi zamanımız ve mekânımızla bağlantılı bir kavrayış inşa etmektir. İlişki kesilirken uzmanlık

sorgulanır, sahip olduğumuz kavrayışların tikel unsurları övülür ve alternatif açıklamalar inkâr edilir veya düşmanca bir tavırla değerlendirilir. Ulrich Beck'in belirttiği gibi risk "yorumlarla geçiştirilir" ve "mevcut olmayan" bir konuma indirgenir. Dolayısıyla eyleme geçme ihtiyacı olmaz. Bu türden tepkiler görülmelik şeyler değildir. Bizi koruduklarını söyleyen ama aslında bize zarar veren kişilerin sözcülüğünü yapan kişilerce beslenir.

Toplumun Ortaya Çıkmasında Düzen ve Kaos

Bu bağlamlarda zarar vermeyi nasıl düşünürüz? Leonidas Donskis *Moral Blindness*'ı [Ahlaki Körlük] yazarken şöyle der: "Çağımızda kültür ve denetimin özü arzuları kışkırtmak, onları en yüksek noktaya taşımak ve en uç dizginlerle onları gemlemektir." Tahrik ve yasak arasındaki gel git karşısında, küresel güçlerle nasıl mücadele edeceğiz? Alman kökenli Amerikalı ahlak filozofu Hans Jonas, teknolojik gelişmelerin sonuçlarını küresel ölçek üzerinde inceler. Eylemlerimiz yerkürenin diğer bölgelerinde yaşayan ve haklarında pek bir şey bilmediğimiz kişileri etkileyebilecek olsa da, ahlaki bakış açımız bu dönüşümlerle ayak uyduramamıştır. İnsanların olaylardan, denetimlerini aşan birer hadise olarak bahsetmesi ne kadar sık yaşanan bir şeydir? Bu bize, insanların farklılıklarına saygı duyan ve bunları kabul eden küresel bir ahlaka nasıl sahip olabileceğimizi sorduran bir meseledir. Bu olmadığında söz konusu güçler ihtiyaçlarımız doğrultusunda ehlileştirilemez. Aksine eylemleri farklı sonuçlar doğuran daha büyük güçler tarafından salınır. Bu insan ırkını ötekilerine duyması gereken ahlaki sorumluluktan kurtaracaktır. Alman filozof Karl-Otto Apel'in ileri sürdüğü gibi, kurumların oluşturulup yeniden biçimlendirilmesinde sorumluluğumuz vardır çünkü bunlar "ahlakın toplumda uygulanmasını" kolaylaştıran mekânlardır.

Ahlaki görevleri Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi'ne benzer bir tarzla ilan etseydik, etkili olması için algımızda büyük bir değişimin yaşanması gerekirdi. İnsanlar yaşadıkları mahalleleri çevreleyen sınırların ötesini göremezlerse, evlerine

yakın şeylere, hadiselere ve insanlara odaklanmaya meyletmeleri anlaşılırdır. Böylelikle belli belirsiz tehdit hisleri erişilmesi ve tanımlanması mümkün görünen somut hedefler üzerinde demirlenir. Meşru sayılan bilgiler de buna göre filtrelenir. Dolayısıyla Dünya Genelindeki Ağ (World Wide Web) bir bilgi kaynağı olarak görülebilecek olsa da, önyargılarla dolu görüşlerin beslendiği teşhirler içinde insanların aynı görüşte kişileri aradığı ve diğerlerini kötülediği, kendi kendilerini gerçekleştiren birer kehanete dönüşmeleri çok kolaydır. Bu koşullarda, çoğu kez uzaktan vurabilmek için elimizden çok az şeyin gelebileceği, bulanık ve muhtemelen yakalanması zor hedefler belirir. Yerel düzlemde insanlar, yaşam tarzları için tehdit olarak algıladıkları kişileri hedef tahtasına koyan kaygılı ve aktif yurttaşların devriyelerine katılabilirler. Yerel mekânı korumak için kapalı devre televizyon kameraları, hırsız alarmları, pencere kilitleri ve güvenlik ışıklarının hepsi kurulabilir. Bu eğilimleri sınırlarını aşan bir bakışla anlamaya dönük açıklamalar konuyla alakasız bulunarak, hatta verili mekânda nasıl yaşandığını “bilmeyerek” sorumsuzluk yaptıkları söylenerek kenara atılırlar.

Küresel koşulların beslediği güvensizlik çıkış noktasını yerellerin ürettiği güvenlik uğraşlarında bulur. Bu, tehdit ve konulanmış önlemler arasındaki salmımlar üzerinden gerçekleşir. Belki, Ulrich Beck’in bizi uyardığı tuzağa düşmüş durumdayız. Yani riskin kaynağını yanlış yerde aramışızdır. Yerelde açığa çıkan güvenlik kaygıları, insanları ayıran bölünmeleri pekiştirir. Bunlar yanlış anlaşılmalara ve dünyamıza yakın olmayan öteki insanlara yapılmış eylemlerin sonuçlarını önemsizleştirme becerisine yol açar. Mülklerini etkin bir şekilde korumaya güç yetiren insanlar muhtemelen aynı zamanda, başkalarının arzularadığı ama gerekli araçlara güç yetiremediği korunacak şeylere sahip kişilerdir. Ahlaki açıdan bakıldığında insanların arasındaki mesafeler, eylemlerinin öteki insanlar için doğurduğu sonuçları ayırıp göz ardı etmelerini mümkün kılabilir.

Küreselleşmenin sonuçları tehdide dönüşebilir ama fırsat da olabilir. Karl-Otto Apel’in söylediği gibi, farklılıkları kapsayan

ve onlara saygılı olmaya çalışan, savaşlara son vermek için ciddi girişimlerde bulunan, gerçek anlamda küresel bir toplum yaratmak için aklımız ve irademizden yararlanabiliriz. Yanlış yorumlamalar ve riskin suçunu bölüştürme, harekete geçmemizi önler ve bölünmeleri daha da artırır. Böylece sorunları çözmek yerine daha da ağırlaştırır. Meseleleri sosyolojik bir bakış açısından değerlendirmek işte bundan dolayı önemlidir. Sosyoloji dünyanın kusurlarını düzeltemez ama onları daha ilişkisel bir tarzla anlamamıza yardımcı olur ve bu sayede insanlığı daha iyi konuma taşıma amacıyla bu anlayış üzerinden harekete geçmemizi sağlar. Bu küreselleşme çağında, sosyolojinin bize verebileceği bilgiye her zamankinden çok ihtiyacımız vardır. Neticede bugün kendimizi anlamak, mevcut koşulları ve ilişkileri kavramamızı sağlar. Bu olmadığında geleceği biçimlendirme umudu kalmaz. Ruth Levitas'ın *The Concept of Utopia*'nın [Ütopya Kavramı] son cümlesinde söylediği gibi, bu dönüştürücü bir failin bulunmasıyla ilgilidir. Ona eşlik eden umutlu olma ihtimalidir ve "ancak bunu bulduğumuzda rüyalarımızın gerçek olduğunu görürüz".

Bu umudun kaynağı, kaosa sebep olan etmenlerin tanınmasında yatabilir. İlk bakışta bu olağanüstü bir ifadeymiş gibi görünebilir! Ancak düzenin sınırlar sayesinde mümkün olduğunu ve küreselleşmenin farklı neticeler üretenleri sorguladığını görmüşüzdür. Bunu birbirimize bağlı olduğumuz gerçeğinin daha net bir şekilde kabul edilmesi takip edebilir ama ayrılmaya duyulan arzu da artar. Hangi rotaya girileceği, değişmek isteyen yakın mahallelerde veya çevrimiçi topluluklarda açığa çıkabilecek ortak çabaya bağlıdır ama yolun sonu dinamik açıdan onları aşan bir yerdedir. Sınırları çizme, işaretleme ve koruma girişimleri, tutarlılık ve uyumun arandığı yerde giderek büyüyen kaygıların nesnelere dönüşür. Başka düzlemde eskiden "doğal" sayılan (sağlam ve değişime dirençli) ayrımlar çözülürken, eskiden ayrı olanlar şimdi kendilerini, eskiden tahayyül etmesi imkânsız iletişim araçlarıyla, farklı zaman ve mekânlarda yan yana gelmiş halde bulurlar.

Yerleşik konunun sürdürülmesi ve savunulmasına harcanan çabaların, varoluşunu sorgulayan çağdaş güçler karşısında gösterdiği kırılma eğilimine göre değiştiğini söyleyebiliriz. Kendisini yaklaşık üç yüz yıl önce Batı dünyasında tesis etmiş ve bugün hâlâ içinde yaşadığımız toplum türüyle bu durumun açığa çıktığı düşünülür. Bu dönemin öncesinde (sık sık “pre-modern” diye tabir edilen dönem), kategorilerin arasındaki ayrımlarla bölünmelerin sürdürülmesi, rutin varoluş sorgulamaları pek belirgin olmayan değişik güçlere bağlıydı. Farklılıklar genelde izah gerektirmeyen ve zamansız şeyler olarak görülmüştür çünkü insanların müdahalelerine bağışık olduğu düşünülmüştür. Toplumsal gelenekler içinde tortulaşmalar da insanların denetlemeyeceği güçler tarafından yaratılmıştır. Örneğin “soyluluk” doğuştan gelen bir özellikken aynı ilke köylü serfler için de geçerlidir. Beşeri koşullar dünyanın geri kalanında nasıl farz ediliyorsa oraya da öyle yerleşmiştir ve genele uymuyorsa işin neticesi fetihlere varmıştır.

Batı Avrupa'nın belli bölgelerinde bu dünya tablosunun parçalanmaya başlaması, kabaca on altıncı yüzyıla doğru oldu. “İlahi varoluş zincirlerine” düzgün bir şekilde uymayan insanların sayısı ve görünürlüğü arttıkça, normalde kendi doğal seyirlerine terk edilmiş yaşam alanlarını düzenlemek için yasama faaliyetlerinin hızı yükselmiştir. Toplumsal farklar, kategoriler ve ayrımlar giderek incelemelerin, tasarımların, planlamaların ve bilinçli, örgütlü, uzmanlığa dayalı gayretlerin konusu oldu. Toplumsal düzenler beşeri ürünler ve projeler olarak görülmüş, bundan ötürü aldıkları yönü kontrol etme gayretinde olmuşlardır. Beşeri düzen bilim ve teknolojinin ilgi nesnesine dönüşmüştür. Bu yüzden şu gözlemlerde bulunmamız mümkündür: Düzenin kendisi modern çağlarda doğmamış olsa da, düzenle ilgili kaygılar ve müdahale edilmediğinde kaosa dönüşmesinden duyulan korkular daha görünür hale geldi. Bu koşullarda kaos, şeyleri düzene koyma konusunda uğranan başarısızlığın görünür sonuçları olarak açığa çıkmaktadır. Onu bu denli düzensiz kılan şey, gözlemcilerin olayların akışını kontrol edememeleri, ortamdaki

istenen karşılığı alamamaları ve planlanmamış gelişmeleri önleyememeleri veya yok edememeleridir. Kaos *belirsizliğe* dönüşür ve bu belirsizlikle düzenli davranışlarla koşullara ulaşmamızın arasında duran tek şey insan ilişkilerini düzenleyen tedbirli teknisyenlerdir. Ancak müdahale niyetlenilmeyen sonuçlar üretebilir ve sınırlar geçirgen olduğu kadar tartışmalara da açıktır. Düzenin idaresi kesin ve eksiksiz olmaktan uzaktır. Kayan kumlar üzerine bina inşa etmeye benzer. Nihayetinde elimize geçecek şey, katılıklarını içinden çıktığı çevresel kaynaklardan alan düzen adacıkları olur ve bunların geçici, görelî özerkliği dikkatle üzerinde durulması gereken bir başarıdır.

Kendimizi çeşitli vesilelerde karşımıza çıkmış bir durumun içinde buluruz. Düzeni dayatma çabasının kendisi, kaos korkusunu canlı tutan bir belirsizlikle muğlaklığın kapısını aralar. Yapay bir düzeni anlayıp yorumlama çabaları, ideal hedeflerine ulaşamamaya yazgılıdır. Görelî özerkliğe sahip adacıklar yaratırlar ama aynı zamanda, bitişiğindeki toprakları yapılan şeyin neticesinde muğlak alanlara dönüştürmeleri mümkündür. Böylece sorular bu kazanımlar için birer amaçtan ziyade yönetsel meselelere dönüşürler. Yani mesele sınırların nasıl etkin kılınacağı ve bu sayede tutarlılık adalarını kaplayan muğlaklık dalgalarının nasıl durdurulacağıdır. Düzen inşa etmek muğlaklığa savaş açmaktır. Ama nasıl bir bedel ödenerek? Sadece uygun kişilerin geçebildiği sınırları fiziksel düzlemde gösterecek işaretler çizilebilir. Farklı ülkeler arasında yapılan pasaport kontrolleri buna örnektir. Aynı zamanda, sizi bir partinin konuğu olarak tanımlayan davetler gibi daha ince örnekler de vardır. Eğer gösterecek pasaportunuz veya davetiniz yoksa, geçitten veya kapıdan kovulmanız pekâlâ mümkündür. Bu araçlar olmadan içeri girseniz bile, sürekli tespit edilmekten ve insanların size ayrılmanız gerektiğini söylemesinden korkarsınız. Etrafı kapalı yerleşkelerin görelî özerkliği mevcudiyetinizle tehlike altına girmiş ve aşınmıştır. Bu da öngörülebilirlik ve düzen beklentisini ortadan kaldırmıştır. Yaşamımızın seyri içinde, ait olduğumuz kökenlere ve içinden çıktığımız ağlara göre kendimizi farklı

zamanlarda farklı noktalarda bulmamız mümkündür. İçeride olmak dışarıyla ilişkilidir. Farklılıklar inşa ederek düzeni sağlamanın aracı olan karşılaştırmalar, yerleşkenin sınırları içinde konumlandığımız anda itaati garanti altına almaya dönük çabalardan çok daha dolambaçsız olabilmektedir. Bu yolla yakın olan ilişkisellik üzerinden sürdürülür ve ikincisi ancak ilkinin düzene sokulduğundan emin olmamızı sağlayacak yollarla kabul edilir.

Sınırlar: Zaman, Uzam ve Neticeler

Bu toplumsal güçlere rağmen kişinin karakteri basitçe, içeri girmesine izin verilecek ve dışarıda tutulacak parçalara ayrılamaz (ne var ki *One Flew over the Cuckoo's Nest* [*Guguk Kuşu*] filminin keskin bir şekilde gösterdiği, Erving Goffman'ın *Timarhaneler* üzerine yaptığı çalışmada belirttiği gibi bütüncül kurumlar itaati ve riyeti emniyete almak için her yolu denemektedirler). Örneğin bir kuruma tamamen sadık olmak, bilindiği gibi ulaşılması çok güç bir durumdur ve genelde en maharetli, en yaratıcı tedbirlerin alınmasına ilham kaynağı olur. Şirket veya ofis çalışanlarının sendikalara veya politik hareketlere katılmaları engellenebilir ve zamanlarıyla örgütsel alanı kullanım şekilleri rutin gözetime tabi tutulabilir. Bireysel düzlemde, rollerine bağlı kalmada çalışanların performansını ölçmek ve emirler karşısındaki potansiyel dirençlerini tespit etmek, hatta örgüt dışından insanlara gizli meseleleri anlatıp, kurumun rekabetçi avantajını zayıflatma ihtimallerini anlamak için psikolojik testler yapılabilir.

Bir örnek, belli devlet çalışanlarının bilgi ifşa etmelerini yasaklayan Britanya Devlet Sırları Kanunu'dur ve ifşa edilmeleri engellenen belgelerdir. Doğrusu sırrın ifşası, devletin sözde koruması gereken yurttaşların çıkarına hizmet etse bile durum böyle olabilir. Aynı şekilde örgütlerin kamuoyu karşısında belli bir imajı koruma arzusu, örgüt içinde çalışanların etik dışı bulabileceği kimi pratiklere sebebiyet verebilir. Britanya Ulusal Sağlık Hizmeti örneğinde, hastanelerde görev yapan çalışanların bazıları, şüpheli gördükleri uygulamalara insanların ilgisini

çekebilmek için “bilgi uçurma” olarak bilinen bir pratiği benimsemişlerdir. Örgütün performansını belirleyecek temel bir unsur olarak hastaların muayene ve taburcu edilmesinde etkili ve verimli bir görünüm çizebilmek adına, bazı hastalar doğru dürüst iyileşmeden tekrar topluluğa salınmışlar, ileri tarihlerde yeniden hastaneye kabul edilmişlerdi. Bu durumda bireysel bakımda kalitenin azaldığı, bunun da hastanelerdeki sağlık hizmetleriyle topluluktaki sosyal bakım önlemleri arasında sınırlar inşa ederek muayene ve taburcu edilmiş hastaların niceliğinin ölçülmesiyle yapıldığı söylenmiştir.

Bu tarz sınırlar çekme arzusunun, pratikler ve algıların dışında, insanlar arasındaki bağımlılıklar ve bağlar üzerinde de etkisi vardır ve bu etki çoğu kez niyetlenilmemiş şekillerde olur. Görünüşte özerk birimler içinde karşı karşıya gelmiş sorunlara uygun, rasyonel birer çözüm olarak görülen şey, varlığı ve pratikleri birbirleriyle ilişkili diğer birim için soruna dönüşür. Birimler iddialarının aksine birbirlerine yakından bağlı olduklarından, sorunu çözmeye dönük faaliyetler önünde sonunda, bu işe en başta girişen failin kendisine geri teper. Durumun genel dengesi içinde planlanmamış ve öngörülmemiş bir kaymaya yol açar. Bu da özgün sorunu çözmeye dönük girişimleri beklenenden daha maliyetli hale getirir veya tümüyle imkânsız kılar. Bir birimi ilişkiyel değerlendirmeler yapmadan basitçe girdi ve çıktılar temelinde inceleyen etkinlik hesaplamaları bu durumu şiddetlendirebilir. Görünüş itibarıyla “rasyonel” olsa bile, bir birime ait kararların diğerlerinin davranışlarına yaptığı etkiyi, etkinlik, verimlilik ve ekonomi kavramlarıyla kuşatılmış belli yapılar üzerinden değerlendirmesini sağlayacak hiçbir sözü yoktur.

Bu etkilerin en kötü örneği, gezegenin ekolojik ve iklimsel dengesinde görülen yıkımdır. Kâr arayışı içinde dünyanın doğal kaynakları tüketilmektedir ama bu arayışın içinde söz konusu davranışlar üzerinde kontrol unsuru olabilecek içkin hiçbir şey yoktur. Büyük petrol tankerleri onca riske rağmen kargolarını zamanında ulaştırmak için kestirme yollara sapabilmektedirler

ama tankerlerin kendisi çarpışma durumunda kargonun dökülmesini engelleyecek “kabuklarla” tasarlanmayabilir. Neticede bu tasarımın şirket için maliyetli olacağı söylenir fakat bu durumda çevreye yaratacağı potansiyel maliyet ne olmaktadır? Sanayi kuruluşları havayla suyu kirletmekte, böylece insan sağlığı alanıyla kentsel ve kırsal gelişimden sorumlu olanlar için muazzam sorunlar yaratmaktadırlar. Örgütleri üstlendikleri faaliyetler konusunda geliştirme çabasında, şirketler emek kullanımını rasyonel hale getirirler ve aynı sebeple işçilerin çoğunun lüzumsuz olduğunu ilan ederler. Böylece kronik işsizliğin yarattığı, yoksulluk ve kötü sağlık koşulları gibi sorunlara katkıda bulunurlar. Özel taşıtların ve otoyolların, havalimanları ve uçakların mantar gibi çoğalması, eskiden hareketlilik ve ulaşım sorunlarını çözecek bir unsur olarak görülürken trafik sıkışıklıklarını, hava ve gürültü kirliliğini yaratmakta, koca yerleşim alanlarını yok etmekte ve yerel yerleşim alanlarını yaşanmaz kılacak kadar merkezileşmiş bir kültürel yaşamla hizmet tedarikine sebep olmaktadır. Dolayısıyla seyahat etmek her zamankinden daha zorunlu hale gelirken, daha zor ve yorucu bir şeye dönüşür. Eskiden araba gibi kişisel özgürlük vaadinde bulunan şeyler, kolektif hareket etme özgürlüğünün kısıtlanmasına ve hem bugünkü hem yarınki kuşaklar için atmosferin kirlenmesine katkı sunar. Ne var ki sorun için önerilen çözümler, genelde daha fazla yolun inşasıdır.

Sorunun çözümlerinden biri şahsi arabalar ve motorlar da dahil olmak üzere ulaşımın giderek elektrikli hale getirilmesidir. Bu durumda elektriğin kaynağı, erişilebilirliği ve düzenli tedariki bir mesele haline gelir. Belki bu meselelerin kökleri, belli bir özgürlük fikrinin vaadi içinde yaşamlarımızın belli bir bölümünü geri kalanından koparacak bariz bir görelî özerklikte yatmaktadır. Hepimiz bütüne oturduğumuz için, bu özerklik en iyi ihtimalle kısmi, en kötü ihtimalle tamamen hayal ürünü olacaktır. Bir düzlemde pratiklerimiz, kendimizi görme şeklimiz, zamanı ve mekânı kullanma biçimimiz sınırlıdır ama bu aynı zamanda birbirimiz ve yapmakta olduğumuz şeylerin

tamamı arasında kurulan, çok yönlü ve birden fazla sonuç doğurabilecek bağlantılara gözümüzü kasıtlı bir şekilde kapatarak veya sonuçlarına kendimizi körleştirerek mümkün olabilecek bir şeydir. Sorunlara getirilecek çözümlerin planlanması ve uygulanmasında dikkate alınan etmenlerin sayısı, en başta o soruna sebebiyet vermiş koşullara etki eden veya onlara bağlı etmenlerin toplamından hep daha azdır. Hatta şunu söylememiz mümkündür: İktidar (düzeni tasarlama, uygulatma, etki etme ve koruma kapasitesi) bu etmenleri umursamama, ihmal etme ve kenara atma yetisiyle oluşur. Nitekim bu müzakerelere ve eyleme tabi kılınacak olursa, düzenin kendisi de sorgulanır. İktidar sahibi olmak, diğer şeylerin yanı sıra neyin önemli olmadığına ve eylem sahası içinde neyin endişe konusu olmaması gerektiğine karar verebilmek demektir. Ancak kendisine geri tepebilecek şey, kendi tabiriyle “alakasız etmenleri” denklemden çıkarmaktan aciz oluşudur.

Alakalı ve alakasız meseleler tesadüfi şeylerdir. Yani neyin alakalı olduğunu söyleyecek çizgilerin neden şu veya bu şekilde çizilmesi gerektiğini açıklayan değişmez bir sebep yoktur çünkü birçok farklı şekilde çizilebilir. Bu durumda kararın kendisi tartışmaya açıktır. Tarih hep bu tür örneklerle doludur. Örneğin modern çağın eşliğinde, en belirleyici iktidar mücadelelerinden biri *patronajdan* [iltimas-hamilik] *parasal bağa* [cash nexus] geçişin etrafında yaşanmıştır. Fabrika sahiplerinin “fabrikadaki ellerin” (işverenler işçilerin sadece “elleriyle” ilgilendikleri için böyle bir adlandırma yapılmıştır) kaderi için takındıkları nasırlaşmış ilgisizlik karşısında, yeni gelişmekte olan fabrika sistemini eleştirenler, insanların tümünü içine alan “tek bir geniş aile” gibi hareket eden zanaat atölyelerinin, hatta kır malikanelerinin uygulamalarını hatırlatmışlardı. Atölyelerdeki efendiler ve kırlardaki toprak sahipleri acımasız ve zorba patronlar olabiliyorlardı ve işçilerini angaryalarla ahlaksızca sömürebiliyorlardı. Aynı zamanda işçiler patronlarından ihtiyaçlarını karşılamalarını ve gerekli olduğunda onları yaklaşan kıyametten kurtarmalarını bekleyebiliyorlardı.

Bu eski alışkanlıklardan taban tabana zıt bir biçimde, fabrika sahipleri bu tarz beklentilerin hiçbirini meşru görmüyordu. Çalışanlara sadece fabrika saatlerinde yaptıkları iş için ücret ödeniyordu ve yaşamlarının diğer kısımları kendi sorumluluklarındaydı. Eleştiren kişiler ve fabrika işçilerinin sözcüleri bu “sorumluluktan kaçışa” öfkeliydiler. Onlara göre fabrika disiplininin şart koştuğu uzun süreli, boğucu, tüketici ve her gün devam eden yoğun çaba, işçileri Karl Marx’ın sözleriyle “zihinsel anlamda tükenmiş ve fiziksel açıdan alçalmış” bir konuma sokuyordu. Fabrika duvarlarının fiziksel mekânı ile varlığı için olmazsa olmaz toplumsal mekân arasındaki sınırlar ayrılmıştı. İşçiler kullanılıp atılabilen metalara dönüştüler çünkü üretici planın çerçevesinden bakıldığında fabrika ürünlerinin diğer unsurları gibi faydasız sayılmışlardır. Eleştirenler, fabrika sahipleri ile fabrikadaki eller arasındaki ilişkinin aslında ücret karşılığında emeğin satın alındığı basit bir mübadeleyle sınırlı olmadığına işaret etmişlerdi. Neden mi? Çünkü emek işçinin şahsiyetinden, belli bir nakit paranın işverenden alınmasında olduğu gibi koparılıp yalıtılamıyordu. “Emeği elden çıkarmak” bedeni ve ruhuyla insanın her şeyiyle işverenin koyduğu amaçlara tabi kılınması demektir ve bu kişi için işçi sadece amaçlarına ulaşmasını sağlayacak bir araçtan ibarettir. Bu yolla aksi yönde itirazlara rağmen, işçilerden ücret karşılığında karakterlerini ve özgürlüklerini tümünden vermeleri istenmiştir.

Fabrika sahiplerinin işçiler üzerindeki gücü böylece bu güç asimetrisi içinde verilmişti. Bundan dolayı Karl Marx, kapitalizme kıyasla köleci koşullarda kölelerin sağlıklı olmasının bir yerde mülk sahiplerinin çıkarına olduğunu söylemiştir. Bu ilişkinin yerini, işçilerin fiziksel ve zihinsel sağlığı karşısında işverenlerin tümüyle kayıtsız kaldığı soyut bir mübadele biçimi kondu. İşverenler istihdamın anlamını tanımlayan gruptu ve neyin ilgilerine layık bir konu olduğuna, nelerin layık olmadığına karar verme hakkını kendilerine saklamışlardı. Bu hak işçilere men edilmişti. Aynı şekilde işçilerin daha iyi çalışma koşullarına kavuşmak ve üretim sürecinin işletilmesinde daha

fazla söz hakkına sahip olmak için verdikleri kavga, işverenin işyeri düzenine ait sınırları ve içerikleri tanımlama hakkına karşı verilecek bir mücadeleye dönüşmeliydi.

İşçiler ve fabrika sahiplerinin fabrika sistemini belirleyen sınırların tanımı için girdikleri çatışma, tüm düzen tanımlarının tetiklemekten kaçınamayacağı rekabet türlerinin sadece tek bir örneğidir. Neticede bu tanımlar tesadüfidir ve son tahlilde bütünüyle birinin onları dayatma gücüne dayanır. Fabrika idarenin belli zaman ve mekânlar içinde davranışları örgütlemesini mümkün kılan bir hudut koyar. Çizgisel zaman, görünüm itibarıyla etkili ve verimli çalışma pratiklerini oluşturan görevlerin ve rutinlerin hesaplanmasını sağlar. Pamela Odih'in *Gender and Work in Capitalist Economies*'de [Kapitalist Ekonomilerde Cinsiyet ve Çalışma] yazdığı üzere, bunun hanelere belli bir etkisi olmuştur. Britanya tekstil endüstrisinin tarihinde, zaman, makine ve işgücü hesaplamaları başında erkeklerin olduğu sendikalar tarafından kadınların çalışma saatlerinin kısıtlanmasına, böylece fabrika sisteminin haneleri ve zamanla gösterilen gayret bakımından ev içindeki işbölümünü de sömürüye açmasına tanıklık eder. Kadınlar erkeklere kıyasla daha az ücret aldıkça, bu durum ev içindeki işbölümüne meydan okumak yerine onu iyice katılaştırır. Ailenin gelirine katkıda bulunmak için evde çalışmak zorunda kalanlar imalatla bağlantılı ölçek ekonomilerine tabi kaldıklarını görürken, imalat pratikleri fabrika sınırlarını aşım hane içindeki özel alanlara sirayet eder.

Bu pratikler geçmişte ve bugün, zararlı etkilerinin kurbanı olmuş kişilerin meydan okumasına açıktır. Böyle olunca söz konusu tartışmalar kamuoyunun ilgisine, belli pratiklere dayanak olan sınırların etkilerini hafifletmeye dönük eylem çağrılıyla girebilir. Doğrusu sosyal medya öyle büyük bir erişime sahiptir ki, doğrudan küresel veri trafiğinden çıkıp bireylere evlerinde ulaşabilmektedir. Kim olduğumuzu ve yükümlülüklerimizin neler olduğunu iletirken ve düzenlerken kullandığımız anlatılar, zaman ve mekânla kurduğumuz deneyimlere göre değişir. Fabrika süreçlerinde, örneğin sıfır stoklu anında üretimde bir

dolaysızlık ve aciliyet vardır. Yani üretimde anındalık vardır. Bu süreçlere tabi olmak, alternatif şeyler olarak zamanı birdenbire deneyimlememiz demektir. Zamanın çizgiselliği, bir parçanın arabaya yerleştirilmesine ve kimliksel anlamda kim olduğumuzu değerlendirme açısından sosyal zamana göre ölçülür. “İçimizdeki” ve takvimlerdeki zaman arasında gerçekleşen hareketler, gerilimleri yaşamımız üzerinde daha fazla kontrol sahibi olabilmek için esnekliğin artırılmasına dönük güçlü arzulara yol açabilen bir süreklilik ve süreksizlik hissi üretir.

Bu gerçekleştikçe ve bu arzuyu tatmin etmeye uğraştıkça, birikim süreci içindeki denetim formları bizden binlerce kilometre uzakta yaşayan başka kişileri, 24 saat faal olan bir ekonomiye maruz bırakır. Bu ekonomi içinde Asya'daki montaj hatları, tükettiğimiz şeyleri üretmek için daha az ücret alan genç kadınların “maharetlerinden” yararlanıyormuş gibi görünür. İşgücünün giderek kadınlaşmasıyla ev içindeki işgücü bölümü arasında yaşanan çatışma kendisini çağımızda da tekrarlamaktadır. Ekonomi ev içi alana bağımlıdır ve bu hepimizin geleceğini ilgilendiren bir meseledir ama kimileri olumsuz sonuçlarını diğerlerinden daha fazla yaşar.

Zaman içinde ortaya çıkan bu tarz sonuçlara bakıldığında, Tatlısu kaynaklarını kirletmenin, zehirli atıkları boşaltmanın, madencilikle veya otoyolların inşasıyla yeryüzüne verilen hasarın maliyetlerini üstlenme sorumluluğu kime ait? Bir kişinin israfı ve ürettiği atıklar, başka birinin koşulları için önemli bir unsura pekâlâ dönüşebilir. Anlaşmazlığa konu olan nesnelere, ele alındıkları bakış açısına göre farklı görünüm kazanır ve anlamları, verili düzenler içinde işgal ettikleri konumlardan gelir. Genelde çelişkili baskılarla örselenirken, kimsenin önden planlamadığı ve kabul edilir bulmadığı bir şekil alabilirler. Sayısız kısmi düzenin etkisi altında yaşayan insanların hiçbiri, ortaya çıkışları ve yarattıkları sonuçların sorumluluğunu üstlenmez.

İnsani eylemlerin teknolojik araçlarındaki güç arttıkça ve onlarla birlikte hayata geçirilmelerinin yarattığı sonuçlar büyüdükçe, bu meseleler giderek daha acil boyutlara gelmiştir. Her

düzen adası daha da modernleştikçe, akılcı hale getirildikçe ve daha iyi denetlendikçe, daha etkili performanslar ürettikçe, mükemmelliğe kavuşmuş kısmi düzenlerin çokluğu tümünden kaosa dönüşebilmektedir. Planlanmış, amaçları belli, rasyonel ilkelerle tasarlanmış ve sıkı gözetimle uygulanmış eylemlerin uzak sonuçları, öngörülemeyen ve kontrol edilemeyen felakete dönüşerek geri tepebilir. Sera etkisinin oluşma ihtimaline bakın. Etkinliği ve üretimi artırma adına daha fazla enerji üretmeye dönük sayısız çabanın beklenmemiş bir sonucudur. Her gayret yalıtılarak bakıldığında, yeni bir atılım ve teknolojik bir ilerleme olarak selamlanabilir ve zaman içinde eylemin sonuçlarına sınırlar çizen belli standartlar ışığında tespit edilmiş kısa vadeli hedeflerle haklı gösterilebilir. Aynı şekilde zehirli maddelerin atmosfere veya nehirlere salınması, normalde kamuoyunun yararına olan ve güvenliği dikkate alan süreçler içinde nadir birer olay gibi savunulabilir. Belki bunların her biri, şu veya öteki görelî özerk kuruluşun karşısına aldığı özel bir görev için en iyi ve en “rasyonel” çözümleri bulmaya dönük samimi çabaların göstergesidir. Her mühendislik ürünü virüs veya bakterinin açıkça tanımlanmış bir amacı, gerçekleştireceği somut ve faydalı bir işi vardır. Ta ki kullanımının sonucunda istenmeyen yan etkilere yol açtığı görülünceye kadar.

Bu sonuçlarla ilgili tartışmaların büyük kısmı “mülkiyet” alanına girmektedir. Özel teşebbüslerin genel anlamda faydalı sonuçlar üretebilecekleri düşünülse de (bu varsayım ne kadar az kişinin karşı çıktığına bakılarak değerlendirilebilir), bu motivasyonlar demokratik yollarla seçilen hükümetler tarafından sorgulanabilirler. Bu alanlardan biri insan genlerinin haritalandırılması ve ilerleme adı altında manipülasyona açık potansiyelleridir. Dev eczacılık şirketleri en nihayetinde kamusal faydayı dikkate alarak hareket ettiklerini savunmaktadırlar ama kimler insan genlerinin patentine sahiptir? DNA molekülleri üzerine binlerce patent vardır. Bunlar piyasada alınıp satılabilen ve ödeme gücüne göre yönlendirilmesi mümkün metalar olarak “sahip olunabilecek” şeyler midir? İnsan olmanın neye karşılık

geldiğiyle ilgili sınırlarla yaşlanma süreci ve zamanın kendisi arasındaki ilişki değiştiğinde, buna hepimiz için köklü sonuçlar doğuracak bir mücadele içinde meydan okunmaktadır.

Bu çalışmaların sonuçları, arzulan, dolaysız hedeflere yönelebilir: Örneğin hedefi belli bir hastalığın zayıflatılması olabilir. Ancak “odak noktasındaki” değişiklikler, hedefli müdahalelerde “odak noktasının dışına” terk edilmiş şeyleri mutlaka etkileyecektir. Tarım mahsullerini artırmada kullanılan suni gübreler meseleyi tüm canlılığıyla gözler önüne sermektedir. Toprağa konulan nitratlar hedeflenen etkiyi yaratabilir çünkü tahıl üretimini kat kat artırır. Fakat yağmur gübrelerin önemli bir bölümünü yeraltındaki su kaynaklarına sürükler, böylece su kaynağını tüketime uygun hale getirmek için çözülmesi zorunlu yeni ve en az diğeri kadar uğursuz bir sorun yaratır. Bu yollarla kaos karşısında verilen mücadele devam eder. Kuşku yok ki, farklı şekillerde düşünmeye ve hareket etmeye hazır olduğunda, gelecek riskleri azaltmanın yolları vardır. Problem çözücü faaliyetler yeni sorunların yaratılmasına yol açabilirler ve bundan ötürü yeni çözüm arayışlarına esin kaynağı olurlar. Çoğu kez bunun aldığı biçim, mevcut sorunu çözmek için en kestirme, en ucuz ve “en makul” yolu bulmakla görevlendirilmiş bir ekibin atanması olmuştur. Daha rahatsız edici ve keskin sorular sık sık bu sürecin dışına atılır.

Özet

Odak noktamıza sosyolojik zaman okunu alarak bu yolculuğa başladık ve tartışmamızı onun uzamla/mekânla kurduğu ilişkiye taşıdık. Kaosun yerine düzen koyma mücadelesinin, belli sınırlar inşa ederek dünya üzerindeki hâkimiyetimizi sürekli ve öngörülebilir kılıp uzam ve zamanı denetlemekle ilgili olduğunu belirttik. Düzen kurma mücadelesinin kendisi, başarısının önüne dikilmiş en önemli engel olduğu için bu girişim asla nihayete varmaz çünkü düzensiz fenomenler tam da odak noktası dar, hedeflenmiş, görev odaklı, tek bir sorunun çözümüne dayalı

eylemler yüzünden açığa çıkar. Bu bakımdan düzen arayışı, onun en derin ve en kaygı verici rahatsızlıklarının sebebi olarak açığa çıkar. Beşeri koşulların kontrol edilmesi güç bütünselliğini, sırf küçültülüp belli bir zamana hapsedilmesiyle iyice taranabileceği, gözlenebileceği ve yönetilebileceği için sayısız ufak ve dolaysız göreve bölmek, bir düzeyde insanların eylemini her zamankinden daha etkin hale getirmiştir. Bu iş yapma biçimi, parasal değerle ölçüldüğü ve belli maliyet-fayda tanımlarıyla ifade edildiği müddetçe, eskiden varolmuş tüm yöntemlerden alabildiğine üstündür. İşte çoğu kez “rasyonel” olmakla kastedilen şey tam olarak budur. Bu belli zaman zarfında ve hudutları çizilmiş bir alanda belli girdilerin ve çıktıların üretilmesi üzerinden arzulanan hedefi gerçek sonuçlarla ölçen araçsal bir akıldır.

Bu hesaplamalar rasyonel aklı kullandıkları anlarda, etkisini başka yerlerde ve zamanlarda hissettiren ve haykırarak ilgiyi üzerine çekmeye çalışan bedellerden adeta bihaberdir. Ortaya çıkışlarına taraf olmamış aktörlerin ve etkinliğini kanıtlamak amacıyla takip edilmemiş sonuçların doğurduğu hesaplamalar, bu maliyetleri bir bütün olarak çevreyle birlikte üstlenirler. Bir yanda, kazançları ve kayıpları daha kapsayıcı bir şekilde değerlendirecek bir ölçüt hesaba katılırsa, modern iş yapma biçimlerinin üstünlüğü daha az belirgin bir görünüm kazanır. Neticede ortaya çıkan tabloda, kısmi ve birbirinden kopuk onlarca rasyonel eylemin nihai sonucu, irrasyonelliği azaltmak yerine artırabilir. Bu düzen arayışı içinde usandırıcı ama kaçınması imkânsız bir gerilimdir. Belirsizlik karşısında, modern çağımızda insanlık tarihinin büyük kısmına damga vurmuş mücadelede de belirgin bir gerilimdir bu.

Hepimiz yaşamlarımızı çözülecek sorunlarla yerine getirilecek görevlerin bir derlemesi olarak düşünecek şekilde tedristen geçeriz. Kimliklerimiz zaman içinde ve farklı mekânsal bağlamlarda edindiğimiz hatıralarla bağlantılıdır. Aynı anda kendimizi, belli güçlerin (enformasyon teknolojisi ve iletişim araçları) hiçbir sınır tanımadığı, düzenli suretle farklı zaman dilimleri ve mekânlar arasında hareket ettiği koşulların içinde buluruz. Bu

güçler düzenin hâkim olduğu küçük yerleşkelerle sınırlı değildir çünkü tüm geleceğimize etki ederler. Artık gerekli olan şey, birbirimize bakma, düşünme, iletişim kurma ve hareket etme şekillerimizin dışında hepimizin içinde yaşadığı çevrenin güçlü ve zayıf noktalarını kavramaktır. Bu yeniden düşünme sürecinde, dünyaya bakarken kullanılan mevcut yöntemler, yeni düşünce tarzlarının oluşturulmasını gerektiren yeni koşullar tarafından sorgulanabilirler. Kimisi için bu bir tehdit olabilirken, diğerleri için bağışlanma ve hoşgörü fırsatıdır. Bu koşulların getirdiği bir aciliyet vardır ve bu değişime hazır olmayı gerektirir. Elbette insanlığın kendi tarihsel serüveni içinde sayısız kez içinden geçtiği dönüşüm süreçlerinden daha fazlası değildir.

Kültür, Doğa ve Hükümranlık Alanı

Son bölümde, farklı zaman dilimleri ve mekânlar arasında hareket eden küresel güçlerin nüfuz ettiği akışkan dünyada, bakış açılarıyla pratiklere tutarlılık ve süreklilik veren sınırların nasıl inşa edildiğini inceledik. Ayrıca düzen yaratmaya çalışırken bu sınırların, dünyada ilişkisel değil görelî bir tutum olarak nasıl sorun yarattığını da gördük. Bu çabalar, sınırlarını aşan ve sözümona aşılmaz duvarlarına olumsuz sonuçlarla dönen meseleler doğurmaktadır. Sosyolojik merceklerle bakıldığında, bir “sorunu” düşünme ve inceleme biçimimizin uygun çözüm diye adlandırılacak şeyleri ortaya çıkaracağını görebiliriz. Bir dünya görüşünün tikel yapısı içinde konumlanmamış bir tutumla farklı şekillerde düşünmek müsamahalı bir faaliyet değildir.

Aksine günümüzde hepimizin karşı karşıya geldiği meselelere daha pratik ve kapsayıcı yaklaşımların getirilmesi için atılacak ilk adım olabilir. Bunu akılda tutarak yolculuğumuza, doğayı, kültürü ve hükümranlık alanını inceleyerek devam edeceğiz.

Doğa ve Kültür: Oluşmakta Olan Karşıtlık

Doğa ve kültür arasındaki farklarla ilgili “modern” bir düşünce tarzı üzerine birçok husustan bahsettik. Bu imge doğayı ve toplumu keskince birbirinden ayırır. Doğa ve toplumun aynı anda “keşfedildikleri” dahi söylenebilir. Bununla birlikte bu doğa veya toplumun keşfi değildi. Aksine aralarında, özellikle her birinin mümkün kıldığı ve vesile olduğu pratikler arasındaki *ayrımdı*. Beşeri koşullar giderek yasamanın, idarenin ve genel olarak müdahalelerin ürünlerine dönüştükçe, “doğa” beşeri güçlerin şekil vereceği veya hiç değiştirme azminin olmadığı o şeyler için dev bir deponun rolünü üstlenmiştir. Kendine özgü bir mantıkla yönetilmiştir ve insanlarla pratiklerini, *Humankind: Solidarity with Nonhuman People* [İnsanlık: İnsan Olmayan Kişilerle Dayanışma] kitabında Timothy Morton’un “kopuş” dediği şeylerin belirleyiciliğine terk etmiştir. Bu hadisenin sonuçları yaşadığımız çağda çok daha belirgindir.

Toplumsal düşüncedeki değişimler Batı’da on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda yaşanmıştır. Filozoflar kralların veya parlamentoların ilan ettiği yasalara paralel bir tabirle “doğa kanunlarından” bahsetmeye ama aynı zamanda onları diğerlerinden ayırmaya başladılar. “Doğa kanunları” aynı Tanrı’nın faileri gibi davranan ve bundan ötürü uyulması zorunlu kraliyet kanunları gibiydi ama fermanların aksine akla hayale uygun hiçbir beşeri yazarı yoktu. İster Tanrı’nın iradesiyle ve esrarengiz bir amaçla tesis edilmiş olsun, ister doğrudan evrensel unsurların düzenlenişiyle oluşmuş ve tartışma götürmez bir zorunlulukla nedensel açıdan belirlenmiş olsun, güçleri “insan üstüydü”. Onları anlama biçimi insanın “akli” kapasitelerinden yararlanmıştır ve bu ayrımlar belli bir sınır oluşumuna yol açmıştır. Erkeğin “rasyonel” olduğunu ve bundan ötürü doğanın

koyduğu şartları aşabildiğini, öte yandan kadınların “duygusal” olduğunu ve doğanın fevri güçlerine maruz kaldıklarını söyleyen varsayım buna örnektir. Aynı şekilde onları görünüm itibarıyla “medenileşmemiş” ülkelerden ayırmış belli ilkeler sergileyen gelişmiş ülkelerin varlığı da ayrı bir örnektir.

Düşünme, bakma ve hareket etme yöntemlerimizde yaşanan bu dönüşüm anları, beşeri koşulların muğlaklığına yanıt vermek için bir kesinliğe ulaşma arayışıyla şekillenmiştir. Zaman geçtikçe ve toplumlar daha karmaşık hale gelip basit sınırlar sorgulanır oldukça, farklılığı temsil eden ve tutarlılık karşısında bariz bir tehdit oluşturan “ötekinin” getirdiği muğlaklık korkusunu harekete geçirmek mümkün olmuştur. Bu süreçte arzularımıza, ideallerimize ve hedeflerimize göre değişime gitme konusunda “gücümüzün yettiğini” düşündüğümüz şeyler arasında ayrımlar yaparız. “Bir şeylerin” veya “birilerinin” uyması gereken bir standardın veya normun olup olmadığını sorgulayan sorularla şekillenirler. Bu durumda kavrayış çerçevesine alınan şeyler, belli beklentilere göre şekil vermesi kolay şeyler olur. Değiştirilmesi insanın gücünü aşan o meselelerden çok farklı bir tarzla ele alınırlar. İlkine muhtemelen *kültür* derken ikincisine *doğa* deriz. Dolayısıyla bir şeyi doğa meselesi olarak değil kültür meselesi olarak ele aldığımızda, söz konusu şeyin manipülasyonlarla yaptığımız etkiye tabi olduğunu ve ayrıca etkinliğini yargılamamızı sağlayacak arzulanır, “düzgün” bir nihai durumun olduğunu ima ederiz.

Kültür şeyleri olduğundan ve normalde olabileceğinden farklı hale getirmekle ve onları bu biçim altında tutmakla ilgilidir. Düzen kurmak için çeşitli olasılıklar arasında hudutlar çizen bir grubun paylaşım geliştirdiği bir dizi varsayımla nitelenir. Kültür, kendisinden sapan ve kaosa girildiğinin göstergesi sayılan her şeyi ortaya çıkarma, öğretme ve bunlara direnme meselesidir. Bu “tabii düzenin” yerine (yani insanlar müdahale etmediğinde şeyler nasılsa o düzenin yerine) yapay, tasarlanmış bir düzenin konması anlamına gelebilir. Kültür sadece teşvik etmek ve düzen kurmakla kalmaz, değerlendirmelerde de bulunur. Dolayısıyla

verimlilik adı altında sayısız işletmeye satılan “çözümler” “doğru” kültürün örgüte sokulmasıdır. Böylece kültür, insanların kendilerini beklentilere uyma becerilerine göre değerlendirmesini sağlayan örgütlerin içine işler. Kültür bu bakımdan, insan olmanın sonucu olarak göreceğimiz bir şeyden ziyade elde edilecek bir şeye dönüşür. Süreç içinde dönüşümlere şekil veren ideallere uygun düşmeyen hatta bunları sorgulayan şeyler, “nitelik”, “verim” ve “etkinlik” gibi hedeflere ulaşma gayreti içinde “düzensizlik yaratan” engeller olarak görülüp kolayca kenara atılır.

Hudutlar Çizmek

Doğa ve kültürü ayıran çizgi tam olarak nerededir? Bu hangi becerilerin, bilgilerin ve kaynakların erişilebilir olduğuna ve bunları daha önce denenmemiş amaçlar doğrultusunda kullanma arzusunun olup olmadığına bağlıdır. Genel olarak bilim ve teknolojinin gelişimi olası manipülasyonların ölçeğini genişletir ve bu sayede kültürün alanını da büyütür. Teknoloji sık sık tüm toplumsal sorunların çözümü olarak görülür. Eski örneğimize, genetik mühendisliğe geri dönelim. Yani neyin “normal” insan olarak sayılacağıyla ilgili fikirlerin değişimine bakalım. Bir adım daha ileri gidersek, genetik denetim kimin normal ve sağlıklı insanlardan sayılacağıyla ilgili düzenlemelere uygulanacak olduğunda, bu düzenlemelerin ne olacağına kim karar verecek ve kendimizle birbirimize bakışımız için ne sonuçlar doğuracak? Böyle bir kültür bireyin karşısına adeta doğa kanunları gibi çıkabilir: İnsanın başkaldıramayacağı veya neticede isyanın beyhude bir harekettten öteye geçemeyeceği bir kaddedir. Bir düzeyde doğa bizi belirlerken, diğer düzeyde insanın refahı ve gelişimi için kullanıma açılma potansiyeli vardır. Neticede hangi bedel karşılığında kim “sağlıklı” ve uzun ömür yaşayacak kişi olarak seçilir?

Yaşamlarımızdaki “insan yapımı unsurlara” gelin yakından bakalım. Bulduğumuz alanlara iki yolla girebilirler. İlk olarak bireysel yaşam süreçlerimizin gerçekleştiği bağlama ayar çekerler ve onu düzene koyarlar. İkincisi, doğrudan yaşam süreçlerimizin

motivasyonlarımız ve amaçlarımızı şekillendirirler. Biri kimisini diğerlerinden daha akla uygun ve makul kılarak eylemlerimizi rasyonelleştirmemizi sağlar. Diğeriyse, hayal gücümüzün sınırlarını bile aşabilecek sayısız motivasyon ve amaçtan birini seçmemizi sağlamasıyla bizi yönlendirir. Bunlar karşımıza çıkan diğer ortamlardan ayrı değildir çünkü eylemlerimizin her biri içinde yaşadığımız ve gündelik hayatımız içinde etkileşime girdiğimiz diğer ortamlara etki eder. Dolayısıyla çoğu kişinin verili kabul ettiği bir örneğe bakalım: Bize cep telefonlarını vermiş teknolojik gelişmelerin, telefon sahipleri için iletişim kurma imkânlarını artırdığı söylenir. Başka bir düzeydeyse, bu araçların kullanımını stresli, anti toplumsal ve zararlı olduğundan, sağlıklı kalabilmek adına “dijital detoksa” girmenin gerekliliğinden bahsedilmektedir.

Düzenli koşullarda her şeyin yaşanamayacağı gözleminden hareketle, kültürel müdahalelerle ortaya çıkan düzeni rastlantısallıktan veya kaostan ayırabiliriz. Akla getirilebilir ve neredeyse sınırsız sayıda hadise içinden, sadece sınırlı sayıda olayın gerçekleşmesi mümkündür. Bundan ötürü farklı olaylar beraberinde farklı derecede olasılıklar taşırlar. Bu bizi, eskiden imkânsız olan şeylerin zorunlu veya kaçınılmaz şeylere dönüşmesiyle düzenin tesis edilmesini sağlayan başarı kriterleriyle baş başa bırakır. Bu bakımdan düzeni tasarlamak, olayların gerçekleşme olasılığını manipüle etmektir. Önceliklerin ve tercihlerin belli değerler doğrultusunda seçildiği bir süreçtir. Ardından bunlar dahil edilir ve seçimlerle manipülasyonların sonucunda kurulan yapay düzenlere destek olurlar. Düzen bir kere sağlamlaşıp katı ve güvenli hale gelince, diğer görme biçimleri unutulabilir ve tek tahayyül edilebilen şey bu düzen olur.

Düzenli bir ortamın yaratılıp korunmasında birer insan olarak hepimizin menfaati vardır. Bunun arkasındaki sebep şudur: Yaptığımız şeylerin büyük kısmı kendimizi içinde bulduğumuz toplumsal ortamlardan öğrenilir ve bu öğrenim başkalarıyla aramızdaki etkileşimler sayesinde birikirken anılar anlatılar ve belgesel kayıtlarla kuşaktan kuşağa aktarılır. Anlayışımızı

biçimlendiren, zaman içinde biriken ve sonraki kuşaklara aktarılan eski yargılardır. Buna eşlik eden bilgi ve beceri birikimi, şekillendikleri bağlamlar değişmediği sürece faydalı olmayı sürdürür. Bu uyuşmanın dünyada yarattığı sabitlik sayesinde daha önce başarılı olmuş eylemler bugün ve gelecekte tekrar edildiğinde büyük ihtimalle başarılı olmaya devam eder. Örneğin trafik lambalarındaki ışıkların anlamı herhangi bir uyarı olmadan değiştirilecek olsa nasıl bir yıkımın yaşanacağını hayal edin. Rastgele değişen bir dünyada anılar ve öğrenilmiş dersler insana yön çizip imkân veren bir nimet olmaktan çıkıp, insanın kafasını karıştırıp felç eden bir lanete dönüşür.

Düzen ve çevremiz arasındaki uyuşma içinde eylemlerimizde bir düzenliliğin olduğunu görürüz. Bir partide, üniversitede ders dinlerken veya iş toplantısında otururken davrandığımız gibi hareket etmeyiz. Tatillerde anne babamızın evine gittiğimizde ve tanımadığımız insanların olduğu resmi bir ziyarete katıldığımızda farklı davranışlar sergileriz. Bir yöneticiyle veya meslektaşla konuşurken ve dostlarımızla sohbet ederken farklı bir ses tonuyla farklı sözcükler kullanırız. Belli yerlerde kullanırken başka yerlerde kullanmaktan kaçındığımız kelimeler vardır. Kamusal yerlerde yaptığımız şeyler vardır ama aynı zamanda sırf izlenmediğimizden emin olduğumuzda yaptığımız “özel” faaliyetler de vardır. Duruma “uygun” davranış tarzını seçerken, kendimizi tam da bizim gibi davranan başka insanlarla yan yana bulmamız kayda değer bir şeydir. Bu durumda dışarıdan bakıldığında kural gibi görünen şeylerden kopma ihtimali azalır ve bu kendi davranışlarımıza, başkalarının hareketlerine ve uğraştığımız, yaşamlarımıza biçim veren kurumların faaliyetlerine belli bir öngörülebilirlik kazandırır.

Kültür, aynı yapay düzenleri yaratan emek gibi belli ayrımlar gerektirir: Yani tecrit edici ve ayrımcı eylemlerle şeylerin ve insanların birbirinden koparılması gerekir. Beşeri faaliyetlerin dokunmadığı ve insanların hedeflerine kayıtsız bir çölde, belli bir toprak parçasını diğerlerinden ayıracak ne bir levha ne de bir çit vardır. Başka bir deyişle biçimsizdir. Diğer yanda

kültürel çalışmalara konu olan bir ortamda, yeknesak ve düz topraklar kimi insanları kendisine çeken ama başkalarını iten alanlara veya sadece araçlara uygun düşen yerlerle tek yayaların yürüyebileceği yollara bölünür. Dünya böylece faaliyetlere yön çizen bir yapı kazanır. İnsanlar saflara ayrılır, yani onları otorite adına hareket eden faillele sıradan insanlar şeklinde ikiye böler. Konuşan ve dinleyip söylenen şeyleri dikkate alması beklenen insanlara ayrılırlar. Aynı şekilde zaman, belli eylemlere bölünmesiyle yeknesak bir akış içinde vuku bulur. Bu faaliyetlerden bazıları kahvaltı zamanı, kahve arası, öğle yemeği, ikinci çay ve akşam yemeğidir. Mekânsal anlamda, belli bir toplantının (yani bir seminer, konferans, bira festivali, akşam yemeği partisi veya iş toplantısı) “fiziksel” bileşimiyle mekânına göre çizilmiş hudutlar vardır.

Bu ayrımlar iki düzlem üzerine çizilir. İlki eylemin gerçekleştiği “dünyanın şeklidir” ikincisiyse eylemin kendisidir. Dünyanın farklı parçaları, zamanın akışı içinde farklılaşmış dönemlere göre birbirinden ayrıldığı gibi kendi içinde de farklılaşır (mesela aynı bina sabahları okul olarak kullanılırken akşamları badminton kortu olabilir). İçinde yapılan faaliyetler de aynı şekilde farklılaşır. Masadaki davranışlar, masaya konan şeylere, hangi koşullarda bulunduğu ve etrafında kimin oturduğuna göre önemli farklılıklar gösterir. Sofra adabı bile yemeğin resmi olup olmadığına göre değişir. Bunun yanı sıra sosyolojik araştırmalarının sonucunda gerek Erving Goffman’ın gerek Pierre Bourdieu’nun bize hatırlattığı gibi katılımcıların sınıfsal konumu da önemlidir. Kültürün getirdiği beklentilere uymanın yolları ve “bizle” “onlar” arasında ayrımlar yapmamızı sağlayan bir aitlik hissi vardır. Başka şeylere arzu duymaya başladığımız an gelinceye dek güçlü bir çekim gücü oluşturur. Nitekim bu durum Lynsey Hanley’in *Respectable: Crossing the Class Divide* [Saygıdeğer Olanlar: Sınıfsal Ayrımları Aşmak] kitabında zengin bir şekilde tasvir edilmiştir.

Bu ayrımlar farklılıklara alan açar ama bu şeyler aslında birbirinden bağımsız değildirler: Resmi şekilde hareket eden

insanlar olmazsa resmi bir akşam yemeği de olmaz. Bu eşgüdümlü eylemleri başka bir yolla da ifade edebiliriz: Hem kültürel temelde örgütlenmiş toplumsal dünya hem kültürün eğittiği bireylerin eylemleri, karşıtlıkların yardımıyla ayrı toplumsal bağlarda “ifade edilecek” şekilde yapılandırılır. Bu durumda söz konusu bağlamlar, tek tek farklı vesilelere uygun sayılan davranışların belirgin bir şekilde tezahür edilmesini gerektirir. Ayrıca bu ifadeler birbiriyle “uyumludurlar” yahut daha teknik bir terim kullanacak olursak izomorfik yani eşbiçimlidirler. Toplumsal gerçekliğe ve kültürün düzenlediği eylemlerin yapıları arasındaki “çakışmayı” güvence altına alacak araç, en başta bir karşıtlıklar sistemi olan kültürel *koddur*. Doğrusu bu sistemde birbirinin karşısına dikilen şeyler *işaretlerdir* yani görünebilen, duyulabilen, elle dokunulabilen, koklanabilen eylemler yahut farklı renkte ışıklar, giyim kuşam unsurları, ibareler, sözlü açıklamalar, ses tonları, jestler, yüz ifadeleri, esanslar ve diğerleri gibi hadiselerdir. Bunlar eylemleri ve onların devam ettirdiği toplumsal biçimlenmeyi birbirine bağlar. İşaretler aynı anda iki yöne işaret ederler: eylemlerin niyetlerine ve bu eylemlerin yürütüldüğü toplumsal gerçekliğin verili dilimine. İkisinden biri sadece birbirinin yansımasından ibaret olmadığı gibi, başat veya tali de değildirler. İkisi de birlikte varolurlar. Kültürel kodların oluşturduğu aynı zemine dayanmaktadırlar.

Bir ofis kapısının önüne “girilmez” ibaresinin konduğunu düşünün. Bu tarz bir ibare muhtemelen kapının sadece tek bir yönünde görülür ve kapı genelde kilitli değildir (eğer kapıyı açmak imkânsız olsaydı ibare koyma ihtiyacı duyulmazdı). Dolayısıyla uyarı, kapının kendi “nesnel durumuyla” ilgili bir bilgi vermemektedir. Normalde yaşanmayacak bir durum yaratıp onu sürdürme maksadıyla yazılmış bir talimattır. “Girilmez” sözcüğünün yaptığı şey aslında kapının iki tarafı arasında, kapıya iki farklı yönden yürüyen insanlar arasında ve bu insanlardan beklenen yahut izin verilen davranış türleri arasında ayırım yapmaktır. Kapının işaretlenmiş kısmının arkasında yatan alan, ikazın asıldığı yönden gelenlere yasaklanmıştır ama kapının

diğer tarafındaki insanlara böyle bir sınırlama dayatılmamıştır. İbare bu ayrıma karşılık gelir. Başarısı, normalde yeknesak bir alanda insanları ayırmasıdır.

Bir kodu bilmek, işaretlerin anlamını *kavramaktır* ve bu da kendilerini içinde buldukları durumlarda nasıl harekete geçeceklerini, bu ayrımların oluşması için onlardan nasıl yararlanacaklarını bilmek demektir. Kavramak bağlam içinde etkin bir şekilde harekete geçebilmek ve böylece söz konusu durumun yapısıyla eylemlerimiz arasındaki eşgüdümü sürdürebilme-ktir. Genelde bir işareti anlamamanın onun ne demek olduğunu kavramakla aynı olduğu söylenir. Ancak bu ifade, bir düşün-
cenin zihinlerimiz içinde fikri bir imge olarak açığa çıkarıldığı anlamına gelmez. Kendisini kafamızın içinde belli işaretlerin bir bakıma “sesli okunmasıyla” açığa vurmuş düşünce, aslında işaretin görüntüsüne veya sesine eşlik edebilir. Ancak kavramak nasıl hareket edeceğini bilmekten ne daha fazlasına ne de daha azına karşılık gelir. Başka bir ifadeyle bir işaretin anlamı, başka işaretlerle kurduğu ilişkide saklıdır. Jacques Derrida gibi kim-seler bir adım daha ileri gidip, anlamların işaretler arasındaki ilişkilerden türedikleri için asla sabit olamayacaklarını iddia ederler. *Différance* fikri temelinde karar verme acizliğiyle baş başa kalırız. Sürekli onları netleştirme ve tanımlama ihtiyacından ötürü nihai anlamlar elimizden sıyrılabilir.

Bir işaret genelde, yeterli bir şekilde eyleme geçme imkânı verecek bir ilişkiyi sabitlemeye yetecek bilgiyi taşımaz. Bir işaret yanlış okunabilir ve bu tür hatalı okumalar gerçekleştiğinde hatayı düzeltecek hiçbir şey yoktur. Örneğin bir askeri üniforma görüntüsü, bize belli belirsiz bir şekilde karşımızdaki insanın silahlı kuvvetler mensubu olduğunu anlatır. Çoğu sivil için bu bilgi, karşılaşmayı “yapılandırmaya” yeter de artar. Her şeye karşın karmaşık güç hiyerarşileri ve görev ayrımlarıyla silahlı kuvvetlere mensup kişiler için, üniformanın iletmediği bilgi yeterli olmayabilir. Dolayısıyla daha fazla bilgi sunması için, başat ve genel işaretin (yani üniformanın) üzerine rütbeyi gösteren başka işaretler “yığılır”. Belli durumlarda bunlar halihazırda

eldeki bilgilere çok az katkısı olan artık işaretlerdir. Örneğin belli pazarlama taktikleri, bir ürünü diğerlerinden ayırma çabası içinde diğer işaretlerin ilettikleri bilgiyi basitçe yenilerken, özel güvenlik şirketleri dışarıdan bakıldığında kamusal emniyet güçlerinkinden farksız üniformalar taşıyabilir.

Bu örneklerde işaretlerin *bolluğuna* gönderme yapabiliriz. Yanlış okumalarla olası muğlaklığın imha edilmesiyle hatalara karşı bir güvence buluruz. Bu bolluk olmasa, tek bir işaretin tesadüfen tahrif edilmesi veya görmezden gelinmesi yanlış davranış biçimlerine yol açabilir. Hatta müesses nizamın korunması ve ilerletilmesine dönük işaretlerin aralarındaki karşıtlıklar önem kazandıkça, bolluğun artmasını bekleyebileceğimizi dahi söyleyebiliriz. Bir düzeyde bu hatalı okumalarla bağlantılı sorunları azaltır ve fazladan işaretlerle *yanlış* anlamaları azaltmaya çalışır. Ama aynı zamanda bu fazlalık muğlaklığı artırabilir ve alternatif anlamların çıkarılma ihtimalini yükseltebilir. Böylece faaliyetlerimize eşgüdümlemek için iletişime girme ihtiyacı içinde, bu girişimi daha da ileriye götürme çabası muğlaklığa ve bunun sonucunda çarpık iletişimlere yol açma riski taşımaktadır.

Bu unsur çeşitli zaman dilimleri ve mekânlarda iletişimin bariz bir parçasıdır. İnsanların kendi aralarındaki yorumlar, hatırlatıcılar ve faaliyetleri düzenlemeye dönük işaretlerin uygulanması sosyal medya karşısında adeta çözülmektedir. Kamusal ve özel alanlar, mesajlaşmalar, basılan tuşlar ve her gün yediğimiz veya yaptığımız şeyleri gösteren, birçok insanın görüp okuyabileceği mesajlar ve resimlerin bireyselleşmiş alanı içinde bulanıklaşmaktadır. Özel yaşamın kamusal tüketimine dönüşür. Bu özel yaşam içinde çoğu insan, tek derdi gelir reklamı yapmak olan platformlar kullanarak tüketimin parçası olmaktan memnundur. Belki sadece görünür olmak değil, onaylanmak da istemektedirler çünkü insanın yaşam tarzı, görüşü ve alışkanlıkları kendini koruyup doğrulamasını aşan neticeler üretir. Pazarlama hedeflerine giren birer unsur olarak bu tarz kültürler dünyaya bakışımızı biçimlendirir ve bizi tüketicilere dönüştürür. Ve birer tüketici olarak işaretlerin dolaşım sürecinde ilgimizi çekmeye

çalışan sert bir rekabet vardır. Ayrıca bizi başka şekillerde de dönüştürebilir. Çevrimiçi ortamda harcanan zaman, veri çıkaracak kaynaklara sahip teknoloji şirketleri için ücretsiz emektir. Bu da söz gelimi yapay zekâ vaadiyle piyasa hedeflemenin sorunlarına getirilmiş bir çözüm olarak satılır. Doğrusu olasılıklar sonsuzdur. Evgeny Morozov bunu şu şekilde ifade etmektedir: “Teknoloji firmalarının verilerimizi ele geçirmek için bağımlılık yapıcı hizmetler yarattığı, bunu sırf yarattıkları bağımlılık sorununa yapay zekâ çözümleri getirmek için yaptığı bir dünyaya nasıl geldik?” (<https://www.theguardian.com/technology/2018/jan/28/morozov-artificial-intelligence-data-technology-online>).

Genelde bu teknolojileri özgürlüğümüzün bir unsuru olarak görürüz. Ama onlar mı bizi kullanmaktadır yoksa biz mi onları kullanmaktayız? Bunu değerlendirmek için, niteliksel ve karakteristik farklılıkların sınırlarını çizeriz: Örneğin doğal fenomenlerle ilgili bilgi edinirken, genelde doğanın bize kendisini “tanıttığı” ve içerdikleri bilgiye ulaşmak için okunması zorunlu “işaretlere” gönderme yaparız. Dolayısıyla pencerenin camlarından süzülen yağmur damlalarına bakıp şöyle deriz: “Yağmur yağıyor”. Veya ıslak bir kaldırım görüp, kesin yağmur yağmış diye düşünürüz. Bu tarz işaretlerin karakteristik özelliği, öncesinde tartıştığımız kültürel işaretlerin aksine bütünüyle *belirlenmiş* olmalarıdır. Yani yarattıkları sonuçların sebepleridirler. Yağmur pencere camlarına su damlaları düşürür ve yolları ıslatır. Hastalık vücudun sıcaklığını değiştirir ve başta ateş hissi yaratır. Böylece ateşimiz olduğu sonucunu çıkarırız. Bu tür sebep sonuç bağlantılarını öğrenince, “görünmeyen” sebepleri gözlenmiş sonuçlardan çekip yeniden yapılandırabiliriz. Kafa karışıklığından kaçınmak adına, akıl yürütürken belli nedenlerle şekillenmiş ipuçları üzerinde dururken işaret yerine *belirteçlerden* bahsetmek belki daha iyidir.

Yukarıdaki örnekte bahsettiğimiz doğal sebeplerin, söz konusu fenomenler üzerine üretilebilecek yorumlara sınırlar koyduğunu söyledik. Biz ve doğa arasında, doğal gerçekliği yansıtan bir tablonun açığa çıkmasını sağlayacak bir ayırım vardır. Bu

noktada iki niteleyici hususa değinmek gerekir. İlk olarak bilimsel pratikleri ele alan toplumsal araştırmalara göre, görünüm itibarıyla doğal denilen hadiseler üzerine yapılmış ve sorunsuz yorumlamalar aslında toplumun ürettiği yorumlardır. Örneğin bilimsel laboratuvarlarda yapılan işler, toplumsal anlamların büyük ve önemli roller oynadığı, öte yanda fiziksel bilimlerdeki çıkarımların büyük oranda gözlemlenmemiş fenomenlerle ilgili olduğu sosyal bir faaliyettir. Bu ikinci durumda gözlem yoluyla olası yorumlara sınırlar koyulmamaktadır. İkincisi kültürel işaretlerin keyfi niteliğine vurgu yapsak da, bu yarattıkları sonuçlar bakımından gerçek olmadıkları anlamına gelmez: Yani eylemlerimize ve toplumsal yaşamda hepimizin karşısına çıkan olasılıklara sınırlar koyar. Bu bakımdan faaliyetlerimize hem alan açar hem de sınırlar koyar. Ayrıca yarattıkları sonuçların şekli, bağlama ve sonuçlarına etki etmemizi sağlayacak potansiyel gücümüze göre değişebilir. “Yoksul” olarak tanımlanmak basitçe keyfi bir kültürel kategori değildir aksine maddi ve sosyal anlamda konuşursak insanların yeterli paraya sahip olmalarıyla ve gündelik ihtiyaçlarını içinde yaşadıkları toplumun temel standartlarına göre karşılayabilecekleri toplumsal konumda olup olmadıklarıyla ilgilidir.

Kültürel işaretlerin keyfi olmadığını söyleyen düşünce, eksiksiz bir tercih özgürlüğüyle aynı şey değildir. Dil iletişimle bağlantılı işlevlerde uzmanlaşmış bir işaretler sistemidir. Bundan ötürü dilde (ve sadece dilde) işaretlerin keyfiliğine getirilecek hiçbir sınır yoktur. İnsanların çıkarmaya yetkin olduğu bu sesli mesajlar, gerekli karşıtlıkları üretecek sayıda oldukları sürece, tamamen keyfi sayılabilecek sınırsız sayıda yolla değiştirilip ayarlanabilirler. Çeşitli dillerde aynı karşıtlık, soğuk-sıcak, büyük-küçük ve benzeri çiftlerin yardımıyla açıklanabilir. Dil ve iktidar, Pierre Bourdieu ve eleştirel dilbilimcilerin belirttiği gibi, konuşulması muhtemel şeyleri sınırlayacak şekilde yan yana gelir. Eğitim sistemiyle ilgili çalışmasında, Pierre Bourdieu resmi bir dil inşasının sadece söylenmesi mümkün olan ve olmayan şeylere değil, belli görme ve hissetme biçimlerine nasıl

yetki verdiğini inceler. Kitap boyunca belirttiğimiz gibi eyleme geçme olasılığı sunan bu şeyler, aynı zamanda potansiyelimizi sınırlamaya ve olasılıklara ket vurmaya yarayan şeylerdir.

Sınırlara baktığımızda, kültürün en çok doğa kılığına girdiğinde etkin olduğunu söyleyebiliriz. Yapay olan şey görünüşte tam da “şeylerin doğasına” dayanmaktadır ve bundan ötürü hiçbir beşeri kararın veya eylemin değiştirme olasılığı olmadığı bir şeye dönüşür. Çok erken dönemlerde kazınan, erkek ve kadınların konumlandırılışıyla gördükleri muamelelere yön veren, birbirinden tamamen farklı pratikler, cinsiyetler arasındaki ilişkilerin bir bakıma önceden belirlenmiş şeyler olarak sorgusuz sualsiz kabul edildiği noktada tümüyle yerleşik ve emniyete alınmış unsurlara dönüşürler. Kadınlar ve erkekler arasında kültürün getirdiği toplumsal farklılıklar, kadın ve erkeğin cinsel organlarıyla üreme işlevlerinde gözlemlenmiş biyolojik farklılıklar kadar doğal şeylermiş gibi görünür. Kültürün ürettiği normların niteliği ifşa olmadığı sürece bu süreçler yaşanmaya devam eder. Bilinen ve görünen alternatif görenekler olmadığında kültür aynı doğa gibi görünüp hareket eder. Ancak neredeyse her birimiz onlarca farklı yaşam tarzının olduğunu biliriz. Etrafımızda bizden farklı giyinen, konuşan ve davranan insanlara bakarız. Tek bir kültürden ziyade *kültürlerin* olduğunu biliriz. Bu sebeple kültür, sanki alternatif düzenlerden bağımsız evrensel bir koşulmuş gibi beşeri davranışların tümünü aynı sıklıkla kontrol altına alamaz. Süreç içinde mevcut durum için açıklama yapılmasını ve gerekçe bulunmasını şart koşan şüpheli dönemlere girebiliriz. Bu sorular açık ve sorgulayıcı bir kültürle karşılanabileceği gibi, doğal olduğu farz edilen düzenin zorla dayatılmasına da yol açabilir.

Hükümranlık Alanı: Devlet ve Ulus

Yukarıdaki cümlede ifade edilmiş iki tepkiye bakıldığında, hem belli eylem rotalarına açıklama getirecek unsurların keşfedilmesine dönük bir açıklık hem de kültürün geçirgen sınır-

larıyla karşımıza çıkması muhtemel kaos karşısında korunması zorunlu sabit, doğal bir düzen açığa çıkardığını söyleyen düşünce etrafına örülmüş ve açık bir iktidarın uygulanmasıyla görülen bir dayatma vardır. Görünüş itibarıyla tutarlılığın korunmasıyla gelen ferahlık, muğlaklığın kabulünden kaçınır. Bu pek hoş bir durum olmayabilir ve dolayısıyla ondan kaçınma çabaları nadir şeyler değildir. Bu süreçte kültürel tedrisin getirdiği ve insanları normlara uymaya iten baskılara, diğer kültürlerin normlarını itibarsızlaştırmaya ve kötülelmeye dönük çabalar eşlik edebilir. Doğanın sabit olduğunu söyleyen düşünce, kültürel açıdan bir “doğallığa” imada bulunarak sahiplenilir. Bunu yelpazenin bir ucunda “safılık” ve “kirlenmeyle” ilgili retorikler kullanan gruplarda, diğer ucunda diğerlerinden ayrı bir kültürde yaşama hakkında görebiliriz. Diğer yaşam biçimleri kendi hesaplarına uygun kültürler olarak kabul edilseler bile, tuhaf ve belli belirsiz tehditkâr bir tabloyla resmedilebilir. Kendi insanlarından daha azını talep eden kişiler için kabul edilebilir ama ayrılmış kişiler için yeterli değildir. Burada tanık olduğumuz şey, muğlaklığa karşı düzeni korumanın araçları olarak çeşitli derecelerde *yabancı düşmanlığı* (yabancıdan korkma) veya *heterofobidir* (farklı olandan korkma).

“Biz” ve “onlar”, “burası” ve “şurası”, “içerisi” ve “dışarı”, “yerli” ve “yabancı” arasındaki farklarla bizler, genelde üzerinde bölünmez bir iktidar iddiasında bulunulan ve müesses ve sorunsuz bir kültür adına hepsini rekabetten koruma niyetiyle çevrelenen bir hükümdarlık alanının çizildiğini görürüz. Kültürel hoşgörü çoğu kez uzaktan gösterilir ve bu farklılığı eşit kıymete layık bir şey olarak görmekle aynı değildir. Eğer uzaktan gösterilen hoşgörü diğer kültürlerin yakınlaşmasıyla tehdit altına girerse, işgal ve saflığı ağzına dolayan retorikler genelde, tüm insanların yaşamlarını kendi “ülkelerinde” oldukları müddetçe istedikleri gibi yaşamlarını savunan bir başka retorikle ince bir şekilde gizlenir. Dolayısıyla karşımızda, giderek küreselleşen her şeyin çeşitli neticelerle birbirine karıştığı bir dünyada gözenekli sınırlarla kaynaşmış hükümdarlık alanları ve kültürler vardır.

Alain Touraine'in *Can We Live Together?* [*Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*] adlı çalışmasında söylediği üzere, küresel ekonominin bizi sadece pazarda mübadele içine giren ve kendisini kültürle diğer kimlik formlarından koparan tüketicilere dönüştürdüğü "demodernize edici" bir süreçteyiz. Ulus-devletler küresel mal ve hizmet akışı üzerindeki denetimlerini kaybettikçe, kültürler bu güçler karşısında bütünlüklerini korumak için içlerine kapanabilmektedirler.

Bu durum karşısında sık sık kültürel *hegemonya* fenomeni-ne rastlarız. Antonio Gramsci *Prison Notebooks*'da [*Hapisane Defterleri*], ulusal hegemonyaları hem baskının uygulandığı hem rızanın imal edildiği zeminler olarak görmenin mümkün olduğunu yazmıştı. Bu terimle belirtilen şey ince ve güç algılanır bir şeydir ancak üzerine belli düzenlerin kurulduğu normlarla değerlerin tekelci konumunu güvence altına almaya çalışan etkin bir süreçtir. Dolayısıyla kültür eski alışkanlıklarla inançların terk edilmesi için kendi nesnelere dayatarak veya bundan farklı bir yolla kendini üstünü sayan varsayımdan hareketle 'diğer kültürleri paylayarak onları kendine çevirmeye çalışan dönüştürücü bir faaliyettir. Diğer yanda kültürel tasarıların onları etki alanlarından ayıran net hudutlar olmadan varolduğu bu tür durumlarda, "kültürel çoğulculuğun" koşullarını görürüz. İdeal anlamda bu duruma en net örnek, diğer tarafın kıymetinin ve meşruluğunun yapıcı ve barışçıl bir ortak yaşam için olmazsa olmaz bir tutum gibi görülmesidir.

Yurttaşlık ve Devlet

Artık kimlik meseleleri ve onların üzerinden yurttaşlıkla bağlantılı hususlarla ilgilenmekteyiz. Yurttaşlık kişinin salt bir yerde doğmasıyla hak sahibi olduğu bir şey olabilir. İlaveten bir ülkeye başvurmanın sonucunda veya geçmişte o ülkeyle kurulan ilişkinin ve yapılan hizmet sayesinde ödüle layık görülmenin sonucunda kişiye verilebilir. Başka durumlarda insanlar belki zulümden kaçmış sığınmacılardır ve siyasi sığınma veya barınma hakkı için başvuruda bulunmaktadırlar. Bu meseleleri

ele alırken kültür, ulus ve milliyetçilikle ilişkili inançlar, kişiye verilen statüyle başvurusunun kabulünü veya reddini şekillendirecektir. Kabul edildiği takdirde ortaya çıkması muhtemel şey, kişisel kimlikle bir ulusun parçası olmak bakımından aitlik hissi arasında kurulacak bağıdır.

Belli başvurular yaparken bizden sürekli tamamlamamızı istedikleri o formları düşünün. Bizimle, tercihlerimizle, geçmişimizle ve ilişkilerimizle ilgili detaylar sorarlar ve çoğu kez içlerinde uyruğu soran bir soru da vardır. Bu soruya kişi “Amerikalı”, “Britanyalı”, “Alman”, “Hintli”, “Fransız”, “Kenyalı”, “Çinli”, “Pakistanlı”, “Portekizli” veya benzeri bir yanıt verebilir. Ancak “Britanyalı” derse kişi “İngiliz” (veya “Galli”, “İskoç”, “Yunan”) olduğunu söyleyebilir ve farklı etnik kökenlerden olabilir. Alındıklarında her iki yanıt da ulus sorusuna verilmesi uygun cevaplardır ama farklı şeylere gönderme yapmaktadırlar. “Britanyalı” dediklerinde “Britanyalı özneler” olduklarını kast etmektedirler yani Büyük Britanya veya Birleşik Krallık adıyla anılan *devletin* yurttaşı olduklarını söylemektedirler. “İngiliz” dediklerinde ise İngiliz *ulusuna* ait olduklarını aktarırlar. Millet veya uyrukla ilgili soru iki yanıtı da mümkün ve kabul edilebilir kılar. Dahası iki üyeliğin birbirinden net çizgilerle ayrılmadığını ve bundan ötürü karıştırılabileceklerini gösterir. Devlet ve ulus bir ihtimal çakışacak olsa bile oldukça farklı şeylerdir ve kişinin bu ikisinin üyesi olması onu çok farklı ilişkilerin içine sokar.

Bir iktidar merkezi tarafından birleştirilmiş belli hükümler alanları olmayan hiçbir devlet yoktur. Devletin üzerinde otorite kurduğu alanlarda yaşayan her sakin devlete aittir. Ait olmanın hukuki bir anlamı vardır. “Devletin otoritesi”, “ülke kanunlarını” ilan etme ve uygulama becerisidir. Bunlar söz konusu otoriteye ait tüm öznelerin riayet etmesi zorunlu kurallardır (elbette devletin kendisi onları bundan muaf tutmuyorsa). Bu öznelerin içine sadece yurttaşlar değil sırf fiziksel mevcudiyetlerinden ötürü kendisini o topraklarda bulan diğerleri de girer. Yasalar gözetilmediğinde, suçlular tutuklanıp yargılandıklarında bunu belli sonuçlar izler. İsteseler de istemeseler de itaat etmeye zor-

lanacaklardır. Max Weber'den aktarırsak devletin meşru şiddet araçları üzerinde tekeli vardır. Devlet zor gücünü kullanma hakkına sadece kendisinin sahip olduğunu iddia eder (kanunları korumak adına silah kullanma, yasalara uymayan kişileri hapse atarak özgürlüklerinden mahrum etme ve idam cezası varsa öldürme hakkı). Bu anlarda insanlar devletin düzeni tarafından idam edildiklerinde, öldürme eylemi cinayet olarak değil meşru bir ceza olarak görülür. Ancak bu yorum kayda değer oranda tartışmaya açıktır. Devletin fiziksel zor araçları üzerinde kurduğu tekelin öte tarafındaysa şöyle bir şey vardır: Devletin yetki vermediği veya yetkili faillerden olmayan kişilerin yaptığı her tür güç kullanımı şiddet eylemi olarak mahkûm edilir. Elbette bu ifadeyle, devlet adına hareket eden kişilerin gayri-meşru şiddet eylemlerine ve teröre başvurmayacağı anlamını çıkarmadığımızı belirtelim. Doğrusu yasadışı gözaltı ve işkence gibi meselelerle ilgili uluslararası yasalar olsa da, devletler bu eylemleri yapabilmek için insanları kasıtlı bir şekilde başka yerlere gönderebilmektedir.

Devletin duyurduğu ve koruduğu kanunlar devlete bağlı tebaanın hak ve ödevlerini belirler. Bu ödevler içinde en önemlilerden biri vergi ödemektir yani gelirimizin bir kısmını devlete vermektir. O da bunları toplar ve çeşitli amaçlarda kullanır. Öte yandaysa haklar *kişisel* olabilir. Buraya yetkili devlet organlarının kararıyla, aksi hükmedilmemişse bedenimizi ve sahip olduklarımızı koruma hakkının dışında, görüş ve inançlarımızı başkalarının özgürlüğünü baskılamayacak şekilde ifade etme hakkını da ekleyebiliriz. Devlet organlarının bileşimi ve politikalarına etki etmesi bakımından *politik* de olabilir. Örneğin bir temsilciler topluluğunun seçilmesine dahil olabiliriz ve bu topluluk daha sonra devlet kurumlarının yöneticilerine veya idarecilerine dönüşebilir. Ayrıca sosyolog T. H. Marshall'm iddia ettiği gibi *sosyal* hakları da içerebilirler. Bunlar belli bireylerin çabasıyla elde edilmesi mümkün olmayan temel yaşam koşulları ve ihtiyaçların sunulması bakımından devlet tarafından garanti edilen haklardır.

Öncesinde ekonomik ve kültürel alan arasındaki ilişkilere değindiğimiz gibi, devletin rolünü ve yurttaş olmayı aktarmış bulunuyoruz. Bunların birbirini nasıl dengelediği toplumdaki topluma değişir. Sosyal haklar, Britanyalı filozof Isaiah Berlin'in iki özgürlük kavramı arasında yaptığı meşhur ayırmadan yararlanırsak "pozitif ve negatif özgürlükle" bağlantılı olduğu için mülkiyet haklarıyla çatışabilir. "Negatif özgürlük" mülk sahipliği temelinde müdahaleden muaf olmaya işaret eder. Kişiyi toprağı ve sahip oldukları üzerinde belli haklar verdiği, zenginliklerini kullanırken devlet müdahalesinin asgari düzeyde olduğu söylenir. Diğer yanda "pozitif özgürlük", kuşku yok ki tesadüfen doğuştan gelmesi muhtemel mülk sahipliğine bakılmadan insanlara belli hakların verilmesiyle ilgilidir. Hayırsever bağışlar, serveti olanların değerli amaçlar için gelirlerinin belli bir kısmını verme tercihinde bulunmasıyla ilkiyle ilişkilendirilebilir. Ancak bağışı alanlar için bu, yurttaş olmanın sonucunda kazanılmış bir "haktan" ziyade "hediye" formunda gelir. Bu meseleler hak iddialarının ve erozyonlarının etrafını sarmış politik kampanya sloganlarını şekillendirir. "Bağış değil hak", "eğitim ayrıcalık değil haktır" tipi sloganlar buna örnektir.

Bireyi devletin tebaası kılan haklar ve ödevlerin birleşimidir. Devletin tebaası olma söz konusu olduğunda bildiğimiz ilk şey, hoşumuza gitmese bile gelir vergisi, mahalli vergi veya katma değer vergisi ödemek zorunda olduğumuzdur. Bununla birlikte bedenimize saldırıldığında veya elimizdekiler çalındığında, gündelik yaşamımızı mümkün kılan altyapıyla ilgili belli beklentilerimiz olduğunda, yetkililere şikâyet etme hakkına da sahibizdir. Ayrıca yaşadığımız ülkeye göre ödeme gücüne bakılmaksızın ilk ve orta eğitimle sağlık hizmetlerine erişimimiz vardır. Örneğin Britanya Ulusal Sağlık Hizmetleri, tam da tüm halkın sağlığa erişmesi için kurulmuş ve bundan ötürü gerek ekonomik gerek toplumsal refah için daha sağlıklı bir nüfusu amaçlayan bir kurumdur.

Geri alınıncaya ve getirdiği sonuçları görünceye dek verili kabul ettiğimiz bu koşullar, hem imkân sağlayan hem sınırla-

yıcı şeyler olarak görülebilir. İnsanların atomlara ayrılmış bir yaşam tarzını övdüğü ve ilişkisel bir kavrayışı reddettiği yerlerde, şüphe ve tehdit hissi yaratma potansiyeli vardır. Diğer yandaysa kolektif bir yaşam beraberinde bireysel özgürlüğü çiğneyecek fikirlerle gelir. İki durumda da görece sakin ve huzurlu bir yaşam sürmemiz mümkündür; ne var ki bu hayatı, kenarda bekletilen ve huzur bozucu etmenlere karşı kullanılmaya hazır muazzam bir güce borçluyuzdur. Soğuk Savaş sırasında bu dengeyi belirleyen, nükleer çağda karşılıklı garanti altına alınmış yıkım olarak tanınmış süreçti. Müsaade edilebilir ve edilemez şeyleri ayırma gücü sadece devletlere verildiğinden ve devlet organlarının yasaları uygulatması bu ayrımı kalıcı ve güvenli kılmanın tek yöntemi olduğundan, devletin cezalandırıcı yumruğunu çekmesi durumunda dünyayı evrensel bir şiddet ve düzensizliğin yöneteceğini düşünürüz. Güvenliğimizi ve iç rahatlığımızı devletin gücüne borçlu olduğumuza, onsuz güvende veya huzurlu olamayacağımıza inanırız. Ancak çoğu yerde devletin özel yaşamlarımıza rahatsız edici şekilde burun sokmasına kızırız. Devletin *koruyucu* bakımı bir şeyler yapmamıza (engelsizce uygulanabileceğini düşünerek eylemlerimizi planlamamıza) olanak tanıyorsa, devletin *baskıcı* işlevleri bir maluliyetmiş gibi hissedilir. Dolayısıyla devlete ilişkin deneyimlerimiz doğası gereği belirsizdir: Aynı anda hoşumuza gidebileceği ve ihtiyaç duyulabileceği gibi hoşnutsuzluk ve kızgınlık kaynağı da olabilir.

Bu iki hissini nasıl dengelendiği koşullarımıza bağlıdır. Eğer durumumuz iyiye ve para sorunu yoksa, sıradan insanlara sunulduğundan daha iyi bir sağlık hizmetinden yararlanma şansından faydalanabiliriz. Tam da herkese açık olmadığı için normal teklifi yetersiz dahi bulabiliriz. Britanya örneğinde devletin bizden vergi almasına ve Ulusal Sağlık Hizmetlerini idare etmesine içerebiliriz. Öte yanda gelirimiz özel sağlık hizmetleri almaya yetmeyecek kadar düşükse, devleti sağlığımızın kötüleştiği zamanlarda bizi koruyan bir araç olarak görüp hoş karşılamamız da mümkündür. Genelde ulus-devletle yan yana gelen vergi ve fayda sisteminin yaşamsal fırsatları çeşitli

şekillerde nasıl etkilediğini göremeyebiliriz. Birleşik Krallık'ta sağlığa yapılan harcama gayri safi milli hasıla (GSYH) içindeki oran bakımından ABD, Almanya, Fransa ve Japonya'dan düşük olabilir ama odak noktamızda kendimiz ve koşullarımızın bizi etkileme biçimleri vardır.

Bu son derece anlaşılabilir bir şeydir. Ancak Ulusal Sağlık Hizmeti doktor ve hemşirelerin eğitimini vermese ve dolayısıyla özel sektörün ihtiyaç duyduğu beceriyle bilgiyi sağlamasa, insanlar Britanya'da nasıl özel sağlık hizmetinden yararlanabilirler ki? Benzer şekilde, kamu eğitimi işgücü piyasalarını becerikli ve bilgili bireylerle doldurmadığında, bir ekonomi nasıl etkin bir şekilde çalışabilir ki? Bu tartışmadan hareketle şunu görmemiz mümkündür: Konumlarına göre kimi insanlar, tercih yelpazesini genişleten devlet faaliyetlerinin sonucunda özgürlüklerinin arttığını deneyimlerken başkaları aynı eylemleri tercihlerinin sınırlandırılması ve daraltılması olarak değerlendirebilirler. Kimisi canlarını kaybetme korkusuyla ülkelerinden kaçmış göçmenler ve sığınmacılar olabilir. Kimisiyse geçici çalışma izni almaya çalışanlardan veya çeşitli sebeplerle servetleriyle yatırım yapanlar olabilir. Yurttaş olduklarında çoğu, imkânlarını olabildiğince genişletmeyi ve zorunlu olmadığı sürece tercihlerinin sınırlandırılmamasını tercih ederler. Neyin olanakları genişleten neyin sınırlandıran unsurlar olarak görüleceği farklılaşır ama kontrol etme arzusu veya en azından karışımın birleşimine etki etme isteği değişmez. Yaşamlarımızın devlet faaliyetlerine bağlı unsurları ne kadar çok olursa, bu arzunun yaygınlığı ve şiddeti de o kadar çok olur.

Yurttaş olmak ikiyönlü bir durumdur: İlk olarak devletin tanımladığı hak ve ödevlerin taşıyıcılığına, ikinci olarak bu haklarla ödevleri şekillendirecek politikaların belirlenmesinde söz sahibi olmaya karşılık gelir. Başka bir deyişle yurttaşlık devlet faaliyetlerine etki etme ve bu sayede "kanun ve düzenin" tanımıyla idaresine dahil olma kapasitesine işaret eder. Pratikte bu etkiyi yaratabilmek için yurttaşların, devlet düzenlemeleri karşısında belli bir özerkliğe sahip olmaları zorunludur. Diğer

deyişle devletin yurttaşlara ait faaliyetlere müdahale etme yetisine sınırların konması şarttır. Burada devlet faaliyetlerinin olanak yaratıcı ve kısıtlayıcı unsurları arasındaki gerilimler bir kez daha karşımıza çıkar. Örneğin devlet faaliyetlerinin etrafı belli bir gizlilikle sarmalanırken ve “alelade insanlar” yöneticilerinin niyetleriyle icraatlarından haberdar değilken, yurttaşların haklarından tam anlamıyla yararlanmaları imkânsızdır. Hedeflerini devletinkilerle karıştıran bir hükümet, eldeki olguları yurttaşlarına kapatarak ve böylece devlet faaliyetlerinin gerçek sonuçlarını değerlendirme imkânından onları mahrum bırakarak bu hakları kolayca zayıflatabilir. Kamusal bir tartışma alanının ve bu eylemleri haklı çıkaracak kamusal bir incelemenin olmadığı yerde, kadranın ucu kolayca korumadan baskıya evrilir.

Bu nedenlerden ötürü devlet ve yurttaşları arasındaki ilişkiler genelde gergindir çünkü özneler kendilerini yurttaş olma mücadelesi vermek veya devletin büyüyen ihtirasları ve kayıtsızlığı tehdit haline geldiğinde statülerini korumak zorunda hissederler. Bu mücadelede karşılıklarına çıkan esas engeller sırasıyla devletin vesayetçi kompleksi ve sağaltıcı yaklaşımlarıdır. İlki bu özneleri sanki kendileri için neyin iyi olacağına karar veremeyen kişilermiş gibi görüp onların çıkarına en iyi şekilde hizmet edecek tarzda hareket etme eğilimine gönderme yapar. İkincisiyse teamülen devlet otoritelerinin tebaasına doktorların hastalarına gösterdiği muameleyi göstermesidir. Bu şekilde kendi başlarına çözemeyecekleri sorunların yükünü omuzlarına almış bireylere dönüşürler. Bu durumda hastanın “içinde” yatan sorunları çözmek için uzmanların rehberliği ve gözetiminin gerekli olduğu farz edilir. Ardından bedenlerini doktorun emrine uygun bir şekilde faal tutabilmek için belli bir muayene uygulanır ve denetim yapılır. Bu noktada devletin bakış açısıyla özneleri düzenlenecek birer nesne olarak görme eğilimini fark edebiliriz. Öznelerin davranışları sürekli yasaklar ve reçetelerle denetlenmesi gereken şeyler olarak görülebilir. Eğer davranış gerektiği gibi değilse, öznelerin kendilerini buldukları bağlamda değil o kişilerin kendisinde sorun vardır. Toplumsal sorunları

bireyselleştiren bu eğilim asimetrik ilişkilerin üzerinde gerçekleşir. Hastalar doktorlarını seçseler bile, doktor seçildiği anda hastadan onun uzmanlığına uyması beklenir. Bu durum bireyi kendi yatkınlıklarından korumaya dönük *pastoral bir iktidar* kullanımını olarak tabir edilebilir.

Süreç içinde yurttaşların yararı için bilginin saklanmasına dönük ihtiyaçlarla bağlantılı gerekçeler sunulabilir. Gizliliğe dayalı pratikler, devletin topladığı, sakladığı ve işlediği ayrıntılı bilgilerin etrafını kuşatır. Elbette çoğu, politikaların belirlenip uygulanmasına yardımcı olmak üzere hazırlanmış bilgilerdir. Ancak öte yandan, devletin kendi eylemleriyle ilgili veriler ifşası cezalandırılan “resmi sırlar” olarak sınıflandırılabilir. Devlet tebaasının büyük kısmına bu tür bilgiler men edildiği veya erişmek için resmi başvuruda bulunma şartı istendiği için, izni olan azınlık geri kalan üzerinde belirgin bir avantaja sahip olur. Devletin bilgi toplama özgürlüğü ve buna eşlik eden gizliliğe dayalı pratikler karşılıklı ilişkilerdeki asimetriyi kolayca şiddetlendirebilir. Burada akla, gizlilik karşıtı bir örgüt olarak kurulan, kamuyu bilgilendirme adıyla çok gizli vafına sahip sayısız evrakı yayımlayan *WikiLeaks*'i getirebiliriz. Bununla birlikte eylemleri hükümetlerin ve yetkililerin nezdinde sorumsuz bulunmuştur. Bu çatışmacı potansiyel karşısında yurttaşlık, devletin arzuladığı buyrukçu konuma direnme eğilimi taşır. Bu çabalar kendilerini bağlantılı ama birbirinden farklı iki yönde gösterebilir. İlki devlet iktidarını yerel özerkliğe düşman görebilen *bölgeciliktir*. Yerel çıkarların ve meselelerin özgünlüğü, yerel unsurların kendi kendilerini yönetme arzularına dayanak olmaya yeterli gerekçelere dönüşür. Buna temsili yerel kurumların bölgedeki halka daha yakın olma, bölgesel meselelere karşı daha hassas ve duyarlı olma talebi eşlik eder. İkinci tezahürse *teritoryalleşmenin ortadan kalkmasıdır* [hükümranlık alanlarının kaldırılması]. Burada devlet iktidarına temel olmuş hükümranlık alanına meydan okunduğunu görürüz. Diğer unsurlar, basitçe ikamet yerinden çok daha kayda değer şeyler olarak görülüp ön plana çıkar. Örneğin etnik köken, din ve dil, insan yaşamının bütün-

selliği üzerinde ağırlığı daha fazla olan özellikler olarak ayırt edilebilir. Özerklik yani idareyi ayırma hakkı bu durumda üniter ve teritoryal iktidarın tektipleştirici baskılarına karşı savunulur.

Devlet ve tebaası arasında, bu eğilimlerin sonucu olarak ve en iyi koşullar altında bile, güvensizlik ve gerilimlerin yarattığı bir tortu kalır. Örneğin küresel güçler karşısında, onları kontrol altında tutmaktan aciz olduğu için devletin “içi oyulabilir”. Ancak aynı ölçüde, devletin düzenleyici rejimi piyasaların işlemleri için zorunlu dışsal koşulları yaratır. Zaman ve uzamla ilgili tartışmamıza dönecek olursak, devlet sermayenin küresel hareketliliği ile ulusların yararına olacak şekilde belli mekânlarda konumlanış şekilleri arasındaki ilişkileri yönetecek faaliyetleri yürütür. Bob Jessop’un *State Power* [Devlet İktidarı] ifade ettiği gibi bu rol “kimi devletlerin bu süreçte diğerlerinden daha istekli ve etkin katılımcılara dönüştüğü içsel ve dışsal güçler” arasında kurulmuş dengeyi yansıtır. İçeriden bakıldığında devlet, bundan ötürü tebaasını emirlerine uymak için geçerli sebeplerin olduğuna ikna ederek *meşruiyetini* güvence altına almak zorundadır. Meşruiyet özneler arasında, devlet yetkililerinden gelen her emrin itaat edilmeye layık olduğunu söyleyen güvenin yanı sıra emirlere uyulmak zorunda olduğunu belirten kanaatin güvence altına alınması demektir. Bu ölçüde meşruiyet devlete karşı koşulsuz bir bağlılığın geliştirilmesini hedefler. Bu bağlılık içinde güvenlik, tek tek yurttaşların zenginliği ve gücünden yararlanabileceği bir “vatana” ait olma durumunda açığa çıkar. Bu sayede *vatanseverliği* yurttaşlar arasında aitlik hissi yaratan vatani sevme üzerinden eylemlere yön çizen bir kılavuz olarak görebiliriz. Fikir birliği ve disiplin yan yana geldiğinde, tüm yurttaşların daha iyi konuma geleceği ve herkes için çatlaklardan ziyade ortak tutumların faydalı olduğu düşünülür.

Akıl adına vatansever bir itaatkârlık talep ediliyorsa, tüm hesaplamaların karşıt hesaplamalara davetiye çıkardığından hareketle bu iddiayı aklın sınamasına sokma dürtüsüne kapılmak pekâlâ mümkündür. İnsan rağbet edilmeyen bir politikaya itaat etmenin maliyetiyle, etkin bir direnişin getirebileceği faydaları

tartıp ölçebilir. Direnişin itaate kıyasla daha az maliyetli ve zararlı olduğunu görebilir veya buna kendisini ikna edebilir. Sivil itaatsizlik basitçe kandırılmış insanların çarpık özlemleri olarak görülüp kenara atılamaz çünkü devlet faaliyetlerini meşrulaştırma çabalarının yarattığı mekânlarda gerçekleşir. Bu süreç neredeyse hiçbir zaman kesin olmadığı ve belli bir sondan yoksun olduğu için, bu tür eylemler politikaların hangi noktada baskıcı hale geldiğini ölçen birer barometre gibidir. Bu Emile Durkheim'm devlet, suç ve sapkınlık gibi meseleler üzerine yazarken özellikle üzerinde durduğu kavrayıştır. Doğrusu bıraktığı kalıcı miraslardan biri, toplumun etkin bir ahlaki güç olduğunu ve elbette bunu teşvik etmede veya zayıflatmada devlet faaliyetleriyle politikaların yanı sıra ekonomik çıkarların da etkin olabileceğini belirten iddiasıdır.

Uluslar ve Milliyetçilik

Yukarıdakinin tersine ulusa koşulsuzca sadakat beslemek, devlete disiplinin ağırlığını yükleyen içsel çatışmalardan muaftır. *Milliyetçilik* akla veya hesaplamalara seslenmek zorunda değildir. İtaatle elde edilmesi mümkün kazançlara seslenebilecek olsa da, normalde kendi başına bir değer olarak itaatle nitelenir. Bir ulusun ferdi olmak, tüm bireylerden çok daha güçlü bir alinyası olup kişinin istediği anda üzerine takındığı veya çıkarıp attığı bir nitelik değildir. Milliyetçilik tek tek fertlere kimliklerini veren şeyin millet veya ulus olduğunu ima eder. Devletin aksine ulus, ortak çıkarları ön plana almak ve bunlara ulaşmak amacıyla dahil olan bir birlik değildir. Aksine ulusun birliği diğer tüm çıkar muhasebelerinden önce gelen ve ayrıca onlara anlamını veren ortak bir yazgıdır.

Bunun tasdikiyle ulus, milliyetçiliğe gömülebilir. Eylemlerini ve politikalarını gerekçelendirecek kamusal müzakerelere referans yaparak kendisini meşru kılmaya ihtiyacı yoktur. Bunun yerine eylemlerin ne kadar faydalı olduğunun ve öteki kişilerde yarattığı sonuçların değerlendirilmesini engelleyen bir duygu dalgasına dönüşüp, ulus adına konuştuğunu söyleyerek itaat

talebinde bulunur. Devlet disiplininin aldığı bu form, kendi amaçları dışında hiçbir hedefe hizmet etmeyen bir değerdir. Bu durumda devleti sorgulamak veya ona itaatsizlik etmek, yasaları ihlal etmekten çok daha kötü bir şeye dönüşür. Davaya ihanet haline gelir. Suçluların ellerinden haysiyetlerini alan ve onları beşeri topluluğun sınırlarına atan tiksindirici, ahlaksız bir eylemdir bu. Belki meşrulaştırıcı sebeplerden ve daha genel anlamda davranışların birlik içinde olmasını garanti etme çabasından ötürü, devlet ve ulus arasında karşılıklı bir çekim vardır. Devlet disiplin talebini güçlendirmek için ulusun yetkisinden yararlanırken, uluslar sadakat iddialarına destek olması adına devletin yürütücü potansiyeline kavuşmak için kendilerini devlete dönüştürme eğilimindedirler. Elbette her devlet ulusal değildir ve her ulusun kendi devleti yoktur.

Peki, ulus veya millet nedir? Bu herkesi tatmin edecek tek yanıtı olmayan zor bir sorudur. Ulus, devleti tanımlarken kullanıldığı anlamıyla bir “gerçeklik” değildir. Devlet gerek haritalarda gerek toprakların üzerinde keskince çizilmiş sınırlara sahip olmasından ötürü “gerçektir”. Sınırların tamamı belli güçler tarafından korunur dolayısıyla bir devletten diğerine yapılan rastgele geçişler, devletlerin sınırına girmek ve sınırlarından çıkmak, devleti bir dizi sınırlı pratikle gerçeğe dönüştüren hakiki, somut direnişlerle karşılaşır. Devletin sınırları içinde bağlayıcı bir dizi yasa vardır. Varlıklarını ciddiye almak imkânsız olduğundan, yasa yokmuş gibi hareket etmek o kişiyi aynı maddi bir nesneye doğru yürüyüp çarpmada olduğu gibi “bereleyeceği” ve “zarar vereceği” için bir kez daha gerçek bir bağlayıcılık söz konusudur. Oysa aynısı ulus için söylenemez. Ulus “hayali bir topluluktur” çünkü fertleri zihinsel ve duygusal anlamda kendilerini kolektif yapıyla “özdeşleştirdiği” sürece yaşayacak bir varlıktır. Elbette uluslar genelde hep aynı toprak parçalarını işgal ederler ve bu yer makul bir şekilde iddia ettikleri gibi onlara özgün bir nitelik verebilir. Ancak o toprak parçasına, devletin arkasında durduğu “ülke kanunlarının” birliğiyle dayatılmış olanla kıyaslanabilecek bir homojenliği nadiren sunar. Herhangi

bir toprak parçası üzerinde ikamet etme tekeline sahip olduğunu söyleyip böbürlenecek bir ulus neredeyse hiç yoktur. Neredeyse tüm toprak parçalarında, kendilerini farklı uluslara ait kişiler olarak tanımlayan ve bundan ötürü çeşitli geleneklere sadık olduklarını iddia eden ama yan yana yaşayan insanlara rastlarız. Çoğu hükümlanlık alanında gerçekten çoğunluk olduğunu iddia edebilecek bir ulus yoktur. O toprakların “ulusal karakterini” tanımlamaya yetecek kadar hâkim konumda olanlarsa çok azdır.

Yönümüzü belirleyici bir kriter olarak ortak dile çevirebiliriz. Ulusların genelde ortak bir dille kendilerini ayırt ettikleri ve birlik oluşturdıkları doğrudur. Ancak ortak ve farklı olduğu söylenen dil büyük oranda milliyetçi (ve sık sık ihtilaf konusu olan) kararlarla bağlantılı bir meseledir. Bölgesel lehçeler başkalarının neredeyse anlamayacağı kelime dağarcıkları, sözdizimleri ve deyişleriyle kendilerine özgü yapılar olabilir ama kimlikleri inkâr edilir veya ulusal birliği bozacağı korkusuyla etkin bir şekilde bastırılır. Diğer yanda görece ufak çaplı ve yerel farklılıklar, o şiveyi ayrı bir dil statüsüne çıkaracak ve ayrı bir ulusun belirgin özelliğine dönüştürecek şekilde abartılabilir. İnsan grupları aynı dili paylaştıklarını kabul etse bile kendilerini farklı ulusların fertleri sayabilirler. Hükümlanlık alanı veya yaşanan toprak parçası ve dil, ulusun “gerçekliğini” meydana getirecek etmenlerden olmak için yetersiz kalabilirler çünkü insanlar bunlara girip çıkabilmektedirler. İlke olarak bir kişi ulusal tabiyetini değiştirdiğini ilan edebilir. Göç politikalarına ve ikamet etme koşullarına göre insanlar, ait olmadıkları bir ulusun içine taşınmakta ve yerleşmekte, başka ulusların dilini öğrenebilmektedirler. Eğer ikamet edilen toprak parçası (bunun sınırları korunan toprak parçası olmadığını unutmayın) ve dilsel topluluğa katılım (sırf iktidar sahipleri başka dillere izin vermiyor diye kişinin ulusal dili kullanmaya mecbur olmadığını unutmayın) ulusun tek kurucu unsurlarıysa, ulus tüm milliyetçi akımların talep ettiği o mutlak, koşulsuz ve münhasır bağlılık iddiasında bulunamayacak kadar “gözenekli/geçişken” ve “yetersiz tanımlanmış” bir şeydir.

Gözlemlediğimiz üzere bu ikinci talep, ulus bir tercihten ziyade alinyazısı olarak idrak edildiğinde ikna edici gücünün doruğundadır. Böylece hiçbir insan müdahalesiyle değiştirilemeyecek geçmişe sıkı sıkıya bağlı olduğu farz edilir. Kültürün tesadüfi niteliği olarak görülebilecek şeylerin ötesinde görüldüğü için milliyetçilik, bu inancı *köken mitiyle* yaratmayı hedefler. Nitekim söz konusu mit bu hedefinde en güçlü araç olarak hizmet eder. Bu mit, kültür tarafından yaratılmış olsa bile ulusun tarihin seyri içinde gerçekten “doğal” bir fenomene dönüştüğünü ve insanın denetleyemeyeceği bir şey olduğunu savunur. Mitin iddiasına göre ulusun bugünkü fertleri, kaçamayacakları ortak bir tarihle birbirlerine bağlıdırlar. Böylece milli ruh insanları sadece birleştirmekle kalmayan, onları diğer uluslardan ve topluluklarına dahil olmayı arzulayan tüm bireylerden ayıran ortak ve münhasır bir mülk olarak görülür. Amerikalı sosyolog ve tarihçi Craig Calhoun’un belirttiği gibi ulus fikri “hem benzer bireyleri tanımlayan bir kategori hem de bir tür ‘üst-birey’ olarak” zihinlere yerleşir.

Köken mitinin yanı sıra ulusun “doğallık” iddiası ve ulusal fertliğin verili, miras alınmış doğası milliyetçiliği mutlaka çelişkili bir konuma sokacaktır. Bir yanda ulusu tarihin verdiği bir hüküm ve doğal fenomenler kadar nesnel, katı bir gerçeklik olarak değerlendirmektedir. Diğer yandaysa kırılğan ve tehlike içindedir çünkü birliğiyle uyumu başka uluslara ait olan ve fertleri o ulusun saflarına girebilecek kişilerin varlığından ötürü sürekli tehdit altındadır. Ulus buna varlığını “ötekilerin” tecavüzlerine karşı koruyarak tepki gösterebilir ve bu nedenle sadece sürekli tetikte kalarak ve çabalayarak sağ kalır. Dolayısıyla milliyetçilik çoğunlukla ulusun muhafazasını ve devamlılığını garanti etmek için güç (zor kullanma hakkı) talep eder. Bunun üzerine devlet iktidarı harekete geçirilir ve bu zor araçları üzerinde tekel olmak demektir. Sadece devlet iktidarı tektip davranış kurallarını uygulatma ve yurttaşlarının uymak zorunda olduğu yasaları ilan etme kapasitesine sahiptir. Devlet meşruluğu için milliyetçiliğe ihtiyaç duyarken, milliyetçilik de etkin olmak için

devlete ihtiyaç duyar. Ulusal devlet işte bu karşılıklı çekimin ürünüdür.

Devletin ulusla özdeşleştiğini, ulusun kendi hâkimiyetini kuran bir organa dönüştüğünü gördüğümüzde, milliyetçiliğin başarılı olma ihtimali artar. Milliyetçilik sadece iddialarının ikna edici gücüne dayanmak zorunda kalmaz çünkü devlet iktidarı kamu dairelerinde, mahkeme salonlarında ve temsili yapılarda sadece ulusal dilin kullanımını zorlama imkânına kavuşmak demektir. Kamusal kaynaklar genel anlamda tercih edilen ulusal kültürün, özel anlamdaysa ulusal edebiyat ve sanat kollarının rekabetçi şansını artırmak için seferber edilir. Dahası hepsinden öte, rıza elde etmek için eğitim üzerinde kontrol kurma anlamına gelir. Evrensel eğitim, devletin hükümranlık alanında yaşayan herkesin devlete hâkim ulusa ait değerlerle eğitilmesine izin verir. Başarı derecesi farklılaşsa da, teoride olduğu iddia edilen şeyi, yani milliyetin “doğallığını” pratikte kurma çabası vardır. Eğitimin, dağınık olsa da her yere yayılmış kültürel baskıların ve devletin dayattığı davranış kurallarının bir araya gelişi, “ulusal fertlikle” bağlantılı yaşam tarzıyla ilişkilidir. Bu ruhsal bağ kendisini bilinçli ve açık *etno-merkezcilikte* gösterebilir. Bu tutumun temel özelliği, ait olduğumuz ulusun ve onunla bağlantılı her şeyin doğru, ahlaken övgüye layık ve güzel olduğuna duyulan kanaattir. Karşıtlık üzerinden kurulacak olursa, alternatif olarak sunulan şeyler karşısında onun katbekat üstün olduğuna ve ulusumuz için faydalı olan şeylere başka kişilerle şeylerin çıkarlarından daha çok öncelik verilmesi gerektiğine duyulan inanç da bunu örnekler.

Etno-merkezciliğin erişimi belli ortamlar içinde yetiştirilen ve içinde kendisini evinde hissedenden kişiler için her zaman hissedilebilir. Bu yolla aşinalığın yitdiği, “yabancı” görülen ve sözde tutarlılıkla kesinliğin ortadan kalkmasından sorumlu sayılan şeylere karşı rahatsızlık ve kızgınlığın uyandığı, hatta apaçık düşmanca duyguların açığa çıktığı sapmalar bunu kendiliğinden sürekli kılabilir. “Onların” dönüştürülmesi şart “yollarına” dönüşür. Bu şekilde milliyetçilik yabancı yolları değiştirme ve

onları kendine çekme çabasıyla yürütülecek, hâkim ulusun otoritesini zorla kabul ettirecek kültürel haçlı seferlerine ilham verebilir. Esas amaç *asimilasyondur*. Terim köken olarak, canlı organizmaların kendilerini beslemek için nasıl çevresel unsurları asimile ettiklerini ve “yabancı” maddeleri kendi bedenlerinin parçasına dönüştürdüklerini belirtmeyi amaçlamış biyoloji biliminden gelir. Bu sayede canlı onları kendisiyle “aynı/benzer” hale getirir ve sonuç olarak farklı olan şeyler aynılaşır. Tüm milliyetçilikler daima asimilasyonla ilgilidir çünkü milliyetçiliğin “doğal birlik” diye ilan edeceği ulus önce kayıtsız ve farklı gruplardan oluşan nüfusun ulusal şekilde ayırt edecek mitlerle semboller etrafında toplanmasıyla yaratılmak zorundadır. Belli bir toprak parçası üzerinde devlet hâkimiyeti kurabilmiş galip milliyetçilik, sakinler arasında bazı “yabancı” gruplarla karşılaştığında, yani kendilerine has ulusal kimliklerini ilan etmiş veya kültürel birleşme sürecinden geçmiş halk tarafından ayrık ve ulusal anlamda yabancı kişiler olarak görülen insanlara denk geldiklerinde asimile etme çabaları olabildiğince belirgin hale gelir ve içsel çelişkilerini tümüyle açığa serer. Bu durumlarda asimilasyonu, aynı kafirlerin “gerçek” dine döndürülme zorunluluğunda olduğu gibi dönüştürücü bir misyon olarak takdim etmek mümkündür.

Döndürme çabaları gönülsüz olabilir. Neticede gereğinden büyük bir başarı, milliyetçi vizyondan hiç eksik olmayan içsel çelişkilerin izini taşıyabilir. Bir yanda milliyetçilik kendi ulusunun, milli kültürünün ve karakterinin üstün olduğunu iddia eder. Dolayısıyla bu üstün ulusun etrafındaki insanlar arasında çekim gücü oluşturması beklenir bir şeydir ve ulusal devlet örneğinde aynı durum devletin otoritesi için geniş bir halk desteğini harekete geçirip devletin teşvik ettiği yekpareliğe direnen başka otorite kaynaklarının altını oyar. Diğer yanda yabancı unsurların o ulusa kitlesel şekilde akması, özellikle ev sahibi ulusun misafirperver tutumu ve “açık kollarıyla” kolaylaştığında milli fertliğin “doğallığına” gölge düşürür ve böylece ulusal birliğin köklerini biçmiş olur. İnsanların istedikleri gibi

mekân değiştirdikleri görülür: “Onlar” gözlerimizin önünde “bize” dönüşebilirler. Dolayısıyla milliyetçilik sanki ilkesel anlamda olduğu şeyden farklı olabilecek ve iptal edilebilecek bir tercih meselesiymiş gibi görünür. Asimilasyonu hedefleyen etkin çabalar bundan ötürü ulusun ve ulusal fertliğin güvencesiz, iradi karakterine (milliyetçiliğin saklamaya çalıştığı duruma) bir rahatlık kazandırır.

Asimilasyon kültürel haçlı seferinin kendine çekip dönüştürmeye çalıştığı insanlar karşısında kızgınlık üretir. Süreç içinde düzen ve güvenliğin tehdidi olarak yapılandırılırlar çünkü sırf varlıklarıyla beşeri güç ve denetimin dışında olduğu düşünülen şeye meydan okurlar. Sözde doğal sınırların sadece yapay olmadığı, daha kötüsü aşılabilir olduğu da ifşa edilir. Asimile edici eylemler bundan ötürü asla nihayete ermez çünkü dönüşmelerini isteyenlerin gözünde asimile edilmiş insanlar potansiyel dönektirler: Olmadıkları halde öyleymiş gibi davranıyor olabilirler. Bu durumda başarılı olamayınca daha katı, daha az hassas ve ırkçı bir savunma hattına çekilen milliyetçi eğilimde insanlar için farklılıkların kabulü ve onlara saygı duyma asla seçenek olamaz. Ulusun aksine *ırk* açık ve belirsizliğe yer bırakmayacak şekilde doğal bir şey olarak algılanır. Dolayısıyla ne insanın yaratabileceği ne de insani çabalarla değiştirilebilecek farklılıklar sunar. Irka böylece tamamen biyolojik bir anlam yüklenebilir. Bu yüklenmenin derecesine göre bireylerin karakterleri, becerileri ve eğilimleri genetik olarak belirlenmiş gözlemlenebilir, dışsal özelliklerle ilişkilendirilir. Bu vasıflandırmalar kalıtsal olduğu görülen, dolayısıyla karşısına ırk çıktığında eğitimin teslim olması zorunlu niteliklere gönderme yapabilir. Doğanın karar verdiği şeyi hiçbir insanın buyruğu değiştiremez. Ulusun aksine ırk asimile edilemez ve bu temel üzerinde sınırlar inşa etmek veya mevcut sınırları korumak isteyenler arasında “safılık” ve “kirlilik” sözcüklerinin kullanımına sık rastlanır. Bu tür sonuçları bertaraf etmek için ayrımcılık yapma, yalıtma ve karışmanın imkânsız olacağı güvenli bir mesafeye gönderme, kişinin kendi ırkını “ötekilerin” tesirinden koruma araçları olur.

Asimilasyon ve ırkçılık birbirinin radikal karşıtları gibi görünse de, aynı kaynaktan çıkan şeyler olarak nitelenmeleri mümkündür: Bu milliyetçi meşguliyetlerde içkin olan sınırlar çizme eğilimidir. Herkes içsel çelişkinin kutuplarından birine vurgu yapar. Koşullara göre şu veya öteki taraf, milliyetçi hedeflerin takibinde bir taktik olarak kullanılabilir. Fakat tüm milliyetçi seferberliklerde her ikisi de potansiyel olarak oradadır ve bundan ötürü birbirini dışlamak yerine beslemekte ve pekiştirmektedir. Bu noktada milliyetçiliğin gücünü, devletin otoritesiyle tanımlanmış toplumsal düzenin desteklenmesi ve kalıcı hale getirilmesinde oynadığı bağlayıcı rolden aldığını da görürüz. Milliyetçilik dağınık heterofobileri (öncesinde ele aldığımız gibi farklılıklara duyulan kızgınlığı) “haczeder” ve bu hissiyatı devlete duyulan sadakatle ona verilen desteği büyütecek, devlet otoritelerine karşı disiplini arttıracak şekilde harekete geçirir. Bu şekilde milliyetçilik devlet otoritesini daha etkin hale getirir. Aynı zamanda devlet iktidarına ait kaynakları, toplumsal gerçekliği yeni heterofobiler ve bu sayede yeni harekete geçirici fırsatlar yaratacak şekilde dönüştürmek için kullanır.

Devlet zor araçları üzerindeki tekelci konumunu korurken, kural olarak etnik ve ırkçı şiddet gibi özel hesaplaşmaların hepsini engeller. Çoğu kez küçük ayrımlar yapmaya dönük özel girişimlerin bile önüne geçer ve hatta bunları cezaya çarptırır. Tüm diğer kaynaklarında olduğu gibi, milliyetçiliği onu ayakta tutup pratiğe geçiren tek ve biricik toplumsal düzenin aracı olarak kullanırken aynı zamanda milliyetçiliğin dağınık, kendiliğinden, dolayısıyla düzensizlik yaratma potansiyeline sahip tezahürlerinin üzerine gider. Milliyetçiliğin harekete geçirici potansiyeli bu şekilde uygun bir devlet politikasına koşulabilir. Bu tarz faaliyetlere verilecek örnekler arasında ucuz ama prestijli sayılabilecek askeri, ekonomik veya sportif zaferlerin yanı sıra sınırlayıcı göç yasaları, göçmenlerin zorla ülkelerine geri gönderilmesi ve popüler heterofobiyi yansıtırken öte yanda onu besleyen başka önlemler vardır. Bu alanda

ayriyeten, siyasetçilerin hayali bir geçmiş zamana atıfta bulunarak belirsizliği ortadan kaldırmayı amaçlayan retorikler kullandıklarını da görebiliriz.

Özet

Sınırların aldığı çeşitli formları, nasıl oluştuklarını, ne sonuçlar doğurduklarını ve hangi kaynakları harekete geçirdiklerini ele aldık. Bu sınırların her biri, toplumsal ve doğal dünyayı görme biçimimiz üzerinde somut etkiler bırakmaktadır. Kültürel inşa faaliyetleri, sadece belli bir nüfus içinde birlik oluşturmayı değil çevrenin denetlenmesini de hedefler. Ancak bunların güçlerini bize seller, depremler, volkanik patlamalar ve kıtlıklarla hatırlatma yöntemi vardır. Bu hatırlatıcı ikaz iki saha arasındaki sözde ayrımı bozar. İnsan kökenli/antropojenik iklim değişikliği sera gazı üreten insan faaliyetlerinin ve bunun iklim üzerinde bıraktığı etkilerin sonucudur. Bu sürecin sebep ve sonuçları konusunda bilimsel bir görüş birliği olsa da, kültür yalnızca eylemleri değil tepkileri de şekillendirir.

İklim değişikliğini inkâr edenlerin, sınırlı kaynakların sömürsüne devam etmede yerleşik çıkarları vardır. Bu ilişkilere ve nasıl ele alınması gerektiğine bakınca, sosyoekonomik meselelerin şekillendirmesiyle, birlikte nasıl uygun, adil ve sürdürülebilir bir yaşam sürdüreceğimizi sorgulayan sorular gündeme gelmektedir. Bu tür meseleleri incelerken, ulusal enerji kullanımının dışında artık çoğu kişinin verili kabul edemediği, temiz içme suyuna erişim gibi şeylerden yararlanmada muazzam farklılıklar olduğunu görmekteyiz. Bunlar kültürün çevre ve uluslar arasındaki kaynak dağılımında oynadığı etki hakkında sorular sordurmaktadır. Bu meseleler farklı kültürlerin ve aralarındaki kaynak dağılımının farkına varma ihtiyacına işaret etmektedir. Ne kadar değişmek zorunda olduğumuzun hararetle tartışılan bir konu olması şaşırtıcı değildir çünkü çevreyle sürdürülemez bir ilişki kurmuş ülkeleri tehdit etmektedir.

Mesele uluslara geldiğinde, devlet ve ulus tarihsel anlamda yeryüzünün büyük bir bölümünde iç içe geçmiştir. Bu yolla

devletler toplum üzerindeki hâkimiyetlerini pekiştirmek ve savundukları düzeni güçlendirmek için ulusal hissiyatlardan yararlanmışlardır. Sözde doğal bir birlikten bahsederek yarattıkları düzenle her biri kendi kendisini kutlayan yapılar olmuştur. Dolayısıyla bu tür durumlarda yaptırımlara gerek görülmemiştir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, devlet ve ulus arasındaki birleşimin tarihsel düzlemde yaşanmış olması onun kaçınılmazlığının kanıtı değildir. Etnik sadakat ve belli dillerle göreneklere bağlı olmak, devlet iktidarının ittifakıyla yönlendirildikleri politik işlevlere indirgenemez. Devlet ve ulus arasındaki evlilik kesinlikle önceden yazılmış bir kader değildir, mantık evliliğidir. Sonuç olarak kırılğanlığını, feci sonuçlar doğuran açık ve örtük şiddet eylemlerinde açığa serer. Ancak bu ilişki geçmişte nasıl değiştiyse gelecekte de değişebilir. Yeni oluşumların yararlı ve zararlı sonuçlarıyla ilgili yargılar gelecekte yapılacaktır.

Bu dinamiklerden bazılarını anlamak için geriye dönüp sömürgeciliğe bakabiliriz ama yeni sömürgecilik politik denetim ve aleni askeri baskıların ötesine uzanan bir güç kullanımına işaret etmektedir. Yurttaşlıkla ilgili tartışmalarımızda, küresel ekonomik güçlerin kamusal müzakereler ve demokratik kültürle sorunlu bir ilişki içinde olduğunu belirttik. Yaratması muhtemel parçalanma, milliyetçi hissiyatların yeniden canlanışında ve kontrolü geri almaya dönük girişimlerde görünmektedir. Burada küresel değişimlerin sonuçlarına direnmede sivil toplumla birlikte hukuki ve politik yönetime rol düştüğünü düşünebiliriz. Devletin ve insan haklarının rolünü, evrensel bir insan doğasının yansıması olarak değil beşeri koşulların kırılğan ve kusurlu yapısını dikkate alarak elde edilebilecek bir şey olarak görebiliriz.

Hakları anlamaya çalışırken özgürlükten sık sık piyasada mal ve hizmetlerin peşinde koşarken sınırlanmama özgürlüğü olarak bahsetmekteyiz. Bu kavram, gerçekleşmesi için başkalarının özgürlüğünün sınırlanmasına dayanmaktadır. Bu sebeplerden ötürü zaman içinde, piyasaların yarattıkları adaletsizlikle insanların kültürel anlamda topluma ait olmasıyla elde edilmiş

özgürlükleri zayıflattığı kabul edilerek onun hâkimiyetini düzenlemeye dönük politikalar üretilmiştir. Denge bozulduğu anda toplumlar bunun sonuçlarını hissetmektedir.

Tüketim, Teknoloji ve Yaşam Tarzı

Gündelik yaşamlarımız içinde görevlerimizi devam ettirme, etkileşime girme ve birbirimizle iletişim kurma becerilerimizi sergileriz. Bu süreç, onlar olmadan yaşamlarımızın dokusunu oluşturmanın imkânsız olduğu bir anlayışla bilgiyi şart koşar. Toplumsal dünyada yolumuzu bulmamızı sağlayan eski varsayımların parçasına dönüşürler. Ta ki dünyada yolumuzu nasıl bulacağımız ve belki yaşam tarzımıza şekil veren değerler, umutlar, korkular, özlemler, arzular üzerine bizi düşünmeye veya onları sorgulamaya iten kriz zamanlarıyla veya dirençle karşılaşınca kadar. Bu sorgulamalar bizi yaşamın rutin seyrine geri döndüren geçici sapmalar olabileceği gibi yaşamlarımızın yönünü değiştirecek sonuçlarıyla çok daha sağlam etkiler de

bırakabilir. Sonucu ne olursa olsun eylemlerimiz üzerine kafa yorarken kendimizi kaderini kendi çizen kişiler, yani arzuladığımız hedefler doğrultusunda hareket etme becerisine sahip özerk varlıklar olarak düşünmemiz mümkündür. Ancak bu çevremize bizim yön verdiğimiz varsaymaktadır. Peki, ya çevremiz bize yön veriyorsa veya kendimiz, başkaları ve yaşadığımız çevre arasındaki etkileşimin ürünleriysek? Bu bölümde bu sorulara ve gündelik yaşamlarımızı şekillendiren meselelere bakacağız.

Eylem İçinde Şekillenmek: Teknoloji, Kullanım ve Uzmanlık

Yaşamlarımızın gündelik rutin seyri içinde hepimiz olağanüstü beceriler ve çeşitli nitelikler sergileriz. Bir şeyler yer ve içer, iletişim kurar, bedenlerimizden farklı şekillerde yararlanarak zaman ve uzam içinde hareket eder, mutluluğu, mutsuzluğu, stresi ve rahatlığı deneyimler, çeşitli becerilerimizi harekete geçiren çalışma faaliyetlerine girer ve en sonunda dinlenip uyuruz. Sosyolojik mercekle bakıldığında bunları nasıl yaptığımız ve dünyayı nasıl gördüğümüz, kendimizi sadece başkalarıyla değil eylemlerimize şekil veren nesnelere ve toplumsal ortamlarla da ilişki kurmuş bireyler olarak görmemizi sağlar. Böyle bir süreç hayatlarımızı düzenleme yöntemlerimiz ve sadece kendimiz için değil başkaları için de gerçekçi umutlar besleyebilmemiz için olmasa olmazdır.

Bu süreçler içinde çevremiz ve içindeki nesnelere kurduğumuz ilişkiyi, bunların algımızı ve eylemlerimizi nasıl şekillendirdiğini irdeleyen sorular merkezi bir önem kazanır. Örneğin artık iletişim teknolojilerinin kanıksandığı ve olağan karşılandığı ülkelerde insanları çevreleyen sayısız iletişim aracını ele alın. Bu teknolojilerden faydalanıyor ve onları avantajımız olacak şekilde mi kullanıyoruz yoksa başkalarıyla kurduğumuz ilişkileri yapılandırıp bağımsızlığımızı zayıflattığı için giderek bizi kendilerine daha bağımlı hale mi getiriyorlar? Neticede tasarlanmaları, satın alınmaları ve bakımlarıyla bizi mağazalara, elektrik santrallerine ve elektriği kâr elde etmek için dağıtan

şirketlere, onları inşa eden uzmanlarla tasarımcılara bağımlı hale getirmektedirler. Cep telefonları, akıllı televizyonlar ve bilgisayarlar satın alınmakta ama yeni, güncel özellikler çıktığında ve işlemci veya bellek hızı artırıldığında hemen eski ve demode hale gelmektedirler. Bu değişimlerle yaşayabilir miyiz veya yaşamamız gerekir mi? Yoksa odak noktamız sadece onlar olmadan yaşamaya güç yetirip yetiremeyeceğimiz mi olmalı?

Teknolojik araçlara duyulan bağımlılık zaman içinde kolayca artabilir. Belli bir yaşam tarzıyla markanın getirdiği sözde özgürlükle o teknolojinin kullanımını yan yana getiren reklamların bombardımanı altında ayartıcılık açık ve nettir. Yanlış konumlandırılmaları halinde, yaşamın arzulanır bir parçasından ziyade temel ve vazgeçilmez bir bağdan kopmanın sonucunda kaygıya yol açabilir. Eğer arızalanır ve söz gelimi kısa batarya ömrü gibi kusurları olursa, teknik açıdan mümkün olabilecek şeylerle hızla büyüyen beklentilere uygun düşmezler. Bu noktada şirketlerin rekabetçi avantajlarını kaybetme korkusuyla sınırlamalar koymayı kabul etmediği kullanımla beklentiler arasında uçurumun açıldığını görürüz ve müşteriler daha çok, ihtiyaçla ilgili sorgulamaları özgürlüğün önünde kısıt olarak gören doymak bilmez arzu alanı içinde arayışa girerler. Mesele sadece sahip olmak değil, toplumsal kimliğin dokularına örülmüş olan o son model ürünle görülmektir. Pazara giren yeni modeller sadece yeni özellikleri temsil etmekle kalmayıp artık onarımı için gerekli parçaların bulunamayacağı eski modellerin demodeliğini de yansıtır. Hatta yeni modeller bu olasılığı imkânsız hale getirmese bile epey güçleştirecek şekilde üretilebilir.

Bu faaliyetin maliyeti nedir? Konumlandığı anda sürecin kendisi sorgulanmaya başlar ve sürmesi halinde hangi çıkarların elde edileceğiyle ilgili sorular gündeme getirilir. Sınırlı kaynakların çıkarılması ve kullanımıyla bu tüketim formlarının sonucunda “çöpe” dönüşmüş şeylerin atılması bakımından bunların çevreye maliyeti vardır. Bunlar iki yönden dışsallığa dönüşebilir: Alımı yapan kişinin değerlendirmelerine ait değildir ve imalatın sonucunda, başka çevrelerle yaşam alanlarını etkilese de illa

kendisini “maliyet” fikrinde yansıtmayan etmenlerdir. Dolayısıyla belli malları yaşam tarzımız için elzem sayıyorsak sürekli onları satın aldığımız bir döngüye hapsolürüz. Bu tür tercihler özgürlüğümüzü artıracak şekilde tasarlanmış çözümler olarak satılabilir. Nitekim bunun mal ve hizmet piyasalarının etrafında gelişmiş baştan çıkarma endüstrisinden bağımsız geliştiği farz edilir. Andrew Sayer’in *Why Things Matter to People*’da [Neden Eşyalar İnsanlar İçin Önemlidir] belirttiği gibi, kapitalizm bizi diğerlerine diğer ekonomilerden daha çok bağlar ama aynı zamanda onları dikkate almadan veya yaptığımız tercihlerin onların hayatlarında bırakacağı etkileri düşünmeden yaşama araçları da sunar.

Mal mübadelesine girme becerimiz üzerinden bakarak neyin gerçek olduğuna kafa yorarsak bu zaman içinde belli bir anda gerçekleşmiş eylemlerdendir. Piyasanın ekonomik alanında aradığımız ve elde ettiğimiz şeylerin değerinin, yaşamlarımızı biçimlendiren diğer değerlerden farklı olduğu varsayılır. Gündelik yaşamlarımızda mübadele ve tüketim bu şekilde çerçeve içine alınır ve yaptığımız şeyleri belli eylem alanlarına bağlar. Ancak zamanla ekonomik değer ve etkinin karıştığına tanık oluruz. Bu noktada belli faaliyetlere girildiğinde belli hisler yaratmaya çalışan pazar markalarıyla ilgili çalışmalara rastlarız. Bunlar basitçe bir araya getirilip piyasaya etki etmek isteyen kişilere satılacak sayısız tercihten oluşmuş çevrimiçi koleksiyonlardan ibaret değildir. Aynı zamanda süpermarketlerde çalan müzikle tüketicilerin satın alma davranışları arasındaki ilişkiler gibi çalışmalar da onlara dahildir. Tüketicilere etki etme arzusunda hiçbir şey şansa bırakılmaz ve mübadeleyle tüketim alanı artık dar ve araçsal hesapların ötesine uzanan değerleri de içine alacak şekilde genişletilir. *Weapons of Math Destruction*’da [Matematiksel Yıkım Silahları] Cathy O’Neil İnternet sitelerinde sadece gezinen kişileri aynı seyahat sitelerinde alım yapacak kişilerden ayıran bir algoritma tasarlamak için nasıl işe alındığını anlatır. Deneyimleri koruma fonu modelinden e-ticaret modeline dönük istatistiki bir aktarımı açığa sermiştir. İki sektörde de, modelle-

rin tasarımına dahil olmuş kişiler için aynı süreçlerin işlediğini görmüştür: Zenginlikleri geçinme aracı olmaktan çıkıp bir kişi olarak değerlerini yargılama ölçütüne dönüşmüştür.

Şayet bu eğilimler ekonomik alanın sınırlarını aşan değerimizin nasıl ölçüldüğünü şekillendiriyorsa, teknolojinin sadece tek yönlü ilişkiler içinde kullandığımız bir şey olduğunu da göz önünde tutmamız gerekir. Gelişimle yeni beceriler gerekir ve bunlar genel yeteneklerimizi geliştirebilir. Yine de bir makine ne kadar işlev gerektirir? Yeni yazılımlar piyasaya gelir ve makineler düzenli surette yazılım güncellemelerinin yapılmasını gerektirir. Yeni teknolojilerle nasıl etkileşime girileceğini öğrenmek bir araç mıdır yoksa kendi başına amaç mıdır? İki insan farklı sistemlere sahip olabilirler ve kendi zamanları içinde çeşitli taleplere yanıt verme ihtiyacı duyabilirler. Odak noktası güncelleme arzusundan öte üretim anlamında sağladığı katkı olduğu için daha eski bir makineyle kalmayı tercih edebilirler. Ancak makine eskiyebilir ve parçalarını bulmak zorlaşabilir ve yazılıma erişmek artık mümkün olmayabilir. Tercihi sınırlayan şey donanımı desteklemek için geriye kalanların ne olduğudur. Öte yanda yeni bir işe girmek, kurumsal personelin faaliyetleri koordine etmek için kullandığı yeni takvim sistemlerine aşına olmayı gerektirebilir. Bu kullanıma aşına olunmadığında gündelik işbirliği ve iletişimin ritmi imkânsız hale gelir. Dolayısıyla eylemlerimiz, teknolojiyle ilişki kurma biçimlerimiz ve çalışırken kendimizi içinde bulduğumuz durumlarla değişip sınırlanır.

Her değişimle yeni beceriler elde etme ihtiyacı duyabiliriz. Yaşamlarımızı nasıl ve hangi sebeplerle etkilediği, içine düştüğümüz toplumsal koşullara bağlıdır. Bu teknolojileri içsel işleyişlerini pek anlamadan kullanmamız mümkündür. Sonuç olarak oluşturulmaları ve kullanımlarında bir bilgi bölüşümü vardır ve bu arttıkça kullanımlarında açığa çıkabilecek sorunları çözme becerimiz o kadar azalır. Bağımlılığımız artar çünkü onarımları ve bakımları için çok daha karmaşık bir bilgi birikimine ve araçlara ihtiyaç vardır. Bu teknolojilerle etkileşim kurmanın yeni

yollarına kavuştukça, eski becerilerimizi demode hale getirirler. Böylece bizi gelişmelere uymak için değişme ihtiyacına daha bağımlı hale getirirler ve çalışma mekânlarımız bu doğrultuda evrimleşir. Geçmiş yeteneklerimiz, yeni teknolojilerin içine girdikçe işe yaramaz hale gelir. Özerkliğimizde yaşanan belirgin artış kolayca bağımlılığın artmasına dönüşebilir.

Uzmanlıktaki artış şimdi, enformasyon teknolojilerinin çağıyla gelen vaatlerin hizmetinde beklentiler ve gerçeklik arasındaki uçurumu doldurmaktadır. Eskiden oldukça yaygın olduğu farz edilen yahut insanların ellerinin altında olduğu düşünülen gündelik beceriler, zamanla titiz bilimsel çalışmalara konu olurlar. Görevler temel unsurlarına ayrılır ve her biri ayrıntılı bir şekilde incelenip, kendi içsel şartlarına sahip meseleler olarak yansıtılır. Artık her sorun için belli bir zamandan, etkin ve verimli tasarımlardan, karşılaştırmalar üzerinden yapılan denemelerden sonra erişilmesi mümkün bir çözüm vardır. Yeni ürünler, tasarımı sadece belli işlevleri yerine getirmenin dışında yaşam tarzını sembolik düzlemde temsil etmeye çalışan modelleri de kapsayacak nihai ürünlerin imalatına dahil olmuş uzmanlara ait çabaların birikimidir. Arabalar, şoförlerin ve yolcuların rahatını azamiye çıkaracak çeşitli cihazlarla ve şoförün temel bileşen olarak görülmesini istediği şeylerle doldurulur.

Teknolojide ve araçların konforunda gerçekleştirilen bitmek bilmez gelişmeler karşısında mesele arabaların bakımına geldiğinde, bilgisayar denetiminde çalışan motor kontrol sistemleri çok daha karmaşık niteliğe sahip tanılama araçlarına gerek duyar. Artan onarım masraflarından bahsetmeye dahi gerek yoktur. Eskiden sorunu teşhis edip bu doğrultuda onarımlar yapan araba tamircileri yerlerini artık parçaları tümünden değiştiren “montajcılara” bırakabilirler çünkü işlevlerinin karmaşıklığı ve/veya “kapalı birimler” olduklarından onarımları mümkün değildir. Dijital göstergeler motorun servise götürülmesi gerektiğini söyleyebilir ama bu ikazların oluşmasını engelleyecek araçlar muhtemelen sadece imalatçıların kabul ettiği özel garajlarda bulunacak teknolojilerdir.

Genel tabirle “gelişmiş” sanayi toplumlarında yaşam, gündelik faaliyetlerin birçok alanında dönüşümlere yol açmıştır. Örneğin yerlerin süpürülmesi, çimlerin biçilmesi, çalıların budanması, yemek pişirme, bulaşık yıkama ve evde daha rahat edebilmek için ısınma sistemini uzaktan kontrol etme bu alanlardan bazılarıdır. Teknoloji yaşamlarımızda yolumuzu bulmamızı sağlayacak araçlar sunmaktadır. Tanısal uygulamalar tıbbi durumu tespit etmek için vardır. Yüz tanıma yazılımları demanslı kişilere yardımcı olabilmektedir. Evdeki akıllı teknolojiler çeşitli engelleri olan bireylerin yaşamlarını bağımsız bir şekilde sürdürmelerini mümkün kılar. Bu teknolojilerin devasa uygulama alanları vardır. Alışveriş gibi bir faaliyet bile değişmektedir: Hiçbir insanla etkileşime girmeden alışveriş yapmak mümkündür. Örneğin hem müşteri hem kasiyer olmanızı sağlayan self-servis kasalar kullanılır veya rahatlığı alınan ürünlerin eve teslim edilmesinden gelen çevrimiçi mağazalara girilebilir.

Bu durumda teknolojinin imkân sunan ve sınırlayan uygulamalarında ortak bir özelliğin paylaşıldığını görebiliriz: Uzmanlık, bitmek bilmez gelişimi gündelik denetimi cilalayan ve keskinleştiren cihazlarda saklıdır. Süreç içinde eski, demode ve unutulmuş becerilerin yerine yenilerini koyar ve zamanımızı doğru teknolojik araçları bulup çalıştırmamızı sağlayacak beceriler geliştirmeye harcarız. Ancak teknolojinin vaadi salt kopyalanmasında değil eklenmesinde yatar. Şeyler teknolojinin kendisi olmasa asla var olamayacak beşeri yaşamların merkezine oturur. Neticede cep telefonları ve programlama daha önce var olmamış yeni olasılıklar açmıştır. İnternet platformları tercihlerle ilgili verileri derleyerek ve ardından müşterileri bilgilendirip belli türlere çekecek anahtar kelimeler kullanarak kişiselleştirilmiş seyretme seçenekleri sunmaktadır. Gelirlerini abonelik ücretleriyle sağlamaktadırlar ve bu gelir yeni medyaların üretimine aktarılmakta, böylece eskiden var olmayan bir ihtiyaç oluşmaktadır. Bu gelişmeler aslında eski faaliyetlerin ve iş yapma biçimlerinin yerini almamakta; insanları daha önce yapmadıkları şeyleri yapmaya sevk etmektedirler.

Teknoloji sadece ihtiyaca yanıt vermez, onu yaratır ve şekillenir de. Genelde bize uzmanlıklarını ve ürünlerini sunanlar önce bizi sattıkları şeylere gerçekten ihtiyacımız olduğuna ikna etmek için bir dolu şey yapmak zorundadır. Ancak köklü ihtiyaçlar için yeni ürünlerin çıkarıldığı durumlarda bile, bu ihtiyaçlar yeni araç gereçlerin cazibesine kapılmasak da tatmin edilebilirler. Dolayısıyla yeni teknolojiler sadece ihtiyaçlara verilmiş yanıtlar olmadığı gibi ortaya çıkışını da kesinlikle insanların popüler taleplerine borçlu değildir. Aksine yeni teknolojilere erişimle belirlenmiş taleptir. İhtiyaç önceden varolsa da olmasa da, tanıtılmasının ardından yeni ürünlere talep gelmeye başlar. Bu şekilde talebin arzı yarattığını söyleyen varsayım, tedarikçilerin pazarlama stratejileriyle aktif bir şekilde talep yaratmaya çalışmalarıyla tersyüz edilir. Etki ve değer, satın alma kapasitesini, belli ürünlerle görülme arzusunu ve tüketimleriyle kullanımları için sunulmuş bir dizi gerekçeyi kendinde somutlaştırmış vitrinlerde iç içe geçer.

Satın Alma, Ürün ve İkna

Peki, yeni, daha derinlikli, odaklanmış ve belli amaçlara hizmet eden türde uzmanlıklarla daha karmaşık teknolojilerin açığa çıkmasına ne sebep oluyor? Muhtemelen yanıt, uzmanlığı ve teknolojiyi geliştiren şeyin başka amaçlara ihtiyaç duymayan, kendi kendini yürütüp besleyen bir süreç olduğudur. Araştırma tesisleri ve ekipmanlarla donatılmış bir uzman ekibi söz konusu olduğunda, sırf o kurum içinde yürütülen faaliyetlerin mantığını takip ederek yeni ürünler ve önermelerle çıkıp geleceklerinden emin olabiliriz. Bu mantığı niteleyen başarılı olma, rakipler üzerinde üstünlük kurma ihtiyacıdır yahut yaptığımız işlerde duyduğumuz bir hayli insani ilgi ve heyecandır. Ürünler henüz kullanım alanları tespit edilmeden önce bilimsel veya teknolojik açıdan yapılması olanaklı hale gelebilirler. Potansiyelleri içinde ifade edilen atfedilmiş bir değere sahiptirler. İnsanları gayret göstermeye iten, teknoloji üretildiğinde ilgiyi uygulamaya dönüştüren şey işte bu potansiyeldir. Neticede eğer ona sahipsek kullanmamak affedilmez olur.

Bu potansiyelle çözümler, çözülecek sorun arayışına çıkar. Farklı şekilde ifade edersek, bir uzmanın tavsiyesi veya teknolojik nesnelere çıkıp çözüm bulduklarını iddia edinceye dek, yaşamın belli bir unsuru çözülmesi için insanların yanıp tutuştuğu bir sorun olarak algılanmaz. Teknolojinin cazibesi pratik sorunlar için adeta araçsal bir çözüme dönüşür. Bu çözüm araçsal kullanımı ve politik çekişmelerin ötesine uzandığı varsayılmış insani farklılıklar haricinde değer alanından tamamen ayrılır. Teknoloji ve politika görünüşte birbirinden ayrı faaliyet alanlarıdır. Ancak öncesinde gördüğümüz gibi beşeri ve teknolojik olan birbirinden basitçe ayrılmaz. Yukarıdaki tartışmamızda, Andrew Barry'nin *Political Machines: Governing and Technological Society*'de [Politik Makineler: Yönetim ve Teknolojik Toplum] savunduğu gibi bir makine veya aygıt olarak teknik cihazları, onların çalışması için gerekli bilgiyi, becerileri, enerjiyi, yorumları ve hesaplamaları yaratan teknolojiden ayırmamız gerekir. Teknoloji politikaya indirgenemese bile yaşamlarımızın toplumsal unsurlarıyla ilişkilidir ve bundan ötürü üretimi, değeri, tüketimi, kullanımı söz konusu olduğunda ihtilaflarla sorgulamalara açıktır.

Olası ihtilaflarla dolu bu alana sayısız ikna projesi girer. Alıcı adaylarına ulaşılmalı ve satılacak nesnenin gündelik kullanımda değerli olduğu söylenmelidir. İkna edilmezlerse ellerindeki parayı çıkarmazlar. Eğer para sorunu varsa, belli grupları hedef almış, onları diğerlerinden net bir şekilde ayırt etmemizi sağlayacak farklılaştırıcı taktiklerin ve yaşam tarzı tercihlerinin cazibesine sahip mallarda ödemeleri zamana yaymak mümkündür. Bu da yeterli gelmezse belli tarihlerde yapılan alışverişlerle "bedava" ürünlerin verilmesi ve yıl içinde insanların birbirine hediye aldığı dönemlerde yapılan reklamlar, süreç içinde seferber edilen ikna yollarından sadece birkaçıdır. Tercihleri ayırt etme gücümüzde ve elbette gelirimizle zenginliğimizde somutlaşmış tüketicilere dönüşürüz. Bir düzeyde yaşam tarzıyla bağlantılı tercihleri öne çıkarma çabasıyla kimlikler harekete geçirilir ama malların küresel piyasalarda da satılması

gerekmektedir. Farklılıklar ikna etme sanatı içinde kullanılırken, aynı ürünün farklı bağlamlarda satılmasını sağlayan homojenlik kârlılığı arttıran bir etmendir.

Satın alıma göre o ürünleri nasıl kullanacağımızı söyleyen çeşitli imalar vardır. Kimisinde sözlü talimatlar ve açıklamalar olabilir ama belli teknolojilere sahip diğerlerinin içinde belli bir uzmanlık gizlenmektedir. Dediğimiz gibi bilgi ve becerilerimizin değişken sonuçları vardır. Kendi uzmanlık sahalarının dışına çıkmaya cesaret ettiğinde, hayatlarımıza giren uzmanlığın büyük kısmı davet edilmeden veya iznimizi almadan gelmesine karşın belli uzmanlıklara sahip kişiler bile buna yenik düşebilirler. Mesela sık sık güvenlik ve konforla gerekçelendirilen rutin gözetim için giderek daha karmaşık teknolojilerin kullanılmasını ele alalım. Bir düzeyde varlıklarının daha büyük bir hareket özgürlüğü sunduğu söylenmektedir. Ancak aynı zamanda “istenmeyen” belli kişileri kovma ve kaygılarla hareket özgürlüğü üzerindeki kısıtlamaları artırma gücü demektir. En uç örneklerde bizi başkalarının keyfi kararlarına yenik düşmüş çaresiz kurbanlara dönüştürebilmektedir. Buna rağmen gündelik yaşamda kullanılan teknolojinin büyük kısmı tercih yelpazemizi sınırlamaktan ziyade genişletme derindedir. Yaşamlarımız üzerinde daha fazla denetim kurmamızı sağlayarak daha çok özgürlük ve güvenlik sunacağı söylenerek bize satılmaktadırlar. Çoğu kez üzerine kafa yorulacak şeyler dahi olmaz ve yeni teknolojinin bize özgürleştirici yahut zenginleştirici deneyimler sunduğu söylenerek temin edilir. Kamusal tartışmalarda görünür hale geldiğinde bu gelişmeler sık sık insanlığın kapasitesini artırdığı söylenerek doğru bulunurlar. Bu potansiyelin varlığına ikna edilmemiz gerekebilir. Dolayısıyla olan bitenlere, duyduğumuz ve gördüğümüz şeylere güvenilebileceğimizi söylemeleri için taktik ve büyük meblağda parayla donatılmış sayısız uzmandan yararlanılır. Nihayetinde öğrenmek için başka hangi araçlara sahibiz ki?

Kamuya açık yeni ürünler ve bunların ihtiyaçlar yaratma ve karşılama potansiyelleri arasındaki uçurumda pazarlama, ihtiyacın arzuya dönüştüğü bir süreci tetiklemek üzere devreye

girer ve bu arzu tatmin edilmediğinde potansiyel tüketicilerin özelemlerini giderememesiyle sonuçlanır. Son çıkan ürünün hangi ihtiyacı tatmin etme niyetinde olduğunu dahi bilemeyebiliriz. Örneğin tehdit teşkil eden ama varlığı idrak sınırlarımızı aşan bir şeyi düşünün. “Sıradan” sabunlarla yıkanmak, sözde özel uygulamalarla yok edilmesi mümkün “derin kirleri” temizleyebilir. Ya normalde dişlerimizi fırçalasak da ağızlarımızda birikmeye devam eden görünmez bakterilere ne demeli? Yok edilmeleri için özel fırçalara ve sıvılara ihtiyaç vardır. Belki kameramızın şaşılacak derecede ilkel olduğunu ve ondan yapmasını beklediğimiz “normal” taleplere yanıt veremeyeceğini bilmiyoruzdur. Hayal kırıklıklarıyla dolu görseller iyice belirgin hale gelir ve böylece o kısa anları yakalamak için, teknolojik tercihlerimizin geriliği o hatırlanacak anları silip yok etmesin diye yeni bir telefona veya kameraya ihtiyaç duyarız.

Bunların tümü anlatılınca belki ihtiyaçlarımızı karşılamak için o ürünleri elde etmek isteriz ve tanımlandıklarında eyleme geçmemek hatalı bir şeymiş gibi görünür. Fırsat sunulduğunda hiçbir şey yapmamak ihmalkârlığımızın kanıtı olur ve bir şekilde özsaygımıza ve başkalarından gelmesini beklediğimiz saygıya gölge düşürür. Bu nesnelere ne olduğumuzu gösteren işaretlere dönüşürler ve başka şeylere dönüşme fırsatı verirler. Bu ilişkiyi belli bir ölçek üzerinde değerlendirelim. Bir uçta nesnelere hedeflerimize hizmet etmesi için kullanacağımız şeyler olarak görebiliriz. Orta noktada bu ilişki, nesnelere kimliğimizi birlikte inşa edecek şekilde etkileşim kurdukça değişime uğrar ve bunun sonucunda becerilerimizle özelliklerimiz de değişim geçirir. Diğer uçtaysa şeyler alabildiğine farklıdır. Bu konum, elektronik medya ve iletişim araçlarının gelişimini yorumlayan önde gelen analizcilerden Marshall McLuhan'ın yaptığı gözlemlerle ifadesini bulmuştur. Bu gözleme göre toplumun kendisinden kaçmadığımız sürece yeni teknolojilerin kuşatmasından kaçamayız ve “sürekli bu teknolojilerin tümüne sarılarak kendimizi kaçınılmaz bir şekilde servomekanizmalar [hizmet eden mekanizmalar] olarak onlarla ilişkilendiririz”.

Tüketici tercihlerinin akışı ve dolaşımı, alışkanlıklarımızı, arzularımızı ve davranış kalıplarımızı inceleyen büyük şirketlerin düzenli olarak derlediği Büyük Verilerin parçasıdır. Tüketici olarak belli bir kategoriye dahil edilmemiş hiçbir özneliği tanımayan tekno-enformasyonel bir sistemle toplanırlar. Bu, sanatçı Warren Neidich'in *Statistikon* diye adlandırdığı şeydir: Tüketicilerin davranışlarını gözlemek ve tahmin etmekle kalmaz, tüketiciyi belli bir kalıba sokmaya çalışır. Sadece belli bir pratik yaratmakla kalmayıp, bilgi teknolojisinin güncel sıkıntılara yanıt olmaya çabaladığı potansiyeli de çerçeve içine alır.

Bu harikulade, hünerli ve güçlü şeyler, pazarlanan, satılan ve ücreti gelikle yahut borcun artmasıyla ödenen mallar olarak gelir. Birileri kâr etmek için bunları bize satmak ister. Amaçlarına ulaşmak için önce harcayacağımız paranın masrafa degeceği konusunda bizi ikna etmek zorundadırlar. Bu da malın *değişim değerini* haklı çıkaran bir *kullanım değeri* taşımasını şart koşar. Kullanım değeri metanın insan ihtiyaçlarını karşılamada taşıdığı yararlar ilgilyken, değişim değeri onun başka mallar veya hizmetler karşılığında mübadele edilme imkânına işaret eder. Ürünlerini satmak isteyenler bu yüzden eski ürünleri demode, lüzumsuz ve geri kalmış gibi göstererek mallarını farklılaştırmak zorundadırlar. Öncesinde belirttiğimiz gibi artık ürüne dönük güçlü bir arzu yaratılmalıdır. Böylece onu satın almanın getirdiği her tür fedakârlık o mala sahip olma arzusuyla görmezden gelinir. Reklam yaratıcılıkta saklı değerleri kendi içinde somutlaştırdığı farz edilen bu bilişsel kapitalist sistemin merkezinde yatar. Küresel reklamlara yatırılan parada değişiklikler olsa da, bir tahmine göre 2020'de yıllık harcama 724 milyar doları bulacaktır (www.statista.com).

Reklamlar birden çok amaca ulaşma çabasında olabilir. İhtiyaçlarımızı ve onları tatmin edecek becerileri kavrayış şeklimiz ya şüphyle yorumlanmalı ya da aktif tercihlerimizle güçlendirilmelidir. Bu durumda, mesele reklamcıların ön plana çıkardığı ürünlerin satın alımına geldiğinde sağlam yargılarda bulunduğumuza daha çok inanırız veya gerçekten neye ihtiyaç

duyduğumuzu düşünürken şüpheye düşeriz ve bundan ötürü eksikliğin varlığını kabul eden bir tutum oluşur. Böylece eksikliğin pekişmesi ve kabulüyle arzu ihtiyaçlara seslenen güvenilir ve sağlam ürünlerle ilişkilendirir. Bu süreçlerde önceden varolduğu farz edilen ve tek tek bireylere ait tercihlere yönelik bilgi dağılımı ile arzuyu yaratıp belli müşterileri hedeflemek için düzenli surette kullanılan sayısız ikna tekniği arasında net bir çizgi vardır. Uygulamanın ne kadar harikalarla dolu olduğuna ikna etmeye çalışırken bizi, işlerini “eski moda” yöntemlerle yapmaya çalışanları alaya alacağımız bir dünyaya davet edebilirler. Teklif edilen ürün zamandan tasarruf etmeye yarayan ve belki yaşamlarımız üzerinde kontrol kurma arzumuzu tatmin edecek bir araç olarak satılır.

Reklam formları sunulan ürünün sağlamlığına şahitlik edecek güvenilir bir otoriteden yararlanabilir. Bu otorite çeşitli şekillerde vücut bulabilir. Örneğin şu şekillerden birini alabilir: Dışarıdan bakıldığında reklam için aldığı ücretin etkisinden muaf bir şekilde ürünün kalitesi hakkında yargıda bulunan tarafsız bir bilim insanı; eskiden yarış pilotluğu yapmış, araba teknolojisinden anlayan güvenilir bir uzman; bir bankanın veya sigorta paketinin “sokaktaki” aleni insanlara sunduğu harikalardan bahseden babacan ve iyi niyetli bir karakter; ilgili ve deneyimli bir annenin ürünü onaylamasıyla gelen güven; ürünün hizmet edeceği iş sahasında tanınır ve deneyimli bir uzmandan yararlanma; izleyen kişinin dışında milyonlarca başka insanın da tanıdığı meşhur biri; ve son olarak ilgi çekmek için farklılaşma çabasıyla, ürünün şimdiye dek baskı altında tutulmuş insanları zincirlerinden koparacağını göstermek amacıyla hızlı araba kullanan piskopos ve rahibe gibi tuhaf çiftlerin yan yana getirilmesi. Bunlar reklamcılarının birer ikna teknisyeni olarak seyircilerini ayartıp ürünlerine ihtiyaç duyulması için uğraştığı sayısız yoldan sadece birkaçıdır ve bu uğraşa muazzam miktarda zamanla para harcanır.

Reklam metinleri ve televizyon reklamları bizi teşvik edip belli ürünler almaya iter. Ancak aralarında piyasadaki çıkar-

larımızı ve tüketimin kolaylığını da artırırılar. Çevrimiçi alışveriş yaptığımızda evimizi terk etmemiz bile gerekmez. Öte yanda tek bir yerde sayısız malın bulunabildiği, etrafı erişimi kolaylaştırmak için otoparklarla çevrelenmiş büyük mağazalar ve alışveriş merkezleri vardır. Çıkarlarımız ve ilgi alanlarımız iyice kök salmamışsa tek bir mesajın çok etkisi olmaz. Bir başka deyişle reklam ajanslarının “ikna etme çabaları” halihazırda mevcut tüketici tutumlarına seslenir ve böylece bu tutumları pekiştirmiş olur. Bu tutumu benimsemek gündelik yaşamı önceden açık bir şekilde tespit edilip tanımlanacak, ardından tek tek ayrılıp çözmek için harekete geçilecek bir dizi sorun olarak görmektir.

Sanki hiçbir şey kontrol sınırlarının ötesinde değilmiş gibi görünür ve böyle bir durum açığa çıksa bile etkilerini yumuşatmanın hatta düzeltmenin yolları vardır. Bu bir sorumluluk hissi uyandırır. Öyle ki gerçek veya potansiyel sorunlarla uğraşmak kişinin görevi haline gelir ve suçluluk duygusu veya utanca kapılmadan ihmal edilmesi imkânsızdır. Dolayısıyla her sorun için, tek ihtiyacı alışverişe gidip para karşılığında mal ve hizmet satın almak olan bireysel tüketicilere uyacak çözümler vardır. Şu anda maddi güçleri yetmese bile, gelirlerine uyacak şekilde ayarlanacak çeşitli planlarla daha sonra ödeme yapmaları her zaman mümkündür. Bulduğunda onları elde etme gücüne kavuşmanın dışında esas odak noktası, yaşam sanatını öğrenme görevini, bu nesnelere reçeteleri bulma becerisini geliştirme çabasına dönüştürmektir. Bu tutumla kimlik, alışveriş becerileri ve satın alma gücü arasında bağlar kurulur. Reklam yoluyla kişinin kimliği, ona yakın kişilerin ihtiyacını karşılayacak en iyi ürünlerin hangileri olduğunu bulma becerisiyle ilişkilenebilir. Diğer ihtiyaçlar ve kıymeti değerlendirme biçimleri, satın alma ve kullanım yoluyla kimlik, ihtiyaç, ürün, memnuniyet ve tatmin arasında bağların kurulduğu süreçte ayrılmış olur.

Olasılıklar Piyasasında Yaşam Tarzları, Akış ve Toplumsal Konum

Tüketicilerdeki tutum, yaşam ve piyasa arasında varolan ve dışarıdan bakıldığında içinden çıkılmaz ilişkiyle alakalıdır. Arzuyu ve her çabayı, kişinin satın alabileceği bir aracın veya uzmanlığın arayışına yönlendirir. Yaşamın daha geniş düzlemleri üzerinde denetim kurma sorunu (çoğumuzun asla başaramayacağı bir şeydir bu) ve ilkesel anlamda çoğu kişinin erişebileceği ve erişilmediğinde borcun büyüyeceği araçların olduğu sayısız eylemin içine dahil edilir. Bu eylemlerle *kamusal* (yani ortak ve toplumsal) meseleler *özelleştirilir ve bireyselleşir*. İnsanın kendisini ve yaşamını geliştirmesi, noksanlarının üstesinden gelmesi, *sanki* herkes bu amaca hizmet edecek araçlara eşit oranda erişiyormuş, başkalarıyla ve yaşadığımız çevreyle kurduğumuz ilişkiler bu süreçte temel öneme sahip değilmiş gibi bireysel bir göreve dönüşür. Dolayısıyla bütüncül-ilişkisel bir bakış açısından bireyselleşmiş-atomize olmuş bir açığa geçtiğimizde, yoğun trafiğin çekilmez gürültüsü ses geçirmez çift camlar takma isteği uyandırır ve kentin kirli havasıyla göz damlaları, yüz maskeleri ve okul bahçelerinin üzerine havayı filtreden geçiren kubbeler olarak baş edilir. Aşırı çalışmayla stresin getirdiği ezici koşullar muazzam miktarda reçeteli antidepresanla hafifletilirken, kamusal ulaşımın bakımsızlıkla çökmesine araba satın alarak ve böylece gürültüyü, kirliliği, sıkışıklığı, stresi daha da çoğaltıp trafiğin aşırılığında dem vuran şikâyetlerle karşılık verilir. Bu durumların her birine, münferit müşterilerin piyasada sahip olduğu egemenliğin dayanağı olmuş tercih özgürlüğüyle yanıt vermek mümkündür.

Yaşamlarımız bireysel hadiselere dönüşecek şekilde işlenmiştir ve bireyselliği aşan etmenlerin dikkatini çekmek, tercihlerin ve kendimizi içinde bulduğumuz koşulların sorumluluğunu inkâr etmek olarak düşünülür. Müşteri olmanın getirdiği faaliyetler bizi birer birey yapar ama yarattığımız ve ürettiğimiz şeyler hemen hemen her zaman başkalarının yanında gerçekleşir. Burada

üretim üzerine eğiliriz ama yeniden üretim toplumunda gerçekleşen en önemli şeydir. Bu yoksa gelecek kuşaklar da olmaz ve ekonomi yok olur. Ekonomi genel olarak anneliği ve ebeveynliği ne şekilde kabul ve takdir eder? Bu amaca dönük destekler ve refah uygulamaları genelde ekonominin varlığını sürdürmesi ve büyümesi için gerekli koşulları yaratan hükümetler tarafından yapılır. Piyasa için ebeveyne dönüşme süreci, anne-babalığın son çıkan bebek ürünlerinin satın alımıyla ilişkilendiği bir tutuma dönüşmüştür. Bebeklerin savunmasızlığı, sorumlu bir anne veya babadan ne anlaşılması gerektiğini söyleyen niteliklerle eşleşir. Neticede mesaj sanki, satın aldığımız ve sahip olduğumuz şeylerden ibaret olduğumuzdur. Bize ne aldığınızı, neden onu aldığınızı ve alımlarınızı hangi yerlerde yaptığınızı söyleyin, biz de kim olduğunuzu, ne yaptığınızı ve ne olmayı arzuladığınızı söyleyelim. Dolayısıyla sorunlarımız giderek özelleştikçe, kişisel kimliklerimizin biçimlenişi de özelleşmektedir. Benliğimizi savunma şeklimiz, özsaygımız ve kendimizi somut şahıslara dönüştürme ödevi sadece bize aittir. Niyete, gayrete, kararlılığa, hırsa ve başarıya tanıklık edecek olanlar bizlerizdir ve sadece biz eylemlerimizin sonucundan sorumlu tutuluruz.

Peki, bu amaç için esin kaynağını nereden buluyoruz? Burada bize, içlerinden tercih yapabildiğimiz bol sayıda model yardımcı olur ve yarın çeşitli iletişim araçlarıyla çok daha fazlası gündelik yaşamlarımıza girecektir. Onları toplayıp bütünleştirmek için gereken şeylerle eksiksiz bir biçimde gelirler: Hakiki anlamda kendi başına kurabileceğiniz “kimlik teçhizatları”. İkna teknisyenleri devasa miktarda paralarla ve özenle kurgulanmış reklamlardan yararlanarak bize dışarıdan bakınca belli ihtiyaçlara yönelik tek ve özel çözümler sunsalar bile, çoğunlukla “doğal anlamda” ait oldukları yaşam tarzının niteliklerine göre tarif edilirler. Reklamlardaki insanların giysileri, kullandıkları dil, meşgaleleri, hatta fiziksel şekillerinin hepsi, reklamın iletmek istediği titiz hesaba tabidir: Bizi belli markalara ait biraları veya içkileri tüketmeye teşvik ederler; enfes bir parfüm veya tıraş losyonu markası kullanırlar; lüks bir arabaya binerler; aldıkları

kedi ve köpek mamalarını gerçekten önemseyen türde sahipler vardır. Satılan şey sadece ürünün değeri değildir, belli yaşam tarzlarının yapıtaşlarını oluşturan sembolik bir değer de satılır.

Modeller *modaya* göre yükselip gerilerler. Mesele modaya geldiğinde hoşnutluk aralıksız yeniliklerin düşmanıdır ve tüketicilerin susuzluğunu garanti altına almak için çarkı döndürecek şey yeniliğe duyulan arzunun dindirilemez niteliğidir. İhtiyaçları uzun süre zarfları boyunca karşılayan kitle piyasalarında mal satmak, satışları aşağıya çeker. Moda değerleri somutlaştırıp pekiştirir, hatta toplumsallaşmanın ve belli gruplara yahut özgürleşme işaretlerine ait olmanın aracı olur. Şeylerin yararlı olmaktan çıktığı için değil demode olduğu için kenara atılıp yerine yenilerinin konduğu maddi bir kültürün parçasıdır. Ürünler görünüşleriyle kolayca tanınır hale gelir çünkü bu mallar hazları açıkça demode hale gelmiş müşteriler tarafından seçilip alınmaktadır ve varlıkları ona sahip olan kişilerin saygın ve sorumlu müşteriler olarak statülerine gölge düşürmektedir. Bu statüyü korumak için kişi piyasanın sürekli değişen tekliflerine ayak uydurmalı ve bunları elde ederek toplumsal kapasitesini yeniden doğrulamalıdır. Elbette diğer müşterilerin çoğu da aynısını yapmamalıdır yoksa hiçbir fark kalmaz. Bu noktada kişiye belli bir kimlik bahşetmiş modaya uygun eşya "sıradan" veya "kaba" bir şeye dönüşüp, acilen gözle görünür derecede eşsiz bir şeyle değiştirilmesi istenir.

Piyasalar ölçek ekonomileri için kitlesel çıkış noktaları aradıkça, farklı olma arzusunu doyumak için niş piyasalar da gelişir. Böylece belli toplumsal çevrelerde sahip oldukları popülerliğe ve mülk sahiplerine bahşetmesi muhtemel saygının boyutlarına göre modeller değişiklik gösterir. Tüketicilerin bulunduğu toplumsal konuma göre her biri farklı oranda çekim gücüne sahiptir. Verili bir modelin seçilmesi, tüm gerekli donanımlarının alınması ve özenle niteliklerinin hayata geçirilmesiyle bir imge, modeli kabul edip onu alameti farikası olarak benimsemiş grubun üyesi olmak şeklinde tarif edilir. Bu yolla aitliğin görünür bir işaretine dönüşür. Kişinin kendisini grubun görünür bir üyesine

çevirmesi, doğru işaretleri taşıması ve bulundurmasıdır: Uygun şekilde giyinmesi, belli müzikleri dinlemesi, belli bar ve kafelere gitmesi, belli filmlerle tiyatro oyunlarını izleyip tartışmasıdır. Hatta evler gruba özgü süslerle bezenir ve geceler belli türden konuşmalarla eylemlerin sergilendiği özel mekânlarda geçirilir.

Kimliğimizi bulma ve pekiştirme arayışıyla katıldığımız gruplar, kaşiflerin “uzak diyarlarda” keşfettiklerinden farklıdır. Sembollerini satın alarak aralarına girdiğimiz kabileleri onlara yakın kılan şey, ikisinin de kendilerini diğer gruplardan ayırması ve kendi farklı kimliklerine vurgu yapıp karışıklığı önlemeye çalışmalarıdır. Her ikisi de kimliklerini üyelerine devrederler ve onları vekaleten tanımlamış olurlar. Bu noktada benzerlik sona erer. Bu tüketici odaklı *yeni kabilelerde* açığa çıkan belirleyici farklılık, onlarda kimin girmeye hakkı olduğuna ve kimin uzak tutulması gerektiğine karar verecek bir ihtiyarlar meclisinin, kurulun veya kabul komitesinin olmamasıdır. Ortada hiçbir bekçi, sınır polisi veya otoriter kurum yoktur. Farklı türden eylemlere hakemlik yapıp müeyyideler koyacak hiçbir mahkeme yoktur. Denetimin aldığı form farklıdır ve kolektif düzeyde uyumun derecesini gözlemekle uğraşmaz. Dolayısıyla insan adeta kıyafetlerini değiştirerek, yaşadığı evi yeniden tasarlayarak ve boş zamanlarını farklı mekânlarda geçirerek yeni bir kabileyle diğerleri arasında özgürce gezinebilir.

Bu farklılıklar rastgele atılan bakışların sonucunda açığa çıkabilir. Bu yeni kabileler resmi anlamda girişleri korumuyor olsa bile bunu yapacak başka bir unsur vardır: Piyasa. Bu bağlantılar yaşam tarzlarıdır ve tüketim tarzlarıyla ilişkilendirilir. Tüketime erişim piyasa yoluyla, metaları satın almaya dönük eylemlere kapı aralar. İnsanın satın almadan tüketebileceği çok az şey vardır ve bu ürünler genelde tanınır yaşam tarzlarının yapıtaşları olarak kullanılır. Eğer içlerinden bazıları belli bir yaşam tarzına katkı sunuyorsa, tepeden bakılması, cazibe ve itibarından soyutlanması, küçümsenmesi, çirkin hatta aşağılayıcı bir şey olarak görülmesi mümkündür. Gerçekten de yanlış türde spor ayakkabıları giymekle okullardaki oyun sahalılarında

yaşanan fiziksel şiddet ve kabadayılık hadiseleri arasında bağlantı vardır. Dahası yanlış kıyafet seçimi alaya yol açabileceği gibi toplumdan dışlanmayla da sonuçlanabilir. Peki, görünüş itibarıyla herkese açık tercihleri seçme imkânından yoksun olanlar için ne demeli? Eğer seçici olmaya güç yetiremiyorlarsa tüketim eylemleri sınırlanır. Tüketim odaklı bir toplumda kendisini yoksulluk içinde bulanların etrafını saran sessizlik sağır edici olabilir. Lynsey Hanley'in *Respectable* [Saygınlar] adlı kitabında belirttiği gibi, "tanıdığınız hiçbir insanın tırmanmayı başaramadığı" bir dünyadan çıkabileceğinize inanmak hem haddinden fazla iyimser hem de aşırı tehlikelidir.

Geniş ve giderek büyüyen bir yaşam tarzı yelpazesine erişimin yaşamlarımız üzerinde güçlü ama muğlak sonuçları vardır. Bir tarafta bunu özgürlüğümüze sınır koymuş her şeyin çözülmesi olarak deneyimleriz. Adeta bir nitelikten diğere serbestçe geçebilir, olmak istediğimiz kişiyi ve neye dönüşmek istediğimizi seçebilir hale geliriz. Mevcut toplumsal konumumuzla taban tabana zıt olsa bile hiçbir güç bizi alıkoyamazmış, rutin olarak maruz kalmayacağımız hiçbir rüya yokmuş gibi görünür. Her yerde gerçekliğin kısıtlamalarından kurtulma şansı vardır. İlkesel anlamda her şeyin elimizin altında olduğu keyif verici deneyimler her yerdedir ve hiçbir koşul nihai, değişmez nitelikte değildir. Buna rağmen ne kadar kalıcı veya geçici olursa olsun her yeni varış noktası, geçmişte özgürlüğümüzden yararlanma şeklimizin sonucu gibi görünür. Dolayısıyla bulunduğumuz yerden ötürü suçlanacak yahut sahip olduğumuz nesnelere getirdiği kabul edineceğimiz tatmine göre övülecek olan sadece ve sadece bizizdir.

"Kendi kendine yapma" fikri, bireyleri toplumsal bağlamla başkalarının gayretlerinden kopuk ve yoğun çabalar sonucunda başarıya kavuşmuş birer teşebbüsçü ikon olarak gören yaygın nitelemenin parçasıdır. Hepimiz kendi kendisini yaratmış bireylerizdir ve eğer değilsek dönüşmeyi arzulamamız gerekenlerden biri gibi olma potansiyeline sahibizdir. Sürekli bize tutkularımızın hedefini kısa tutmak için hiçbir haklı sebebin olmadığı,

karşımıza çıkacak tek sınırın başkalarından *yalıtılmış* birer birey olarak içimizde saklı sınırlar olduğu hatırlatılır. Başarıyla aramıza giren tek engelin bireysel tutumlarımızdan kaynaklı meseleler olduğu zorluklarla karşılaşırız. Her yaşam tarzı bir meydan okumadır. Eğer onu çekici görüyorsak, eğer bizimkinden daha çok göklere çıkarılıyorsa, kendi yaşam tarzımızdan daha keyifli ve saygın olduğu iddia ediliyorsa kendimizi *mahrum kalmış* hissedebiliriz. Ayartıcılığını hisseder, cazibesine kapılır ve onun parçası olmak için elimizden gelen her şeyi yapmaya itiliriz. Mevcut yaşam tarzımız albenisini kaybetmeye başlar ve eskiden verdiği tatmini artık sunmaz olur.

Tüketimle onu besleyen üretimin çarkları, uyşuk bir memnuniyetin oluşmasını engelleyen telaşlı ve coşkulu eylemlerle yağlandığı için uygun yaşam tarzlarının bulunmasına dönük çabaların asla sonu yoktur. Hangi noktada “işte başardık, istediğimiz her şeyi elde ettik, artık dinlenme ve sakinleşme vakti” diyebiliriz ki? Tam mümkün olduğu anda ufukta ilgimizi çekecek yeni bir şey peyda olur ve kutlamalar kaynağını haksız bir ferahlamadan alan bir düşkünlük hissi verir. Erişilmez olanın peşinden koşma özgürlüğünün sonucu bizi adeta sonsuza dek sürecek bir mahrumiyete mahkûm etmektedir. Yeni cazibe kaynaklarının varlığı ve görünüş itibarıyla erişilebilir olmaları her tür başarıyı uzaklaştırır. Sınır gökyüzüyken hiçbir dünyevi konum bizi tatmin edecek kadar hoş ve güzel olmaz. Toplum içinde gösterişle sergilenen yaşam tarzları sadece sayısız ve çeşitli olmakla kalmaz, farklılaşan değerleri ve uygulayıcılarına bahsettikleri seçkinlikle temsil edilirler. Kendimizi geliştirirken en iyisine değil de daha azma razı olduğumuzda, muhtemelen pek prestijli olmayan toplumsal konumumuzun aslında kendimizi geliştirme çabalarının isteksizliğinden kaynaklı doğal bir sonuç olduğunu düşünürüz.

Öykü potansiyel erişilebilirlikte değil görünürlüğü getirdiği baştan çıkarıcı unsurlarda sona erer. Diğer yaşamları bu denli ayartıcı bir şekilde yakınmış ve elimizin altındaymış gibi gösteren şey sergileniyor olmalarıdır. İnsanı baştan çıkaracak

kadar açık ve davetkâr bir görünüme sahiptirler çünkü yeni kabileler zapt edilmez duvarlarla korunan kaleler içinde yaşamazlar. Dolayısıyla erişmek ve içlerine girmek mümkündür. Bununla birlikte aksini gösteren işaretlere rağmen giriş ücretsiz değildir çünkü bekçiler görünmezdir. Gündelik konuşmalarda bize “piyasa güçleri” diye anlatılan şeyler üniforma giymezler ve ahmakça maceraların nihai başarısında veya başarısızlığında sorumlu olduklarını tamamen inkâr ederler. Örneğin küresel piyasa güçlerinin etkileri sadece belli bir durumun tarifi değildir. Aynı zamanda çoğu kez, kimsenin sorumlu olmadığı veya yanıt verilmesi için alıcılar arasında hem tavırların hem örgütlenmenin dönüşümden geçmesini gerektiren sonuçlar doğurduğundan bahsedilir. Buna karşın görünür olmaktan kaçınamayan yurttaşların ihtiyacını karşılama adına bu güçleri dizginleyen devlet düzenlemeleri, kamuoyunun protestoları karşısında daha kırılğandır ve reforma dönük kolektif çabalar için daha kolay bir hedeftir.

Farklı ülkelerde küreselleşmenin yarattığı etkilere karşı çıkan protestolarda ve kontrolü küresel güçlerle onlardan yararlanan kişilerin elinden geri alma arzusunda görüldüğü gibi istisnalar ortaya çıkar. Ancak etkin bir kolektif direncin ve değişimin eksik olduğu durumlarda, talihsiz yürüyüşçüler basitçe kendi hatalarından ötürü arzularını gerçekleştiremediklerine inanmak zorundadır. Birey ve parçası olduğu toplum için ödenecek bedel yüksektir çünkü kendilerine, karakterlerinin gücüne, zekâlarına, yeteneklerine, motivasyonlarına ve dayanıklılıklarına duydukları inancı kaybetme riski vardır. Suçun içselleştirilmesi kendisini öz-sorgulamalarda açığa serer ve eğer maliyetini karşılama güçleri varsa ve/veya bu hizmetlere erişebiliyorlarsa kusurlu kişiliklerini onarmak için bir uzmana başvurabilirler. Peki, bu sürecin sonucunda neler yaşanır?

Danışma sırasında şüphelerin doğrulanma ihtimali yüksektir. Neticede bireyin kendi başına yapabileceklerini aşan herhangi bir davanın tanımlanması bir düşkünlük olarak görülebilir çünkü bireyin değiştirme gücünün sınırlarında değildir. İçsel bir kusur,

mağlup olanın kırılmış benliğinde saklı kalmış, şüphesiz baştan beri yanı başlarında olan fırsatlardan yararlanmalarını engellemiş bir şey açığa serilir. Hüsranın yarattığı öfke muhtemelen taşma noktasına gelmez ve dış dünyaya yönelmez. Yürümek istenilen yolun önüne dikilmiş görünmez bekçiler, görünmez ve eskisinden daha güvenli olmayı sürdürürler. Bunun sonucunda, parıltılı bir şekilde resmettikleri hayali durumlar hükmen kötülenmez. Dolayısıyla başarısız olanlar, boş yere benimsemeye çalıştıkları yaşam tarzlarının değerini geriye dönük bir bakışla kınamanın getireceği ayartıcı teselliden men edilmiş olur. Üstün ve son derece tatmin edici olduğu söylenen hedeflere ulaşmamak, sadece hedeflerin kendisine yöneltmekle kalmayıp bunlara eriştikleri için böbürlenene veya başarı sembollerine dönüşen kişilere de yayılacak bir kırgınlık hissiyle sonuçlanır. Ancak bunlar da, parçası olduğu toplumsal koşullardan soyutlandığında eylemlerinden bütünüyle sorumlu tutulabilecek bir bireyin tepkisi olarak inşa edilebilir.

Eğer başarılı bir şekilde pazarlanacaklarsa, cazibelerini olanaklılıklarının zayıflığına borçlu olsalar da, en ince yaşam tarzları bile herkesin erişebileceği şeylermiş gibi yansıtılmalıdır. Boşluğu kapatan ayartıcı niteliklerinin koşulu olan sözde erişilebilirlikleridir. Tüketicilerin alışverişe çıkma dürtülerine ve çıkarlarına ilham kaynağı olurlar çünkü olası alıcılar aradıkları modellerin elde edilebilir olduğuna inanırlar. Ayrıca modellerin pratik eyleme konu olacak meşru birer nesne olabilmeleri ve sadece saygın bir tefekkürün konusu olmamaları için hayranlık uyandırmaları da zorunludur. Piyasanın iddialarından vazgeçmeyi göze alamayacağı bu sunum biçimleri, toplumsal konumlarını özgürce seçebilme becerisi açısından bakıldığında tüketicilerin eşitliğine işaret eder. Bu farazi eşitlik ışığında başkalarının yararlandığı mallara erişememek mutlaka hüsrana ve kırgınlıkla dolu hisler yaratacaktır.

Hatalar adeta kaçınılmazdır. Alternatif yaşam tarzlarının gerçekten erişilebilir olup olmayacağını, o yaşam tarzını benimsemeye aday kişilerin ödeme becerisi belirler. Açıkçası bizler gelir

ve servet eşitsizliğinin müthiş olduğu zamanlarda yaşamaktayız, yani bazı insanlar diğerlerinden daha fazla paraya sahip ve dolayısıyla daha fazla özgürler. Özellikle en fazla paraya sahip olanlar, piyasanın harikalarına erişmelerini sağlayacak hakiki pasaportları olanlar herkesin alkışladığı, özendiği, dolayısıyla en prestijli ve hayranlık uyandırıcı yaşam tarzlarına güç yetirebilirler. Oysa bu bir totolojidir: Yani bahsettiği şeyleri tanımlarken onları açıkladığını iddia eden bir ifadedir. Son derece büyük servetlere sahip olan ve görece az sayıda kişinin erişebileceği yaşam tarzları aynı sebeple seçkin ve hayret etmeye değer tarzlar olduğu için bu totoloji oluşur. Onları beğenilir kılan nadirlikleri, harikulade kılan pratik anlamda erişilmez olmalarıdır. Bundan dolayı elde edildiklerinde gururla, münhasır ve istisnai bir toplumsal konumun ayırt edici nişanları olarak taşınırlar. “En iyi yaşam tarzlarına” sahip kişiler olarak “en iyi insanlara” dair alametlerdir. Gerek metaların kendisi gerek onları kullanan insanlar (gösteriş temel kullanım alanlarından biridir) gördükleri takdiri tam da ikisi arasında kurulan bu “evlilikten” alır. Sonuçta referans grubu aynı servet miktarına sahip olan kişilerle oluşur ve lüks bir yatın uzunluğu bile insanın toplumdaki konumu içinde önemli bir meseleye dönüşür.

Tüm metaların fiyat etiketi vardır. Bu etiketler müşteri adaylarının havuzunu belirler. Gerçekçi olan, olmayan ve olanaklı kademeler arasında müşterilerin aşamayacağı sınırlar çizer. Piyasanın teşvik ettiği ve reklamını yaptığı sözde fırsat eşitliğinin arkasında, pratik tercih özgürlükleri birbirinden keskin şekillerde farklılaşmış tüketicilerin pratik *eşitsizliği* yatar. Bu eşitsizlik aynı zamanda hem bir baskı kaynağı hem de bir uyarıcı gibi hissedilir. Daha önce incelediğimiz gibi insanın özsaygısına verdiği korkunç zararlar acı dolu bir yoksunluk deneyimi yaratır. Aynı zamanda kişinin tüketim kapasitesini artırmasına dönük ateşli çabaların, piyasanın sunduğu şeyler için talebi güvence altına alacak çabaların tetikleyicisi olur. Eşitliği göklere çıkarmasına rağmen piyasa, tüketicilerin oluşturduğu toplumda eşitsizliği bu şekilde üretmiş ve yeniden tesis etmiş olur. Genel anlamda

piyasanın sebep olduğu veya hizmet ettiği eşitsizlik türü fiyat mekanizmasıyla canlı tutulur ve sürekli yeniden üretilir.

Pazarlanan yaşam tarzları rağbet gören bir seçkinlik bahşeder çünkü üzerlerindeki fiyat etiketleri onları hali vakti yerinde olmayan tüketicilerin erişemeyeceği bir yere koyar. Böylece bu seçkinlik bahşeden işlev cazibesine cazibe katar ve üzerine yapılandırılmış yüksek fiyatı desteklemiş olur. Günün sonunda ortaya şöyle bir sonuç çıkar: Sözde tüketici tercihlerinin onca özgürlüğüne rağmen pazarlanmış yaşam tarzları eşit veya rastgele dağılmaz; genelde belli tür toplumlarda toplanma ve toplumsal statünün alametlerine dönüşme eğilimindedirler. Dolayısıyla yaşam tarzları eğilimsel olarak sınıfa özgüdür. Herkesin mağazalarda erişebileceği eşyaların bir araya gelmesiyle oluşmaları onları eşitliğin araçları yapmaz. Aksine bu durum yoksullar ve mahrum kalanlar için, mal mülkün genelde mirasla alman ve değişmeyen, insanın halihazırda taşıdığı toplumsal statüyle ilişkilendiği duruma kıyasla daha tahammül edilmez ve katlanması güç bir şeye dönüştürür. Başarıya herkesin ulaşabileceğini söyleyen iddianın arkasında, ödeme gücünün eşitsiz dağılımına göre belirlenen isnat edilmiş bir gerçeklik saklıdır. Bu bakımdan tanınma mücadelesi sadece yeniden dağılımla mümkün olabilir.

Piyasa gelir ve servet eşitsizliği üzerinde gelişir ama görünüş itibarıyla statüleri tanımaz. Fiyat etiketlerindeki hariç tüm eşitsizlikler inkâr edilir. Mallar bedelini ödeyebilecek herkesin erişimine açık tutulmalıdır. Satın alma becerisi piyasanın kabul edebileceği tek yetkidir. İşte bu sebepten, piyasanın hâkimiyeti altındaki tüketici toplumlarında, diğer tüm verili eşitsizlik türlerine gösterilen direnç eşi görülmedik oranlarda büyür. Belli etnik gruplardan insanları ve/veya kadınları kabul etmeyen özel kulüpler, “yanlış ten rengine” sahip oldukları için müşterileri içeri sokmayan restoranlar veya oteller, belli tipten insanlara mülk satmayan emlakçıların hepsi kendilerini saldırı altında bulurlar. Toplumsal farklılaşmayı yaratan piyasa destekli kriterlerin ezici gücü görünüşe göre rakiplerinin tümünü hükümsüz kılmaktadır. Basit bir ifadeyle paranın satın alamayacağı hiçbir mal

olmamalıdır ve piyasa belli değerlerle önyargıların somutlaştığı bir yer olarak değil, tüm makul insanların kabul etmesi gereken evrensel ve değer yargılarından uzak bir güç olarak görülür.

Aksi yönde iddialara rağmen piyasa odaklı ve etnik kökenlere dayalı yoksunluklar çakışır. “Doğuştan tayin edici” sınırlamalarla aşağı konumda tutulan gruplar genelde kötü ücretli işlerde çalışan insanlardır, bu sebeple emeklerinden faydalanan kişilerin alınına yazılmış yaşam tarzlarına güç yetiremezler. Bu örnekte yoksunluğun doğuştan tayin edici niteliği gizli kalır. Görünen eşitsizlikler yoksun gruba ait üyelerin daha az beceriye, daha az gayrete veya dirayete sahip olmalarının sonucu olarak açıklanıp savuşturulur. Kalıtsal kusurları olmasa herkes gibi başarılı olabilecekleri söylenir. Kiskanmaları ve taklit etme arzusu duymaları gereken kişilerden biri olmak, arzuları için hareket etmeleri halinde adeta erişebilecekleri bir olasılıktır. Piyasaya dayanak olan eşitsizlik, dolayısıyla bu grupların sürekli karşısına dikilip girişlerini engelleyen bariyerlerle oluşur. Böylece bu grupların kendilerini içinde buldukları koşullarla karşılaştıkları önyargıları değil de “onların” gruplarına has olduğu düşünülen nitelikleri aydınlatmayı hedeflemiş açıklamaların artmasına yol açar.

Normalde aşağı kategoriye ait olup piyasada başarılı olabilecek fertler yine de belli yaşam tarzlarına açılan kapıların sıkı sıkıya kapalı olduğunu görürler. Kulüplerin veya otellerin yüksek ücretlerini ödeyebilecek maddi güce sahiptirler ama girmelerine izin verilmez. Yoksunluklarının doğuştan getirdiği nitelikler böylece ifşa edilir ve onca vaade rağmen paranın her şeyi alamayacağını ve insanın toplumdaki konumu, refahı ve haysiyeti açısından para kazanıp harcamaktan çok daha fazlasının gerekli olduğunu öğrenirler. Bildiğimiz kadarıyla insanlar bilet alma olanaklarıyla birbirinden ayrılabilir ama paraları varsa bilet almaları engellenmeli midir? Piyasa toplumunda mallar ve hizmetlerin ödeme gücüne sahip herkese açık olduğunu söyleyen iddiaya bakıldığında, doğuştan gelen fırsat farklılaşmasına hiçbir gerekçe gösterilemez. “İnsanın kendini yarattığı” belli yaşam tarzlarını benimsemiş “kabilelerin” çoğaldığı ve insanların

tüketim tarzlarıyla farklılaştığı bir çağ aynı zamanda ırkçı, etnik, dini ve cinsel ayrımlara direnme çağıdır. Burada insanların birer birey olarak sarf ettiği çabalarla aşılacak sınırlamalar dışında hepsinin kaldırılması üzerinden ifade edilmiş bir *insan hakları* mücadelesiyle karşılaşırız.

Özet

Kimliğimiz çeşitli yollarla dönüşüme uğrar ve bu sadece becerilerimiz ve bilgi birikimimizin ötesinde “insanın” ne olduğunu sorgulayan soruları da değiştiren yeni teknolojilerin gelmesiyle değil piyasanın gündelik yaşamlarımızda giderek daha büyük rol oynamasıyla gerçekleşir. Bunlara güç yetirebilen ve erişebilen insanlar için yeni teknolojiler sürekli becerilerin güncellenmesini gerektirir. Buna rağmen bu araçları hedeflerimiz için mi kullandığımız yoksa araçların kendi başlarına amaca mı dönüştüğü sorgulanır. Yönümüzü geleceğe çevirdikçe bazı bilimkurgu yazıları giderek daha yerinde tespitlere dönüşürler çünkü insanlar ve makineler arasındaki katı hudutlar sürekli bulanıklaşmaktadır. İnsan bedenine mekanik vanaların ve yapay uzuvların yerleştirilmesi sadece “doğal” işlevlerin geri kazandırılmasından öte bir anlama sahiptir. İnsani-mekanik kapasitelerin artırılmasına hizmet etme potansiyeli de vardır. Teknolojik yenilikler kontrolün artmasına imkân verebilir ama kimin için ve ne tür sonuçlar yaratarak? Bu meseleler, kendi yürüttüğü mantığın dışında hiçbir şeyi kabul etmeyen süreçlerin dışından gelecek bir kavrayış gerektirmektedir.

Bu sorular önemli ahlaki meseleleri gündeme taşır. Ancak tüketim mantığıyla hareket eden toplumlarda bu amaç doğrultusunda yararlanılacak kaynaklar nerede bulunmaktadır? Görünüşe göre burada kabul edilen tek şey ödeme gücü olup, teknoloji akıllı kartlar ve hızlı işlemlerin gerçekleştirilmesini sağlayan okuyucularla bunu kolaylaştırabilir. Ayrıca piyasada metaların peşinde koşarken sözde herkesin eşit olduğunu söyleyen yaklaşımın toplumda varolan önyargılarla karşılaştığını

da gördük. Fırsat ve çıktı eşitliği farklı şekillerde dağılmıştır. Dolayısıyla insanlar piyasaya sadece farklı tercih kapasiteleriyle gelmekle kalmaz. Aksine piyasa onları şeylerin düzeni içinde kabul edilip edilmediklerine göre ödüllendirir. Piyasa bu güçleri yansıtır ve yeniden üretilmelerine ayak uydurur. Bundan dolayı bu düzenlemelerden yararlanmak için para bile yeterli olmayabilir ve bu eşitsizliklere gösterilen protestolar hiç de nadir değildir. Diğer taraftan hepimiz erişilmez olana (memnuniyetin zirve yaptığı mükemmel yaşam tarzına) erişme çabasında tüketmeye teşvik ediliz. Bunun refahımız, toplumsal adalet ve gezegenimizin sürdürülebilirliğine yaptığı etkiler bugün ve gelecek kuşaklar için hayati bir meseledir.

Üçüncü Bölüm
Geçmişe Bakış ve Olasılıklar

10
Sosyolojik Mercekler
Geçmiş ve Geleceğe Bakış

Yolculuğumuz bizi etkileşimlerin dünyasına, kendimiz ve nesnelere arasındaki ilişkilere ve bunların yanı sıra yaşamlarımızı şekillendiren hususların deneyimleriyle yorumlarına götürdü. Sosyolojik merceklerin rehberliği altında görevimiz gördüğümüz şeyleri ve bunun sonucunda yaptıklarımızı aydınlatmaktı. Tüm rehberli turlarda olduğu gibi önemli yerlerin hiçbirini atlamamayı ve kendi halimize bırakıldığımızda farkına varmadan geçip gidebileceğimiz bu şeylere ilgi çekmeyi umduk. Süreç içinde sadece yüzeysel olarak farkına varılabilecek dinamiklerle ilişkiler açıklandı ve belki bugüne dek üzerinde

durulmamış bakış açıları sunuldu. Bu yolculukta umarız daha fazlasını öğrendiğiniz ve kavrayışınızı geliştirdiğiniz bir noktaya varmışsınızdır. Şimdi son bölümde, bu kavrayış üzerinde durulacak ve sosyolojik bilginin bugün ve gelecekte toplumsal yaşam içinde sahip olduğu yere değinilecektir.

Sosyolojik Mercekler: İlişkisel ve Bağlamsal

Toplumlar değişim sahalarıdır ve bireyle onları içine almış gruplar üzerinde çeşitli etkileri olur. Dolayısıyla bu dönüşümlerin sonuçları yüzünden aynı zamanda çekişmelere tanık olan sahalarıdır. Gördüğümüz üzere bilim, çağdaş toplumların aldığı biçimleri ve politik, toplumsal, ekonomik, sivil ve ahlaki tartışmaların içeriğini giderek daha çok belirleyen bir etmene dönüşmüştür. Bu süreçte bilimsel ve politik bilgi arasındaki sınırlar iyiden iyiye bulanıklaşmıştır. İkincisi kendisini adeta ilkiyle karıştırılabilecek bir tarzla haklı gösterme çabasıdır yahut yaydığı inançlara uygun düşmediği için şüphe uyararak, inkâr ederek ve suçlayarak ilkinin karalamaktadır. Bu belirsizliği büyütme ve kamuoyundaki şüpheliği, dünyanın sorunlardan uzak sınırlara bölünmesini isteyen, yani öncesinde gördüğümüz gibi muğlaklığı yok etme arzusunun gözler önüne serme eğilimindeki güçlere daha açık hale getirir.

Hükümetler ve uluslararası, ulusal ve ulus-altı seviyelerde uyguladıkları politikalar, ekonomik büyümenin arkasında bilginin olduğunu savunan düşünceyle bilimin belli formlarına büyük değer atfederler. Bilim giderek iklim değişikliği gibi ikilemli kamu politikalarına yanıt vermek için başvurulan bir unsura dönüşür ve tıbbi tedaviler, genetik düzeltmeler ve çevreci ulaşımda atılacak adımlar, başka gezegenlerin kolonileştirilmesi, bedenlerimizin fiziki değişimi ve uzun yaşam süreleri için yönümüzü bilimsel gelişmelere çeviririz. Bilim sadece ulusların rekabetçi zenginliklerine etki eden dönüşümcü bir fail değildir; aynı zamanda insanın formunu yeniden biçimlendirerek insan ötesi varlığa dönüşmekle ilgili fikirlerin yaratıcısı olur. Ayrıca bilimin belli şekillerde kullanılmasının ve sürdürülebilirlikle top-

lumsal adaletin sağlanması için bilimsel kavrayışı farklı yönlere çeken alternatif yaşam tarzlarının sorgulandığına tanık oluruz. Süreç içinde bilimden, başka sorunlar doğurmadan çözümler sunabileceğini varsayarak çok fazla şey istediğimizi öğreniriz.

Bilimsel kavrayış, yaşamlarımızın çekirdeğinde yatan genel kavrayış biçimleri altında gelen şeylerin parçasıdır. Geçmiş deneyimlerimiz, toplumsal konumlarımız, referans grupları ve tekno-ekonomik değişimler gibi etmenlerin dünyaya bakış şeklimize ve aynı zamanda dünyada nasıl hareket ettiğimize nasıl şekil verdiğini gördük. Eylemi bırakıp açıklamalara geçtiğimizde farklı kavrayış türleri arasında geçiş yaparız. Gündelik yaşamlarımızda ait olduğumuz çevrede yönümüzü bulmamıza ve hareket etmemize imkân verecek çevresel bilgilerden yararlanırız. Sürekli onsuz yaşamlarımızı kuramayacağımız ve yön çizemeyeceğimiz bir kavrayış üzerinden hareket ederiz. Şeylerin düzeni bize verili birer unsurmuş gibi görünür ve gelgitleri yönelimlerimizde değişikliğe gitmeyi gerektirebilir ama varlıkları önümüzde güçsüzlüğümüzün sarsılmaz birer hatırlatıcısı olarak dikilir. Bu kavrayış zengin, bağlamsal ve sürekli hayata geçirilen bir kavrayıştır. Bunun bir kısmı zaman zaman örtük bilgi olarak adlandırılır: Yani anlatabileceğimizden daha fazlasını biliriz.

Yolculuğumuz esnasında gördüğümüz üzere, sık sık yabancı ve tehditkâr görülen hadiselerle pratikler vardır. Bu sebeple onları anlama çabası, belli bakış açıları için mevcut görme biçimlerine yöneltilmiş bir meydan okuma olabilir. Bu tür durumlarda anlama girişimi kınamaya maruz kalabilir çünkü sadece tehdit sayılan bir şeyi onaylamakla kalmaz, aynı zamanda verili kabul edilen şeyleri sorgulama potansiyeliyle bir eleştiri görünümünü de alabilir. Bu bilinen şeyler üzerine düşünmekle yetinmeyen, yaşamları ötekilerle iç içe geçmiş insanları buna göre konumlandıran, bağlamlara duyarlı ve ilişkisel bir kavrayış biçimidir. Böylece her iki kavrama biçiminden de yararlanmış olur: Yani sadece yaşamlarımızın yorumsal ve eylemsel başarılarla nasıl oluştuğu değil, aynı zamanda normalde gündelik kavrayışımızın

parçası olmayan hadiselerle süreçlerin bunları nasıl şekillendirdiği de dikkate alınır.

Her iki kavrayış boyutu da bu yolculuğa şekil vermiştir. Başkalarıyla nasıl geçindiğimiz ve bunun bizi insanlarla nasıl şekillendirdiği, aynı zamanda genel olarak toplumsal koşullar ve ilişkilerin yaşamlarımızı biçimlendirmede oynadığı rol, gündelik yaşamımızda karşımıza çıkan meselelerle daha iyi baş etmemizi sağlar. Bunun sonucunda onları çözüme kavuşturma çabalarımız kendiliğinden daha başarılı hale gelmez ama sorunları daha kalıcı çözümler bulabileceğimiz çerçevelere nasıl sokacağımızı öğrenebiliriz. Dolayısıyla sosyolojik düşünmek bu görevin temel taşıdır ama başarısı herhangi bir disiplinin etki edemeyeceği etmenlere bağlıdır. Eyleme geçmeyi ve uygun çözümler bulmayı gerektiren sorunların çerçeveye alınması sürekliliği olan bir görevdir ve bu dinlemeye, hareket etmeye hazır olmanın dışında değişimi getirme becerisi gerektirir.

Disiplinli bir düşünme yolu olarak sosyolojinin rolü bu sürece şekil verecek bilgiler sunmasıdır. Bu ölçüde toplumsal yaşamın geneline temel bir şeyler sunmuş olur: Yani kavrayıcı ve açıklayıcı süreçlerle deneyimlerin yorumlanmasını sağlar. Bu görevden yüzünün akıyla çıkmıştır ve getirdiği kavrayışlar varoluşsal ve analitik değerlendirmelerin arasına düşer. Yaşamlarımıza yorumlar getirirken deneyimlerimizi açıklayıcı dipnotlar koyar ve bu sayede yaşamlarımızı nasıl sürdürdüğümüze ve eylemlerimize şekil veren şeylere ilişkin çıkarımlarda bulunur. Bu yolla başarılarımızı odaklanarak bilgi birikimimizi artıran, aynı zamanda kendimizi içinde bulduğumuz konular ve koşullarla eylemlerimizi ilişkilendirirken karşımıza çıkan kısıtlamalarla olanaklara bakarak kavrayışımızı rafine edip yeniden formüle eden bir araç gibi hareket eder. Sosyoloji gündelik yaşamlarımızda “nasıl” hareket ettiğimizi inceleyen, bunları ve ek etmenleri tespit edip onların hepsini aşacak bir “haritada” konumlandırır disiplinli bir mercek setidir. Yaşamsal koşullarımız içinde soyut kalabilecek şeyler üzerine hem yakın ve yoğun araştırmalar yapar hem de kapsamlı açıklamalar getirir. Nicel ve nitel boyutları için içine

katmak, kendi başına keşfetme fırsatımızın hiç olmadığı ama buna rağmen yaşamlarımıza şekil veren ve onları yapılandıran bir dünyayla, yaşadığımız toprak parçalarının birbirleriyle nasıl ilişkilendiğini ve uyumlu bir bütün olduğunu görmemizi sağlar.

Varoluşçu ve analitik bakış açısı arasındaki süreklilik üzerine düşünürken sosyoloji izlenimlerimizi düzeltebilir ve görüşlerimize meydan okuyabilir ama basitçe hakikati ve yanlışı tespit edecek bir şey olarak görülmesi muhtemelen faydalı olmaz. Neticede eylemlerimiz farklı deneyimsel boyutlar üzerinde tanımlanıp açıklanabilir ve farklı bağlamlarda hareket ederken yaşanacak şey tam da budur. Örneğin çalışırken, evdeyken, çevrimiçi sohbetlerdeyken, alışverişte veya arkadaşlarla partideyken. Dolayısıyla tüm zamanlar ve mekânlar için yeterli tek bir açıklamanın olduğunu söylemek yanlış olur. Aksine bu hem günümüzdeki hem de geleceğe ait olasılıklardaki farklılıkları ketleyen bir ifadedir. Varoluşsal düzlemde insanlar beklentilere karşı hareket ederler ve bu özgürlükten faydalanma denilen şeyin parçasıdır. Sosyoloji bunun sebeplerini açıklar ama çalışma yöntemleri yüzünden bu aynı zamanda kavrama çabasında aramaya devam etme vesilesidir. Toplumlar, sorunlar ve dinamikler değiştikçe mutlak hakikate işaret eden hiçbir kesin nokta yoktur çünkü canlı ve ufuk açıcı olmak için modaya yenik düşmeden ilişkisini korumaya ve yanıtlar üretmeye devam etmek zorundadır. Sosyolojik bilgi, bilimin tüm sahalarında olduğu gibi, eskiden keşfedilmemiş yahut pek anlaşılmamış şeyleri açıklamaya yetkin oldukça büyür.

Bu bilgiler yaşamlarımızı idame ettirirken kullandığımız araçlara ışık tutar ama aynı zamanda hayal gücünü kışkırtan ve meydan okuyan çalışmalarla eserlerin üretilmesiyle bu yetkinliği sorgulatan bir etkisi vardır. Bu aşına olduğumuz şeylere beklenmedik ve keşfedilmemiş açılardan bakan zorlu bir süreç olabilir. Bilgi formları hakkında taşıdığımız yargılar ve onlardan beklediğimiz şeylerden ötürü kafa karışıklığıyla dolu hisler uyandırabilir. Genelde onlardan mevcut fikirlerimizi doğrulamaları ve kavrayış şeklimize zarar vermeyen ama onları kayda değer oran-

da geliştiren yeni bilgiler sunmaları beklenir. Elbette sosyolojik bilgi her iki beklentiyi de karşılayabilir. Ancak yaşamlarımızda açık veya kararsız olan, dolayısıyla aşinalıktan çıkıp yabancılaşan şeyleri kapatmayı reddederek bu beklentileri sorgulayabilir. Bu sebepten ötürü, yaşamlarımızın normalde üzerinde durulmayan unsurlarını dahil ederek farklı yollarla düşünmenin olasılığını arttırır ve kendi eylemlerimizin başkalarının koşullarıyla ilişkisine değinen meseleleri ön plana çıkarır. Bu onu çok pratik bir disipline dönüştürür ama muhtemelen bu toplumsal tahayyüllerini somut kesinliğe dönüştürmek isteyenlerin bu terimi kullandığı şekilde olmaz. Öncesinde belirtildiği gibi ya inkâr etmeye ve karalamaya dönük girişimler ya da bu bilginin kamusal zemine girmesini engellemeye çalışan gayretler devreye girer.

Bilgi, Beklenti ve Arzu

Yukarıdaki kavrayış formları ve sık sık bilimsel bilgilerle oluşmuş beklentiler arasında gerilimler vardır. Bunlar daha sonra kendilerini sosyolojik araştırmalardan beklenen şeylerde açığa serer. Örneğin bir “bilim” olup olmadığı sorgulanır. Filozof René Descartes’m kavrayışımıza getirdiği devrim (“düşünüyorum öyleyse varım”) deneyimlerimizi bilimin alanına sokmak olmuştur. Öncesinde deneyim genelde sağduyunun parçası olarak görülürken bilim yöntemin uygulanmasıyla bilginin yolunda yürüyen etkin bireydeki tezahürüyle bağlantılıydı. İlahi güç bilmediğimiz şeyleri elinde tutsa da ileride bilgi sahibi olmadığımız her şeyi nihayetinde izah edilebilir kılacak şey bilimdi. Bu beklentilerin yerleşmesiyle bilim, bilgi olarak kabul edilebilecek ve yargılanacak tüm deneyimlerin tek havuzu oldu.

Gerçek bilimsel pratiklerin çoğu kez bu amaçlarla anılan kriterlere uygun düşmediği gösterilmesine rağmen ve birçok fiziki bilimci teşebbüslerinin çizgisel olmayan doğasını kabul etse de yukarıdaki şey sık sık şöyle bir form alır: Bilim “Hakikat” adına peşinden koşulacak sağlam ve geçerli bilgilerin üretilmesiyle bilgi formları üzerinde net ve sorgusuz bir üstünlük kuran pratikler

toplamıdır. Bilgiyi yargılamak bu temel üzerinde hareket eden sosyologlar, bize sorunlarımızın ne olduğunu ve ne yapmamız gerektiğini söyleyebilecek diğer uzmanların yanına konur ve onlardan biri olarak değerlendirilir.

Bu beklentiler “bilimciliğe” duyulan inançtan türer. Jürgen Habermas’ın belirttiği gibi bu, “artık bilimi olası bilgi formlarından biri olarak göremeyeceğimizi, aksine bilgiyi bilimle özdeşleştirmek zorunda olduğumuzu söyleyen kanaattir”. Sosyoloji bu durumda insanlara bir şeyleri kendi başlarına nasıl yapacaklarını gösteren talimatlardan biri gibi görülebilir. Ders kitapları yaşamda nasıl başarılı olacağımızı söyleyen kusursuz bilgilerle doludur ve başarı istediğimiz şeylere ulaşımadağıımızla, yolumuza çıkan şeyleri aşma veya etraflarından dolanma becerimizle ölçülür. Sanki bilgi bağlamdan bağlama sorunsuzca aktarılacak bir şeymiş ve bu bağlamları öğrenmek tali bir meselemiş gibi “araç takımlarının” tedarik edilmesi bu beklentilerin tezahürlerinden biridir. Bunu şekillendiren, bilginin değerini koşulları kontrol altına alma ve bu sayede amaçlarımıza tabi kılma becerisinde gören inanıştır. Bilginin vaadi böylece onun şüpheye yer bırakmayacak şekilde ne olacağını bize anlatma becerisinde saklıdır. Nitekim aynı inanca göre bu da belli amaçlar peşinde koşarken özgür ve rasyonel bir şekilde hareket etmemizi sağlayacaktır. Bu bilgiyle donanıldığı anda yapılacak hamleler sadece arzulanan sonuçları getirmesi garanti altına alınmış olanlardır. Bu yolla bilgiye atfedilen değerden şüphe edemeyiz. Neticede raflar, toplumun en güncel sorunlarının hepsine deva olacak ilaçlarla oradan oraya gezen guruların eserleriyle doludur.

Bu yönelim şu veya bu şekilde toplumsal koşulların her zaman parçası olan diğer insanları, arzulanan şeyin elde edilmesine dönük davranışlar sergilemeye ayartmak, zorlamak veya yönlendirmek demektir. Koşulları kontrol etmek mutlaka başka insanlar üzerinde kontrol kurmak demektir. Bu beklentiler, yaşam sanatının dost kazanma ve insanları denetleme uğraşlarını da içerdiğini söyleyen bir inanca dönüşür. Bu da ihtilaflarla

çatışmalar üretir ve sosyoloji bu mekânlarda hizmetlerinden düzen yaratıp kaosu ortadan kaldırmaya dönük çabalarda yararlanıldığını görür. Yolculuğumuz sırasında belirttiğimiz gibi bu modern zamanların ayırt edici damgalarından biridir. İnsanların eylemlerine yön çizen umutları, dilekleri, arzuları ve dürtüleri keşfederek sosyologların, sergilenmesi zorunlu eylemlerin oluşması için şeylerin nasıl düzenlenmesi gerektiğini söyleyecek bilgiler vermeleri beklenir.

Böyle bir eylem rotası, tasarlanmış düzen modelinin uygun görmediği davranış biçimlerinin yok edilmesini gerektirir. Bu rota bizi doğrudan politik ve ahlaki topraklara götürür: Örneğin çağrı merkezleri ve fabrikalardaki yöneticiler çalışanlarından daha fazla verim alabilmek için sosyologların yardımını alabilirler. Çevrimiçi firmalar tüketicilere daha fazla mal ve hizmet satmak için onların alışkanlıkları ve profilleri hakkında daha fazla şey öğrenmek isteyebilirler. Ordu komutanları erler arasında disiplini artıracak veya düşman hedeflerle ilgili bilgiler sunacak anketlerin ve gözlem çalışmalarının yapılması için onlara yetki verebilirler. Emniyet güçleri kalabalığı nasıl dağıtacaklarını ve örtük gözetim yöntemlerini daha etkin bir şekilde nasıl kullanabileceklerini söyleyen önermeler isteyebilirler. Süpermarketler güvenlik memurlarını, etkin ve rencide edici profillerle dükkân hırsızlıklarını tespit edip azaltmak için hazırlanmış kurslara gönderebilirler. Halkla ilişkilerden sorumlu görevliler, siyasetçileri söylemsel taktikler ve sosyal medyayı hedefleyerek insanlarla “temas” kurmuş kişiler gibi gösterip onları daha popüler kılmamanın ve seçilme şanslarını artırmanın en iyi yöntemlerini öğrenmek isteyebilirler.

Bu tarz pratikler ve talepler, belli grupların alternatif açıklamaları, çözümleri ve olasılıkları görmezden gelerek veya onları “alakasız” sayarak tanımladığı sorunlarla nasıl mücadele edecekleri konusunda onlara tavsiyeler verecek sosyologların varlığını gerekli kılar. Kasıtlı ve belki kasıt olmadan açığa çıkan sonuçlar kimi insanların özgürlüğünü azaltabilir. Böylece tercihleri kısıtlanmış olur ve davranışları bu araştırmaların siparişini vermiş

kişilerin arzularına göre denetlenir. Söz konusu insanları kendi başlarına eyleme geçen *öznel*erden müdahale edilip yönlendirilebilecek *nesnelere* dönüştürecek bilgilere ihtiyaç vardır. Kişiyile çevresi arasındaki ilişkileri dikkate alan bir kavrayış, en başta bunu denetlemeye çalışan insanların dileklerine ve imgelerine tabi kılınır. Bu beklentilerde yaşanan sapmalar büyük ihtimalle, teşebbüsün tamamını sorgulamaya açmak yerine çok daha sıkı kontrol formlarının talep edilmesine yol açar. Doğrusu ilki, “zorunluluk” olarak çerçeve içine sokulmuş şeyler karşısında lüks sayılan müsamahacı bir tavır gibi algılanabilir.

Bu hedefe dönük bilgilerden beklenen şey, araştırmaların insani ilişkileri denetlemeye yarayacak reçeteler üretmesini isteyen taleptir. Gördüğümüz şey araştırma nesnelere üzerinde denetim kurma arzusudur. Kültür ve doğa arasındaki etkileşime bakarken gördüğümüz gibi bunun uzun bir geçmişi vardır. Bu sayede ikincisi, kaynaklarından kendi arzularını tatmin etmek için faydalanmak isteyen kişilerin iradelerine ve hedeflerine tabi kılınsın diye müdahale edilecek nesnelere dönüştürülür. Böylece müdahaleye konu olan nesnelere eylemlere konu olduğu ama hiçbir eylem doğurmadığı veya eylemleri sorgulamadığı yerde, niyetlerden arındırılmış ve duygusal içerikle arasına mesafe konmuş teknik terimlerle dolu bir dil açığa çıkmıştır. Ayrılarak ve farklı bölümlere konularak ilişkilerden yoksun bir şekilde açığa çıkan eylem alanları belli hedeflere ulaşmak için manipüle edilir. Kültür ve doğa bu sürecin parçasına dönüştükçe ikincisi “herkese açık bir alan” olarak algılanmıştır. Adeta işlenmeyi bekleyen ve insanların yaşamasına uygun, amaçlı bir şekilde tasarlanmış alanlara dönüştürülecek bakir topraklar gibi görülmüştür. Gezegen ve kaynaklarıyla kurduğumuz ilişkiyle denge meselesine dair sorular, ardı arkasına yayınlanan araştırmalarla müdahaleler ve çıkarmalarla kaynakların tükenmeye yakın hale geldiği kanıtlanıncaya dek sorulmamıştır. Buna rağmen bu kabul çıkarlarına hiç hizmet etmiyorsa kişiler harekete geçmeyi reddetme tercihinden yanadırlar ve alternatif enerji kaynaklarıyla sürdürülebilirlik kaygısının yükselişine tanık olurken bu

kaynakların açığa çıkma ve belli hedeflere tabi kılınmaya devam etme tarihleri hâlâ yazılma aşamasındadır.

Doğa ve kültür nasıl basitçe birbirinden ayrılamıyorsa çevre ve toplum da ayrılamaz. Dolayısıyla sosyoloji sürdürülebilirliğin önemini görürken onu toplumsal bağlam ve adalet meseleleriyle ilişkilendirmekten kaçmamaz. Çevreye duyulan saygı farklı topluluklar ve iklim tipleri sebebiyle toplumların kendi içlerinde ve birbirleri arasında değişiklik gösterir ancak bazı toplumlar diğerlerine kıyasla daha fazla doğal kaynağa el koyar ve güç farklılaşmalarıyla eşitsizliklere hepsinde rastlamak mümkündür. Bu ilişkisel zemine giren her bilgi sadece açıklanması değil gerekçelendirilmesi de gereken beklentilerle karşılanacaktır. Fakat bu tüm disiplinleri aşan bir sorumluluktur. Bu esnada bu sürece girip girişmemeye ilgili şüpheler, görünürdeki karmaşık yapısından veya toplumsal alandan kopuk bir teknolojiyi çözüm olarak gören kanıdan ötürü bu hayati ihtiyacın sorgulanmasına dönüşebilir. Tarihin önceki dönemlerinde karmaşık meseleler insanlığı asla durdurmamıştır. Yine de süreç, beşeri yaşamı anlamlı kılan ve ona amaç veren meselelerden yani varoluşumuzdaki ahlaki boyuttan kopuk bilgilerden türetilen belli fikirleri sözümona tarafsız sayan bir varsayım üzerinden saldırılara yol açabilir.

Bilgi ve Varlık

Bilgi ve dünyadaki varlığımız arasında yapılacak ayırım bilgi ve eylem arasında bir farklılaşma yaratır. Bilgi, gerçekleştirilmeden önce eyleme yön ve şekil veren bir şey olarak değerlendirilir. Bu tarz bağlamlarda meşruiyete kavuşmak isteyen her disiplin bu bilgi üretme modelini öngörme çabasında olmalıdır. Akademik dünyada bir yer ederek ve kamusal kaynaklarda pay sahibi olarak insanların onayını alma özleminde olan her tür bilgi, bu temeller üzerinde iletilebileceklerini kanıtlamak zorundadır. Bundan dolayı şöyle bir gerçeğe rastlarız: Toplumsal düzeni inşa edenlerin veya tasarlayan mimarların rolü ilk sosyologların aklına hiç gelmemiş olsa bile (kesinlikle bazılarının aklına

gelmiştir) ve tek istedikleri beşeri koşulları daha bütüncül bir şekilde kavramak olsa da disiplini inşa etmeye çalıştıklarında nadiren “iyi bilginin” ne olduğuyla ilgili hâkim kavramlardan kaçmabilmişlerdir. Bir noktada beşeri yaşamla insana ait faaliyetlerin bu koşullar altında araştırılabileceğini söyleyen bir kanıtı ihtiyaç duyulmuştur. Sosyolojinin kendisini, belli terimlerle meşru faaliyetler yürüttüğünün kabul edilmesini sağlayacak bir statüye yükseltebileceğini kanıtlama ihtiyacı oluşmuştur.

Disiplin içinde onaylanmak ve tanınmak için mücadelelerin verildiği araştırma enstitülerinde sosyolojik söylemin özel bir şekil aldığını görürüz. Bu şekli veren sosyolojiyi bilimcilik söylemlerine uygun hale getirme çabalarıdır ve bu söylem katılımcılar arasında hep vitrinde tutulan bir göreve dönüşmektedir. Yapılan yorumların sonunda çeşitli stratejiler türemiştir. Bunlardan biri hâkim varsayımların söylediği şekilde bilimsel teşebbüslerin *kopyalanmasıyla* ilgili olmuştur. Bu bakımdan, toplumun sivil dinine temel oluşturacak rasyonel, sistematik ve ampirik bir temelin sunulmasını hedeflemiş bir grup sosyal disiplinin içinde sosyolojiye yer açmaya çalışmış kişi Emile Durkheim'dı. Bu uğurda her şeyden önce araştırma nesnesini araştırmayı yapan öznenen tamamen koparılmış bir şey olarak görme becerisiyle nitelendirilecek bir bilimsel modelin peşinden koşmuştur. Özne böylece “dışarıda” gözlemlenmeye açık ve tarafsız, hissiz bir dille tarif edilmesi mümkün bir nesneye gözlerini dikmektedir. Bu bakış açısına göre bilimsel disiplinler yöntemleriyle değil gerçekliğin farklı alanlarına ilgi göstermeleriyle farklılaşırlar. Dünya böylece, merak ettikleri nesnelere etrafında hudutlar çizen bilimsel disiplinlerin araştırmaları için parsellere bölünmüştür. Faaliyetlerinden ayrılmış ve basitçe gözlemlenmeyi, tanımlanmayı veya açıklanmayı bekleyen bu şeylere bilimsel bir göz çevrilmiştir. Bilimsel disiplinleri ayıran şey yalnızca soruşturma alanlarının bölünmesidir ve her alan kendi “derlediği şeylerle” ilgilenmektedir.

Bu modele göre sosyolojik bilginin üretimi, kimsenin egemenlik iddiasında bulunmadığı topraklar keşfetmek için yola

çıkılmış denizci kaşiflere benzer. Durkheim bunu *toplumsal olgularda* bulmuştur. Bunlar herhangi bir bireye indirgenmesi imkânsız kolektif fenomenlerdir. Ortak inançlar ve davranış kalıplarında olduğu gibi, nesnel ve tarafsız bir üslupla üzerinde çalışılacak şeyler arasında sayılabilirler. Bu şeyler bireylere katı, çetin ve iradelerinden bağımsız bir gerçeklik şeklinde görünür. İster istemez farkına varılamaz ve uzaklaştırılmazlar da. Bu ölçüde aynı odada yer kaplayan masalar veya sandalyeler gibi fiziksel dünyanın özelliklerini yinelerler. Onları görmezden gelmek, insanın yerçekimini görmezden gelebileceğini varsaymak gibidir. Bu bakımdan toplumsal bir normu çiğnemek, hiçbir insanın değiştiremeyeceği sınırları ihlal etmememiz gerektiğini bize hatırlatacak cezai yaptırımlarla sonuçlanabilir. Böylece toplumsal fenomenler açıkça insansız var olamasa bile birey olarak onların *içinde* yer almaz, *dışlarında* bulunur. Onların gücüne maruz kalmış insanlara sorular sorarak bu toplumsal fenomenler hakkında bir şeyler öğrenmenin hiçbir mantığı yoktur. Bilgiler bulanık, taraflı ve yanıltıcı olacaktır. Bunun yerine değişimlerin bu koşullarda davranışı nasıl geliştirebileceğini veya çevrenin kendisinde barınan bu güçlerin nasıl göstergesi olabileceğini görmek amacıyla çevrelere verdikleri tepkiler sorulabilir.

Durkheim'ın da kabul ettiği gibi toplumsal olgular önemli bir açıdan doğal olgulardan ayrılırlar. Doğa kanunlarını çiğnemekle onu takip eden hasar arasındaki bağlantı otomatiktir: İnsanın tasarısıyla gerçekleşmemiştir (hatta kimsenin tasarısı değildir). Oysa toplumsal normları ihlal etmekle normları çiğneyen kişilerin çektiği acı arasındaki bağlantı "insan yapımıdır". Belli davranışlar toplum onu mahkûm ettiği için cezalandırılır, davranışın kendisi onu gerçekleştiren için zarara yol açtığından cezalandırılmaz (dolayısıyla çalmak hırsıza zarar vermez, hatta yararlı da olabilir; hırsız eylemlerinin sonucunda acı çekiyorsa bunun sebebi hırsızlığı yasaklayan toplumsal duyarlıktır çünkü hırsızlar kurbanlarına zarar vermişlerdir). Ancak bu farklılık toplumsal normların "şeyleri andıran" karakterine veya nesnel araştırmalar yapmaya uygun olmalarına gölge düşürmez. Bu

sebeple araştırmacı sadece bireylerin kendisinden dinleyebileceğimiz bireysel ruh hallerini, niyetleri ve şahsi anlamları es geçip dışarıdan gözlemlenebilecek ve büyük ihtimalle her gözlemcinin baktığında aynı şeyi görebileceği fenomenlerin araştırılmasına yoğunlaşma hakkına sahiptir.

Beşeri eylemler anlamlı olduğundan ve dünyadaki aktif varoluş tarzımızla ilişkilendiğinden beşeri gerçeğliğinin tabii dünyadan ayrıldığını kabul ederek ikinci bir güzergâha girebiliriz. İnsanlar belli dürtüleri sahiptirler, kendilerine koydukları hedeflere ulaşmak için hareket ederler ve bu hedefler eylemlerini açıklar. Bu sebeple fiziksel yapıların uzamsal hareketlerinden farklı olarak, beşeri eylemlerin açıklanmaktan ziyade anlaşılması gerekir. Daha kesin bir ifadeyle beşeri eylemleri açıklamak, bu eylemleri faillerin onlara yükledikleri anlamları kavramak açısından anlamak demektir. Beşeri eylemlerin anlamla yüklü oluşu *hermenötik/yorumbilimin* temelidir. Terim, edebi metinlerde, resimlerde veya insanın yaratıcı ruhuyla üretilmiş diğer tüm eserlerde gömülü “anlamın kurtarılmasına” dönük teoriler ve pratiklere karşılık gelir. Ne anlama geldiğini anlamak için metni yorumlayanlar kendilerini yazarın “yerine” koymalıdır. Yani metni yazarın gözleriyle görmeli, yazarın düşünceleriyle düşünmelidirler. Ardından yazarın eylemlerini içinde buldukları tarihsel koşullarla bağlantılandırmalıdır. Yorumbilimsel çember (yazarın deneyimlerinde ve yazdıklarındaki tikellikten yazdıkları genel tarihsel bağlama uzanan çember) yorumlama çabasının konularından biridir.

Beşeri eylemlerin hepsi bu tarzla yorumlanamayabilir. Gördüğümüz gibi eylemlerimizin çoğu kılavuzunu alışkanlıklardan veya hislerden almasından ötürü ya geleneksel ya da duygusaldır. İki durumda da *düşünce ürünü olmayan* şeylermiş gibi görünebilirler. Örneğin kızgınlıkla hareket ettiğimizde veya bir rutini takip ettiğimizde eylemlerimizi hesaplamadığımız gibi belli hedeflerin de peşinden koşmayız. Geleneksel ve duygusal eylemler doğrudan kontrol edemediğimiz ve en iyi ihtimalle sebepleri gösterildiği anda kavrayabileceğimiz etmenler tara-

findan belirlenir. Diğer yanda *rasyonel* eylemler hesaplanır, kontrol edilir ve bilinçli bir şekilde üzerinde durulmuş hedeflere yönlendirilir (“amaçlı” eylemlerdir). Dolayısıyla gelenekler farklı farklı olsa da, duygular bütünüyle bireysel ve kişiye özgü şeyler olarak görülse de hedeflerimize ulaşmak için seçtiğimiz araçlarla amaçları mukayese ederken kullandığımız sebepler tüm insanlar için ortaktır. Ardından belli anlamları, aktörlerin kafalarında dönenleri tahmin ederek değil, eylemleri anlamı olan ve eylemi anlaşılır kılan sebeplerle ilişkilendirerek gözlemlenen eylemlerden çıkarabiliriz. Böylece hem nedensel açıklamaları hem de anlamın yaşamlarımızdaki önemini buluruz. Bu birleşimden ötürü Max Weber sosyolojik bilginin bilimsel nitelikte olduğu ama fiziki bilimler üzerinde keskin bir avantaja sahip olduğunu düşünmüştür: Sorguladığı konuları tarif etmekle kalmayıp onları kavrayan bir bilim.

Sosyolojik bilgi sadece tekrarlama, üzerinde düşünme ve modifiye etme amacıyla değil eylemleri bağlam içinde inceleme amacıyla da hareket edebilir. Descartes’ın fikirlerine karşı olarak pragmatizm, bilginin temelini bilincin değil eylemlerin oluşturduğunu söyleyen temel üzerinden geliştirilmiştir. Bilincimizi eylemlerimize taşımayız aksine bilinç etkileşimlerimiz içinde açığa çıkıp gelişir. Sonuç çevremizle uyum kurmamızı sağlayan bir ilişkidir ve bilinç sorunları çözme çabasında ön plana çıkar ve araştırmaların odak noktasına yerleşmesi gereken şey de budur. Bu eğilimi en net haliyle Kuzey Amerika sosyolojisinin gelişiminde görürüz. Pragmatist felsefeci William James’in belirttiği gibi “şurası oldukça açık ki, hakikati kabul etme yükümlülüğümüz koşulsuz olmaktan alabildiğine uzak ve olağanüstü derecede koşullara bağlı bir şeydir”. Bu gerçek akılda tutularak sosyolojiye, yapılan teşhislerle ifade edilmiş bir etos üzerinden pratik bir nitelik verilir çünkü değişen toplumsal koşullar ve sorunlarla uyum sağlayıcı bir ilişkisi vardır. Pragmatizmin esinlediği araştırmaların tarihi seyri içinde, suç, çocuk suçlular ve çete kültürü, alkolizm, fuhuş, evsizlik, ırk ilişkileri, aile bağlarının değişen dinamikleri ve benzer konulardaki

kavrayışlar keskinleşmiştir. Bir disiplin olarak tanınma çabası, toplumsal ilerlemeye şekil vermek için tartışmalara konu olmuş meselelerle ilgilenmesine dayanmaktaydı.

Bu stratejilerin her biri toplumsal değişimlerle iç içe geçer ve bu bileşenler zaman içinde çeşitli kavrayış noktalarının biriktiği sosyolojik bilgiyi oluşturur. Tarihsel bağlamlar olarak anlaşılması önemli olsa da yukarıdakileri tek tek ele alıp bugünkü pratiklerde saklı unsurları görebiliriz. Durkheim faydacı görüşleri güçlü bir şekilde eleştiriyor ve bireyciliği ön plana çıkaran toplumların yurttaşlarına pek huzur ve mutluluk getirmeyeceğini düşünüyordu. Toplumsal normların çözülmesi ve insanların atomize olup birbirlerinden uzaklaşmasına yol açmasıyla, finansal krizlerin ve bankacılık sektöründeki kültürün anomi dediği şeye nasıl yakınlaştığını görmek kolaydır. Weber yaşama amaç veren anlamlar dünyasını her geçen gün daha çok dolduran ve onu hesaplamalara tabi kılan araçsal tutumun yükselişine tanık olmuştu. Aynı tutum insanları amaca giden araçlar gibi gören örgütlerdeki çalışma pratiklerinin gelişiminde de hâkimdir. Bunu reklamcılığın pratiklerinde ve yapay zekâyla makine öğreniminde yaşanma potansiyeli olan “kötücül gelişmelerde” görebiliriz (bkz. <https://maliciousaireport.godaddysites.com>). Büyük şirketlerin çevrimiçi faaliyetlerden veri elde etmesinin artışıyla, algoritmaların soyutluğu içinde boğulurken özgün olma arzusunun peşinden koştukça, sayısallaşmış ve anlatıya dönüşmüş benliklerimiz arasında gerilimlerin de büyümesine tanıklık ederiz.

Bu güncel gelişmeler ve toplumların gerek kendi içinde gerek birbirleri arasındaki bariz eşitsizlikler karşısında sosyoloji, görevi insan davranışlarını düzenlemek olan kişiler onu uygun bulsun diye kendisini toplumsal düzenin inşası ve korunmasına öyle basitçe vakfedemez. Anlamak yerine kontrol etmek adına bilgi üretildiğinde, hakikatle yararlılık, enformasyonla denetim, bilgiyle iktidar birbirine karışmış olur. Sosyoloji basitçe, düzen teknisyenlerinin önlerine alıp ifade ettiği sorunlara çözüm bulamaz. Bu durumda toplum yukarıdan bakılabilecek, istenen

nihai şekle girebilmeleri ve daha uysal hale getirilmeleri için içsel niteliklerinin tanınması zorunlu dirençli unsurlardan kurtulacak bir nesneye dönüşebilir. Sosyoloji bu talebe karşı çıkarken ilgisini genelde o bakış açılarının kabul etmediği şeylere yöneltir ve diğer varoluş biçimlerini, dolayısıyla koşulların farklılaşmasını sağlayacak olasılıkları gözler önüne serer.

Gerilimler, Hedefler ve Dönüşümler

Toplumsal dönüşümlerin kavranmasına dönük çalışmalarda alternatifleri ön plana çıkarmasıyla, belki belli algılara maruz kalan marjinal gruplarla ilgili araştırmalarla yahut normalde makul, sıradan ve olağan sayılan şeylerin sorunlu unsurlarına ilgi çekmesiyle sosyolojinin statüsü kendisini sorgu altında bulabilir. Ancak bir disiplinin başarısını güçlü olanların ihtiyaçlarına hizmet etmekle veya popüler kanıları geri aktarmakla tanımlaması, bir disiplin olarak alternatif değerlerle birlikte sorumluluklarını hükmen görmezden gelmesi ve soruşturmalarını dar sınırlar içine hapsetmesi demektir. Engellenen, değişimin sebepleri ve neticelerine dönük bir analizle belki bundan yararlanamayacak kişilere söz verme ve tanınmalarını sağlama imkânıdır. Ayrıca bir toplum olarak, mevcut güncellemeler içinde oluşmaya gebe olasılıklardaki alternatifleri kavrama imkânımız da ortadan kalkar.

Bu ve diğer sebeplerden ötürü sosyoloji, kendi yaratmadığı ihtilafların sahası olabilir. Farklı değerler ve yaşam tarzları olduğu için toplumun bünyesindeki mücadelelere hedef olur ve çalışmaları çözüme kavuşturma gücünün olmadığı baskılara maruz kalabilir. Bir tarafın sosyolojiden ulaşmasını istediği şeyi, diğer taraf tiksindirici bir şey olarak görebilir ve direnmeye şartlanabilir. Yöntemlerinin keskinliğine ve teorilerinin rafinelğine rağmen, bağıntılılığı ve kavrayışıyla birlikte pratiğine şekil veren çelişkili beklentiler de gelir. Toplumun geneline yayılmış gerilimlerin, tereddütlerin ve çelişkilerin parçası olan gerçek toplumsal çatışmalara kurban düşebilir. Sosyoloji sistematik sorgulamalarla toplumsal meseleleri ön plana taşıırken kendi-

sini, ciddi tartışmalar yürütüp eyleme geçme ihtiyacının yerini alan uygun bir hedef olarak kullanılmış halde bulabilir. Bu da basitçe kamusal müzakerelerin yürütülmesi, çoğu kez kimsenin duymadığı deneyimlerle seslere kulak verilmesi için gereken mekânların yokluğunu ifşa edebilir.

Bu meseleyi, toplumdaki rasyonelliği iki ucu keskin bir bıçak kılan unsurlarla ele alalım. Bir yanda sosyoloji açıkça eylemlerimiz üzerinde daha fazla kontrol kurma sürecine yardımcı olur. Rasyonel hesaplamalar eylemleri, seçilen amaçlara daha iyi uyacak ve böylece etkinlikleriyle verimlerini belli kriterlerin karşılanmasına uygun şekilde arttıracak tarzla şekillendirir. Genel olarak rasyonel bireylerin hedeflerine ulaşma şansı, eylemlerini hiç planlamayan, hesaplamayan ve gözlemeyen kişilere kıyasla daha fazladır. Bireyin hizmetine sokulduğunda rasyonellik özgürlüğün kapsamını arttırabilir. Ancak rasyonelliğin bir başka yüzü daha vardır. Bireysel eylemlerin çevresine (yani genel olarak toplumun örgütlenmesine) uyarlandığında rasyonel analizler, bireyin amacına ulaşması için kullanabileceği araçların yelpazesini sınırlayabilir veya tercihleri kısıtlayabilir. Dolayısıyla bireysel özgürlüğü daraltır. Sosyolojik analizler bu gerilimi yansıtır: Bu rasyonelliği arttıracak araçları sunabildiği gibi onun sınırlarına ve sonuçlarına da dikkat çekebilir. Marshall McLuhan'ın yeni teknolojiler hakkında yazdıklarında görüldüğü gibi, yaşamlarımızı nasıl dönüştürdüklerini anlarsak "onları öngörebilir ve kontrol edebiliriz ama kendiliğinden tetiklenen bilinçdışı transından çıkmazsak köleleri oluruz".

Beşeri enerjinin, çalışma hayatının ve geçim kaynaklarının yerini teknolojiye bırakması bugün belirgin bir olgudur ve vaatleri gelecek için sürekli tekrar edilecek şekilde gerçekleşmektedir. Şu senaryoyu ele alın: Sınıfta öğrenciler karşılarında, gelişimlerini sözlü etkileşimin ve tartışmanın az olduğu ortamlarda, akıllı cihazlar üzerinden takip eden ve bilgisayarların arkasında oturan öğretmenler bulabilirler. Bu teknikler her öğrencinin aynı öğrenim materyallerine maruz kalması adına öğretmenlerin takdir hakkını ortadan kaldırarak zihne özgürleştirici

bir eğitim mi verecek? Yoksa elbette farklı görünüşler olsa da öğretmenlerin takdir hakkını kaldırmak, öğrenimi canlı tutacak yaratıcılığın da ortadan kalkmasına mı neden olacak? Teknoloji taşınabilir olmasıyla öğrenimi okuldan çıkarıp hayatın tüm alanlarına ulaştırabilir. Bu da öğretmenin, öğrencilerin derslerine kendilerini ne kadar adadıklarını takip etmesini sağlar. Teknolojiden yararlanan çok daha fazla öğrenciye ders vermek ve gelişmelerini takip etmek için daha az sayıda öğretmene ihtiyaç olacağından personel masrafını azaltacak bir sonuç çıkabilir. Potansiyel anlamda gidilecek bir okul yapmanın maliyetini bile ortadan kaldırabilir. Bu süreç içinde öğretmenler, öğrenciler ve velileri, donanımı satan teknoloji firmaları, yazılım mühendisleri, hepsinin gerçekleşmesini sağlayan bağlarla enerjiyi tedarik edecek genişbantlı iletişim ve elektrik firmaları arasında bir çıkar örtüşmesi var mıdır? Toplumun pratikte görmek istediği, bunun yanında gelecek kuşaklarda yerleşmesini umduğu veya özlem duyduğu eğitimsel değerlerle bu çıkarların tümü nasıl yan yana gelir?

Aldığı tüm formlarla altta yatan insan ilişkileri güvenle alakalı meselelerdir fakat rahatsız edici bir şekilde, küresel işletmelerdeki rutin hesaplamalarla karışır. Kimisi belli uluslarla eşit güçlere ve zenginliklere sahiptir ama demokratik anlamda eylemlerinin hesabını vermemektedirler. 2008'deki mali krizden sonra bankaların kamu fonlarıyla kurtarılmasına eşlik etmiş kemer sıkma politikaları ve bu şirketlerin yaptıkları icraatların sonuçlarına karşı protestoların yükseldiğine tanık olduk. Küresel iş dünyası için bu protestolar, küresel hedeflerini gerçekleştirmelerine engel olan yerel ayak bağlarından öte bir şey olmayabilir ancak diğer yanda kemer sıkma politikaları, finans ve ekonomi alanının bir şekilde toplumsal ve politik alandan ayrı olduğuna inanan rejimlerle varlığını sürdürmektedir. Bu süreçte topluluk değerlerinden ve toplumsal dayanışma için taşıdığı önemden bahsedildiğini işitmekteyiz. Ne var ki bu yolculuğumuzda gördüğümüz üzere, sık sık "ötekine" karşı savunmacı bir tutumun takınılmasına evrilir. Richard Sennett'in yazdığı gibi topluluk mimarisinin

önemli unsurları çoğu kez “düşman ekonomik düzenin” karşısına dikilmiş duvarlarla açığa serilir. Paul Virilio’dan aktarma yapacak olursak, siyasetin korkudan özgürleşme üzerinden değerlendirildiği ve sosyal güvenliğin sadece tüketim hakkıyla ilişkilendirildiği bir duruma kolayca dönüşebilir.

Bu durumlarda çeşit çeşit kaynağın, belli hedeflerin gerçekleştirilmesi ve sonuç olarak toplumsal koşullara verilen tepkilerle şekillenecek sınır çizici faaliyetler için kullanıldığını görürüz. Hatta bunlardan bazıları, özgürlüğe sınır koyduğu için tüm sınırların kalkması gerektiğini ileri sürer. Elbette bu, özgürlükle neyin kast edildiği, bu düzenlemelerden kimlerin yararlanaacağı ve getirdiği hareketlilikle fırsatların gerçekten herkesin erişimine açık olup olmayacağı, beraberinde hangi sonuçları getireceğinin sorgulanmasını gerektirir. Bu meseleler üzerine kafa yorulduğunda bu gelişmeleri şekillendiren bilgi çerçeveleri sadece geriye dönük çerçeveler değildir. Aynı zamanda dünyanın nasıl olabileceği ve nasıl olması gerektiğini söyleyen tahayyüllerle geleceğe dönük çerçevelerdir. Bu bakımdan bilgi yalnızca şeyleri oldukları haliyle yansıtmakla kalmaz, onları düzenler, sıraya koyar ve kategorilere, sınıflara veya türlere yerleştirir. Sahip olduğumuz bilgi arttıkça daha fazla şey gördüğümüzü farz ederiz ve birbirinden ayırdığımız farklı şeylerin sayısı o kadar çok artar. Örneğin resim sanatını öğrenmek bir resime bakıp “kırmızı” rengini görmemizi sağlamaz. Aksine Edirne kırmızısı, ateş kırmızısı, karacaot kırmızısı, Hint kırmızısı, Japon kırmızısı, vişneçürüğü, fes rengi, yakut kırmızısı, açık parlak kırmızı, kardinal kırmızısı, kan kırmızısı, narçiçeği, Şam kırmızısı, Napoli kırmızısı, Pompei kırmızısı, Fars kırmızısı ve diğerlerini görmemize imkân verir.

Eğitilmiş ve eğitimsiz göz arasındaki fark kendisini yöntemli bir şekilde ayrımlar ve keşifler yapma, sorgulanan alan üzerinde daha büyük bir kesinliğe kavuşma gücünde açığa vurur. Bilginin edinilmesi, yeni ayrımların nasıl yapılacağına öğrenilmesini içerir. Süreç içinde yekpare olan bölümlere ayrılır, ayrımlar daha spesifik hale getirilir ve büyük kategoriler küçük alt kategorilere

ayrılır. Böylece deneyimin yorumlanması zenginleşir ve daha ayrıntılı hale gelir. Sık sık eğitilmiş insanların yaptıkları ayırım ve tariflerde kullandıkları kelime dağarcığının zenginliğiyle değerlendirildiğini duyarız. Bir şeyleri “hoş” diye tanımlamak mümkündür ama zevkli, iştah açıcı, nazik, uygun ve lezzetli gibi sıfatlarla yahut “doğru şeyi yapıyor” ifadesiyle daha da ayrıntılandırılabilir. Ancak dil halihazırda gerçekleşmiş deneyimler ve hadiseleri aktarmak için hayata “dışarıdan” gelmez. Dil en baştan beri hayatın içindedir ve bundan ötürü onu kuran şeydir. Pierre Bourdieu’nun sayısız araştırmasında gösterdiği üzere, dilin toplumsal kullanımları değerini “farklılık sistemleri içinde düzenlenmiş olmalarından” alır ve bu da “toplumsal farklılıkların sistemini” yeniden üretir. Sosyolojik dil bu sürecin parçasıdır.

Buradan hareketle dilin bir *yaşam formu* olduğunu söyleyebiliriz ve her dil (İngilizce, Çince, Portekizce, işçi sınıfının, orta sınıfların ve üst sınıfların dilleri, toplumsal cinsiyetlere ayrılmış diller, yeraltı dünyasının argosu, genç çetelerin jargonu, sanat eleştirmenlerinin dili, denizcilerin, nükleer fizikçilerin, cerrahların, madencilerin dilleri) bir yaşam formudur. Her biri beraberinde dünya haritalarını ve davranış kodlarını getirir. Her yaşam formunun içinde haritalar ve kodlar birbirine örülmüştür. Bunları ayrı ayrı düşünebiliriz ama pratikte onları çekip ayıramayız. Şeylerin isimlerindeki farklılıklar niteliklerindeki farklılığı algılayış şeklimizi yansıtır. Aynı zamanda nitelikteki farklılığı tanıma şeklimiz, karşılarında harekete geçtiğimizde yaptığımız ayırımları ve hareketlerimizin takip ettiği beklentileri yansıtır. Yolculuğumuzda daha önce yaptığımız bir gözlemi hatırlayalım: Anlamak yola nasıl devam edeceğimizi bilmektir ve nasıl yapacağımızı biliyorsak anlamışız demektir. Farklılıkların kendi başlarına birer olgu olduğunu varsaymamızın sebebi tam da bu örtüşmenin kendisidir, iki şey arasındaki (hareket etme ve dünyayı görme biçimimiz) bu uyumdur.

Bu karışımında hem huzur hem de kesinlik buluruz. Dünyada varolurken yaptığımız ayırımlar yolumuzu çizmemizi ve iletişim kurmamızı sağlar. Girdiğimiz mübadelelerde ve kurduğumuz

ilişkilerde dayandığımız arka planın parçasıdır. Bu kavrayış türünde muazzam bir zenginlik saklıdır ve sosyologlar kayda değer içgörülerle bunu keşfetmişlerdir. Süreç içinde örtük olanı açığa sererler ve verili sayılan şeyler yabancı, tuhaf şeylere dönüştürülebilir. Bir dereceye kadar gündelik pratiklerimiz, olayların olağan seyri içinde açığa çıkmalarına sebep olacak koşullara kayıtsız kalmak zorundadır. Aksi durumda, tüm zamanımızı eylemlerimize ve parçası olduğumuz koşullarla ilişkilerine kafa yorarak geçirirsek nasıl hareket edebiliriz ki? Bunu yapmak belirsizliğin ve hareketsizliğin reçetesi olur. Her şeye rağmen buna yol açan yaşam formları basitçe birbirinden ayrık değildir. Sosyolojik kavrama basitçe nasıl yaşamımızı sürdüreceğimizle ilgili değildir, aynı zamanda yapıların yaşamlarımızı nasıl şekillendirdiğiyle ve gündelik düzlemde görünür olmasa bile yaşamlarımızın ötekilerle nasıl iç içe geçtiğiyle de ilgilidir.

İlişkiselliğin aldığı bu form, normalde sosyolojik düşünce olarak gördüğümüz şeylerle sınırlı değildir. Bu tam da mal ve hizmet pazarlayan insanlar ordusunun tüketim adına yaptığı şeydir. Bu durumda yaşam formları arasına çekilmiş sınırlar, farklı medya araçlarından gelen imgelerle olasılıklara maruz kalırlar ve rehberli turumuzda gördüğümüz üzere toplumsal konularımıza göre hepsinin farklı sonuçları olur. Formlar bize bazı şeyleri, arzuyu veya özlem duyduğumuz şeyleri onaylayan unsurlar olarak satma niyetindedir. Ancak sosyolojik kavrayış, bir yaşam formuna nasıl uyum sağlayacağımızı öğrenmek adına yerel bilgi haznesine yaptığı katkılarla "içeriden" gelecek bir şeymiş gibi yorumlanamaz. Bu kavrayış formları yalnızca, üzerinde düşünmeden yaşamlarımıza dahil edebileceğimiz yeni bilgileri onaylayacak örnekler olarak görülemez. Aksine bizden onları, hükmen kendi bakış açımızdan bakacağımız veya bakmayacağımız bir tarzla tanımamızı talep eden yorumları yansıtırlar. Bu tarz bir kavrayış, yaşam formlarımızda kullandığımız ayrımların mevcutta varolan *tek* ayrımlar olmadığını kabul etmektir. Sorgusuz sualsiz içlerindeki ve sahiplerinin envanterini çıkaran geçirmez duvarlarla birbirimizden ayrılma-

yız. Bu sonuçlar nedeniyle sosyoloji, yaşam tarzlarının geçirgen olmadığını ve neticeler doğurmayacağını düşünen kişiler için kolay bir hedefe dönüşebilir.

Belirtildiği gibi bu duruma verilecek tepki inkâr ve suçlama şeklinde olabileceği gibi, duvarların dış etkilere karşı geçirmez olduğundan emin olmak için çok daha fazla aracın kullanılmasıyla sınırları zorla uygulatma seçeneğine de başvurulabilir. Yaşam formları düzenli olsalar ve belli eylem kalıplarını paylaşırsalar da, sık sık birbirlerinin üzerine konurlar, çakışır ve yaşamsal deneyimlerin seçilmiş yönleri için birbirleriyle yarışır. Tabiri caizse bir bütün olarak dünyanın ve ortak havuzdan çekip çıkarılacak aynı türden eşyaların bölüşümünü belirleyen farklı seçkiler ve alternatif düzenlemelerdir. Sadece tek bir gün içinde bir dolu yaşam formunun içinden geçeriz ama nereye gidersek gidelim yanımızda başka yaşam formlarının parçalarını taşıyoruz. Yaşamlarımızı sürdürürken içinden geçtiğimiz her yaşam formu içinde bilgilerimizi ve davranış kodlarımızı farklı gruplardan insanlarla paylaşıyoruz ve bu insanların hepsi parçası oldukları yaşam formlarının bir kombinasyonunu taşırlar. Hiçbir yaşam formu “saf” değildir ve tarihin bize sayısız kez gösterdiği gibi saflaştırmaya dönük çabalar yıkıcı sonuçlar doğurur.

İçinde bulunduğumuz yaşam formlarına giriş noktalarımız ve birinden diğerine geçişimiz pasif süreçler değildir. Basitçe eğilip bükülerek sabit birer kimliğin içine sokulmadığımız gibi, sergilediğimiz bilgi ve beceriler, eylemlerimize dayanak olan bir dizi sabit, değişmez kuralla kendimizi içinde bulduğumuz bağlamlara gönderme yaparak okunamaz. Eylemlerimizin önünü açan ve bunları kısıtlayan birer yön ve yapı olarak kurallar gerçekten vardır ama toplumsal yaşamda bizler de bu sürecin eş yaratıcıları ve aktörleriyizdir. Dahası çeşitli ortamlara girerken, yanımızda diğer yaşam formlarını getirerek onlardan faydalanır ve onları değiştiririz. Bunlar da eylemlerimize yön çizer ve kavrayışımızı, yargılarımızı, kararlarımızı şekillendirir ama illa yeni ortamlara uygun olmayabilirler. Her giriş eylemi yaratıcı ve potansiyel anlamda dönüştürücü bir fiildir. Sosyolojinin bu

süreci kavrama çabası yönünü, düzeylerin ne olduğu, ne ölçüde olduğu, hangi sebeplerle olduğu, hangi kaynaklardan yararlandığı ve nasıl neticeler doğurduğu gibi sorulara çevirir.

Bu dinamikler ve hareketler içinde sürekli kavrayışa dair sorunlar açığa çıkar. Yanında beşeri koşulların parçası olarak kafa karışıklığı, tehdit hissi ve olası iletişim kopuklukları getirir. Bir toplumsal düzen dayatma adına bu sonucu görmezden gelmek, içinde anlamların ince ama kararlı ve kaçınılmaz değişimlerden geçtiği kavrama sürecinin temel unsurunu ortadan kaldırmaktır. Doğrusu iletişim sürecinin kendisi (ortak kavrayışa ulaşma hedefi güden eylemler) durağan tüm yaşam formlarını birbiriyle kıyaslar. Bunu bir nehrin anaforları üzerinden düşünelim. Her biri sanki sabit bir şekle sahipmiş, dolayısıyla uzun süre aynı görünümünü koruyormuş gibi görünür. Buna rağmen tek bir su molekülünü bile bünyesinde birkaç saniyeden uzun tutamaz ve bundan ötürü içindekiler bitmek bilmez bir akış içindedir. Olur da bunu anaforun zayıflığı olarak görüyor ve “varlığını sürdürmesi” için nehirdeki su akışının durdurulmasının daha iyi olacağını düşünüyorsanız, bunun anaforun “ölümü” demek olacağını unutmayın. Hep yeni su kütlelerinin girip çıktığı bitmek bilmez akış olmazsa, şeklini veya formunu ayrı ve kalıcı bir kimlik olarak koruyamaz. Ayrıca suyun içinde farklı bileşenlerin yattığını da unutmayın.

Yaşam formları aynı anaforlar gibi, esnek oldukları, sürekli akış halinde kaldıkları ve artık faydalı olmadığı düşünülen malzemeleri atıp yenilerini kendilerine katabildikleri için canlı kalırlar. Kapalı, durağan ve değişimden hazzetmeyen yapılara dönüştükleri takdirde yaşam formları ölür. Nihai kodlandırmalardan ve kodlandırmaya dönük çabaların kaynağı olan kesinlikten sağ çıkamazlar. Farklı bir şekilde ifade edecek olursak, diller ve genel olarak bilginin canlı kalması ve uyumunu koruyup faydalı olabilmesi için muğlaklığa ihtiyaçları vardır. Aynı zamanda gerçekliğe düzen vermek isteyen güçlerin, aynı muğlaklığı hedeflerinin önüne dikilmiş engeller olarak görme ihtimalleri yüksektir. Eğilimsel olarak anaforu dondurmaya,

kontrol ettikleri bilgilere istemedikleri girdilerin dahil olmasını engellemeye ve üzerinde tekel olmak istedikleri “yaşam formlarını” mühürlemeye çalışırlar. Arkasında toplumsal yaşamla ilgili sınırlı görüşlerin olduğu düzen kaygıları, net ve açık bilgilerin arayışına kapı aralar.

Bu arayış içinde bilgilerden beklenen şey, ayrıntılı ve kapsamlı olup yapılan eylemleri haklılaştıracak gerekçeler sunmalarındır. Basit tarafsızlık imaları bu bilgiyi kullanan kişiler üzerindeki yargı yükünü hafifletebilir ama bu ideallere ulaşılmasını sağlamaz çünkü yarattığı etkiler hep herkesin göreceği bir yerde olacaktır. Bir durum üzerinde tam denetim sahibi olma isteği, içinde anlamın muğlaklıklardan arındırıldığı sade haritalar çıkarma ve yaşam formunu oluşturan herkesi bağlayan bağlar kurma çabasıdır. Verili zeminde, insanların şeylerin düzenine yaptığı yatırımlara göre farklı stratejiler açığa çıkar. Bir yanda mevcut pratiklerin sorgulanmaması sayesinde kabul görmemiz mümkündür. Belirtildiği gibi bu gündelik yaşamda eylemleri şekillendiren bir eğilim oluşturur. Diğer yanda kabul gören düşünce tarzlarına aşına olmayan ve bu ilişkilere başka yaşam formlarıyla dahil olan kişiler, hükmen varoluşlarının sorgulandığını, hatta kabul ettikleri varolma tarzlarının sekteye uğradığını görebilirler.

Süreç içinde bu insanlar kendilerini sorgulayabilirler ama eylemleri yaşam formunun kendi üzerinde etkiler bırakır. Ortaya çıkardığı gayretler, yorumların gözlenmesi ve denetimiyle sapkınlık olarak değerlendirilecek şeylerin önlenmesi veya yok edilmesi yoluyla statükonun korunmasına dönük olabilir. İktidar hangi yorumların seçilmesi ve bağlayıcı kılınması gerektiğine karar vermeyi sağlayan özel bir hakka dönüşebilir. İktidar tekeli olma arayışı kendisini, başka seçenekleri savunan kişileri muhalif kesime atmasıyla ve verili gerçekliğin izah gerektirmez yapısını kavrayamayan dışlanmış insanlara dönüştürmesiyle ifade eder. Buna zulümle örneklendirilmesi mümkün bir hoşnutsuzluk eşlik eder. Bu bakış açısına göre bu denetimi kurmak için bilgi üretiminden öte bir arayışı olan her disiplin, verili düzene yatırım yapmış kişilerin saldırılarına hedef olacaktır.

Sosyoloji ve Özgürlük

Sosyoloji eylemlerle algılara yön veren koşulların kazınıp çıkarılmasıdır ve dünyaya mana kazandırmak için kullandığımız anlamları incelememize olanak veren yorumlayıcı bir disiplindir. Gördüğümüz gibi bilgiye yönelttiği özgün bakıştan ötürü hiçbir sihirli çözüm sunmaz. Pratikdir çünkü kendimizi, ötekileri ve toplumu bir bütün olarak görmemizi sağlayan mercekle sunar. İçgörülerini “amacıyla” diye başlayan cümlelerden “bu sebeple” diye başlayan cümlelere geçen kavrayışlar yaratır. Bu alana girmek istemeyenler için meşakkatlidir ve sıkıntılıdır. İsteyenler içinse refleksif/dönüşümseldir ve rahatsız edici olabilir çünkü algılarımız ve sahip olduğumuz yaşam formları dünyada varoluş şeklimiz içinde iç içe geçtikçe aşinalıktan yabancılığa kayar. Zygmunt Bauman’ın belirttiği gibi bir meslek olarak “özgüvenle ölçülülüğün dengeli bir karışımını” şart koşar. “Ayrıca biraz cesaret de gerektirir: Beşeri deneyimleri yorumlamak rüzgârın estiği yöne dönenlere tavsiye edebileceğim bir yaşam türü değildir.”

Sosyoloji yorumsal-ilişkisel bir kavrayış üretir. Bağlamı anlamak onu ayıran bir unsurdur ama şeyleri birbirinden yalıtarak incelemeyi çünkü toplumsal yaşam bu şekilde var olmaz. Dış etkilerden hermetik bir şekilde kapatılmadığı gibi kapatılması imkânsız şeyleri “hapsetmeye” dönük taleplere hiç uygun değildir. Sosyoloji toplumsal ilişkiler içinde açığa çıkmış deneyimler üzerine eğilen kapsamlı bir yorumlamadır ve bu deneyimleri ötekilerle, insanların içinde buldukları toplumsal koşullarla ilişkiler içinde yorumlar. Kendimizi ötekilerle birlikte ve onlar yoluyla anlamada yardımcı olmasıyla deneyimlerimizi zenginleştirir de, bu deneyimleri yorumlarken tüm bilgeliğin kendisinde toplandığını savunmaz. Tersine sosyolojik düşünmek kavrayış ufkunu genişletir çünkü herhangi bir şey yorumlanırken bunun özel ve noksansız bir tutumla gelmesi ona yeterli gelmez. İlgisini en başta bu durumları yaratmak için sarf edilen çabaların bedellerine yöneltir. Kavrayışımızın ölçeğini genişletmesi sayesinde, hadiselerin olağan seyri içinde fark edilmeyip geçilecek şeyleri

odak noktasına taşıma gücüne sahiptir. Deneyimlerin ve yaşam formlarının çoğulluğunu, her birinin kendi anlayış formlarını nasıl sergileyip bunlardan yararlandıklarını odağa taşırken, her birinin nasıl kendi içinde kapalı ve kendine yeten birimler olamayacağını da gösterir. Sosyolojik düşünmek deneyimlerin akışını ve değiş tokuşunu kolaylaştırır.

Sosyolojik bilgi beşeri özgürlüğün sınırlarını genişletmek için bizi şeyler arasındaki düzenden dünyanın saklı özelliklerini ifşa etmeye götüren bir güzergâhtır. Herhangi bir yöntem veya teori böyle bir kazı çalışmasını tüketemeyeceği gibi içinde saklı güce kısa devre yaptıramaz da. Ampirik olarak şekillenmiş bir disiplin olarak yorumsal olanla açıklayıcı olan arasında hareket eder ve iki imgesel keşiften de olasılıklara açık olmalarını, kazılarını şekillendirecek bir titizlik, bağlantılılık, canlılık içinde hareket etmelerini ister. Bu iki görüş arasında gidip gelmek bir zayıflık değildir. Aksine esas gücü ve en iyi kavrayışlarının üretildiği yer tam da ikisinin arasında yatar. Eğer bir disipline tercihler yapma gücünü bağışlarsak veya ellerine böyle bir güç verirse onun kapsamını aşırı oranda genişletmiş oluruz. Kuşkusuz bunların şekillenmesine ve gerek bağlamsal gerek ilişkisel anlamda ikisinin de bizim için anlamlı hale getirilmesine katkı sunabilir. Ayrıca gelecekte yaşanabilecek şeylerle ilgili gelişimsel bir etiğin oluşmasına yön verebilir ama bunun dümenine asla geçmez çünkü geçmişin şekillendirdiği güncel analizlerinde, bizi gelecek olasılıklara açar. Ann Oakley'in *Gender on Planet Earth* eserinde [Yeryüzünde Toplumsal Cinsiyet] yazdığı gibi, bu olasılıklar "tüm insanlara, temel insani ihtiyaçların tümünü karşılama hakkına, ekolojik hoşgörüye ve geleceğe saygıya kıymet verecek yeni bir dünya düzenine" duyulan bir ihtiyaca dönüşmüştür.

Bugün varolan ve gelecekte varlığını sürdürecekt sorunlar kolektif eyleme konu olacak meseleler olup basitçe tekno-ekonomik sihirli bir düşünce tarzına devredilemez. Elbette bilgi doğru dozlarda alındığında, bizi sorunlarımızın çözümüne yönlendirmek zorundadır. Bu çözümleri belli bilgi formlarına atfetmek,

kendimizi düşünme, hissetme ve harekete geçme sorumluluğundan azat etmektir. Buna rağmen güç sahibi azınlık ütopyacı unsurlarının içinde distopyacı unsurlar taşıyan vaatler etrafında belli türde gelecekler örme çabasıdadır. Bu durum karşısında sosyoloji, bu tarz hedefler doğrultusunda akışı dondurmaya reddettiğinde bazılarının varacağı sonuç sadece muğlaklığa katkı yaptığını söylemek olacaktır. Buradan yaklaşıldığında çözümün değil sorunun parçası olarak görülmesi mümkündür. Ancak bir toplum geleceğine şekil vermek için geçmişinden ve bugünününden dersler çıkarma arzusunda ciddiye, bu işte bize yardımcı olmaya en uygun aday sosyolojik kavrayıştır. Sosyolojinin beşeri yaşama ve insanlar arasındaki ortak varoluşa vermeye hazır olduğu en büyük hizmet, ortak özgürlüğün en temel koşulu olarak bizi birbirimizi anlamaya ve kendimizi çevremizle birlikte kabul etmeye teşvik etmesidir. Sorgulama yöntemleri sayesinde sosyolojik düşünce, hoşgörüyü kapı aralayan bir kavrayışı teşvik etmekten kendini alamaz ve hoşgörü anlamayı mümkün hale getirir. Gelecek için taşıdığımız beklentilerle geçmişten ve günümüzden çekip çıkardığımız deneyimler arasında, sosyolojik düşünmenin aydınlattığı, kendimiz ve peşinde koştuğumuz gelecek hakkında çok daha fazla şey öğrenmemizi sağlayan bir alan vardır. Bir düşünce biçimi, kendimize ve ötekilere bakma şekli olarak, bizi daha adil ve sürdürülebilir ilişkilere götürecek yolculuğun merkezinde yatmaktadır.

Düşünme Soruları ve İleri Okumalar

Bu bölümde amaç size sosyolojinin sunduğu zengin ve ödüllendirici kavrayışları daha derinlemesine irdelemenizi sağlayacak bir temel sunmak. Aşağıda tartışmalar, okuma grupları veya kitabı okuyup bu yolculukta ön plana çıkarılmış meselelerle temaları daha derinden keşfetmek isteyen kişiler için hazırlanmış sorular bulacaksınız.

Her bölüm için bir dizi sorunun yanı sıra ileri okuma önerileri sunulmuş durumda. Ayriyeten bölümlerin geneli boyunca, belli uzmanlara ve araştırmalara atıfta bulunulduğunu göreceksiniz. Böylece onların fikirlerini ve kavrayışlarını ayrıntılarıyla irdeleyebilirsiniz. Kaçınılmaz şekilde hepsi belli bir seçimin sonucudur çünkü belli ilgi alanları genelde hatırı sayılır miktarda araştırmaya konu olmuştur. Sosyoloji yeni toplumsal fenomenlere uyum

sağlayan ve sürekli yeni çalışmaların üretildiği, bunların çoğu kez başka disiplinlerle işbirliği içinde hazırlandığı büyüyen ve dinamik bir disiplindir.

Sosyolojik bilgi birikimine gömülmek bir hayli ödüllendirici bir uğraştır. Kitapta belirtildiği gibi bu gömülme hem aşına hem yabancı hisler uyandırabilir. Kendi algımız ve deneyimlerimizle başlayarak bu metinlerle ilişkilenecek, sürekli kendimiz, ötekiler, genel olarak toplumun dinamikleri ve takip ettiği güzergâhları sorgulamayı şart koşar. Artık söylenecek son söz, sosyolojik düşünmek için sürdürdüğünüz yolculuktan sadece keyif almakla kalmayıp süreci tatmin edici ve ufuk açıcı bulmanızı umduğumuz.

Giriş

Düşünme Soruları

1. Sağduyunun bilimi olabilir mi?
2. Diğer disiplinlerle kıyaslandığında sosyolojinin ayırt edici özelliği sizce nedir?
3. “Aşinalığın ortadan kalkma” süreciyle ilişkili avantajlar ve dezavantajlar nelerdir?
4. Teorik ve pratik akıl arasındaki farklar nelerdir?

Önerilen İleri Okumalar

Bauman, Z. (2014) *What Use Is Sociology? Conversations with Michael Hviid Jacobsen and Keith Tester* (Cambridge: Polity). Biri “sosyoloji nedir” sorusunu cevaplayan dört sohbetlik bir kitap.

Giddens, A. ve Sutton, P. (2017) *Sociology*, 8. Baskı (Cambridge: Polity). [*Sosyoloji*, Kırmızı Yayınları, 2016]. Terim ve kaynak sözlüğüyle sosyoloji hakkında genel bir bakış açısı sunan bin sayfayı aşkın bir ders kitabı.

May, T. ve Perry, B. (2019) *Social Research: Issues, Methods and Process*, 5. Baskı (Londra: McGraw-Hill). Sosyal bilimlerin bir parçası olarak sosyoloji ampirik bir disiplindir ve bu kitap sosyal araştırmalar pratiğinde kullanılan bakış açılarına ve yöntemler arasında bir gezinti yapmanızı sağlıyor.

Scott, J. (2014) *A Dictionary of Sociology*, 4. Baskı (Oxford: Oxford University Press). Temel sosyolojik terimlerin ne anlama geldiğini netleştirmede yardımcı olan bir referans eser.

Bölüm 1

Düşünme Soruları

1. Yaşam planlarınızı şekillendiren toplumsal ilişkiler sizce neler?
2. Yaşamınızdaki referans grupları neler ve sizce eylemlerinize nasıl etki ediyorlar?
3. Bireylerle toplum arasındaki ilişki nedir ve kendimizle başkalarını kavrama şeklimizi nasıl biçimlendirmektedir?
4. Özgürlüğü nasıl tanımlarsınız ve toplumların şekillenmesinde ne roller oynarlar?

Önerilen İleri Okumalar

Bauman, Z. (1988) *Freedom* (Milton Keynes: Open University Press). [Özgürlük, Çev. Kübra Eren, Ayrıntı Yayınları, 2016]. Eser bu bölümde ele aldığımız meselelerden bazılarını inceliyor.

Hanley, L. (2016) *Respectable: Crossing the Class Divide* (Londra: Penguin). Özlemlere ve onlara ulaşma çabasında karşımıza çıkan gerçekliklerle ilgili zengin ve ufuk açıcı bir değerlendirme.

Lawler, S. (2014) *Identity: Sociological Perspectives* (Cambridge: Polity). Eylemlerimizle kimliğin nasıl oluştuğuna yaptığı vurguyla toplumsal yaşamda kimliği inceleyen bir eser.

May, T. ve Powell, J. (2008) *Situating Social Theory*, 2. Baskı (Buckingham: Open University Press). Yapı ve failler arasındaki ilişkileri göz önünde tutarak toplumsal düşüncüyü kültürel geleneklerin içine konumlandıran bu kitap, toplumla toplumsal dinamikleri anlamaya dönük farklı yaklaşımları tartışmakta ve küreselleşmeyle duygular üzerine bölümler içermektedir.

Bölüm 2

Düşünme Soruları

1. Bir bütün olarak insanlığın ortak bir “birlikteliği” veya “ortak bağları” var mı?
2. “Biz” ve “onlar” arasındaki sınırlar ayrımlarla kimliğin korunmasını sağlamaktadır. Bu çevrimiçi etkileşimlerde ve fiziksel yakınlıklarda farklılık gösterir mi?
3. Kentlerde ne tür ayrımcı ve yetki verici pratikler görüyorsunuz?
4. Erving Goffman “etkileşim sıralamasıyla” ne kast etmiştir ve bu kendisini nasıl açığa serer?

Önerilen İleri Okumalar

Bauman, Z. (2004) *Identity: Conversation with Benedetto Vecchi* (Cambridge: Polity). Kimlikle özel hadiselerin ve yaşamımızı biçimlendiren süreçlerin önemine değinen kısa bir kitap.

Cavanagh, A. (2007) *Sociology in the Age of the Internet* (Buckingham: Open University Press). Yeni iletişim teknolojilerinin toplumsal yaşamımızı nasıl biçimlendirip düzenlediği, bunun yanında sosyolojik pratikler için taşıdığı çıkarımlar bu kitapta incelenmektedir.

Goffman, E. (1990) *The Presentation of Self in Everyday Life* (Londra: Penguin). [*Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu*, Çev. Barış Cezar, Metis Yayınları, 2009]. Goffman'ın “dramaturjik” yaklaşımını kullanarak toplumsal yaşama eğilen eşsiz bir bakış.

Hall, S. (2012) *City, Street and Citizen: The Measure of the Ordinary* (Oxford: Routledge). Kentsel ortamların değişen özellikleriyle insanların yaşamlarına bıraktıkları etkileri değerlendiren bir çalışma.

Bölüm 3

Düşünme Soruları

1. Raymond Williams “toplulukla ilgili kayda değer şey hep var olmasıdır” derken ne kast etmiştir?

2. Mezhepler ve örgütler ne şekillerde birbirlerinden ayrılırlar?
3. Topluluklar ve öz-kimlik nasıl ilişkilendirir?
4. Etik bulmadığınız örgütlerin pratiklerini ifşa etmeyi düşünür müsünüz? Evetse ne tür faaliyetleri, neden ve hangi koşullar altında ifşa edersiniz?

Önerilen İleri Okumalar

Aldridge, A. (2013) *Religion in the Contemporary World: A Sociological Introduction*, 3. Baskı (Cambridge: Polity). Toplumsal yaşamda dinin rolünü inceleyen, tercih, sınırlama, kaygılar ve kesinlikle ilgili meseleleri de içeren bir kitap.

Du Gay, P. (ed.) (2005) *The Values of Bureaucracy* (Oxford: Oxford University Press). Bürokrasinin toplumumuzda nasıl önemli bir rol oynadığını inceleyen derleme bir çalışma.

Lyon, D. (2015) *Surveillance After Snowden* (Cambridge: Polity). Yazar dijital çağda kullanılan gözetim formlarını, politik ve etik boyutlarını, tutumlarımız, eylemlerimiz ve yasal çerçevelerimiz için ne anlama geldiğini inceliyor.

Tyler, I. (2013) *Revolting Subjects: Social Abjection and Resistance in Neoliberal Britain* (Londra: Zed Books). Sadece grupların nasıl oluştuğu ve toplum tarafından belli şekillerde nasıl görüldüğüne değil, bu sürece nasıl direndiklerini ve bu yolla şeylerin nasıl değişebileceğini inceleyen bir çalışma.

Bölüm 4

Düşünme Soruları

1. Zor ve tercih arasındaki fark nedir ve farkı nasıl anlarsınız?
2. Yükümlülükleriniz ne ölçüde ötekileri kapsayacak şekilde esner?
3. İnsanların başkalarının amaçları için araç olmaktan öte kendi başlarına amaç olduğunu söylerken kastedilen nedir?
4. Gelenekçi meşrulaştırmalar yaşamlarımızda önemli bir rol oynar. Örnek verebilir misiniz ve bunlar yaşamlarınızla nasıl ilişkilendiriyor?

Önerilen İleri Okumalar

Bauman, Z. ve Donskis, L. (2013) *Moral Blindness: The Loss of Sensitivity in Liquid Modernity* (Cambridge: Polity). Burada kayıtsızlık olarak tanımlanmış adiyafari çağdaş toplumun bir özelliği olarak görülür. Nedeni ve toplum için yarattığı sonuçlar yazarlar tarafından incelenmektedir.

De Beauvoir, S. (1994) *The Ethics of Ambiguity* (New York: Citadel). Fransız varoluşçu hareketinin önde gelen figürlerinden birinin kaleminden çıkmış, belirsiz durumlarda karşımıza çıkan tercihleri inceleyen son derece ufuk açıcı bir deneme.

Putnam, R. D. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* (New York: Simon and Schuster). Çağdaş toplumun gelişimiyle insanların giderek nasıl daha fazla yalıtıldığını açıklayan klasik bir araştırma.

Seidler, V. J. (2000) *Embodying Identities: Culture, Difference and Social Theory* (Bristol: Policy Press). Sınıf, ırk, toplumsal cinsiyet, cinsellik, etnik köken ve dinle bağlantılı meselelere değinen kitap, kimliklerimizi üretmemizi sağlayan yöntemleri irdelemekte.

Bölüm 5

Düşünme Soruları

1. Toplumsal ilişkilerde “saf” hediye fikri size anlamlı geliyor mu?
2. Risk hesapları gündelik yargılarınızı nasıl şekillendiriyor?
3. Metalaşma süreçlerinin dışında kimliğimiz olabilir mi?
4. Mübadelelerin gayri şahsiliğinin altında duygusal bağlılık ve güven gibi toplumsal ilişkiler mi yatıyor? Öyleyse bunlar kendilerini hangi şekillerde açığa vuruyor?

Önerilen İleri Okumalar

Desmond, M. (2016) *Evicted: Poverty and Profit in the American City* (New York: Penguin). Günümüz Amerika’sında yoksulluk ve barınma arasındaki ilişkileri inceleyen zengin, ayrıntılı ve etkileyici bir çalışma.

Hochschild, A. E. (2012) *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*, güncellenmiş baskı (Berkeley: University of California Press). Duygusal emekle his kontrolünün yaşamlarımızda taşıdığı önem üzerine yazılmış bir çalışma.

Sennett, R. (2012) *Together: The Ritual, Pleasures and Politics of Cooperation* (New York: Allen Lane). [Beraber, Çev. İlkey Özküraplı, Ayrıntı Yayınları, 2012]. Bu kitap işbirliğine toplumsal yaşamın koordinasyonu için gereken bir beceri olmanın dışında, birbirimize duyduğumuz ihtiyacı kabul eden etik bir boyut olarak bakmakta.

Smart, C. (2007) *Personal Life: New Directions in Sociological Thinking* (Cambridge: Polity). Yazar önemli saydığımız ötekilerle bağlantılarımızı şekillendiren hislerle ilişkileri incelemekte ve toplumsal yaşamın zenginliklerini keşfetmek için bu sınırların ötesine bakmaktadır.

Bölüm 6

Düşünme Soruları

1. Güvenlik arayışında erişilmez bir şeyin peşinde mi koşuyoruz?
2. Alışkanlıklarla bedensel pozlar ve kişiye özgü hareketler nasıl birbiriyile ilişkilendirir?
3. Farklı bedenler popüler medyada ne şekillerde ve hangi sebeplerle temsil edilirler?
4. Sağlıklı ve formda olmak bir "norm" var olduğu ve olmadığı için mi farklıdır?

Önerilen İleri Okumalar

Cregan, K. (2006) *The Sociology of the Body* (Londra: Sage). Bedensel doğruluğun somutlaşma şekli ve kuralları kültürden kültüre değişir. Bu kitap bu farklılıkları ve etkileşimlerimizde taşıdıkları önemi incelemektedir.

Nettleton, S. (2013) *The Sociology of Health and Illness*, 3. Baskı (Cambridge: Polity). Bu kitap tıbbi bilgiler, beden, bakım, eşitsizlik ve sağlık üzerine derinlikli tahliller sunuyor.

Saha, A. (2018) *Race and the Cultural Industries* (Cambridge: Polity). Kültürel temsil siyasetiyle endüstrilerin süreçte oynadığı rolle ilgili bir araştırma.

Wharton, A. S. (2012) *The Sociology of Gender: An Introduction to Theory and Research*, 2. Baskı (Oxford: Wiley-Blackwell). Toplumsal cinsiyetin kavranma tarihinin yanı sıra kişilikle nasıl ilişki kurduğunu ve aile yaşamıyla işyerleri gibi alanlarda nasıl tezahür ettiğini inceleyen bir çalışma.

Bölüm 7

Düşünme Soruları

1. “Donanım” ve “yazılım” zamanlarının yaşamımızı idame ettirme şekillerimiz için ne sonuçları olmuştur?
2. İletişim, üzerine “insanların ve maddi nesnelere” dayattığı sınırlamalardan kurtulmuş mudur?
3. Yaşamınızda “içsel” zamanla “takvim” zamanı arasındaki ilişkileri nasıl düşünüyorsunuz?
4. Sorun çözücü faaliyetlerle bilgi arasındaki ilişkiler nelerdir?

Önerilen İleri Okumalar

Bauman, Z. (2000) *Liquid Modernity* (Cambridge, MA: Polity). [Akışkan Modernite, Çev. Sinan Okan Çavuş, Can Yayınları, 2017]. Burada ele alındığı şekliyle yaşamın akışkanlığını, çalışma, zaman ve uzam, topluluk, özgürleşme ve bireysellik gibi konularla ilişki içinde değerlendiren bir inceleme.

May, T. ve Perry, B. (2018) *Cities and the Knowledge Economy: Promise, Politics and Possibilities* (Oxford: Routledge). Çalışma küreselleşme çağında bilginin kentsel gelişimi nasıl şekillendirdiğini ve daha kapsayıcı, adil, sürdürülebilir unsurlar için ne tür alternatiflerin olduğunu irdeliyor.

Odiş, P. (2007) *Gender and Work in Capitalist Economies* (Berkshire: Open University Press/Mc-Graw Hill). Eskiden tekstil fabrikalarının olduğu yerde artık çağrı merkezleri ve küresel montaj hatları vardır. Bu kitap çalışma hayatında ya-

şanan dönüşümleri ve bunların toplumsal cinsiyetler içindeki dinamikleriyle sonuçlarını inceliyor.

Urry, J. (2007) *Mobilities* (Cambridge: Polity). John Urry ulaşım ve mobil teknolojilerin yam sıra toplum ve toplumsal yaşama getirdikleri çıkarımları da dahil ederek hareket halindeki dünyayı inceliyor.

Bölüm 8

Düşünme Soruları

1. Doğa, üzerinde kültürün kendisini yapılandırdığı bir malzemenen daha fazlası mıdır?
2. Ekinlerin genetik kontrolü doğanın kontrol edilme sürecinde ileriye atılmış bir adım mıdır?
3. “Yabancı düşmanlığı” ve “heterofobi” terimleri neye karşılık gelir?
4. Yurttaşlık, devlet, ulus ve milliyetçilik arasındaki farklar nelerdir ve nasıl birbiriyle ilişkilendirirler?

Önerilen İleri Okumalar

Beck, U. (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity* (Thousand Oaks, CA: Sage). [*Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, Çev. Bülent Doğan, İthaki Yayınları, 2011]. Çağdaş toplum gündelik yaşamlarımıza etki eden riskler üretme eğilimiyle nitelenir. Beck'in kitabı hâlâ yeni araştırmalara ve yorumlara kaynaklık etmektedir.

Greenfeld, L. (2016) *Advanced Introduction to Nationalism* (Northampton, MA: Edward Elgar). Karşılaştırmalı tarihsel araştırmalardan hareketle kitap, milliyetçiliğin modern zamanlardaki yükselişiyle güncel tezahürlerinin haritasını çıkarmaktadır.

Jessop, B. (2016) *The State: Past, Present, Future* (Cambridge: Polity). [*Devlet: Dün, Bugün, Gelecek*, Çev. Atilla Güney, Epos Yayınları, 2018]. Devlet üzerine yazan öncü isimlerden biri, zaman içinde devletin aldığı tezahürleri, yönetim biçimlerini ve kemer sıkma dönemleriyle olağanüstü durumları da içine alan kriz anlarını keşfeden bir okuma sunuyor.

Meer, N. (2014) *Key Concepts in Race and Ethnicity* (Londra: Sage). Kitap antisemitizm, beyazlık, siyahilik, postkolonyalizm ve İslamofobi gibi meselelere değinmekte ve ek okumalarla her terim hakkında net tanımlar sunmaktadır.

Bölüm 9

Düşünme Soruları

1. Yeni teknolojiler hangi yollarla yaşamlarımızı şekillendiriyor ve ne tür sonuçlar yaratıyorlar?
2. Reklam basit bir bilgi iletme aracı mı yoksa satın aldığımız şeyleri belirliyor mu?
3. Kamusal sorunlar giderek özel sıkıntılara mı dönüşüyor?
4. Alışverişten öte bir yaşam olabilir mi?

Önerilen İleri Okumalar

Holmes, D. E. (2017) *Big Data: A Very Short Introduction* (New York: Oxford University Press). Büyük verilerin üretimi, depolanması ve güvenlikle ilgili çağrışımlarını değerlendiren, içine akıllı ev ve kent gibi gelişmelerin geleceği nasıl şekillendirdiğini de ekleyen kısa ve özlü bir çalışma.

Moran, M. (2015) *Identity and Capitalism* (Londra: Sage). Çalışma kimliğinin tüketimdeki artışla nasıl “şahsi” bir anlama kavuştuğunu gösteriyor. Ardından bunun konumlanma şeklimiz için ne anlama geldiğini ve politik hareketlerde oynadığı rolü irdeliyor.

Turkle, S. (2012) *Alone Together: Why We Expect More From Technology and Less From Each Other* (New York: Basic Books). Teknoloji “yakınlıklarımızın mimarı” oldukça birlikte yalnız hale geliyoruz ve sanki robotların bize yoldaş olmasını istiyoruz. Bu bilgisayarların aracılık ettiği ilişkilere ve yaşamlarımıza nasıl etki ettiğine bakan derinlikli bir araştırma.

Woodward, I. (2007) *Understanding Material Culture* (Londra: Sage). [*Maddi Kültürü Anlamak*, Çev. Ferit Burak Aydar, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016]. Nesnelere onlarla kurduğumuz

ilişkiyle, tüketim mekânları ve toplumsal yaşamdaki kimlikle yaşamlarımız için nasıl önemli roller oynadığına bakılıyor.

Bölüm 10

Düşünme Soruları

1. Sosyoloji üzerine çalışırken umduğunuz şey nedir ve yaşam tarzınızı nasıl şekillendireceğini düşünüyorsunuz?
2. Bir disiplin olarak sosyolojinin gelişimini ve pratiklerini şekillendiren meseleler nelerdir?
3. Sosyolojik mercekler kullanmanın eşsiz yönü sizce nedir ve iyi sosyolojik düşüncelerin ihtilaflar yaratması kaçınılmaz bir şey midir?
4. Kendi yaşam tarzımızı ve değerlerimizi dayatmadan başkalarından nasıl bir şeyler öğrenebiliriz?

Önerilen İleri Okumalar

Bourdieu, P. (2010) *Sociology Is a Martial Art: Political Writings by Pierre Bourdieu* (New York: The New Press). Bunlar derinlikli çalışmaları onlarca yıl boyunca toplumların ve toplumsal ilişkilerin dinamikleri hakkında eşsiz kavrayışlar sunan, “bugün sadece bilimle terbiye edilmiş gözlerin görebileceği korkunç tehlikelerin uzun vadede ağır ağır açığa çıkacağını ve çıktığında direnmek için çok geç olacağını söyleyen bir kanaatle” yazılmış özel yazılardır.

Levitas, R. (2013) *Utopia as Method: The Imaginary Reconstitution of Society* (New York: Palgrave Macmillan). Genelde bilgiyle spekülasyon olarak ütopyayı bağdaşmaz şeyler olarak düşünüyoruz. Oysa ütopya güncel eğilimleri incelemenin araçlarını yaratmak için geleceğe bakmanın pratik bir yoludur. Sosyoloji canlı, ufuk açıcı ve ilgi çekici kalmak için varoluşsal sorunlarla boğuşmak zorundadır.

May, T. ve Perry, B. (2017) *Reflexivity: The Essential Guide* (Londra: Sage). Kitap bilginin tarihine ve sosyal bilimlerin gelişimiyle kurduğu ilişkiye bakıyor. Düşünümselliğin önemini

ve kullanımını sadece sosyal bilimler için değil başkalarıyla kurduğumuz ilişkilerde kendimizi kavramak için yeniden canlandırarak güncel örnekler içeriyor.

Therborn, G. (2013) *The Killing Fields of Inequality* (Cambridge: Polity). Geniş ölçekte karşılaştırmalı verilerden yararlanan yazar, toplumlarda eşitsizliklerin yeniden üretilme türleri ve formlarını, ırk, toplumsal cinsiyet, etnik köken ve sınıfla kurdukları bağları keşfetmektedir. Süreç içinde sadece gelişme kapasitesinin yaratılmasını değil tüm boyutlarıyla onları destekleyip ileri taşıyacak bir “ortak medenilik” ihtiyacını tanımlar.

Dizin

A

Adam, Barbara 188

adiyaforileşme 112

Adorno, Theodor W. 58

otoriter kişilikler 58

ahlak 119

düzen ve kaos 190

kendini koruma 116, 122

sivil kayıtsızlık 69, 71

soykırım 64, 111, 121, 122, 126

aile 47, 48, 56, 65, 83, 90, 91, 120,

130, 131, 135, 139, 155, 156, 157,

198, 200, 282, 303

ait olma 21, 38, 40, 41, 48, 55, 67, 74,

75, 79, 82, 94, 133, 150, 151, 184,

221, 228, 231, 238, 256

alışkanlıklar 48, 64, 100, 107, 152,

154, 173, 175, 199, 215, 220, 251,

281, 302

Anderson, Benedict 76

Anderson, Chris 133

Free: The Future of a Radical Price

133

anonimlik/isimsizlik 69, 124

kentsel yaşam 14

antropoloji 14, 15, 132

Apel, Karl-Otto 190, 191

arzu 12, 17, 24, 28, 36, 38, 43, 44, 45,

57, 62, 63, 75, 76, 89, 93, 94, 101,

104, 110, 112, 113, 116, 117, 118,

123, 132, 136, 141, 142, 143, 144,

146, 147, 150, 151, 153, 155, 159,

160, 165, 166, 167, 169, 172, 175,

186, 190, 192, 195, 196, 201, 203,

204, 208, 209, 212, 225, 227, 232,

240, 241, 242, 243, 244, 247, 249,

250, 251, 252, 254, 256, 258, 260,

264, 270, 274, 275, 276, 277, 283,

289, 295

Astell, Mary 174

A Serious Proposal to the Ladies

174

aşinalığın kalkması 297

aşinalık 154

atomizm ve atomizasyon 18

B

Bacon, Francis 117

Barry, Andrew 248

Political Machines: Governing and Technological Society 248

Bateson, Gregory 60

Baudrillard, Jean 146, 162

bayağılık 62

Beauvoir, Simone de 125, 301

Beck, Ulrich 58, 109, 138, 185, 190, 191, 304

risk toplumu 58, 109, 185

beden/vücut 152, 159, 161, 163, 165, 166, 167, 169, 170, 172, 173

benlik 42, 43

Bentham, Jeremy 181

panoptikon 181, 188

Berlin, Isaiah 223

bilgi 16, 179, 182, 184, 185, 273, 274, 278

örtük 21, 41, 238, 271, 276, 289

yaşam formları 289, 290, 291, 292, 293, 294

bilgi uçurma 196

bilim ve teknoloji 193, 209

Disiplinler 14, 15, 16, 17, 278, 279, 297

genetiği oynanmış gıda 187

güncellemeler 80, 244, 284

işaretler 213

reklam 80, 145, 251, 252, 253, 305

satın alma ve ikna 145, 164, 243, 247, 251, 253, 257, 263

sınırlar 61, 64, 65, 79, 195

uzmanlık 241, 246

bilimcilik 275, 279

bilimsel pratikler 89, 217, 274

bireyler 74, 81

rasyonel 83, 85, 101, 114, 285

trans bireyler 159

yaşam tarzı 58, 113, 126, 161, 162, 166, 215, 218, 224, 233, 240, 242, 245, 248, 255, 257, 258, 259, 261, 266, 306

Boltanski, Luc 90, 106

borçlar 130

Bourdieu, Pierre 38, 58, 102, 116, 212, 217, 288, 306

dil ve iktidar 217

dilin toplumsal kullanımları 288

“Don Kişot” etkisi 38

Britanya 59, 134, 195, 200, 221, 223, 224, 225

Devlet Sırları Kanunu 195

Ulusal Sağlık Hizmeti 195, 225

Butler, Judith 168

bürokrasi 83, 84, 107, 300

C-Ç

Calhoun, Craig, uluslar üzerine 232

Castells, Manuel 93

The Information Age 93

Castoriadis, Cornelius 46

Cavanagh, Alison 154, 299

Sociology in the Age of the Internet 154, 299

Cederström, Carl 168

The Wellness Syndrome (Spicer ile) 168

Chiapello, Eve 90, 106

Chodorow, Nancy 45

cinsellik 147, 152, 173

erotizm 147

grup kimliği 112

- toplumsal cinsiyet 57, 174, 288,
294, 301, 303, 304, 307
- Cities of Power* 188
- çalışma 88, 158, 200, 303, 305
- fabrikalar 121, 276, 303
- işbölümü 16, 40, 84, 87, 107, 121,
158, 175, 200
- işsizlik 35, 49
- çevresel meseleler 125, 187, 188,
194, 197, 242, 270, 278
- iklim değişikliği 10, 109, 126, 237,
270
- zehirli atıklar 201
- çevrimiçi topluluklar 38, 48, 56, 74,
155, 192
- toplumsal bağlar 19, 73, 75, 213
- toplumsal etkileşim 106
- çocuklar 43, 46, 47, 56, 130, 161
- D
- D'Ancona, Matthew 183
- Post Truth: The New War on Truth
and How to Fight Back* 183
- Darwin, Charles 44
- Davies, William 71, 106
- The Happiness Industry* 106
- değerler 37, 39, 46, 47, 57, 60, 63,
85, 92, 97, 101, 102, 104, 105, 106,
107, 108, 109, 111, 112, 118, 119,
120, 132, 134, 150, 155, 183, 210,
220, 233, 240, 243, 244, 256, 259,
264, 284, 286, 306
- eylemler 17, 34, 98, 107, 111, 112
- gruplar 37, 38, 47, 66
- iktidar 102, 103, 129, 175, 181,
198, 292
- değişim 168, 185
- zaman ve uzam 178, 185
- Deleuze, Gilles 113
- deneyim 178
- Derrida, Jacques 55, 214
- Descartes, René 274, 282
- Desmond, Matthew 130, 154, 301
- evicted* 130, 154, 301
- devletler 25, 130, 184, 220, 222, 224,
228, 230, 238
- bölgecilik 227
- haklar ve ödevler 223
- meşruiyet 23, 108, 110, 111, 156,
185, 228, 278
- otoritesi 221, 234, 236
- sivil itaatsizlik 229
- uluslar ve 229
- vergi ödeme 222
- yurttaşlık 220, 225, 227, 238, 304
- dil 14, 42, 217, 288
- din 126, 227
- grup kimliği 112
- karizmatik otorite 110
- topluluklar 74, 81, 91, 92, 300
- doğa/tabiata 174, 206, 207, 209, 278,
280, 304
- hudutlar çizme 209
- kültürel hoşgörü 219
- Donskis, Leonidas 190, 301
- Moral Blindness* 190, 301
- Dorling, Danny 103
- Injustice: Why Social Inequality
Still Persists* 103
- Douglas, Mary 62
- Purity and Danger 62
- dönüşümler 10, 14, 58, 157, 161,
185, 190, 209, 246, 270, 284, 304
- Durkheim, Emile 56, 229, 279, 280,
283
- ortak bağlar 56, 299
- duygular 43, 83, 90, 92, 100, 101,
111, 113, 120, 136, 139, 145, 157,

167, 168, 171, 185, 233, 253, 282,
298
“doğa kanunları” 207
duygusal eylemler 83, 100, 281

E
eğitim 20, 36, 82, 88, 137, 188, 217,
223, 225, 233, 235, 286, 287, 288
teknoloji 90, 209, 216, 240, 241, 246,
247, 248, 286, 305
Einstein, Albert 178
ekonomi 14, 15, 17, 201, 255
toplumsal cinsiyet 57, 174, 288,
294, 301, 303, 304, 307
yeni kabileler 257, 260
Elias, Norbert 45, 58
Elizabeth (film) 171
enformasyon/bilgi teknolojisi 10,
204, 245
engellilik 37
teknoloji 90, 209, 216, 240, 241,
246, 247, 248, 286, 305
esenlik/refah 153
etik 54, 136, 137, 150, 195, 300, 302
etnik yapı 57, 64, 114, 126
soykırım 64, 111, 121, 122, 126
yurttaşlık 220, 225, 227, 238, 304
etnometodoloji 41
ev 67, 68, 143, 156, 158, 175, 200,
201, 234, 305
alışkanlığa dayalı 25
duygusal 45, 55, 56, 90, 101, 114,
118, 124, 139, 144, 208, 230, 277,
301, 302
düşünce ürünü olmayan 281
özgecil/diğerkâm 134
rekabetçi 89, 117, 118, 132, 195,
233, 242, 270
toplumsal düzen 14, 18, 21, 28,

41, 193, 236, 278, 283, 291
toplumsallaşma 79, 256

F

facebook 80, 117, 119, 183
iktidar ilişkileri 28, 175
Fevre, Ralph 138
*The New Sociology of Economic
Behaviour* 138
Forst, Rainer 59
Foucault, Michel 4, 55, 87, 123, 159,
181
bakışın içselleştirilmesi 181
benlik teknolojileri 159
iktidar ilişkileri 28, 175
Freud, Sigmund 44, 45
Fukuyama, Francis 138

G

Galbraith, John Kenneth 118
gayri şahsilik 138, 301
genetik 20, 22, 44, 46, 60, 76, 77,
209, 235, 270, 304
Gherardi, Silvia 175
gıda 162
sofra adabı 212
Giddens, Anthony 138, 156, 297
birleşik/birlikte akan sevgi/aşk
156
Gilligan, Carole 45, 136
kadınların bakım/ilgi etiği 45,
136
Goffman, Erving 47, 52, 68, 81, 92,
93, 195, 212, 299
bütüncül kurumlar 195
etkileşim düzeni 52
sofra adabı 212
sivil kayıtsızlık 69, 71
yüz çalışması 47

- google 117
- Gorz, Andre 112
- gözetim 90
- panoptikon 181, 188
- Gramsci, Antonio 220
- prison notebooks 220
- Graeber, David 119
- Debt: The First 5000 Years* 119
- Greif, Mark 160
- Against Everything* 160
- gruplar 37, 38, 47, 66
- çeşitliliği 93
- çevrimiçi 53, 163, 216, 243, 246, 253, 273, 276, 283, 299
- eşitsizlikler 103, 117, 145, 174, 175, 263, 264, 266, 278, 283, 307
- Mead'ın "Ferdî Benlik" ve "Toplumsal Benlik"i 42, 43
- yaşam tarzı 58, 113, 126, 161, 162, 166, 215, 218, 224, 233, 240, 242, 245, 248, 255, 257, 258, 259, 261, 266, 306
- yeni gelenler 58, 59, 64
- yeni kabileler 257, 260
- Guattari, Felix 113
- güvenlik 153, 302
- H
- Habermas, Jürgen 138, 275
- bilimcilik 275, 279
- Hall, Suzanne 67, 299
- Hanley, Lynsey 212, 258, 298
- Respectable: Crossing the Class Divide* 212, 298
- Harvey, David 178
- Spaces of Global Capitalism* 178
- Hawking, Stephen 177
- hediyeler ve mübadele 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 144
- aşk/sevgi ve yakınlık 146
- diğerkâmlık ve öz fedakârlık 134
- saflık 62, 76, 133, 219, 235
- sembolik değer 132
- hermenötik/yorumbilim 281
- Herzfeld, Michael 121
- Social Production of Indifference* 121
- heterofobi 219, 236, 304
- Honneth, Axel 47
- hoşgörü 59, 60, 155, 174, 205, 219, 294, 295
- grup kimliği 112
- Hükümrânlık alanı 231
- milliyetçilik 229, 233, 236
- yurttaşlık 220, 225, 227, 238, 304
- I
- Ingham, Geoffrey 130
- The Nature of Money* 130
- ırk ve ırkçılık 236
- grup kimliği 112
- milliyetçilik 229, 233, 236
- ihtiyaçlar 24, 54, 71, 92, 101, 111-113, 116, 119, 125-127, 132, 136, 137, 139, 145, 146, 150, 180, 189, 190, 217, 222, 227, 247, 249-253, 255, 256, 284, 291, 294
- niteliksel 112, 216
- iktidar ve eylem 102, 109
- iktidar/güç ilişkileri 28, 175
- ayrımcılık 66, 67, 235
- mülk sahipliği 199, 223, 236
- ilişkisel 195
- insan hakları 123, 126, 190, 238, 265
- iş dünyası/işletmeler 73, 174, 286
- küresel güç 186, 188, 190, 206, 228, 260

toplumsal düzen 14, 18, 21, 28,
41, 193, 236, 278, 283, 291
işsizlik 35, 49

J

James, William 282
Jamieson, Lynn 145, 157
yakınlık 53, 74, 154
Jessop, Bob 228, 304

State Power 228

Jonas, Hans 190

Jonas, Reece 190

Violent Borders 65

Jonas, Steve 190

K

kadınlar 114, 200, 218
idareciler 88, 222
ilgi/bakım etiği 45, 136
işbölümü 16, 40, 84, 87, 107, 121,
158, 175, 200

karar alma 34, 86, 88, 99, 100

karizma 108, 109

karşılıklılık 60, 146

schismogenesis 60, 61

kavrayış 31, 52, 116

toplumsal etkileşim 106

yaşam formları 289, 290, 291,
292, 293, 294

yorumsal-ilişkisel 293

kimlik 145

çelişkiler 16, 150, 234, 284

kozmpolit 49, 67

yaşam tarzı 58, 113, 126, 161, 162,
166, 215, 218, 224, 233, 240, 242,
245, 248, 255, 257, 258, 259, 261,
266, 306

yeni kabileler 257, 260

yurttaşlık ve devlet 220

kurallar ve tercihler 81

kültür 145, 174, 206, 207, 208, 209,
211, 277, 305

devlet ve ulus 218, 221, 230, 237,
238

hegemonya 220

küreselleşme 185, 188, 189

düzen ve kaos 190

L

Laclau, Ernesto 45

Lamont, Michele 61

Lasch, Christopher 101

Cultures of Narcissism 101

Levitas, Ruth 192, 306

The Concept of Utopia 192

Locke, John 114

Luhmann, Niklas 138

Lyon, David 90, 300

M

maddi etmenler 36

mahremiyet 53, 69, 78, 80, 91,
140,151

toplumsal etkileşim 106

Marmot, Michael 168

The Health Gap 168

Marshall, T. H. 222, 250, 285

Marx, Karl 199

Matza, David 121

Mauss, Marcel, hediyeler üzerine
132

McLuhan, Marshall 250, 285

Yeni teknolojiler 305

Mead, George Herbert 42

menfaat ve ahlak 119

Merleau-Ponty, Maurice 169

meşruiyet 23, 108, 110, 111, 156,
185, 228, 278

- hukuki-rasyonel 110, 111
karizmatik 108, 110
- Milgram, Stanley 120
- milliyetçilik 229, 233, 236
asimilasyon 234, 235, 236
grup kimliği 112
ırkçılık 236
- moda ve kimlik 66, 256
- Molnár, Virág 61
- Morozov, Evgeny 117, 216
The Net Delusion 117
- Morton, Timothy 207
Humankind: Solidarity With Non-human People 207
- motivasyon/dürtüler 99
- mülk 232, 263
- N
- Neidich, Warren 251
- O-Ö
- Oakley, Ann 294
Gender on Planet Earth 294
- Odiş, Pamela 158, 200, 303
Gender and Work in Capitalist Economies 157, 200, 303
- One Flew Over the Cuckoo nest* [Guguk Kuşu] (film) 195
- O'Neil, Cathy 80, 243
Weapons of Math Destruction 80, 243
- otorite 58, 74, 84, 88, 89, 107-111, 121, 126, 141, 148, 149, 163, 172, 212, 221, 226, 234, 236, 252, 257
devletin otoritesi 221, 234, 236
meşruiyet 23, 108, 110, 111, 156, 185, 228, 278
reklamcılık 53, 283
- önyargı 57, 58
- çevrimiçi topluluklar 38, 48, 56, 74, 155, 192
grup kimliği 112
sınırlanmış insanlık statüsü 125
- örgütler 81, 82, 89, 90
bütüncül kurumlar 195
sırlar 143, 195
toplumsal düzen 14, 18, 21, 28, 41, 193, 236, 278, 283, 291
- P
- panoptikon 181, 188
para 113, 130
Parsons, Talcott 11, 135, 136
Pettifor, Ann 130
The Production of Money 130
Pickett, Kate 175
Spirit Level (Wilkinson ile) 175
pragmatizm 282
Putnam, Robert 140, 301
Bowling Alone 140, 301
- R
- rasyonelleştirme 46, 122, 210
referans grupları 71
Reisman, David 140
The Lonely Crowd 140
reklamcılık 53, 283
teknoloji 90, 209, 216, 240, 241, 246, 247, 248, 286, 305
Ricoeur, Paul benlik üzerine 44
Ritzer, George 85
Roller 43
örgütsel faaliyetler 81, 89
Rothschild, Meyer 180
- S-Ş
- sağduyu/ortak akıl 23
eylemlerin niyetleri 213
sağduyulu konuşmalar 23

sağlık 134, 152, 164, 168, 176, 195,
223, 224, 225
mükemmellik arayışı 158
saldırganlık 45
savaş 59, 183, 224
Sayer, Andrew 243
    Why Things Matter to People 243
Scambler, Graham 168
    Health and Social Change 168
Schütz, Alfred 53
Segal, Lynne 77
    genetik miras 77
sembolik sermaye 102
Sen, Amartya 112
    Development as Freedom 112
Sennett, Richard 125, 143, 147, 188,
236, 302
    Corrosion of Character 188
Sermaye 131
sembolik, kültürel ve ekonomik 102
sığınak/barınak 154, 160
sığınmacılar 122, 220, 225
yurttaşlık 220, 225, 227, 238, 304
sınıf 301
    tüketicilerin eşitsizliği 155-158
Simmel, Georg 69, 140
sivil itaatsizlik 229
sivil kayıtsızlık 69, 71
siyaset bilimi 14, 15, 17
Skeggs, Bev 11, 119, 183
Soros, George güven üzerine 138
sosyal medya 21, 23, 74, 76, 90, 106,
119, 154, 200, 215, 276
sosyoloji 13, 18, 19, 25, 28, 29, 154,
192, 272, 273, 275, 283, 284, 293,
296, 297, 306
sosyolojik düşünce 23, 289, 295, 306
    bilimsel pratikler 89, 217, 274
    içerik 29, 172, 200, 277
    ilişkisel 195

kavrayış 31, 52, 116
yaşam formları 289, 290, 291,
292, 293, 294
sosyolojik söylem 279
soykırım 64, 111, 121, 122, 126
    hukuki-rasyonel meşruiyet 111
Spicer, Andre 168
    The Wellness Syndrome (Ce-
derström ile) 168
suç bilimi/kriminoloji 14, 15
şiddet 100, 10, 118, 138, 143, 222
    devlet otoritesi 236
schismogenesis 60, 61

T

tarım 203
tarih 14, 15, 108, 198
tercih 97, 98
Therborn, Goran 188, 307
    Cities of Power 188
Titmuss, Richard 134
topluluk 56, 76, 143
    ait olma ve bireysellik 150
    bütüncül kurumlar 195
    güvenlik arayışı 302
    hayali 46, 53, 54, 55, 56, 76, 94,
160, 230, 237, 261
    ortak bağlar 56, 299
    yeni kabileler 257, 260
toplumsal cinsiyet 57, 174, 288, 294,
301, 303, 304, 307
    grup kimliği 112
    iktidar ilişkileri 28, 175
    işbölümü 16, 40, 84, 87, 107, 121,
158, 175, 200
toplumsal düzen 14, 18, 21, 28, 41,
193, 236, 278, 283, 291
    devlet ve ulus 218, 221, 230, 237,
238
    devlet önlemleri 134

grup beklentileri 40
toplumsal fenomenler 280, 296
toplumsal konum 25, 104, 217, 254,
256, 258, 259, 261, 262, 271, 289
toplumsal mesafe 52, 53, 71
toplumsal olgular 280
toplumsallaşma 79, 256
Touraine, Alain 220
Can We Live Together? 220
trans bireyler 159
Turkle, Sherry 140, 182, 305
Alone Together 141, 182, 305
tüketicilerin eşitliği 261
tüketim 67, 79, 112, 113, 114, 145,
146, 161, 166, 182, 184, 203, 215,
240, 242, 243, 247, 248, 253, 257,
258, 259, 262, 265, 287, 289, 305,
306
hayal kırıklığı 33, 250
pazarlama 90, 106, 123, 146, 162,
215, 247, 249
teknoloji 90, 209, 216, 240, 241,
246, 247, 248, 286, 305
tüketicilerin eşitsizliği 155-158
yaşam tarzı 58, 113, 126, 161, 162,
166, 215, 218, 224, 233, 240, 242,
245, 248, 255, 257, 258, 259, 261,
266, 306
twitter 124, 182, 183, 184
bilgi teknolojisi 251
toplumsal bağlar 19, 73, 75, 213
Tyler, Imogen 62, 102, 300

U

Urry, John 155, 179, 304
Mobilities 155, 179, 304
uzam/mekân 177, 178, 179, 180,
181, 182, 185, 186, 203, 228, 241,
303
meta olarak 149

V

Virilio, Paul 179, 287
Speed and Politics 179

W

Wacquant, Loic 165
*Body and Soul: Notebooks of an
Apprentice Boxer* 165
Weber, Max 83, 84, 85, 88, 119, 222,
282, 283
sosyolojik bilgi 24, 270, 273, 274,
279, 282, 283, 294, 297
Weeks, Jeffrey, cinsellik üzerine 173
WikiLeaks 227
Wilkinson, Richard 175
Spirit Level (Pickett ile) 175
Williams, Raymond 11, 75, 299

Y

yabancı düşmanlığı 58, 219, 304
yabancılar 49, 57, 58, 61, 65, 66, 68,
69, 71, 134
yahudiler 59
yakınlık/samimiyet 79, 129, 139,
144, 145, 149, 157
Yalıtılmışlık 184
yapay zekâ 216, 283
yaşam tarzı 58, 113, 126, 161, 162,
166, 215, 218, 224, 233, 240, 242,
245, 248, 255, 257, 258, 259, 261,
266, 306
satın alma ve ikna 145, 164, 243,
247, 251, 253, 257, 263
teknolojinin kullanımı 242
tüketicilerin eşitsizliği 155-158
yeni kabileler 257, 260
yeni sömürgecilik 238
yoksulluk 112, 127, 181, 187, 197,
258, 301

Sosyolojik Düşünmek

ahlaki görev 88, 112, 120, 122,
134, 190

Yuill, Simon 183

yurttaşlık 220, 225, 227, 238, 304
haklar ve ödevler 223

sığınmacılar 122, 220, 225

yüz çalışması 47

Z

zaman 177, 178, 182, 185, 186, 195,
201, 208, 228

meta olarak 149

zor/baskı 222, 232, 236, 300

bütüncül kurumlar 195

devlet 62, 65, 118, 123, 130, 150,
161, 184, 189, 195, 218, 220, 221,
222, 223, 224, 225, 226, 227, 228,
229, 230, 232, 233, 234, 236, 237,
238, 260, 304

"Çoktan klasik bir metin haline gelmiş bu kitabın yeni edisyonu değerlerimizi şekillendiren güncel meseleler üzerine kafa yormakta: Kendimizi ve başkalarını nasıl görürüz? Kitabı sadece sosyologlara ve sosyal bilimcilere değil, hayatlarımızı nasıl daha iyi hale getirebiliriz sorusu üzerine düşünen herkese önermekteyim..."

- Prof. Bev Skeggs, London School of Economics and Political Science.

***

Sosyolojik Düşünmek'in elinizdeki bu yeni edisyonu, dünya görüşümü-zü yapılandıran varsayımlarımızın ve örtük beklentilerimizin temellerini zihin açıcı bir şekilde incelemeye devam ediyor. Yazarlar sosyolojinin kilit kavramlarını mercek altına alırken toplumu şekillendiren yakın dönemdeki gelişmeleri de değerlendiriyor ve sosyolojinin gündelik hayata uygulanabilir olup olmadığını enine boyuna irdeliyorlar.

Kitabın ilk kez yayımlanmasından bu yana dünya epeyce değişti: İklim değişiklikleri, iktisadi eşitsizlik, toplumsal adalet ve sosyal medyanın rolü gibi meseleler düne nazaran çok daha önem kazanmış vaziyette. Böylesi bir tarihsel eşikte cemaat, tüketim, etik ve toplumsal kimlik türünden problemler hakkındaki düşünme biçimlerimiz de hızla değişmekte. *Sosyolojik Düşünmek*'in bu yeni edisyonu hayatımızdaki bu dönüşümler hakkında parlak düşünceler öne sürmekle kalmıyor, yeni yeni filizlenmekte olan kimi meseleleri de sosyolojik açıdan düşünmemize yardımcı oluyor: toplumlarımızı nasıl organize edebiliriz, kendimizi nasıl anlayabiliriz, hayatlarımıza daha iyi şekillerde nasıl yön verebiliriz?

Lisans ve lisansüstü öğrencileri, sosyologlar ve sosyal bilimcilerin yanı sıra, bu kitap aynı zamanda geniş bir okur kitlesine de hitap etmekte. *Sosyolojik Düşünmek* toplumdaki değişimler ve bunların gündelik hayatlarımız ve kimliklerimiz üzerindeki etkileri gibi sosyolojik meseleler hakkında sıkı ve ilham verici bir araştırma...

KDV'den muaftr. 34 ₺